

HERETICUS

Časopis za preispitivanje prošlosti
Vol. VIII (2010), No. 3-4

ZABRANA DISKRIMINACIJE OSOBA SA INVALIDITETOM

*Jovica Trkulja • Damjan Tatić • Gordana Rajkov
Predrag Vukasović • Miodrag Počuč • Zorica Mršević*

Istraživanja
Ljubomir Petrović • Jasmina Petrović

Ogledi
Dragoljub Popović • Damjan Tatić

Pogledi
Gordana Rajkov • Ana Pavlović • Ilija Marković

Polemike
Ivan Klajn • Ivanka Jovanović • Jelena Milošević

Dosije
Rehabilitacija Ivana Ivanovića

Osvrti, prikazi, recenzije

HERETICUS

Časopis za preispitivanje prošlosti

Vol. VIII (2010), No. 3-4

Glavni i odgovrni urednik

prof. dr Jovica Trkulja

Članovi uredništva

mr Srđan Cvetković

Marinko Arsić Ivkov

dr Predrag J. Marković

Dejan Milić

doc. dr Slobodan G. Marković, zamenik glavnog urednika

prof. dr Aleksandar Pavković

mr Vladimir Petrović (sekretar)

prof. dr Vladimir V. Vodinelić

Izdavač

Centar za unapređivanje pravnih studija

E-mail: cups@cups.rs • www.cups.rs

Adresa uredništva

Novi Beograd, Goce Delčeva 36, tel/fax: 011/2095-512

www.hereticus.org

Za izdavača

prof. dr Vladimir V. Vodinelić, direktor

Lektura i korektura

Marinko Arsić Ivkov

Izvršni izdavač

Dosije, Braće Nedića 29, Beograd, tel: 011/2422-298

www.dosije.rs

Tiraž

400 primeraka

Godišnja pretplata: za pojedince 1.200 din., za ustanove 2.000 din.

Ilustracija na naslovnoj strani

Vladimir Veličković, Pejzaž, 1998.

© 2010. Centar za unapređivanje pravnih studija

HERETICUS

Časopis za preispitivanje prošlosti

Vol. VIII (2010), No. 3-4

SADRŽAJ

<i>Uvodnik</i>	5
----------------------	---

ZABRANA DISKRIMINACIJE OSOBA SA INVALIDITETOM

<i>Jovica Trkulja</i>	
Različiti, ali ravnopravni – od objekta zaštite do nosioca prava osoba sa invaliditetom	11
<i>Damjan Tatić</i>	
Pravni okvir Republike Srbije za ravnopravnost osoba sa invaliditetom	31
<i>Gordana Rajkov</i>	
Sistemi podrške za osobe sa invaliditetom	45
<i>Predrag Vukasović</i>	
Invalidske organizacije i društvo – problemi samorazumevanja	53
<i>Miodrag Počuč</i>	
Pristupačnost i dizajn za sve	60
<i>Zorica Mršević</i>	
Uloga Zaštitnika građana u zaštiti prava osoba sa invaliditetom,....	71

Istraživanja

<i>Ljubomir Petrović</i>	
Jezik invalidnosti kao društveni problem kroz istoriju	77
<i>Jasmina Petrović</i>	
Društveni položaj osoba sa invaliditetom u Srbiji: između diskriminacije i integracije – studija slučaja (rezultati sociološkog istraživanja)	93

Ogledi

<i>Dragoljub M. Popović</i>	
Misao o pravu u “Prokletoj avlji”	109
<i>Damjan Tatić</i>	
Usklađivanje domaćeg zakonodavstava sa odredbama Konvencije o pravima osoba sa invaliditetom	122

Tokovi

<i>Kristi Braun (Christy Brown)</i>	
Moje levo stopalo	135

Pogledi

<i>Gordana Rajkov</i>	
Različiti, pa šta?	145
<i>Ana Pavlović</i>	
Sprečavanje diskriminacije osoba sa invaliditetom na fakultetima	148
<i>Ilija Marković</i>	
Aforizam kao poslednji bedem odbrane (5)	159

Polemike

<i>Ivan Klajn</i>	
Ukidaju se invalidi?	167
<i>Ivana Jovanović</i>	
Naše reči odslikavaju naše stavove	169
<i>Jelena Milošević</i>	
Na smrt čeka 600.000 mladih	172

Intervju

<i>Jovica Trkulja</i>	
Strast u politici	175

Sećanja

<i>Venceslav Glišić</i>	
Rodoljub Čolaković – prilozi za biografiju	179

Dosije

<i>Jovica Trkulja</i>	
Sudska zaštita od nedopuštene diskriminacije osoba sa invaliditetom	207
Rehabilitacija političkih osuđenika u Srbiji (6)	213
Rehabilitacija Ivana Ivanovića	215

Osvrti, prikazi, recenzije

<i>Maja Lukić, Damjan Tatić</i>	
Letnja škola o zabrani diskriminacije osoba sa invaliditetom	229
<i>Ivana Krstić</i>	
Zaštita prava osoba sa invaliditetom (Damjan Tatić, Zaštita prava osoba sa invaliditetom)	233
<i>Svenka Savić</i>	
Dom za decu i omladinu ometenu u razvoju (Milica Mima Ružićić, Moja slika, moja priča)	237

In memoriam

Jovica Trkulja

Odlazak velikog bibliofila
– Sećanje na Životu Žiku Lazića (1927–2010) 239

Uputstvo za saradnike 245

UVODNIK

Podaci o opštem položaju osoba sa invaliditetom u Srbiji pružaju ambivalentnu sliku. Tokom protekle dve decenije došlo je do daljeg osiromašenja najvećeg broja domaćinstava čiji su članovi osobe sa invaliditetom, što je dovelo do opadanja njihovog životnog standarda ispod granice egzistencijalnog minimuma. Istraživanja koja su pratila usvajanje Strategije smanjenja siromaštva u Srbiji i njeno kasnije sprovođenje pokazuju da oko 70 posto osoba sa invaliditetom živi na samoj granici ili ispod granice siromaštva. Otežavajući faktor u ukupnom socijalnom i ekonomskom položaju invalida predstavlja nedovoljna pažnja koja se poklanja ovoj kategoriji stanovništva. Uprkos tome, Srbija je poslednjih godina na normativnom planu učinila značajne korake. Naime, ona je na međunarodnom planu prihvatile većinu relevantnih dokumenata koji se odnose na prava osoba sa invaliditetom, uključujući Standardna pravila i Kovenciju UN o pravima osoba sa invaliditetom.

Ovi međunarodnopravni akti postali su, shodno odredbama ustavnih akata, deo našeg unutrašnjeg pravnog sistema. Aktima međunarodnog prava pridružili su se Zakon o sprečavanju diskriminacije osoba sa invaliditetom od aprila 2006. i Zakon o zabrani diskriminacije od marta 2009. godine. Na taj način Srbija je uspela da približi domaće zakonodavstvo najvišim standardima koji su u ovoj oblasti izgrađeni u okviru Evropske unije. I pored ovog izvanrednog napretka, nivo diskriminacije osoba sa invaliditetom u svim segmentima društva je i dalje visok. Osobe sa invaliditetom nisu više "nevidljivi" građani, načinjeni su značajni koraci u izgradnji partnerstva između organa vlasti i pokreta osoba sa invaliditetom u Srbiji ka stvaranju adekvatnog pravnog i strateškog okvira za uređenje položaja ovih osoba, ali i dalje postoji visok stepen nesklada između proklamovanog i stvarnosti. Mnogi kvalitetni propisi Republike Srbije nedovoljno se primenjuju u praksi.

Uređivanje položaja osoba sa invaliditetom je složeno, delikatno pitanje, koje pre svega iziskuje multisektorski, multidisciplinarni pristup, pošto je invalidnost društveni fenomen koji dotiče praktično sve oblasti društvenog života. Stoga je, radi normativnog i stvarnog poboljšanja, neophodno da se analitički sagleda postojeće stanje, s ciljem da se spreči diskriminacija osoba sa invaliditetom, unapredi njihova pravna zaštita, a materijalni i socijalni položaj učini delotvornim u smislu sadržajno bogatijeg i punijeg života. Da bi se to postiglo, neophodno je da se predvide nova rešenja u ovoj oblasti, da se nastavi sa reformom pravnog usvajanja posebnih zakona koji se

bave pojedinim aspektima zaštite od diskriminacije osoba sa invaliditetom i izjednačavanjem mogućnosti koje se pružaju ovim osobama.

Postoji naglašena potreba da se u uslovima krupnih društvenih promena izvrši analiza postojećeg stanja, sagledaju brojni problemi i da se, u okviru harmonizacije srpskog zakonodavstva sa zakonodavstvima razvijenih zemalja i posebno Evropske unije, u što većoj meri implementiraju Standardna pravila Ujednjenih nacija o izjednačavanju mogućnosti koje se pružaju osobama sa invaliditetom i, pre svega, Konvencija o pravima osoba sa invaliditetom, koju je Srbija ratifikovala 29. maja 2009. godine. Stoga je neophodno i dalje ulagati napore, pre svega u pravcu izgradnje institucija sistema koje su neposredno vezane za borbu protiv diskriminacije osoba sa invaliditetom.

Imajući sve to u vidu, Redakcija Hereticusa je odlučila da ovaj broj posveti temi "Zabrana diskriminacije osoba sa invaliditetom" i time nastavi sa sistematskim bavljenjem ovom problematikom, koje je započeto brojem 3 za 2004. godinu Hereticusa posvećenom temi "Protiv diskriminacije osoba sa invaliditetom". Rad na pripremi ovoga broja bio je olakšan činjenicom da je na Pravnom fakultetu Univerziteta u Beogradu od 20. do 24. septembra 2010. godine održana letnja škola: "Zabrana diskriminacije osoba sa invaliditetom". Većina priloga u rubrikama Tema broja, Istraživanja i Ogledi su prilozi predavača na ovoj letnjoj školi.

Naš cilj je da čitaoce upoznamo sa ostvarivanjem prava osoba sa invaliditetom u Srbiji. U tom smislu prilozi u tematu i ostalim rubrikama teže da: 1) odgovore na otvorena pitanja diskriminacije osoba sa invaliditetom, 2) na sistematski i multidisciplinarni način osvetle sadašnje stanje i naznače puteve prevazilaženja slabosti postojeće pravne regulative u oblasti zaštite osoba sa invaliditetom, i 3) doprinesu implementaciji novih normativnih rešenja saobraženih svetskim standardima u ovoj oblasti. Na taj način bi osobe sa invaliditetom, stručna i šira javnost bili obavešteni o stanju, problemima i mogućnostima poboljšanja pravne zaštite osoba sa invaliditetom u našoj zemlji.

Izvorni naučni članci, istraživanja, polemike, pogledi i prikazi uglednih autora trebalo bi da ponude objektivnu sliku ključnih pitanja i problema prava osoba sa invaliditetom u Srbiji i da pokrenu inicijative za ostvarivanje osnovnih prava osoba sa invaliditeom i za uspešniju primenu Zakona o sprečavanju diskriminacije osoba sa invaliditetom iz 2006. godine, Zakona o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju osoba sa invaliditetom iz 2009. godine, Konvencije o pravima osoba sa invaliditetom i odredbi čitavog niza opštih zakona koji se dotiču pitanja ravnopravnosti i izjednačavanja mogućnosti za osobe sa invaliditetom. Poseban zadatak ovoga broja je da doprinese medijskoj i ukupnoj javnoj borbi protiv diskriminacije, kao

pojavi koja je u suprotnosti s demokratskom transformacijom društva i države u Srbiji.

U rubrikama Tema broja i Istraživanja objavljujemo nekoliko autorizovanih priloga sa pomenute letnje škole (Jovice Trkulje, Damjana Tatića, Gordane Rajkov, Predraga Vukasovića, Miodraga Počuča, Zorice Mršević, Ljubomira Petrovića i Jasmine Petrović).

Nastojali smo da prilozi u ostalim rubrikama budu komplementarni i kompatibilni sa osnovnom temom. U rubrikama Ogledi, Tokovi i Pogledi objavljujemo tekstove Damjana Tatića, Kristija Brauna, Gordane Rajkov i Ane Pavlović, koji problem diskriminacije osoba sa invaliditetom smeštaju u konkretno-istorijski kontekst i osvetljavaju iz različitih perspektiva. Tu je i zanimljiv prilog estetici prava Dragoljuba Popovića "Misao o pravu u Prokletoj avlji".

Nakon toga slede polemički tekstovi Ivana Klajna, Ivanke Jovanović i Jelene Milošević o jeziku invalidnosti. U rubrici Intervju Jovica Trkulja govori o strasti u politici, a u rubrici Sećanje ovog puta objavljujemo sećanje na životni put i delo Rodoljuba Čolakovića iz pera Venceslava Glišića. Rubrika Dosije sadrži dokumentaciju o rehabilitaciji knjževnika Ivana Ivanovića, a rubrika Osvrti, recenzije, prikazi posvećena je prikazu letnje škole "Zabрана diskriminacije osoba sa invaliditetom" i novim knjigama, o kojima pišu Damjan Tatić, Maja Lukić, Ivana Krstić i Svenka Savić. Na kraju je in memoriam Životi Laziću, saradniku Hereticusa.

Beograd, januar 2011.

Uredništvo

.....
TEMA BROJA
.....

Zabrana diskriminacije osoba sa invaliditetom

Vladimir Veličković – *Kuka*, 1992.

UDK 364-787.22-056.24(497.11);
342.726-056.24(497.11);
316.662-056.24(497.11)

Jovica Trkulja

Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu

RAZLIČITI, ALI RAVNOPRAVNI – OD OBJEKTA ZAŠTITE DO NOSIOCA PRAVA OSOBA SA INVALIDITETOM*

Rezime: U sagledavanju društvenog položaja i pravnog statusa osoba sa invaliditetom treba polaziti od socijalnog modela tumačenja invalidnosti. Osoba sa invaliditetom nije potrebno sažaljenje već konkretna podrška. Pre svega, ona koja se odnosi na ostvarivanje njihovih osnovnih ljudskih prava i sloboda. Preduslov za ostvarivanje ljudskih prava i postizanje pune ravnopravnosti osoba sa invaliditetom jeste postojanje antidiskriminacijskog zakonodavstva, kojim su na precizan način uređeni mehanizmi zaštite u slučajevima diskriminacije na osnovu invalidnosti. Pored odgovarajućeg pravnog okvira i antidiskriminacionih propisa neophodno je usvojiti i strategiju za preduzimanje i afirmaciju akcija i mera za stvaranje jednakih mogućnosti na osnovu ravnopravnosti. Formulisanje i realizacija te strategije mogući su samo uz punu participaciju osoba sa invaliditetom. Ovakva aktuelizacija prava osoba sa invaliditetom i artikulacija njihovih interesa na državom nivou može, posle niza godina, da dovede do njihovog boljeg položaja u našem društvu. Set antidiskriminacionih zakona koji su doneti u Srbiji poslednjih godina predstavlja solidan pravni okvir za ostvarivanje prava i ravnopravnosti osoba sa invaliditetom. Međutim, u Srbiji postoji diskrepanca između normativnog i stvarnog položaja osoba sa invaliditetom. Boljih životnih uslova i prava osoba sa invaliditetom nema bez sistematske edukacije našeg stanovništva i relevantnih društvenih i političkih faktora, a ne samo ljudi koji se bave ovom problematikom. Zato valja izbeći zamke normativističke iluzije po kojoj će nova zakonska regulativa automatski obezbediti osobama sa invaliditetom bolje životne uslove. Nova zakonska regulativa u ovoj oblasti je nužna, ali nije dovoljna. Treba uvek imati u vidu da nijedan čovek nije poremećaj ni u terminologiji, niti u stvarnosti. Čovek nije ograničenje već mogućnost i ne treba praviti razliku između ljudi, bez obzira na to da li imaju više ili manje izražene (ne)sposobnosti.

Ključne reči: ljudska prava osoba sa invaliditetom, socijalni model tumačenja invalidnosti, nediskriminacija, jednakе moguћности, antidiskriminaciono pravo, Zakon o sprečavanju diskriminacije osoba sa invaliditetom.

* Predavanje na letnjoj školi "Zabrana diskriminacije osoba sa invaliditetom", koja je u organizaciji Pravnog fakulteta Univerziteta u Beogradu održana 20–24. septembra u Beogradu. Tekst je deo rada na projektu "Pravni kapacitet Srbije za evropske integracije", koji se radi na Pravnom fakultetu Univerziteta u Beogradu, uz novčanu potporu Ministarstva nauke Republike Srbije.

“Voleo bih da moja invalidnost bude jednakо značajna za moj položaj u društvu koliko je to i boja mojih očiju”
Predrag Vukasović

1. Uvod

Podaci Svetske zdravstvene organizacije (World Health Organization – WHO) pokazuju da danas u svetu oko 650 miliona ljudi živi sa nekim oblikom invaliditeta (7–10% stanovništva planete).¹ Kada se u obzir uzmu i članovi porodica tih osoba, dolazi se do zaključka da je oko dve i po milijarde ljudi na neki način pogodeno posledicama invaliditeta.² Oko 80% ih je u zemljama u razvoju. U razvijenijim zemljama, produženjem životnog veka i podizanjem kvaliteta života, procentualna zastupljenost osoba sa invaliditetom u opštoj populaciji još je veća. Prema podacima Eurostata iz 2001. godine, oko 14,5 % stanovnika Evropske unije ima neki oblik invaliditeta. Pored toga, oko 25% ljudi na izvestan način je tangirano posledicama invalidnosti, bilo kao članovi porodice ili osobe sa invaliditetom.³

Prema podacima Svetske zdravstvene organizacije, u Srbiji bez Kosova živi oko pola miliona (7%) osoba sa invaliditetom. Veliki broj živi u klimi diskriminacije, predrasuda i neznanja, sa nezadovoljenim elementarnim potrebama. Podaci o opštem položaju ove populacije u Srbiji su poražavajući.⁴ Tokom protekle dve decenije došlo je do osiromašenja

- 1 Ova organizacija je 1980. godine, a zatim 2000. godine u Međunarodnoj klasifikaciji ometenosti i zdravlja (ICIDH) dala sledeće određenje ometenosti i one-sposobljenosti: “Ometenost je gubitak ili ograničenje aktivnosti da se učestvuje u društvu na istom nivou sa drugim i to zbog socijalnih ili okolinskih barijera”. U pogledu klasifikacije invalidnosti postoje različite podele i klasifikacije. Danas je najčešća sledeća: (1) osobe sa senzornim oštećenjem, (2) osobe sa telesnim oštećenjem, (3) osobe sa nedovoljnom razvijenošću saznajnih sposobnosti, (4) osobe s poremećajima govora i (5) osobe sa poremećajima u ponašanju. V. Vesna Radoman, “Specifičnosti položaja osoba sa invaliditetom”, u: *Prava osoba sa invaliditetom* (priredio Jovica Trkulja), Centar za unapređivanje pravnih studija, Beograd 2003, str. 25–26.
- 2 V. Internet sajt Evropskog foruma za pitanja invalidnosti (Europen Distability Forum EDF), <http://www.edf.feph.org>; Zbornik *Prava osoba sa invaliditetom* (priredio Jovica Trkulja), op. cit., 5.
- 3 V. Viktorija Cucić, Iva Jovanović, “Osobe sa invaliditetom i okruženje”, u: *Osobe sa invaliditetom i okruženje*, Centar za proučavanje alternativa, Beograd 2001, str. 11–28; Damjan Tatić, *Zaštita ljudskih prava osoba sa invaliditetom*, drugo dopunjeno izdanje, Službeni glasnik, Beograd 2011, str. 15.
- 4 V. Miroslinka Dinkić, Iva Jovanović, “Ekonomsko-socijalni aspekt zaštite osoba sa invaliditetom”, u: *Prava osoba sa invaliditetom* (priredio Jovica Trkulja), Centar za unapređivanje pravnih studija, Beograd 2003, str. 296–303. Ove autorce navode da je “prosečna invalidska uskladena penzija u 2001. godini iznosila 4.551 dinar... Prosečna invalidska isplaćena penzija u 2001. godini bila nešto niža i iznosila je 3.845 dinara”. (Ibid, str. 297)

najvećeg broja domaćinstava sa invalidnim članovima, do opadanja njihovog životnog standarda ispod granice egzistencijalnog minimuma. Najnovija istraživanja upozoravaju da se oko 70% porodica u kojima žive osobe sa invaliditetom nalazi ispod "granice siromaštva" i da ima prihod manji od 50 evra mesečno. Otežavajući faktor u ukupnom socijalnom i ekonomskom položaju osoba sa invaliditetom predstavlja nedovoljna pažnja i ignorantski odnos državnih organa i javnosti prema ovoj kategoriji stanovništva. Većina njihovih problema se ne rešava i marginalizuje, zbog čega se nevolje osoba sa invaliditetom doživljavaju kao oblast koja se tiče jednog relativno uskog kruga ljudi, a ne šire zajednice. Država, političke organizacije i socijalne ustanove ih se sete samo kada su im potrebni radi prikupljanja dodatnih političkih poena. U takvoj situaciji, iako u našem pravnom sistemu postoje zakoni koji se tiču osoba sa invaliditetom, oni su ostajali "mrtvo slovo na papiru" koje se teško, ili nikako, nije primenjivalo u praksi. Dosadašnje sporadične inicijative invalidskih organizacija da se poboljša položaj ovih ljudi kod nas nisu bile delotvorne, niti su doatile političku i medijsku podršku, tako da su njihovi problemi ostali nerešeni ili su gurnuti u daleku budućnost.⁵

U tom kontekstu, prioritetni zadatak je da se, u okviru harmonizacije srpskog zakonodavstva sa zakonodavstvima razvijenih zemalja i Evropske unije, u što većoj meri implementiraju Standardna pravila Ujedinjenih nacija o izjednačavanju mogućnosti koje se pružaju invalidima, kao i drugi međunarodnopravni standardi o zaštiti osoba sa invaliditetom.

Invalidska problematika je delikatna i složena oblast. Stoga je, radi normativnog i stvarnog poboljšanja, neophodno da se analitički sagleda postojeće stanje, s ciljem da se zaštita lica sa invaliditetom unapredi i njihov materijalni i socijalni položaj učini delotvornim u smislu sadržajno bogatijeg i punijeg života.

Pravni status osoba sa invaliditetom nužno je posmatrati iz perspektive zaštite ljudskih prava i socijalnog modela pristupa invalidnosti, koji teži punoj socijalnoj uključenosti. Osobama sa invaliditetom nije potrebno sažaljenje već konkretna podrška. Pre svega, ona koja se odnosi na ostvarivanje njihovih osnovnih ljudskih prava i sloboda, koja sprečava njihovu diskriminaciju i podstiče socijalnu uključenost ovih osoba. Reč je o podršci koja će osobama sa invaliditetom, uprkos njihovom fizičkom, mentalnom ili senzorskom invaliditetu, obezbediti pomagala, učiniti dostupnim obdaništa, škole, kulturne institucije, crkve, radna mesta i sl., jednom rečju omogućiti da ostvare svoje individualne i ljudske potencijale.⁶

5 V. Predrag Vukasović, "Pravni aspekti zaštite lica sa posebnim potrebama", u: *Prava osoba sa invaliditetom*, op. cit., str. 149–182.

6 V. Gordana Rajkov, "Različiti – pa šta? Neka razmišljanja o jeziku invalidnosti", u: *Prava osoba sa invaliditetom*, op. cit., str. 78.

U tom svetlu, osnovne teze razmatrane u ovom radu su: (1) da osobama sa invaliditetom pripadaju sva ljudska prava i slobode koje pripadaju i ostalim ljudskim bićima, (2) da je preduslov za ostvarivanje tih prava i postizanje pune ravnopravnosti osoba sa invaliditetom postojanje antidiskriminacijskog zakonodavstva, kojim su na precizan način uređeni mehanizmi zaštite u slučajevima diskriminacije na osnovu invalidnosti i (3) da u svetu, posebno u Srbiji, danas postoji diskrepanca između normativnog i stvarnog položaja osoba sa invaliditetom.

2. Od medicinskog ka socijalnom pristupu invalidnosti

U dugom periodu ljudske istorije status osoba sa invaliditetom oblikovali su prezir, nedostatak moralnog odnosa društva prema ljudima u stanju socijalnih potreba, državna politika i predrasude. “Stavovi prema invalidima, tokom istorije, prolazili su kroz razne faze krećući se od prihvatanja, preko odbacivanja, do ponovnog prihvatanja. Postojala su četiri oblika invalidnosti: prvi se sticao u ratovima, drugi je bio posledica bolesti i trauma na porođaju, treći je proistišao iz sukoba sa zakonom, dok je četvrti bio rezultat nesreća na radu. Zakonski propisi prema invalidima bili su restriktivni i diskriminatorske prirode. Odbacivanje invalida bilo je najčešće posledica straha od invalidnosti, bez obzira da li se ona shvatala kao kršenje božanskih normi ili samo kao posledica bolesti. Praznoverje je često određivalo do kog će stepena invalidi biti prihvaćeni ili odbačeni, pa i to kakvim će se metodama lečiti”.⁷

Društvene predrasudu prema invalidima izražavale su se od diskriminacije u svim oblastima (pravu, ekonomiji, politici, obrazovanju, kulturi i dr.), preko socijalne segregacije do jezika invalidnosti, koji je, pomoću etiketiranja, oblikovao izopštenost invalida. To je imalo za posledicu da su vekovima, čak milenijumima, osobe sa invaliditetom bile osobe drugoga reda, ostavljene na marginama društva i grubo diskriminisane. U najboljem slučaju, javljali su se “karitativni, milosrdni pristupi osobama sa invaliditetom”, koje su “posmatrane kao ubogi bezvredni ili manje vredni članovi zajednice, te tako postaju objekti nege, brige i milostinje jačih i moćnijih, koje treba štiti i negovati u skladu sa vrednostima hrišćanskog morala”⁸.

U savremenom svetu iskristalisali su se različiti modeli pristupa invalidnosti. Pre svega, to su medicinski i socijalni model. U razmatranju problematike društvenog položaja osoba sa invaliditetom danas preovlađava socijalni, Nađijev biopsihološki model i kvebeški model pristupa

7 V. Ljubomir Petrović, “Pogled na invalidnost kroz istoriju”, *Hereticus*, br. 3, Beograd 2004, str. 49.

8 Damjan Tatić, *Zaštita ljudskih prava osoba sa invaliditetom*, op. cit., str. 229.

invalidnosti i regulisanja pravnog položaja ovih osoba pre svega iz vizure zaštite ljudskih prava.⁹ “Socijalni model pristupa invalidnosti javlja se kao reakcija na raniji medicinski model pristupa invalidnosti. Medicinski model polazi od invalidnosti kao *individualnog* problema, fokusira se na bolest ili povredu kao primarne uzročnike ograničenih mogućnosti funkcionisanja osobe sa invaliditetom... Problem je u pojedincu a ne u društvu i zbog toga se pojedinac mora rehabilitovati i ‘uklopi’ u društvo; to su polazne prepostavke medicinskog modela pristupa invalidnosti.

Ovakav pristup neminovno dovodi do marginalizacije osoba sa invaliditetom, koje se posmatraju kao pasivni objekti brige eksperata, porodice, društva u celini i bivaju izložene diskriminaciji i getoizaciji”.¹⁰ Ovaj model težiše stavlja na odgovornost društva koje je osobu sa određenom onesposobljenosti dovelo u stanje invalidnosti, neravnopravnosti u odnosu na ostale građane. To ima za posledicu da su takvoj osobi uskraćena osnovna ljudska prava.

Međutim, princip jednakosti ljudi danas je uzdignut na nivo moralnog imperativa civilizovanog sveta. Stoga se diskriminacija ljudi samo zbog toga što imaju određena lična svojstva ne može opravdati ni pravnim ni moralnim razlozima. Otuda je generalni trend u Evropi i svetu i najvažnija strategija u ovoj oblasti izjednačavanje mogućnosti osoba sa invaliditetom. Tri su noseća stuba te strategije: 1) socijalni pristup invalidnosti, 2) ostvarivanje ljudskih prava osoba sa invaliditetom i 3) zabrana diskriminacije osoba sa invaliditetom. Značajne korake napred u ostvarivanju ove strategije učinile su poslednjih decenija Organizacija UN, Savet Evrope i Evropska unija.

Dakle, diskriminacija osoba sa invaliditetom može se efikasno subjijati samo ukoliko postoji odgovarajući pravni okvir sa efikasnim mehanizmima sudske zaštite u slučajevima diskriminacije po osnovu invalidnosti. Jer o ravnopravnosti osoba sa invaliditetom ne može se govoriti sve dok su one izložene diskriminaciji i nemaju pravnih sredstava da se od nje efikasno brane.

-
- 9 Ibid, str. 24–30. V. Nagi S., “Disability Concept Revised”, u: *Disability in America* (edited by Pope), Institute of Medicine, National Academy Press, Washington DC 1991, str. 309–325). Nadijev model obuhvata “četiri sfere: 1) aktivnu patologiju sa poremećajem i prekidom normalnih procesa i naporima organizma da ponovo uspostavi narušenu ravnotežu, 2) oštećenje koje se manifestuje na anatomskom, fiziološkom, mentalnom i emocionalnom planu, 3) funkcionalno ograničenje koje se sastoji u limitiranju fizičkog izvođenja i izvršavanja akcija i 4) onesposobljenost ili ometenost koja se odnosi na ograničenje u izvršavanju socijalno definisanih uloga i zadataka unutar sociokultурне sredine i fizičkog okruženja”. V. Vesna Radoman, “Specifičnosti položaja osoba sa invaliditetom”, op. cit., str. 25.
- 10 Ibid, str. 18; v. Viktorija Cucić, Iva Jovanović, “Osobe sa invaliditetom i okruženje”, op. cit., str. 11–17; Oliver, M. (1998), *Theories of Disability in Health Practice and Research*. BMJ, 317: 1446–1449.

3. Sprečavanje diskriminacije osoba sa invaliditetom

Danas postoje oblasti društvenog života koje su posebno osetljive sa stanovišta diskriminacije. To su: diskriminacija polova, etnička diskriminacija, verska diskriminacija, politička diskriminacija, diskriminacija manjina, diskriminacija osoba sa invaliditetom, homofobija – diskriminacija nad GLBT populacijom, diskriminacija osoba koje žive sa HIV/sidom. U cilju sprečavanja diskriminacije ovih populacija tokom poslednje dve decenije donet je veliki broj pravnih i političkih akata, tako da se s razlogom govori o novom antidiskrimacionom pravu.

3.1. Novo antidiskriminaciono pravo

Stavljanje van zakona čitavih grupa lica koja imaju istu boju kože, nacionalnost ili veroispovest trebalo bi da je već stvar daleke prošlosti. Diskriminacija ljudi samo zbog toga što imaju određena lična svojstva – ubijanje i proterivanje pripadnika određene nacionalnosti, paljenje verskih objekata, diskriminacija osoba sa invaliditetom, silovanje žena sa invaliditetom koje nisu u stanju da se brane, nasilje nad homoseksualcima, uskrćivanje lekarske pomoći licima sa HIV virusom, ne može da se opravda ni pravnim ni moralnim razlozima.

Sprečavanje diskriminacije i u tom kontekstu ostvarivanje ljudskih prava osoba sa invaliditetom predmet je sistematskog bavljenja Ujedinjenih nacija, regionalnih organizacija i velikog broja država. To je rezultat generalnog trenda borbe za ljudska prava, ali i upornog delovanja samih osoba sa invaliditetom i njihovih organizacija. Na međunarodnom planu, pored opštih doneti su i posebni dokumenti kojima se uređuje položaj ovih lica, garantuje im se ravnopravnost i zabranjuje njihova diskriminacija.¹¹

Na taj način, pored ranijih pravno-političkih akata (Univerzalna deklaracija UN o pravima čoveka, Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima, Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima, Konvencija o zabrani torture i drugog surovog, nehumanog i ponižavajućeg postupanja i kažnjavanja, Konvencija o ukidanju svih oblika diskriminacije, Konvencija o ukidanju oblika diskriminacije prama ženama, Konvencija o pravima deteta), Organizacija UN je donela i niz novih akata kojima se regulišu prava osoba sa invaliditetom: Deklaracija o pravima mentalno retardiranih lica (1971), Deklaracija o pravima invalidnih lica (1975), Svetski program akcije za invalidna lica (1982), Principi zaštite osoba sa mentalnim oboljenjem i unapređivanje zaštite mentalnog zdravlja (1991).¹²

11 V. Damjan Tatić, *Zaštita ljudskih prava osoba sa invaliditetom*, op. cit., str. 94–145.

12 Pored ovih univerzalnih dokumenta o ljudskim pravima i dokumenata o položaju osoba sa invaliditetom usvojenih pod okriljem Ujedinjenih nacija, značajni

Strategija ostvarivanja ljudskih prava osoba sa invaliditetom je pomerena od zaštite ka ravnopravnosti i izjednačavanju mogućnosti ove populacije. Kao rezultat toga, Generalna skupština UN je decembra 1993. godine usvojila Standardna pravila UN za izjednačavanje mogućnosti koje se pružaju osobama sa invaliditetom.¹³ "Usvajanje ovog akta predstavlja krunu Decenije UN posvećene osobama sa invaliditetom (1983–1992) i značajan napredak u borbi za prava osoba sa invaliditetom."¹⁴ Ubrzo je sledilo i donošenje Konvencije o promovisanju i zaštiti dostojanstva osoba sa invaliditetom kao najznačajnijeg dokumenta u oblasti ljudskih prava ove populacije. Na inicijativu Meksika u decembru 2001. godine Generalna skupština UN je formirala Ad hoc komitet koji će izraditi nacrt Konvencije. Početkom 2004. godine Radna grupa eksperata Ad hoc komiteta izradila je tekst nacrta o kojem je vođena iscrpna rasprava u Ad hoc komitetu. Ad hoc komitet je okončao svoj rad usvajanjem Predloga konvencije 25. avgusta 2006. godine, koji je početkom decembra 2006. uputio Generalnoj skupštini UN. Nakon toga, Generalna skupština UN usvojila je Konvenciju o pravima osoba sa invaliditetom 13. decembra 2006. godine. Konvencija je otvorena za potpis i ratifikaciju 30. marta 2007, a stupila je na snagu 3. maja 2008. godine. Do 20. januara 2011. godine Konvenciju je ratifikovalo 96, a potpisalo ju je 147 država članica UN.¹⁵

Konvencija o pravima osoba sa invaliditetom ne stvara nova prava za osobe sa invaliditetom ali predviđa efikasne mehanizme i mere koje bi države strane ugovornice trebalo da preduzmu da bi osobama sa invaliditetom omogućile efikasno i puno uživanje svih ljudskih prava i osnovnih sloboda na osnovu jednakosti sa drugima. Konvencija počiva na načelima poštovanja dostojanstva i prava osoba sa invaliditetom da odlučuju o svom životu, nediskriminacije, punog učešća osoba sa invaliditetom u svim sfarama društvenog života na ravnopravnim osnovama sa ostalim građanima, poštovanja invalidnosti kao dela ljudske raznovrsnosti, pružanja jednakih mogućnosti osobama sa invaliditetom, rodne i polne ravnopravnosti. Po red toga, Konvencija predviđa niz obaveza državama koje su je usvojile: poništavanje pravnih akata koji su u suprotnosti sa Konvencijom, donošenje pravnog okvira za ostvarivanje prava i zabranu diskriminacije osoba

su i dokumenti usvojeni pod okriljem Međunarodne organizacije rada (MOR): Preporuka o stručnom ospozobljavanju i preospozobljavanju lica R 99, Konvencija MOR-a o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju invalidnih lica R 168 i Preporuka MOR-a o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju invalidnih lica R 168.

13 Standardna pravila UN o izjednačavanju osoba sa invaliditetom, Centar za samostalni život invalida u Beogradu i Ministarstvo za rad i socijalna pitanja, Beograd 2003.

14 Damjan Tatić, *Zaštita ljudskih prava osoba sa invaliditetom*, op. cit., str. 100.

15 Ibid, str. 106.

sa invaliditetom. Na taj način Konvencija se ubrzo pokazala kao važan instrument i sredstvo u borbi za ravnopravnost osoba sa invaliditetom.¹⁶

Ovakva generalna strategija OUN u ostvarivanja ljudskih prava osoba sa invaliditetom predstavljala je osnovu i podsticaj razvijenim zemljama Evrope da odlučno krenu u proces savladavanja diskriminacije. Antidiskriminaciono pravo u Evropi pretrpelo je dramatične promene tokom poslednje decenije. Značajan korak napred načinjen je u okviru Evropske unije i u okviru Saveta Evrope, čime su postavljeni najviši evropski standardi u ovoj oblasti.¹⁷

Kad je reč o Evropskoj uniji, ona je Amsterdamskim ugovorom 1997. izmenila Rimski ugovor, uključujući tako i pravila o zabrani diskriminacije u glavne osnivačke principe Unije i dajući pravni osnov za pokretanje pravnih mehanizama zaštite od diskriminacije ne samo na osnovu pola, već i rasnog ili etničkog porekla, veroispovesti ili uverenja, invalidnosti, godina starosti i seksualnog opredeljenja. Na osnovu novog člana 13. Rimskog ugovora, tokom 2000. godine donete su dve značajne direktive EU. Jedna, poznata i kao "Rasna direktiva", odnosi se na rasnu i etničku diskriminaciju u velikom broju oblasti, uključujući i pristup poslu, uslove rada, zaradu, obrazovanje i pristup robama i uslugama, posebno u pogledu stanovanja, kao i socijalnog osiguranja. Sa druge strane, doneta je tzv. "Okvirna direktiva o zapošljavanju", koja se odnosi na diskriminaciju na osnovu veroispovesti ili uverenja, seksualne orientacije, godina i invalidnosti u oblasti zapošljavanja i profesionalne obuke. Ove direktive integrisale su već postojeća pravila EU o rođnoj diskriminaciji, koja prema mnogim aspektima predstavljaju njihov prototip. Pored toga, pod okriljem Evropske unije donet je niz dokumenata kojima se izričito zabranjuje diskriminacija osoba sa invaliditetom i merama za ravnopravno uživanje prava ovih osoba.¹⁸

16 Ibid, str. 104–112.

17 Borko Nikolić, "Evropski standardi zabrane diskriminacije", u: Saša Gajin, Vladimir Vodinelić, Tanja Drobnjak, Borko Nikolić, *Antidiskriminaciono pravo, Vodič*, treće izdanje sa prevodom na romski, albanski i mađarski jezik, Centar za unapređivanje pravnih studija, Beograd 2008, str. 65–76.

18 Imamo u vidu sledeće dokumente: Preporuka Saveta Evropske ekonomске zajednice 379 o zapošljavanju invalidnih lica iz 1986; rezolucija Saveta Evropske ekonomске zajednice i ministara prosvete o integraciji dece i mladih sa invaliditetom u redovne sisteme obrazovanja iz 1990; rezolucija Evropskog parlamenta o ljudskim pravima osoba sa invaliditetom iz 1995; rezolucija Saveta EU o jednakim mogućnostima za osobe sa invaliditetom iz 1996; rezolucija Evropskog parlamenta o karticama za parkiranje za osobe sa invaliditetom iz 1996; rezolucija Saveta EU o elektronskoj pristupačnosti za osobe sa invaliditetom iz 2002; rezolucija C 134 Saveta EU o jednakim mogućnostima za osobe sa invaliditetom u oblasti obrazovanja iz 2003; zaključci Saveta EU o Evropskoj godini osoba sa invaliditetom iz 2003; dokument 604 o akcionom planu za osobe sa invaliditetom u uvećanoj

Savet Evrope nastoji da prati ove najviše standarde. Naime, u okviru Saveta Evrope, član 14. Evropske konvencije o ljudskim pravima zabranjuje diskriminaciju po velikom broju osnova, ali samo u korišćenju prava i sloboda garantovanih samom Konvencijom. Određeno unapređenje postigнуto je 2000. godine usvajanjem novog protokola XII uz Konvenciju, koji sadrži autonomnu zabranu diskriminacije u uživanju prava garantovanih zakonom i diskriminacije od strane organa vlasti. U kontekstu borbe protiv diskriminacije, Savet Evrope posvećuje dosta pažnje dokumentima koji uređuju položaj osoba sa invaliditetom. U tom smislu doneti su posebni akti kojima Savet Evrope uređuje samo položaj osoba sa invaliditetom i mere za uživanje prava koja im pripadaju: Preporuka 1592 Parlamentarne skupštine Saveta Evrope iz 2003. i Preporuka (2006)5 Saveta ministara država članica Saveta Evrope o akcionom planu za osobe sa invaliditetom za period 2006–2015.¹⁹

3.2. Antidiskrimaciono pravo u Srbiji

Prihvatanje najviših evropskih standarda u sprečavanju diskriminacije izazov je za nacionalno zakonodavstvo. Veći broj zemalja je pristupio recepciji ovih evropskih standarda i stvaranju odgovarajućeg pravnog okvira protiv diskriminacije. Kako stoje stvari u Srbiji?

Komitet Ujedinjenih nacija za ljudska prava je nakon rasprave o stanju ljudskih prava u Srbiji i Crnoj Gori, 28. jula 2004. g. usvojio zaključke u kojima se od naše zemlje eksplicitno traži usvajanje sveobuhvatnog zakonodavstva protiv diskriminacije. Cilj novih zakona, kako se navodi u zaključcima, bila bi borba protiv etničke i drugih oblika diskriminacije u svim sferama društvenog života, kao i obezbeđivanje efikasnih mehanizama pravne zaštite za žrtve diskriminacije.

Suočen sa potrebom pravnog reagovanja na diskriminaciju, zakonodavac bi trebalo da prihvati najviše evropske standarde i da odgovori bar na dva zahteva savremenog društva. Prvi je vezan za imperativ modernosti, drugi za imperativ vladavine prava. Uporednopravno posmatrano, dva su cilja antidiskrimacionih zakona: da precizno definišu ono što je zabranjeno činiti i da propisuju efikasne mehanizme zaštite od diskriminacije. Iskustva iz uporednog prava, kao i najviši standardi Evropske unije i Saveta Evrope, predstavljaju pouzdanu osnovu za definisanje preciznih i veoma efikasnih pravnih mehanizama zaštite od diskriminacije.

EU Komisije EU iz 2005; regulativa 1107 o putnicima sa invaliditetom u vazdušnom saobraćaju Saveta EU i Evropskog parlamenta iz 2006 godine i Evropska strategija za osobe sa invaliditetom 2010–2020. Opsirnije o tome: Damjan Tatić, *Zaštita ljudskih prava osoba sa invaliditetom*, op. cit., str. 127–144.

19 V. Damjan Tatić, *Zaštita ljudskih prava osoba sa invaliditetom*, op. cit., str. 127–131.

Usvajanje antidiskriminacionog zakona je obaveza naše države. Ispu-njenje ove obaveze izričito su zahtevala tela Ujedinjenih nacija i zvaničnici Saveta Evrope i Evropske unije. Ali i više od toga, sama naša država se prilikom usvajanja strategije pridruživanja Evropskoj uniji obavezala na donošenje zakona protiv diskriminacije. Ova obaveza ne odnosi se samo na zaštitu posebnih grupa lica, već na usvajanje zakona kojim bi se sva-kome obezbedila pravna zaštita od diskriminacije bez obzira na njegovo ili njeno lično svojstvo.

Brojne organizacije civilnog društva Srbije svakodnevno su podsećale državu na ovu obavezu. Organizovani u trajne ili ad hoc koalicije, ove organizacije su sprovodile kampanju za usvajanje pravnog okvira protiv diskriminacije, borile se protiv slučajeva diskriminacije.²⁰ Postepeno su vodeće političke stranke i delovi političke elite prihvatali strategiju borbe protiv diskriminacije. Zahvaljujući tome, Srbija (ranije u okviru SFRJ i SRJ i Državne zajednice Srbija i Crna Gora) je ratifikovala većinu međunarodnih dokumenata koji se tiču osoba sa invaliditetom.

Prvi korak predstavljaо je unošenje odredbi o zabrani diskriminacije građana po osnovu invalidnosti u Povelju o manjinskim i ljudskim pravima Srbije i Crne Gore, koju su skupštine Srbije, Crne Gore i SRJ usvojile početkom 2003. godine. U članu 3. stav 3 Povelje izričito je zabranjena diskriminacija po osnovu fizičke i intelektualne invalidnosti.

Drugi korak je učinjen kada je Ustav Republike Srbije od 8. novembra 2006. preuzeo odredbe o zaštiti ljudskih prava iz Povelje o manjinskim i ljudskim pravima Srbije i Crne Gore, uključujući i antidiskriminatorske odredbe. Ustavom je izričito zabranjena diskriminacija po osnovu fizičke i intelektualne invalidnosti (član 21. stav 3).

Treći korak je bio donošenje seta antidiskriminacionih zakona ko-jima se štite ljudska prava i sprečava diskriminacija svih građana i osoba sa invaliditetom. Krunu ovih zakona predstavlja Zakon o sprečavanju dis-kriminacije osoba sa invaliditetom i Zakon o zabrani diskriminacije. Paral-elnog sa praćenjem primene ova dva antidiskriminaciona zakona nužno je pomno "pratiti tekuće izmene u zakonodavnoj i podzakonskoj regulativi i kod svih akata koji zadiru u određene segmente života osoba sa invalidite-tom – propisa iz oblasti obrazovanja, zapošljavanja, penzijsko-invalidskog i zdravstvenog osiguranja, socijalne zaštite, privredne delatnosti, urbanizma i građevinarstva, informatike i komunikacija, političkih, verskih, kulturnih sloboda, bračnog i porodičnog života – treba intervenisati i osigurati da nova rešenja podstiču socijalnu uključenost osoba sa invaliditetom. Pome-nuti propisi moraju biti u skladu sa međunarodnim standardima i načelima

20 V. Saša Gajin, Vladimir Vodinelić, Tanja Drobnjak, Borko Nikolić, *Antidiskrimi-nacionao pravo, Vodić*, treće izdanie sa prevodom na romski, albanski i mađarski jezik, Centar za unapređivanje pravnih studija, Beograd 2008.

ravnopravnosti i zabrane diskriminacije osoba sa invaliditetom”.²¹ Da bi se obezbedila primena pomenutih međunarodnih dokumenata u Srbiji i postiglo izjednačenje mogućnosti osoba sa invaliditetom, neophodno je da se predvide nova rešenja u ovoj oblasti, da se postave temelji novooosmišljene državne politike podrške osobama sa invaliditetom.

Važan korak u njenom formulisanju jeste ukazivanje na probleme postojeće pravne zaštite osoba sa invaliditetom i formulisanje strategije za njeno unapređivanje. Razume se da je formulisanje i realizacija te strategije moguća samo uz punu participaciju osoba sa invaliditetom. Uz to, nije dovoljno samo raspravljati o pravnoj zaštiti osoba sa invaliditetom i predlagati mere za njeno unapređenje, već je podjednako važno i koji jezik ćemo koristiti u tim dokumentima. Budući da se fenomen invalidnosti danas stavlja u kontekst socijalnog pristupa i osnovnih ljudskih prava, jasno je da se taj pristup mora primenjivati i u jeziku kojim govorimo.²²

Konkretni predlozi za promenu pojedinih rešenja u ovoj oblasti nisu mogući bez sveobuhvatne multidisciplinarnе analize pravnika, ekonomista, lekara, psihologa i drugih stručnjaka, bez kojih predlozi novih zakonskih rešenja ostaju gola improvizacija. socijalnih, ekonomskih i kulturnih resursa, kao i potencijala civilnog društva. Jer, kao što je poznato, “invalidnost je mnogo više nego zbir fizičkih, psihičkih i emocionalnih oštećenja”: ona je “socijalno i političko pitanje, a ne medicinski problem koje se može rešiti medicinskom intervencijom”.²³ Zahvaljujući svim ovim naporima poslednjih godina, u Srbiji su učinjeni značajni koraci na putu stvaranja normativnog okvira ravnopravnosti osoba sa invaliditetom i pravnog savladavanja različitih oblika njihove diskriminacije.

4. Normativni okvir jednakosti i ravnopravnost osoba sa invaliditetom

Videli smo da je osnovno polazište novog antidiskriminacionog prava i strategije sprečavanja diskriminacije osoba sa invaliditetom teza

21 V. Damjan Tatić, “Prava osoba sa invaliditetom, rezime”, u: *Prava osoba sa invaliditetom*, op. cit., str. 412.

22 “Ovaj jezik treba da bude jasan, precizan, afirmativan i da doprinosi uvažavanju i dignitetu osoba sa invaliditetom. Veoma je važno da jezik invalidnosti koji se usvoji kao politički korektan, bude prihvaćen od svih i da se njime podjednako služe same osobe sa invaliditetom, pravnici, zakonodavci, javni radnici, novinari i šira javnost.” Gordana Rajkov, “Različiti – pa šta? Neka razmišljanja o jeziku invalidnosti”, u: *Prava osoba sa invaliditetom*, op. cit., str. 78.

23 V. S. Bassell, Perception Of Disability. *National Conference On Disability And Health*, Procedings, Dallas 1998, Available from URL <http://www.cdc.gov/Proceedings>, Conference on Disability and Health; v. Milica Gligorović, “Multi-disciplinarni pristup zaštiti osoba sa posebnim potrebama”, u: *Prava osoba sa invaliditetom*, op. cit., str. 47–70.

da osobama sa invaliditetom nije potrebna zaštita već ravnopravnost. Oni samo žele da budu slobodni građani u slobodnom i ravnopravnom društvu.

Naša zemlja je na međunarodnom planu prihvatile većinu relevantnih dokumenata koji se tiču osoba sa invaliditetom. Iako su ti međunarodnopravni akti postali deo našeg unutrašnjeg pravnog sistema, oni se u značajnom broju oblasti ne sprovode dosledno. Da bi se sprečila dalja diskriminacija osoba sa invaliditetom potrebna je korenita reforma pravne regulative, koja bi obezbedila ravnopravnost osoba sa invaliditetom u našoj zemlji.

4.1. Zakoni protiv diskriminacije osoba sa invaliditetom

Nakon unošenje odredbi o zabrani diskriminacije građana po osnovu invalidnosti u Povelju o manjinskim i ljudskim pravima Srbije i Crne Gore i u novi Ustav Srbije, nametnula se potreba za usvajanjem osnovnog zakona o pravima, dužnostima i zabrani diskriminacije osoba sa invaliditetom. Grupa stručnjaka Centra za unapređivanje pravnih studija u Beogradu je, nakon serije stručnih konferencijskih radova, okruglih stolova i tribina 2003. godine uradila model Zakona o zabrani diskriminacije osoba sa invaliditetom.²⁴

Nameru onih koji su se zalagali za donošenje ovog zakona je bila dvostruka: s jedne strane, trebalo je podržati osobe sa invaliditetom i njihove organizacije u nastojanju da se izbore za stvarnu, ne samo formalnu ravnopravnost, a s druge strane, njihova borba morala se staviti u kontekst opšte problematike poštovanja ljudskih prava. Iz tih razloga je potrebno jasnim i preciznim jezikom pravne norme formulisati ono što se u svakom pristojnom društvu podrazumeva. Naravno, nije dovoljno samo napisati zakon, već ga treba i primeniti. Ako zakonodavac ima nameru da se njegovi zakoni primenjuju, mora se spustiti na tlo činjenica, podvrgnuti se mnogim usloviljavanjima i ograničenjima stvarnosti.

24 Centar za unapređivanje pravnih studija u Beogradu predstavio je početkom 2004. godine Model Zakona o zabrani diskriminacije osoba sa invaliditetom. Model je deo projekta koji je ova stručna nevladina organizacija realizovala od 2002. godine, u saradnji sa invalidskim organizacijama. Izrada modela zakona o sprečavanju diskriminacionog ponašanja prema osobama sa invaliditetom završni je deo jednog ambicioznog projekta. CUPS i Koordinacioni odbor republičkih invalidskih organizacija želeli su da na zajedničkom poslu unapređivanja pravne zaštite osoba sa invaliditetom okupe najširi mogući krug invalidskih organizacija, nevladinih organizacija koje se bave problemima zaštite i unapređivanja ljudskih prava i stručnjaka za odgovarajuće grane prava. V. Saša Gajin, Biljana Stanojević, Damjan Tatić, Vladimir Vodinelić, Predrag Vuksanović, "Model zakona protiv diskriminacije osoba sa invaliditetom", u: *Modeli antidiskriminacionih zakona*, Centar za unapređivanje pravnih studija, Beograd 2003; Saša Gajin, Vladimir Vodinelić, Tanja Drobnjak, Borko Nikolić, *Antidiskriminaciono pravo*, Vodič, op. cit., str. 355–381.

Autori modela Zakona protiv diskriminacije osoba sa invaliditetom pošli su od uverenja da su osobe sa invaliditetom sada i ovde, ne u svim mogućim društvima i ne zauvek, građani čija se prava krše tako masovno, na osobene načine sa osobenim posledicama, uz nedostatak svesti kod znatnog dela stanovništva da je takvo ponašanje štetno ne samo za pojedince koji su njim neposredno pogodjeni, no i za društvo u celini, da te posebne okolnosti opravdavaju donošenje takvog zakona. Ambicije autora kretale su se u sledećim granicama: načiniti zakon koji će se primenjivati i koji će doprineti boljoj efikasnosti i bržoj zaštiti prava osoba sa invaliditetom. Oni su koristili strana iskustva i uporednopravna rešenja, tražili su i mnogo puta nalazili inspiraciju u njima, ali ih nisu mehanički preuzimali.

Pri formulisanju posebnih oblika diskriminacije vodili su računa kako o osnovnom cilju zakona – sprečavanju diskriminatornog ponašanja, tako i o ravnoteži interesa lica koja stupaju u određeni odnos regulisan zakonom. Na primer, legitimni interes poslodavca jeste da zapošljavanje lice koje može da obavlja poslove neophodne za ostvarenje dobiti. Anti-diskrimaciono zakonodavstvo može da mu zabrani da, u okviru radne sposobnosti potrebne za određeno radno mesto i samo u tom okviru, pravi razliku, odnosno vrši diskriminaciju između osoba sa invaliditetom i drugih lica koja žele da se zaposle. Uzimajući u obzir nasleđe prošlosti i sadašnji nepovoljni položaj osoba sa invaliditetom, ovaj model zakona je predviđeo da se iz režima zabrane diskriminacije izuzima niz mera usmerenih ka poboljšanju životnih uslova osoba sa invaliditetom, iako te mere predstavljaju, teorijski posmatrano, pozitivnu diskriminaciju – diskriminaciju koja bi trebalo da štiti posebne interese diskriminisane društvene grupe. U meri u kojoj se bude popravljaopšti položaj osoba sa invaliditetom, čemu treba da doprinesu i odredbe ovog zakona, nestajaće i potreba za nekim od mera posebne zaštite osoba sa invaliditetom. Ipak, treba naglasiti da ovaj proces nikada ne može biti doveden do teorijskog i logičkog završetka. Osobama sa invaliditetom koje se ni uz pomoć savremene tehnike ne mogu uključiti u redovne životne tokove – a njih je manje no što obično mislimo – uvek će biti potreбно da broj takvih lica bude sveden na minimum određen isključivo medicinskim faktorima.

Ovaj model Zakona je dve godine bio predmet stručnih i javnih rasprava.²⁵ Dve godine kasnije, tekst modela je sa sitnim izmenama poslužio kao osnova za Predlog Zakona o sprečavanju diskriminacije osoba sa invaliditetom, koji je ušao u skupštinsku proceduru početkom 2006. i stupio na snagu 17. aprila 2006. godine.²⁶

25 V. Jovica Trkulja, Predrag Vukasović, "Rezultati javne rasprave o Modelu Zakona protiv diskriminacije osoba sa invaliditetom", *Hereticus*, br. 3, 2004, str. 141–144.

26 Zakon o sprečavanju diskriminacije osoba sa invaliditetom, *Službeni glasnik RS*, br. 33/2006, objavljen 17. aprila 2006.

U pogledu zakonskog regulisanja prava osoba sa invaliditetom u uporednom pravu, i kod nas postoje dva ekstremna stanovišta: prvo, koje se zalaže za sveobuhvatnu kodifikaciju svih pravnih normi koje se na bilo koji način tiču osoba sa invaliditetom, i drugo, koje se zalaže za prilagođavanje već postojećih posebnih zakona u oblasti zdravstvene i socijalne zaštite, obrazovanja, zapošljavanja, pristupačnosti životne i radne sredine, pružanja javnih usluga, saobraćaja, državne uprave i pravosuđa i drugih oblasti u kojima osobe sa invaliditetom mogu biti ometane u korišćenju svojih prava.²⁷

Zakon o sprečavanju diskriminacije osoba sa invaliditetom je u izvesnom smislu sinteza ovih stanovišta. On se bazira na sledećim načelima: (1) zabrana diskriminacije osoba sa invaliditetom, (2) poštovanje ljudskih prava i dostojanstva osoba sa invaliditetom, (3) podsticanje uključenosti osoba sa invaliditetom u sve sfere društvenog života na osnovama ravnopravnosti i 4) uključenost osoba sa invaliditetom u sve procese u kojim se odlučuje o njihovim pravima i obavezama.

Zakonom se uređuje opšti režim zabrane diskriminacije po osnovu invalidnosti, posebni slučajevi diskriminacije osoba sa invaliditetom, postupak zaštite osoba izloženih diskriminaciji, organi nadležni za sprečavanje diskriminacije, preduzimanje mera za podsticanje ravnopravnosti osoba sa invaliditetom, kao i sankcije za neke od zabranjenih akata diskriminacije.

Osnovna ideja Zakona je da osobama sa invaliditetom nije potrebna zaštita već ravnopravnost. Oni samo žele da budu slobodni građani u slobodnom i ravnopravnom društvu.

Zakon o sprečavanju diskriminacije osoba sa invaliditetom predstavlja veliki korak napred, jer je Srbija konačno dobila zakon u kojem je tačno rečeno šta su sve akti diskriminacije, da su oni zabranjeni i da postoje mehanizmi za zaštitu osoba izloženih diskriminaciji i ostvarivanje njihove ravnopravnosti.

Pored ovog sistemskog zakona, odredbe o zabrani diskriminacije na osnovu invaliditeta sadržane su i u sledećim zakonima: Zakon o zabrani diskriminacije iz marta 2009. godine, Zakon o potvrđivanju Konvencije o pravima osoba sa invaliditetom, Zakon o potvrđivanju Opcionog protokola uz Konvenciju o pravima osoba sa invaliditetom, usvojeni 29. maja 2009. godine (posle deponovanja ratifikacionih instrumenata kod generalnog sekretara UN, Konvencija i Opcioni protokol počeli su da važe između Srbije i ostalih strana ugovornica od 31. jula 2009. godine), Zakon o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju osoba sa invaliditetom iz maja

27 Vladan Jovanović, "Sprečavanje diskriminacije lica sa invaliditetom", u: *Prava osoba sa invaliditetom*, op. cit., str. 232–239; Borivoje Ljubinković, "Prioriteti zakonodavne delatnosti", u: *Prava osoba sa invaliditetom*, op. cit., str. 240–247.

2009, Zakon o radu, Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja, Zakon o visokom obrazovanju, Zakon o zdravstvenoj zaštiti. “Značajno je što krovni antidiskriminacijski zakon članom 26 zabranjuje diskriminaciju osoba sa invaliditetom i kršenje njihovih prava u političkim, ekonomskim, kulturnim i drugim aspektima javnog, profesionalnog, privatnog i porodičnog života. U postupcima pokrenutim zbog diskriminacije na osnovu invalidnosti, pored samih osoba žrtava diskriminacije i njihovih zakonskih zastupnika, tužbu zbog diskriminacije mogu podneti i organizacije osoba sa invaliditetom, a teret dokazivanja u građanskoj parnici prebačen je na tuženog.”²⁸

Analizom važećih propisa i strateških dokumenata u Srbiji, može se doći do zaključka da je tokom poslednje decenije postignut napredak u sprečavanju diskriminacije. Srbija je postavila opšti normativni okvir za poštovanje principa jednakosti i zaštite od diskriminacije u svim oblastima društvenog života.²⁹

4.2. Problemi ostvarivanje ljudskih prava osoba sa invaliditetom

Videli smo da je generalna strategija u Evropi i svetu u ovoj oblasti izjednačavanje mogućnosti osoba sa invaliditetom i stvaranje uslova za njihovu ravnopravnost u društvu. Primena Standardnih pravila za izjednačavanje mogućnosti koje se pružaju invalidima i nacrt Konvencije UN o zaštiti i promovisanju prava i dostojanstva osoba sa invaliditetom. zahteva novu strategiju i osmišljenu državnu politiku podrške osobama sa invaliditetom. Formulisanje i realizacija te strategije mogući su samo uz punu participaciju osoba sa invaliditetom. Jer, invalidnost je mnogo više nego zbir fizičkih, psihičkih i emocionalnih oštećenja. Ona je socijalno i političko pitanje, a ne medicinski problem koji se može rešiti medicinskom intervencijom.

U realizaciji te strategije države se suočavaju sa brojnim, često ne-premostivim problemima:

Problemi izjednačavanja mogućnosti osoba sa invaliditetom: 1) preduslovi za izjednačavanje mogućnosti i ravnopravno učešće osoba sa invaliditetom (podizanje svesti, medicinska zaštita, rehabilitacija, službe za podršku); 2) opšti režim zabrane diskriminacije osoba sa invaliditetom; 3) opšti režim afirmativne akcije, odnosno režim pozitivne diskriminacije osoba sa invaliditetom; 4) primena politički korektnog jednoobraznog

28 Damjan Tatić, “Pravni okvir Republike Srbije za ravnopravnost osoba sa invaliditetom”, *Hereticus*, br 3–4, 2010, str. 31–44; Vladimir Vodinelić, “Tužbe za zaštitu od diskriminacije”, u: *Antidiskrimaciono pravo*, Vodič, op. cit., str. 29–50.

29 V. Damjan Tatić, *Zaštita ljudskih prava osoba sa invaliditetom*, op. cit., str. 223–224.

jezika invalidnosti; 5) adekvatna upotreba terminologije je od suštinskog značaja, pošto upotrebljeni jezik odražava i stav društva prema pojavi koju opisuje; 6) posebni pravni režimi zaštite osoba sa invaliditetom, kao što su zaštita na radu, pitanje arhitektonskih, odnosno, fizičkih prepreka, pravo na školovanje, pravo na zdravstvenu zaštitu, sloboda informisanja i sl.; 7) problem normativnog regulisanja pristupačnosti fizičke i radne sredine i njene prilagođenosti ograničenim fizičkim mogućnostima osoba sa invaliditetom; 8) problem pristupačnosti kao osobine okruženja koja je značajna za sve ljude, bez obzira koje su njihove fizičke, senzorne, intelektualne karakteristike i/ili godine starosti (koncept "dizajn za sve"); 9) organizacija odgovarajućih službi koje će pružiti specifične usluge potrebne za nesmetano funkcionisanje invalidnog lica u okolini koja ga svakodnevno okružuje. (Reč je o konceptu zaštićenog stanovanja, izgradnji stambenih jedinica prilagođenih potrebama osoba sa invaliditetom, konceptu koji se ostvaruje u mnogim evropskim zemljama); 10) specijalizovane službe za pomoć domaćinstvima u kojima žive invalidi (pomoć u kući, kao i služba personalnih asistenata koja omogućuje znatnom broju osoba sa invaliditetom u zemljama EU vođenje potpuno samostalnog života); 11) pitanje institucionalnog zbrinjavanja najtežih invalida kojima navedeni oblici pomoći ne mogu obezbediti zadovoljavanje vitalnih potreba; 12) socijalna integracija osoba sa invaliditetom; 13) integrисано školovanje treba da bude opšti princip za obrazovanje osoba sa invaliditetom, dok specijalne škole predstavljaju izuzetak; 14) kako osnažiti ljude sa invaliditetom da učestvuju u društvu, čak i one sa težim oblicima oštećenja; 15) kako uključiti osobe sa invaliditetom u glavne tokove društva – u relevantne sektore formulisanja politike; 16) kako uticati na promenu odnosa javnog mnjenja prema potrebama osoba sa invaliditetom i stvaranje jednakih mogućnosti za sve ljude.³⁰

Problemi ekonomsko-socijalnog položaja osoba sa invaliditetom:

1) težak materijalni položaj osoba sa invaliditetom; 2) 80% osoba sa invaliditetom u Srbiji ne radi, već je u invalidskoj penziji, nezaposleno je ili izdržavano; 3) troškovi invalidnosti; invalidnost ne sme biti teret već investicija; 4) da li troškove koje neposredno ili posredno izaziva invalidnost moraju snositi svi: osobe sa invaliditetom neposredno pogodene invalidnošću, domaćinstva u čijem okviru oni žive i društvena zajednica, kako lokalna tako i država u celini; 5) servis personalnih asistenata; 6) normativno

30 V. Viktorija Cucić, Iva Jovanović, "Osobe sa invaliditetom i okruženje", op. cit., str. 11–28; Predrag Vuksović, "O ravnopravnosti tereta i teretu ravnopravnosti", *Hereticus*, br. 3, 2004, str. 16–25; Damjan Tatić, *Zaštita ljudskih prava osoba sa invaliditetom*, op. cit., str. 193–224; Gordana Rajkov, "Različiti – pa šta? Ne ka razmišljanja o jeziku invalidnosti", u: *Prava osoba sa invaliditetom*, op. cit., str. 71–79.

regulisanje opšteg finansiranja invalidske zaštite i specifični oblici finansij-ske podrške invalidima i domaćinstvima u kojim oni žive; 7) unapređivanje kompenzatorskih i socijalno-ekonomskih prava osoba sa invaliditetom i njihovih porodica; 8) oslobađanje od poreza i carina za određene vrste proizvoda i usluga, kao u slučaju nabavke specijalnih pomagala za lica sa invaliditetom; 9) beneficirani radni staž; 10) finansijske olakšice u javnom transportu u vidu prava na besplatnu vožnju ili sniženja cena prevoza; 11) direktna državna pomoć osobama sa invaliditetom izdvajanjem sred-stava iz budžeta, davanja invalidskim udruženjima i organizacijama, ili osobama sa invaliditetom neposredno i sl.; 12) nepostojanje celovite strategije zapošljavanja osoba sa invaliditetom.³¹

Problemi delovanja invalidskih organizacija: 1) otvorena pitanja i dileme pravnog statusa organizacija lica sa invaliditetom; 2) u kojoj meri su osobe sa invaliditetom spremne da se uključe u invalidske organizacije i udruženja; 3) vrste invalidskih organizacija i udruženja i njihova misija; 4) učlanjenost u invalidske organizacije i udruženja i njihove aktivnosti; 5) obuka osoblja invalidskih organizacija i udruženja; 6) intenzivnija sarad-nja države, lokalne zajednice i invalidskih organizacija; 7) fundamentalna zavisnost invalida i njihovih organizacija od društvenih, ekonomskih i političkih procesa u mnogo širem i složenijem okruženju; 8) pravni status i finansiranje invalidskih organizacija i udruženja; 9) uloga organizacija/ udruženja osoba sa invaliditetom u jačanju civilnog društva; 10) informisanje i koordinacija rada i međunarodna saradnja; 11) invalidske organizacije moraju se oslobođiti predrasuda, biti aktivne i stvarati sliku u javnosti o osobama sa invaliditetom kao ravnopravnim građanima i aktivnim subjek-tima, a ne pasivnim primaocima tuđe milostinje.³²

Ovi problemi ostali su u Srbiji i nakon donošenja normativnog okvi-ra za sprečavanje diskriminacije osoba sa invaliditetom. U uslovima krize poslednjih godine pojedini od ovih problema se javljaju u još težem obliku. Uz to, istraživanja ukazuju da su predrasude, duboko ukorenjene u kulturi, ključna činjenica za tumačenje ukupnog odnosa društva prema osobama sa invaliditetom. “Na invaliditet kao primarno oštećenje, nadograđuje se od strane okruženja pripisana nesposobnost. Kao rezultat se javlja gene-ralizacija primarnog oštećenja na čitavu ličnost. Ishod upornog očuvanja predrasuda je nedostupno okruženje, isključivanje iz društvenog života

31 Miroslinka Dinkić, Iva Jovanović, “Ekonomsko-socijalni aspekt zaštite osoba sa invaliditetom”, op. cit., str. 287–303.

32 V. Predrag Vukasović, “Neostvarena misija invalidskih udruženja”, u: *Prava oso-ba sa invaliditetom*, op. cit., str. 349–362; J. Jevtić, “O radu udruženja osoba sa invaliditetom”, u: *Osobe sa invaliditetom i okruženje*, op. cit., str. 157–166; Sanja Nikolin, “Uloga udruženja osoba sa invaliditetom u jačanju civilnog društva”, u: *Osobe sa invaliditetom i okruženje*, op. cit., str. 144–155.

i uspostavljanje socijalne distance od strane većinskog dela stanovništva. Povratno, ustanovljeno je da je lični identitet osoba sa invaliditetom neraskidivo povezan sa njihovim društvenim identitetom. Tako se, unutar kulturom i društvom definisanih okolnosti, stvara okvir koji ne dozvoljava pojedincu da razvije svoje mogućnosti i potrebe.”³³

U Srbiji postoji diskrepanca između normativnog i stvarnog položaja osoba sa invaliditetom. Mnoga od proglašenih prava osoba sa invaliditetom nestaju u birokratskom trougulu i interesnoj sprezi birokrata određenih ministarstva, nevladinih organizacija i invalidskih organizacija koje se bave pravima osoba sa invaliditetom. Zato valja izbeći zamke normativističke iluzije po kojoj će nova zakonska regulativa automatski obezbediti osobama sa invaliditetom bolje životne uslove. Nova zakonska regulativa u ovoj oblasti je nužna, ali nije dovoljna.

5. Zaključak

Na osnovu svega izloženog, kao glavne zaključke izdvajamo:

- u sagledavanju društvenog položaja i pravnog statusa osoba sa invaliditetom treba polaziti od socijalnog modela pristupa invalidnosti. Invalidnost je mnogo više nego zbir fizičkih, psihičkih i emocionalnih oštećenja. Ona je socijalno i političko pitanje, a ne medicinski problem koji se može rešiti medicinskom intervencijom;
- osobama sa invaliditetom nije potrebno sažaljenje već konkretna podrška. Pre svega, ona koja se odnosi na ostvarivanje njihovih osnovnih ljudskih prava i sloboda;
- našem društvu je potreban nov pravni pristup osobama sa invaliditetom koji bi bio prilagođen socijalnoj stvarnosti Srbije i saobražen evropskim i svetskim pravnim standardima u ovoj oblasti;
- preduslov za ostvarivanje ljudskih prava i postizanje pune ravnopravnosti osoba sa invaliditetom jeste postojanje antidiskriminacijskog zakonodavstva, kojim su na precizan način uređeni mehanizmi zaštite u slučajevima diskriminacije na osnovu invalidnosti;
- osnovna ideja antidiskriminacionog zakonodavstva je da osobama sa invaliditetom nije potrebna zaštita već ravnopravnost. Oni samo žele da budu slobodni građani u slobodnom i ravnopravnom društvu;
- pored odgovarajućeg pravnog okvira i antidiskriminacionih propisa, neophodno je usvojiti i strategije za preduzimanje i afirmaciju akcija

33 Jasmina Petrović, “Društveni položaj osoba sa invaliditetom u Srbiji: između diskriminacije i integracije – studija slučaja (rezultati sociološkog istraživanja)”, *Hereticus*, br. 3-4, 2010, str. 93–108; V. Vesna Radoman, “Specifičnosti položaja osoba sa invaliditetom i mogućnosti psihosocijalne podrške”, u: *Prava osoba sa invaliditetom*, op. cit., str 21–46.

i mera za stvaranje jednakih mogućnosti na osnovu ravnopravnosti. Formulisanje i realizacija te strategije mogući su samo uz punu participaciju osoba sa invaliditetom;

– veoma je važno i koji jezik se koristiti u pravno-političkim dokumentima i medijima. Budući da se fenomen invalidnosti danas stavlja u kontekst socijalnog pristupa i osnovnih ljudskih prava, jasno je da se taj pristup mora primenjivati i u jeziku kojim govorimo;

– ovakva aktuelizacija prava osoba sa invaliditetom i artikulacija njihovih interesa na državom nivou može posle niza godina da dovede do njihovog boljeg položaja u našem društву;

– set antidiskriminacionih zakona koji su doneti u Srbiji poslednjih godina predstavlja solidan pravni okvir za ostvarivanje prava i ravnopravnosti osoba sa invaliditetom. Paralelno sa praćenjem primene antidi-skriminacionih zakona nužno je pratiti tekuće izmene u zakonodavnoj i podzakonskoj regulativi i u svim aktima koji zadiru u određene segmente života osoba sa invaliditetom i osigurati da nova rešenja omoguće njihovu socijalnu uključenost i ravnopravnost;

– u Srbiji postoji diskrepanca između normativnog i stvarnog položaja osoba sa invaliditetom. Mnoga od proglašenih prava osoba sa invaliditetom se ne ostvaruju iz objektivnih razloga, nerazvijenog i siromašnog društva, a mnoga nestaju u birokratskom trouglu i interesnoj sprezi birokrata određenih ministarstava, nevladinih organizacija i invalidskih organizacija koje se bave pravima osoba sa invaliditetom;

– iako postojeće zakone o pravima osoba sa invaliditetom treba menjati i prilagođavati vremenu i uslovima u kojima živimo, nijedna zakonska regulativa neće invalidima obezbediti bolje životne uslove i prava koja su primenjiva. Boljih životnih uslova i prava osoba sa invaliditetom nema bez sistematske edukacije našeg stanovništva i relevantnih društvenih i političkih faktora, a ne samo ljudi koji se bave ovom problematikom;

– valja izbeći zamke normativističke iluzije po kojoj će nova zakonska regulativa automatski obezbediti osobama sa invaliditetom bolje životne uslove. Nova zakonska regulativa u ovoj oblasti je nužna, ali nije dovoljna;

– najzad, treba uvek imati u vidu da nijedan čovek nije poremećaj ni u terminologiji, niti u stvarnosti. Svako od nas ima neko ograničenje, nedostatak, ali i potencijale koje teži da iskoristi i iskaže. Čovek nije ograničenje već mogućnost i ne treba praviti razliku između ljudi, bez obzira na to da li imaju više ili manje izražene (ne)sposobnosti i tzv. posebne potrebe.

Jovica Trkulja

DIFFERENT, BUT EQUAL
– FROM A PASSIVE OBJECT OF PROTECTION
TO AN ACTIVE HOLDER OF RIGHTS
OF PERSONS WITH DISABILITIES

Summary

A social status and legal status of persons with disabilities should be examined from a social model of interpreting disability. Persons with disabilities do not need pity but concrete support, primarily the one that refers to the realization of their basic human rights and freedoms. A pre-condition for the realization of human rights and the achievement of full equality of persons with disabilities is the existence of anti-discrimination legislation by which the mechanisms of protection in cases of discrimination based on disability are regulated in a precise manner. In addition to the adequate legal framework and anti-discrimination regulations, it is also necessary to adopt the Strategy on undertaking and affirmation of actions and measures for creating equal opportunities based on equality. Formulating and realizing this strategy is possible exclusively with the full participation of persons with disabilities. Such actualization of the rights of persons with disabilities and articulation of their interests at a state level can result in their better status in our society after a number of years. The anti-discrimination set of laws that have been adopted in Serbia in the last several years represents a solid legal framework for the realization of rights and equality of persons with disabilities. However, there is a discrepancy between a normative and actual status of persons with disabilities in Serbia. There will be no better living conditions and rights of persons with disabilities without the systematic education of our citizens and relevant social and political factors. The education of only those people who deal with this issue is not enough. Therefore, the normative illusions according to which the new legal regulation would automatically provide persons with disabilities with better conditions should be avoided. New legal regulation in this field is necessary but not sufficient. One should always have in mind that no person is a disturbance in terminology or in reality. A person is not limitation but opportunity and the difference between people should not be made, regardless of whether they have more or less prominent (dis)abilities.

Key words: human rights of persons with disabilities, social model of interpretation of disability, non-discrimination, equal opportunities, antidiscrimination law, the Law on Prevention of Discrimination of Persons with Disabilities

Damjan Tatić

član komiteta UN za prava osoba sa invaliditetom, Beograd

PRAVNI OKVIR REPUBLIKE SRBIJE ZA RAVNOPRAVNOST OSOBA SA INVALIDITETOM

Rezime: Ustav Republike Srbije izričito zabranjuje diskriminaciju na osnovu fizičkog i intelektualnog invaliditeta i garantuje građanima efikasnu zaštitu od diskriminacije. Zakon o sprečavanju diskriminacije osoba sa invaliditetom iz 2006. godine i krovni Zakon o zabrani diskriminacije iz 2009. godine pružaju opšti antidiskriminacijski okvir. Zakon o sprečavanju diskriminacije osoba sa invaliditetom uređuje opšti režim zabrane diskriminacije po osnovu invalidnosti, posebne slučajevе diskriminacije osoba sa invaliditetom, postupak zaštite osoba izloženih diskriminaciji i mere za podsticanje ravnopravnosti i socijalne uključenosti osoba sa invaliditetom (član 1), kao i sankcije za neke od zabranjenih akata diskriminacije.

Odredbe o zabrani diskriminacije na osnovu invaliditeta sadržane su i u više opštih zakona – Zakonu o radu, Zakonu o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja, Zakonu o visokom obrazovanju, Zakonu o zdravstvenoj zaštiti, kao i u opštem Zakonu o zabrani diskriminacije i Zakonu o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju osoba sa invaliditetom. Postojanje antidiskriminacijskog zakonodavstva predstavlja prvi, nužni korak u naporima da se osobama sa invaliditetom osigura ravnopravnost. Ipak, sprečavanje diskriminacije samo po sebi teško može garantovati punu uključenost ovih osoba u sve oblasti društvenog života. Nužno je preduzimanje mera za izjednačavanje mogućnosti. Analizom važećih propisa i strateških dokumenata u Srbiji može se doći do zaključka da je tokom poslednje decenije postignut napredak u izjednačavanju mogućnosti koje se pružaju osobama sa invaliditetom, ali da još mnogo mora da se uradi kako bi ove osobe mogle da učestvuju u svim oblastima društvenog života na osnovu jednakosti sa ostalim građanima.

Ključne reči: ravnopravnost, nediskriminacija, izjednačavanje mogućnosti, pravni okvir, osobe sa invaliditetom

Ustav Republike Srbije garantuje jednakost građana i štiti ih od diskriminacije. Svako ima pravo na jednaku pravnu zaštitu, bez diskriminacije. Zabranjena je svaka diskriminacija, neposredna ili posredna, po bilo kom osnovu, a naročito po osnovu rase, pola, nacionalne pripadnosti, društvenog porekla, rođenja, veroispovesti, političkog ili drugog uverenja, imovinskog stanja, kulture, jezika, starosti i psihičkog ili fizičkog invaliditeta (Ustav Srbije, član 21). Ne smatraju se diskriminacijom posebne

mere koje Republika Srbija može uvesti radi postizanja pune ravnopravnosti lica ili grupe lica koja su suštinski u nejednakom položaju sa ostalim građanima. Ženama, omladini i osobama sa invaliditetom omogućuju se posebna zaštita na radu i posebni uslovi rada, u skladu sa zakonom (član 60. Ustava Srbije).

Narodna skupština Republike Srbije usvojila je na svom Drugom redovnom zasedanju 17. aprila 2006. godine Zakon o sprečavanju diskriminacije osoba sa invaliditetom. Zakon o sprečavanju diskriminacije osoba sa invaliditetom uređuje opšti režim zabrane diskriminacije po osnovu invalidnosti, posebne slučajeve diskriminacije osoba sa invaliditetom, postupak zaštite osoba izloženih diskriminaciji i mere za podsticanje ravnopravnosti i socijalne uključenosti osoba sa invaliditetom (član 1), kao i sankcije za neke od zabranjenih akata diskriminacije.

U Delu II Zakona propisuje se opšta zabrana diskriminacije. U članovima 6–10. Zakona definišu se oblici diskriminacije – neposredna diskriminacija i posredna diskriminacija, povreda načela jednakih prava i obaveza, pozivanje i navođenje na diskriminaciju, teški oblici diskriminacije, kao i slučajevi koji se neće smatrati diskriminacijom. Zakon zabranjuje kako neposrednu, tako i posrednu diskriminaciju, viktimizaciju, pozivanje i navođenje na diskriminaciju. Zakon u članu 8. određuje da se ne smatraju diskriminacijom odredbe zakona, propisa, odluke ili posebne mere donete u cilju poboljšanja položaja osoba sa invaliditetom, članova njihovih porodica i organizacija osoba sa invaliditetom, kojima se pruža posebna podrška, neophodna za uživanje i ostvarivanje njihovih prava pod istim uslovima pod kojima ih uživaju i ostvaruju drugi (odeljak 1). Donošenje odnosno zadržavanje postojećih akata i mera čiji je cilj otklanjanje ili pravljjanje nepovoljnog položaja osoba sa invaliditetom kojima se pruža posebna podrška neće predstavljati diskriminaciju (odeljak 2). Preduzimanje afirmativnih akcija i pozitivnih mera za unapređivanje položaja osoba sa invaliditetom, poput kvota pri zapošljavanju ili specijalizovanog prevoza za osobe sa invaliditetom, predstavljaće konkretni doprinos promovisanju ravnopravnosti osoba sa invaliditetom i stvaranju jednakih mogućnosti za njihovo puno učešće u društvu.

Zakon predviđa sledeće naročito teške oblike diskriminacije: izazivanje i podsticanje neravnopravnosti ili netrpeljivosti prema osobama sa invaliditetom (odeljak 1. člana 9) i propagiranje ili smišljeno vršenje diskriminacije od strane organa javne vlasti u postupcima pred dotičnim organima, putem javnih glasila, u političkom životu, prilikom pružanja javnih usluga, u oblasti radnih odnosa, obrazovanja, kulture, sporta (odeljak 2. člana 9). Zabranjeno je i ispisivanje, isticanje na javnim mestima i širenje na drugi način poruka i simbola kojima se poziva na diskriminatorsko postupanje prema osobama sa invaliditetom (član 10).

Zakon u Delu III govori o posebnim slučajevima diskriminacije osoba sa invaliditetom. Ovde su uređeni pojedinačni slučajevi diskriminacije koji su zabranjeni. Zakon predviđa zabranu diskriminacije osoba sa invaliditetom u sledećim oblastima: postupanje pred organima javne vlasti (čl. 11), učeće u organizacijama i udruženjima građana (čl. 12), pristup javnim objektima, površinama i uslugama (čl. 13–16), pristup javnom saobraćaju (čl. 27–29), pružanje zdravstvenih usluga (čl. 17), obrazovanje (čl. 18–20), zapošljavanje i radni odnosi (čl. 21–26), bračni i porodični odnosi (čl. 30). Predviđena je i zabrana diskriminacije organizacija osoba sa invaliditetom (čl. 31). Zakon prvo daje spisak činjenja, nečinjena, propuštanja ili drugih akata koji predstavljaju zabranjene slučajeve diskriminacije po osnovu invalidnosti u dotičnim oblastima. Zakon predviđa i posebno teške slučajeve diskriminacije u pojedinim oblastima (članovi 11, 15, 17, 20, 26. i 29). Oni se po pravilu manifestuju kroz uzneniravanje, vređanje i omalovažavanje osoba sa invaliditetom koje su izložene diskriminaciji u oblastima uređenim pomenutim članovima Zakona. Izuzetak su slučajevi diskriminacije u pružanju zdravstvene zaštite (član 17). Ovde je zakonodavac pošao od pretpostavke da u ovoj oblasti društvenog života svaki akt diskriminacije sam po sebi predstavlja posebno težak slučaj zbog značaja zdravstvene zaštite i mogućih posledica neukazivanja zaštite osobama sa invaliditetom. Zakon propisuje i koji akti ne predstavljaju zabranjenu diskriminaciju u navedenim oblastima (članovi 12, 14, 19, 23, 25, 28. i 30).¹

U Delu IV Zakona predviđene su i mere za podsticanje ravnopravnosti osoba sa invaliditetom. Predložene mere su pisane po ugledu na rešenja iz Standardnih pravila UN za izjednačavanje mogućnosti koje se pružaju osobama sa invaliditetom. One predstavljaju nužan preduslov i osnov za postizanje ravnopravnosti osoba sa invaliditetom u našem društvu. Mere predstavljaju smernice i minimalne standarde koje treba razrađivati zakonima iz oblasti socijalne zaštite, kompenzatornih prava, urbanizma i građevinarstva, saobraćaja i telekomunikacija, procesnog prava, obrazovanja, uređenja kulturnih i sportskih delatnosti...

Po ugledu na Standardno pravilo 4, Zakon predviđa da lokalne samouprave treba da podstiču osnivanje službi podrške za osobe sa invaliditetom radi povećanja nivoa samostalnosti ovih osoba i ostvarivanja njihovih prava (član 32). Prilikom tumačenja ove odredbe treba imati na umu da, iako lokalne samouprave podstiču osnivanje službi podrške, država treba da osigura kvalitet i standard usluga tih službi. Ovo treba raditi u partnerstvu sa organizacijama osoba sa invaliditetom i uz doslednu primenu načela korisničke kontrole kvaliteta usluga i standarda.

1 Za više detalja v. J. Kotević, D. Tatić, "Zakon o sprečavanju diskriminacije osoba sa invaliditetom Republike Srbije", u: *Zbornik XX Kopaoničke škole prirodnog prava*, tom IV, 2007.

Zakon predviđa da lokalne samouprave treba da preduzimaju mere za stvaranje pristupačnog fizičkog okruženja za osobe sa invaliditetom (član 33). Prilikom tumačenja ove odredbe zakona ne treba smetnuti s uma da država mora da propiše tehničke standarde pristupačnosti, procedure koje će se primenjivati jednoobrazno u svim jedinicama lokalne samouprave, kao i sankcije za one koji ne poštuju te standarde. Ovo je i učinjeno kroz Pravilnik o uslovima projektovanja i planiranja vezanim za nesmetano kretanje dece, starih, invalidnih i hendikepiranih lica (usvojen 1997) i izmene Zakona o izgradnji i planiranju, usvojene posle usvajanja Zakona o sprečavanju diskriminacije osoba sa invaliditetom.

Amandmanom Odbora za rad, boračka i socijalna pitanja Narodne skupštine, koji je prihvatile i Vlada Srbije a usvojila Narodna skupština, predviđeno je da se odredbe članova 32. i 33. Zakona primenjuju od 1. januara 2007. godine, čime se nadležnim organima dalo vremena da pripreme odgovarajuće mere i programe.

Zakon takođe propisuje obavezu organa javne vlasti da preduzmu mere za ostvarivanje ravnopravnosti osoba sa invaliditetom u postupcima koji se vode pred tim organima (član 34). Ove mere pre svega treba da obuhvate pravo na upotrebu znakovnog jezika u upravnom, građansko-pravnom, krivičnom, prekršajnim i drugim postupcima, dostupnost službenih materijala štampanjem na Brajevom pismu, ili obezbeđivanjem materijala u pristupačnim audio i multimedijalnim formatima.

Zakon propisuje i obavezu organa države, teritorijalne autonomije i lokalnih samouprava nadležnih za pitanja kulture i medija da preduzmu mere za obezbeđivanje pristupa informacijama i komunikacijama osoba sa invaliditetom kroz upotrebu odgovarajućih tehnologija (član 35). Ova obaveza dodatno je precizirana kroz odredbe amandmana, prihvaćenog od strane kako nadležnog odbora, tako i predlagачa Zakona – Vlade, a usvojenog od strane Narodne skupštine, o osiguravanju pristupa informacijama u informativnim emisijama RTS-a kao javnog servisa kroz titlovanje vesti i displej teksta.

U oblasti vaspitanja i obrazovanja država, teritorijalne autonomije i lokalne samouprave su dužne da preduzmu mere kako bi osigurale da vaspitanje i obrazovanje osoba sa invaliditetom bude integralni deo sistema vaspitanja i obrazovanja (član 36).

Zakon propisuje obavezu lokalnih samouprava da preduzimaju mere radi osiguranja ravnopravnog učešća osoba sa invaliditetom u kulturnom, verskom i sportskom životu zajednice (član 37).

Zakon predviđa i obavezu svih organa države, teritorijalnih autonomija, lokalne samouprave da preduzimaju aktivnosti na stvaranju jednakih mogućnosti za osobe sa invaliditetom i da uključe te osobe i njihove organizacije u pomenute aktivnosti (član 38). Ova veoma široko definisana

obaveza u praksi će se realizovati kroz čitav niz zakona u oblastima kao što su radno pravo, socijalna zaštita, penzijsko i invalidsko osiguranje, zdravstvena zaštita, obrazovanje, pristup fizičkom okruženju, informacijama i komunikacijama, javnom saobraćaju, jer invalidnost je društveni fenomen koji zadire praktično u svaki segment društvenog života. I Strategija unapređenja položaja osoba sa invaliditetom, usvojena od strane Vlade Republike Srbije 28. decembra 2006. predstavlja kariku u lancu praktične primene odredbi člana 38. Zakona. Značajno će biti i usvajanje republičkih akcionalih planova i programa, regionalnih i lokalnih strategija, akcionalih planova i programa. Organi vlasti ove akte i dokumente moraju donositi u partnerstvu sa osobama sa invaliditetom i njihovim organizacijama. Sam proces pripreme teksta Zakona o sprečavanju diskriminacije osoba sa invaliditetom i pomenute Strategije najbolji su primer plodonosnosti ovakve saradnje.

Odredbe o zabrani diskriminacije osoba sa invaliditetom koje ne bi bile praćene efikasnim mehanizmima sudske zaštite žrtava diskriminacije teško da bi imale adekvatnu primenu u praksi. Sam propis teško da bi bio nešto više od puke deklaracije! Zato Zakon o sprečavanju diskriminacije osoba sa invaliditetom u Delu V propisuje poseban parnični sudski postupak zaštite od diskriminacije zbog invalidnosti. Član 43. Zakona predviđa da se tužbom može tražiti zabrana izvršavanja radnje od koje preti diskriminacija, zabrana daljeg vršenja, odnosno ponavljanja vršenja radnje diskriminacije (odeljak 1), uklanjanje posledica diskriminatorskog ponašanja (odeljak 2), utvrđivanje da je tuženi postupao diskriminatorski prema tužiocu (odeljak 3) i naknada materijalne i nematerijalne štete (odeljak 4).

Na inicijativu organizacija osoba sa invaliditetom, posle konsultacija sa predlagajućem Zakona, Odbor za rad, boračka i socijalna pitanja Narodne skupštine Republike Srbije podneo je amandman kojim je predložio unošenje novih članova posle člana 45. predloga Zakona. Ovim amandmanom propisane su novčane kazne u slučajevima diskriminacije u oblasti učešća u radu udruženja građana, pružanju usluga namenjenih javnosti, javnom prevozu, vaspitanju i obrazovanju, pružanju zdravstvene zaštite. Odbor je jednoglasno usvojio ovaj predlog na sednici održanoj 5. aprila 2006, a predlagajući Zakona, Vlada Republike Srbije, prihvatile je amandman. U Zakon je unet Deo VI, "Kaznene odredbe" i članovi 46. do 52, koji predviđaju novčane kazne u slučajevima diskriminacije u oblasti učešća u radu udruženja građana, pružanju usluga namenjenih javnosti, javnom prevozu, vaspitanju i obrazovanju, pružanju zdravstvene zaštite. Zakon propisuje novčane kazne koje se kreću od 5 do 50 hiljada dinara za fizička i od 10 do 500 hiljada dinara za pravna lica koja počine akte diskriminacije.²

2 Ibid.

Odredbe o zabrani diskriminacije na osnovu invaliditeta sadržane su i u više opštih zakona – Zakonu o radu, Zakonu o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja, Zakonu o visokom obrazovanju, Zakonu o zdravstvenoj zaštiti, kao i u opštem Zakonu o zabrani diskriminacije i Zakonu o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju osoba sa invaliditetom. Značajno je što krovni antidiskriminacijski zakon članom 26. zabranjuje diskriminaciju osoba sa invaliditetom i kršenje njihovih prava u političkim, ekonomskim, kulturnim i drugim aspektima javnog, profesionalnog, privatnog i porodičnog života. U postupcima pokrenutim zbog diskriminacije na osnovu invalidnosti, pored samih osoba žrtava diskriminacije i njihovih zakonskih zastupnika, tužbu zbog diskriminacije mogu podneti i organizacije osoba sa invaliditetom a teret dokazivanja u građanskoj parnici zbog diskriminacije prebačen je na tuženog.

Postojanje antidiskriminacijskog zakonodavstva predstavlja prvi, nužni korak u naporima da se osobama sa invaliditetom osigura ravнопravnost. Ipak, sprečavanje diskriminacije samo po sebi teško može garantovati punu uključenost ovih osoba u sve oblasti društvenog života. One su u mnogim društвима godinama bile izolovane, marginalizovane, pa će biti potrebne i afirmativne mere i pozitivne akcije da bi se ovoj ranjivoj društvenoj grupaciji pružile iste “startne osnove”. Nužno je preuzimanje mera za izjednačavanje mogućnosti.

Standardna pravila UN za izjednačavanje mogućnosti terminom “izjednačavanje mogućnosti” označavaju proces kojim različiti delovi društva i okoline, kao što su službe, delatnosti, informisanje i dokumentacija, postaju dostupni svima, posebno osobama sa invaliditetom.

Pravila navode da princip jednakih prava podrazumeva da su potrebe svakog pojedinaca jednako važne i da ove potrebe treba da budu osnova planiranja u ljudskim društвима, s tim da se sve raspolоžive mogućnosti moraju upotrebiti na način koji će svakom pojedincu osigurati jednaku mogućnost učešćа. osobama sa invaliditetom društvo treba da pruži podršku koja im je potrebna u okviru redovnih struktura školstva, zdravstva, zapošljavanja i socijalnih službi. Deo procesa treba da čini i pomoć osobama sa invaliditetom da preuzmu svoju punu odgovornost kao članovi društvene zajednice.³

Prilikom analize mera za izjednačavanje mogućnosti koje su predviđene pravnim propisima na snazi u Republici Srbiji nećemo nabrajati zakone i podzakonske akte i analizirati sve odredbe svakog propisa ponosa, već ćemo analizu organizovati prema preduslovima za puno učešće osoba sa invaliditetom i prioritetnim oblastima delovanja predviđenim

³ Ključ za jednakost: Standardna pravila UN za izjednačavanje mogućnosti koje se pružaju osobama sa invaliditetom, (urednik: D. Tatić), Beograd 2003, str. 13.

Standardnim pravilima UN. Analiziraćemo sve propise koji su relevantni za ostvarivanje pojedinačnih preduslova i oblasti delovanja gde treba stvoriti jednake uslove.

Zdravstvena zaštita osoba sa invaliditetom u Srbiji uređena je Zakonom o zdravstvenoj zaštiti i Zakonom o zdravstvenom osiguranju, te podzakonskim aktima, pre svega Pravilnikom o medicinsko-tehničkim pomagalima koja se obezbeđuju iz sredstava obaveznog zdravstvenog osiguranja. Članom 11. Zakona o zdravstvenoj zaštiti predviđeno je da se društvena briga za zdravlje pod jednakim uslovima obezbeđuje pružanjem zdravstvene zaštite grupacijama koje su pod većim rizikom od oboljevanja i socijalno ugroženom stanovništvu, između ostalog osobama sa invaliditetom i mentalno nedovoljno razvijenim licima. Zdravstvena delatnost na primarnom nivou obuhvata i preventivnu zdravstvenu zaštitu grupacija izloženih povećanom riziku, patronažne posete, lečenje i rehabilitaciju u kući, zdravstvenu negu i rehabilitaciju lica u ustanovama socijalnog staraњa, rehabilitaciju dece i omladine sa smetnjama u duševnom i telesnom razvoju, zaštitu mentalnog zdravlja (čl. 88).

Zakon o zdravstvenom osiguranju Republike Srbije članom 22. predviđa da se osiguranicima između ostalih smatraju osobe sa invaliditetom i mentalno nedovoljno razvijena lica. Pravo iz obaveznog zdravstvenog osiguranja obuhvata pravo na zdravstvenu zaštitu, naknadu zarade za vreme privremene sprečenosti za rad i naknadu troškova prevoza u vezi sa korišćenjem zdravstvene zaštite (čl. 30). Pravo na zdravstvenu zaštitu, između ostalog, obuhvata prevenciju, pregledе i lečenje bolesti, stomatološke pregledе i lečenja, rehabilitaciju, lekove i medicinska sredstva i medicinsko-tehnička pomagala (čl. 34). Član 44. predviđa i da se u okviru obaveznog osiguranja osiguranim licima pokriva 100% cene za pregledе, lečenje i rehabilitaciju u slučaju povrede i bolesti lica koja su teško duhovno ili telesno ometena u razvoju, za pregledе i lečenje multiple skleroze, progresivnih neuro-mišićnih bolesti, cerebralne paralize, paraplegije i tetraplegije, kao i za medicinsko-tehnička pomagala u vezi sa lečenjem povreda i bolesti iz stava 1 ovog člana. Ovaj član predviđa pokrivanje najmanje 80% cene zdravstvenih usluga, između ostalog i onih vezanih za kućno lečenje i rehabilitaciju u stacionarnoj ustanovi. Članom 50. predviđeno je da se zdravstvena zaštita u punom iznosu, bez participacije, obezbedi, među ostalima, i ratnim vojnim invalidima i civilnim invalidima rata, slepim licima, trajno nepokretnim licima i licima koja ostvaruju pravo na naknadu za tuđu negu i pomoć.

Standardna pravila UN rehabilitaciju definisu kao proces koji ima za cilj da osobama sa invaliditetom omogući postizanje i održavanje njihovog optimalnog fizičkog, intelektualnog, psihičkog i/ili društvenog funkcionalnog nivoa, čime im se pruža mogućnost da promene svoj život

u pravcu većeg stepena nezavisnosti. Rehabilitacija može obuhvatiti mere za osposobljavanje i/ili obnovu funkcija, ili za nadoknadu gubitka ili nedostatka neke funkcije ili funkcionalnog ograničenja. Proces rehabilitacije ne obuhvata početnu medicinsku zaštitu. On podrazumeva širok spektar mera i aktivnosti od osnovne i opšte rehabilitacije do ciljnih aktivnosti, kao što je npr. profesionalna rehabilitacija. Narodna skupština usvojila je Zakon o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju osoba sa invaliditetom u maju 2009. godine. Profesionalna rehabilitacija obuhvata karijerno vođenje, savetovanje, individualni rad, radno osposobljavanje, prekvalifikaciju i dokvalifikaciju, tehničku pomoć, individualno savetovanje, edukaciju i trening za poslodavce, pružanje saveta i obuka za primenu odgovarajućih tehničkih i tehnoloških pomagala i službe podrške, kao i druge relevantne aktivnosti.

U Srbiji su određeni oblici službe podrške osobama sa invaliditetom uređeni pre svega propisima iz oblasti socijalne zaštite. Ranije su neka prava relevantna za moguće funkcionisanje službi podrške uređivana i propisima iz oblasti penzijsko-invalidskog osiguranja. Ova rešenja ipak nisu na nivou evropskih i svetskih standarda razvijanih tokom poslednjih decenija i Srbija tek treba da uloži puno napora kako bi osobama sa invaliditetom osigurala adekvatne službe podrške. Zakon o socijalnoj zaštiti i obezbeđivanju socijalne sigurnosti građana Republike Srbije⁴ predviđa razne oblike socijalne zaštite čiji korisnici su i osobe sa invaliditetom. Zakon ustanovljava pravo na naknadu za tuđu negu i pomoć, a kao korisnike definiše lica kojima je zbog težine stanja ili bolesti neophodna pomoć i nega za obavljanje radnji radi zadovoljavanja osnovnih životnih potreba (član 23). Izmenama Zakona iz 2005. godine dodat je novi član 25a, kojim se osobama sa telesnim oštećenjem od 100% povećava iznos naknade za tuđu negu i pomoć. Naknada u ovakvom iznosu teško da može pokriti punu cenu angažovanja personalnog asistenta, ali svakako predstavlja osnov za direktna plaćanja iz kojih korisnici mogu angažovati personalne asistente. Usvajanje novog Zakona o socijalnoj zaštiti, koji će uvesti u sistem različite servise podrške za samostalan život osoba sa invaliditetom (personalna assistencija, stanovanje uz podršku...) očekuje se do kraja 2010. godine.

Izmenama Zakona o izgradnji i planiranju iz 2006. godine zakonodavac je konačno izričito propisao obavezu poštovanja standarda pristupačnosti za nove objekte u javnoj upotrebi, kao i sankcije (novčane kazne) za investitore koji ne poštuju standarde pristupačnosti.

Novi Zakon o uređenju prostora i izgradnji iz 2009. godine uvažio je tekovine ranijeg zakona kojima je garantovano poštovanje standarda

4 *Službeni glasnik Republike Srbije*, br. 36/91, 79/91, 33/93, 53/93, 67/93, 46/94, 48/94, 52/96, 29/2001, 84/2004, 115/2005.

pristupačnosti: Zakon propisuje obavezu projektovanja i gradnje objekata visokogradnje javne i poslovne namene i stambenih i poslovno-stambenih zgrada sa 10 i više stanova tako da se osobama sa invaliditetom, deci i stariim osobama osigura nesmetan pristup, kretanje, boravak i rad u njima (čl. 5).

Zakon definiše standarde pristupačnosti (čl. 2), koji se dalje preciziraju podzakonskim aktom. Organ nadležan za izdavanje građevinske dozvole donosi rešenje kojim se odobrava otklanjanje prepreka za osobe sa invaliditetom (čl. 149).

Prihvaćeni su amandmani pokreta osoba sa invaliditetom na članove 156. i 157. o obavezi izvođača radova i investitora da poštuju standarde pristupačnosti, ali nisu prihvaćeni predlozi da se prilikom izdavanja građevinske dozvole i inspekcije detaljnije uredi obaveza poštovanja standarda pristupačnosti, pošto će se ta materija razraditi podzakonskim aktom.

Propisana je kazna od 100.000 do 500.000 dinara za investitora koji ne poštuje standarde pristupačnosti i kazna od 10.000 do 50.000 dinara za odgovornog pojedinca.

Pravilnik o uslovima projektovanja i planiranja vezanim za nesmetano kretanje dece, starih, invalidnih i hendikepiranih lica⁵ detaljno uređuje urbanističko-tehničke uslove za planiranje javnih saobraćajnih i pešačkih površina, prilaza do objekata i projektovanje stambenih i objekata za javno korišćenje i posebnih uređaja u njima kojima se obezbeđuje nesmetano kretanje osoba sa invaliditetom, dece i starih osoba (čl. 1).

Zakon o javnom informisanju Srbije iz 2003. godine predviđa uopštenu obavezu države, teritorijalne autonomije i lokalne samouprave da informacije učine pristupačnim osobama sa invaliditetom. Zakon o sprečavanju diskriminacije osoba sa invaliditetom Srbije predviđa obavezu organa države, teritorijalne autonomije i lokalnih samouprava nadležnih za pitanja kulture i medija da preduzmu mere za obezbeđivanje pristupa informacijama i komunikacijama osobama sa invaliditetom kroz upotrebu odgovarajućih tehnologija (član 35).

Pravo na obrazovanje osoba sa invaliditetom u Srbiji uređeno je Zakonom o osnovnoj školi, Zakonom o srednjoj školi, Zakonom o osnovama sistema vaspitanja i obrazovanja, Zakonom o visokom obrazovanju i Zakonom o sprečavanju diskriminacije osobe sa invaliditetom Srbije, kao i nizom podzakonskih akata.

Novim Zakonom o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja iz 2009. godine Srbija je po prvi put uvela inkluzivno obrazovanje u integralni sistem obrazovanja i vaspitanja. Sistem svojom organizacijom i sadržajima obezbeđuje mogućnost da deca, učenici i odrasli sa smetnjama u razvoju i invaliditetom, bez obzira na sopstvene materijalne uslove, imaju pristup

5 Službeni glasnik Republike Srbije, br. 18/ 97.

svim nivoima obrazovanja (član 3). Lica sa smetnjama u razvoju i sa invaliditetom imaju pravo na obrazovanje i vaspitanje koje uvažava njihove obrazovne i vaspitne potrebe u redovnom sistemu obrazovanja i vaspitanja, u redovnom sistemu uz pojedinačnu, odnosno grupnu dodatnu podršku ili u posebnoj predškolskoj grupi ili školi u skladu sa zakonom (član 6). Član 77. predviđa da za dete kome je zbog smetnji u razvoju, invaliditeta i drugih razloga potrebna dodatna podrška u obrazovanju i vaspitanju, obrazovna ustanova obezbeđuje otklanjanje fizičkih i komunikacijskih prepreka i donosi individualan obrazovni plan. Cilj ovog plana jeste postizanje optimalnog uključivanja deteta i učenika u redovan obrazovno-vaspitni rad i njegovo osamostaljivanje u vršnjačkom kolektivu. Zakon uvodi i pedagoške asistente. Neophodno je izmeniti zakone o osnovnom i srednjem obrazovanju jer oni o obrazovanju dece i mlađih sa invaliditetom govore isključivo iz perspektive specijalnog školstva.

Zakon o visokom obrazovanju iz 2005. godine predviđa obavezu osnivača visokoškolske ustanove da finansira stvaranje uslova za studiranje studenata sa invaliditetom (odeljak 13. člana 59), mogućnost polaganja ispita na alternativni način koji ne zadire u suštinu samog ispita (stav 10. člana 90), organizovanja nastave na znakovnom jeziku (stav 4. člana 80).

Narodna skupština usvojila je Zakon o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju osoba sa invaliditetom⁶ u maju 2009. godine. Ovim zakonom uređuju se podsticaji za zapošljavanje osoba sa invaliditetom, procena njihove radne sposobnosti, profesionalna rehabilitacija, obaveza zapošljavanja osoba sa invaliditetom, uslovi za osnivanje i delovanje preduzeća za profesionalnu rehabilitaciju i zapošljavanje osoba sa invaliditetom, radnih centara i socijalnih preduzeća, kao i druga pitanja od značaja za profesionalnu rehabilitaciju i zapošljavanje osoba sa invaliditetom (čl 1).

Osobe sa invaliditetom imaju pravo na utvrđivanje statusa i procenu radne sposobnosti; podsticanje zapošljavanja; mere i aktivnosti profesionalne rehabilitacije; zapošljavanje pod opštim uslovima; zapošljavanje pod posebnim uslovima; mere aktivne politike zapošljavanja i zapošljavanje u preduzećima za profesionalnu rehabilitaciju i zapošljavanje osoba sa invaliditetom, socijalnim preduzećima i radno angažovanje u radnim centrima.

Procena radne sposobnosti osobe sa invaliditetom obuhvata medicinske, socijalne i druge kriterijume kojima se utvrđuju mogućnosti i sposobnosti osobe sa invaliditetom da se uključi na tržište rada i da obavlja poslove samostalno ili uz službe podrške i upotrebu tehničkih pomagala (član 8).

Podsticanje zapošljavanja osoba sa invaliditetom obuhvata iz-jednačavanje mogućnosti za ove osobe na tržištu rada, pružanje usluga

6 Službeni glasnik Republike Srbije, br. 36/ 2009.

profesionalne rehabilitacije, mere aktivne politike zapošljavanja, odnosno zapošljavanja i samozapošljavanja osoba sa invaliditetom, obezbeđivanje tehničke, stručne i finansijske podrške za prilagođavanje radnog mesta i poslova, uključujući tehnička i tehnološka pomagala (član 11).

Osobe sa invaliditetom se zapošljavaju pod opštim ili posebnim uslovima. Zapošljavanje pod opštim uslovima podrazumeva zapošljavanje osobe sa invaliditetom kod poslodavca bez prilagođavanja radnog mesta ili poslova (član 23). Prilagođavanje radnog mesta obuhvata tehničko i tehnološko opremanje radnog mesta, sredstava za rad, prostora i opreme. Prilagođavanje poslova obuhvata prilagođavanje radnog procesa i radnih zadataka.

Zakon uvodi kvotni sistem sa obavezom zapošljavanja osoba sa invaliditetom kod poslodavaca koji imaju najmanje 20 zaposlenih: Poslodavac koji zapošljava 20 do 49 zaposlenih mora zaposliti 1 osobu sa invaliditetom. Poslodavac koji zapošljava od 50 do 100 zaposlenih mora zaposliti 2 osobe sa invaliditetom. Poslodavac koji zapošljava više od 100 zaposlenih mora zaposliti po jednu osobu sa invaliditetom na svakih 50 zaposlenih (član 24).

Novovođen poslodavac nema obavezu ispunjavanja kvote u trajanju od 24 meseca od dana osnivanja (član 25). Poslodavac se može oslobođiti obaveze zapošljavanja osoba sa invaliditetom ukoliko pokriva troškove plata zaposlenih osoba sa invaliditetom u preduzeću za profesionalnu rehabilitaciju i zapošljavanje ili socijalnom preduzeću (član 26) ili ako od preduzeća za profesionalnu rehabilitaciju i zapošljavanje u postupku javne i druge nabavke naruči dobara i usluga u visini prosečnih 20 zarada (član 27). Poslodavac koji ne ispunji obaveze iz kvote dužan je da za svaku osobu sa invaliditetom koju nije zaposlio shodno kvotnom sistemu plaća penale budžetskom fondu za podsticanje zapošljavanja osoba sa invaliditetom u visini od 3 minimalne zarade dok ne zaposli osobu (član 29). Obaveze iz kvotnog sistema i plaćanje penala ukolike se te obaveze ne ispune stupaju na snagu 23. maja 2010. godine. Zakon predviđa i olakšice za poslodavce koji zaposle osobe sa invaliditetom. Oni imaju pravo na refundiranje primerenih troškova za adaptaciju radnog mesta iz budžetskog fonda za podsticanje zapošljavanja osoba sa invaliditetom (član 31) i subvenciju plate zaposlene osobe sa invaliditetom u visini od minimalne zarade u trajanju od 12 meseci (član 32). Ovaj Zakon dao je značajne rezultate u praktici: od početka 2010. godine, prema podacima Nacionalne službe za zapošljavanje, zaposlene su 2.493 osobe sa invaliditetom, dok su od juna 2010., kada su odredbe o kvotnom sistemu stupile na snagu, zaposlene 1.663 osobe sa invaliditetom. Na evidenciji nezaposlenih Nacionalne službe za zapošljavanje prijavljeno je 20.915 osoba sa invaliditetom.

Pored pomenutih propisa, značajnu kariku u lancu koji vodi ka ravnopravnosti osoba sa invaliditetom čine i strateški dokumenti. Vlada Republike Srbije usvojila je 28. decembra 2006. godine najznačajniji dokumenat ove vrste, Strategiju unapređenja položaja osoba sa invaliditetom u Srbiji od 2007. do 2015. godine. Opšti cilj Strategije jeste unapređenje položaja osoba sa invaliditetom do pozicije ravnopravnih građana sa svim pravima i odgovornostima. Zadatak Strategije i akcionog plana jeste da definiše ciljeve, mere i aktivnosti koje će doprineti ugrađivanju socijalnog modela i pristupa zasnovanog na ljudskim pravima u mere kojima se definiše položaj osoba sa invaliditetom u Srbiji. Strategija definiše 6 opštih ciljeva.

Prvi opšti cilj predviđen Strategijom jeste ugrađivanje pitanja položaja osoba sa invaliditetom u opšte razvojne dokumente i operacionalizacija multisektorske, multiresorne saradnje na planiranju i praćenju položaja osoba sa invaliditetom, uz izgradnju institucionalnog okvira za ovu saradnju. Drugi opšti cilj jeste stvaranje efikasne pravne zaštite, uz razvoj i realizaciju planova prevencije diskriminacije osoba sa invaliditetom i opštu senzibilizaciju društva za pitanja položaja, prava, potrebe osoba sa invaliditetom. Treći opšti cilj jeste činjenje socijalnih, zdravstvenih i drugih usluga dostupnim korisnicima, pre svega osobama sa invaliditetom, ili članovima njihovih porodica. Ove usluge treba da se zasnivaju na pravima i potrebljanim korisnika, a procena invalidnosti i potreba treba da bude u skladu sa savremenim međunarodno prihvaćenim metodama. Četvrti opšti cilj predviđen Strategijom jeste razvoj politike i primena mera koje osobama sa invaliditetom pružaju jednakе mogućnosti, podstiču samostalnost, lični razvoj i aktivan život, naročito u oblastima obrazovanja, zapošljavanja, rada i stanovanja. Peti cilj je obezbeđivanje pristupa osobama sa invaliditetom izgrađenom okruženju, pristupačnom prevozu, informacijama i komunikacijama, uslugama namenjenim javnosti. Radi ostvarivanja ovog cilja treba razviti i realizovati plan uklanjanja barijera i izgradnje pristupačnih objekata i usluga. Šesti opšti cilj jeste obezbeđivanje socijalne sigurnosti i adekvatnog standarda življenja za osobe sa invaliditetom. Radi ostvarivanja svakog od pomenutih ciljeva Strategija definiše konkretnе mere, a akcioni planovi dalje uređuju konkretne akcije, nosioce tih akcija, potencijalne resurse i rokove za realizaciju. Strategijom je predviđeno donošenje dve godišnjih akcionih planova, ali zbog prevremenih parlamentarnih izbora 2007. i 2008. godine Vlada nije usvojila Akcioni plan za 2007–9. iako je sačinjen predlog Akcionog plana za sprovođenje Strategije u 2008. i 2009. godini. Svaki od šest opštih ciljeva dalje se razrađuje i operacionalizuje kroz posebne ciljeve.

Analizom važećih propisa i strateških dokumenata u Srbiji može se doći do zaključka da je tokom poslednje decenije postignut napredak u izjednačavanju mogućnosti koje se pružaju osobama sa invaliditetom, ali da

još mnogo mora da se uradi kako bi ove osobe mogle da učestvuju u svim oblastima društvenog života na osnovu jednakosti sa ostalim građanima.

LITERATURA:

Human Rights: A Compilation of International Instruments, Volume I (First Part), Universal Instruments, (2002), New York, Geneva.

Ključ za jednakost: Standardna pravila UN za izjednačavanje mogućnosti koje se pružaju osobama sa invaliditetom, (urednik D. Tatić), Beograd 2003.

J. Kotević, D. Tatić, "Zakon o sprečavanju diskriminacije osoba sa invaliditetom Republike Srbije", u: *Zbornik XX Kopaoničke škole prirodnog prava*, tom IV, 2007.

J. Kotević, D. Tatić, "Konvencija o pravima osoba sa invaliditetom", u: *Zbornik XXI Kopaoničke škole prirodnog prava*, tom IV, 2008.

Osobe sa invaliditetom i okruženje, (urednik V. Cucić), Beograd 2001.

G. Quinn, T. Degener, with A. Bruce, C. Burke, J. Castellino, U. KilKelly, P. Kenna, S. Quinlivan, *Human Rights and Disability – The current use and future potential of United Nations human rights instruments in the context of disability*, New York, Geneva.

D. Tatić, *Zaštita ljudskih prava osoba sa invaliditetom*, Beograd 2008.

D. Tatić, *Gračanica: Grad jednakih mogućnosti*, Gračanica 2007.

D. Tatić, *Uvod u Međunarodnu konvenciju o pravima osoba sa invaliditetom*, Beograd 2006.

D. Tatić, "O pozitivnoj diskriminaciji osoba sa invaliditetom", u: *Kolektivna prava i pozitivna diskriminacija u ustavnopravnom sistemu Republike Srbije* (urednik: M. A. Jovanović), Beograd 2009.

Damjan Tatic

THE LEGAL FRAMEWORK OF THE REPUBLIC OF SERBIA FOR EQUALITY OF PERSONS WITH DISABILITIES

Summary

Constitution of Republic of Serbia explicitly prohibits discrimination on basis of physical and intellectual disability. Law on Prevention of Discrimination against Persons with Disabilities from 2006 and the general Law on Prohibition of Discrimination from 2009 provide the legislative framework for combating discrimination. Law on the Prevention of Discrimination against Persons with Disabilities prescribes the general regime of the prohibition of discrimination on the grounds of disability, particular acts of prohibited discrimination, the procedure for legal protection of persons that have been subjected to illegal acts of discrimination, sanctions for perpetrators of particular acts of discrimination, and measures the state takes in order to promote the social integration of persons with disabilities.

Serbia's general laws such as Labor Law, Law on University Education, Law on System of Education, Law on Professional Rehabilitation and Employment of Persons with Disabilities, and Law on Health Care also prohibit discrimination on grounds of disability. The laws on the prevention of discrimination against persons with disabilities are a necessary precondition for full social inclusion of those persons, but aren't the sole condition. States have to adopt legislation providing for measures for the equalization of opportunities for persons with disabilities. When analyzing the legislation and policies which Serbia adopted over the past decade, one may reach a conclusion that a progress in equalization of opportunities provided to persons with disabilities has been made but much more has yet to be done to enable those persons to participate in all areas of social life on basis of equality with other citizens of Serbia.

Key words: equality, non discrimination, equalization of opportunities, legal framework, persons with disabilities

Vladimir Veličković – *Prostor, fig. XXII, 1980.*

Gordana Rajkov
Centar za samostalni život
osoba sa invaliditetom Srbije, Beograd

SISTEMI PODRŠKE ZA OSOBE SA INVALIDITETOM

Rezime: Osobe sa invaliditetom jedna su od najmarginalizovanih i najsirošnjih grupa stanovništva. Razvijanje servisa podrške jedan je od osnovnih preduslova za njihovo uključivanje u zajednicu. Neophodna je promena modela, koja treba da doprinese promeni paradigme “socijalne odgovornosti” (od socijalne sigurnosti – “zaštita i zbrinjavanje” – ka “socijalnoj uključenosti”, odnosno stvaranju jednakih mogućnosti za punu participaciju).

Ovakav pristup jasno je iskazan u mnogobrojnim međunarodnim i domaćim dokumentima, pre svega Konvenciji UN o zaštiti prava osoba sa invaliditetom, Zakonu o sprečavanju diskriminacije osoba sa invaliditetom Republike Srbije i Strategiji unapređenja položaja osoba sa invaliditetom. Model usluge koji je posebno relevantan za rad i misiju Centra za samostalni život osoba sa invaliditetom Srbije je *personalna asistencija*, jer je ona jedan od načina za otklanjanje prepreka i stvaranje jednakih mogućnosti na području obrazovanja, zapošljavanja i građanskog aktivizma. Korišćenjem ovog servisa osoba sa invaliditetom zadovoljava: lične potrebe, potrebe u kući i socijalne potrebe. Ova usluga promoviše socijalni nasuprot medicinskom konceptu razumevanja pojma invalidnosti i osobama omogućava: korišćenje sopstvenih potencijala, preimcuštava i sposobnosti; samopoštovanje i dostojanstvo; kontrolu privatnosti; očuvanje i jačanje autonomije ličnosti i preuzimanje odgovornosti.

Ključne reči: osobe sa invaliditetom, službe podrške, dnevne usluge, samostalni život, personalna asistencija

Osobe sa invaliditetom u Srbiji, ali i svetu uopšte, jedna su od najmarginalizovanih i najsirošnjih grupa stanovništva. Siromaštvo se javlja i kao uzrok i kao posledica invalidnosti. Kao uzrok, stoga što invalidnost nastaje zbog loših zdravstvenih i higijenskih uslova života, neuhranjenosti, bolesti i nepostojanja mera bezbednosti. Sa druge strane, siromaštvo se javlja i kao posledica invalidnosti zbog siromaštva u resursima (nedostatak ekonomskih resursa, pogoršanje stanja zdravlja, socijalnog statusa, higijenskih uslova i ishrane), kao i siromaštva u pravima (prepreke u pristupu pravima, nejednak i diskriminatorski tretman, manja mogućnost za korišćenje dobara i servisa).

Uzroci siromaštva za osobe sa invaliditetom generalno se mogu podeliti na *osnovne*, koji važe i za druge grupe građana (nedovoljno obrazovanje i nemogućnost radnog angažovanja), i *specifične*, koji su karakteristični za osobe sa invaliditetom (dodatni troškovi invalidnosti, socijalna isključenost i nepostojanje neophodnih i adekvatnih sistema podrške).

Da bi se ova situacija mogla menjati, neophodno je izjednačavanje mogućnosti za osobe sa invaliditetom. Ono se može razmatrati na najmanje dva osnovna nivoa: a) sprečavanje diskriminacije (donošenjem odgovarajućih zakona i propisa) i b) preuzimanje pozitivnih mera koje doprinose uklanjanju prepreka za osobe sa invaliditetom u društvenoj zajednici. Zajedno, ove aktivnosti predstavljaju osnov za kreiranje dobre politike u odnosu na invalidnost.

Izjednačavanje mogućnosti uključuje i kompenzaciju oštećenja i postojanje i razvijanje servise podrške, koji su jedan od osnovnih preduslova za uključivanje u zajednicu.

Različita istraživanja koja su vršena nekoliko poslednjih godina¹ daju pregled položaja osoba sa invaliditetom u Srbiji, koji, između ostalog, karakterišu i sledeći podaci:

- 51,5% je bez škole ili sa osnovnim obrazovanjem,
- 68% ima potrebu za nekom vrstom pomagala, a 51% ih koristi, dok ostali ne mogu da ih obezbede,
- 85% je u određenoj meri upućeno na pomoć drugog lica, a za 65% osoba sa invaliditetom ova pomoć je neophodna,
- 80% dece sa smetnjama u razvoju izmešteno je iz mesta porekla i smešteno u ustanove, jer ne postoji odgovarajuća podrška porodicama u lokalnoj zajednici,
- 13% je zaposlenih, a 90% ovih osoba “zavisi” od socijalnih transfera,
- 52,5% ne participira u društvu, a 70% su siromašni prema postojećim standardima, što znači da je procenat siromašnih tri puta veći nego kod ostalih stanovnika.

U službe za podršku ubrajaju se pomagala, pomoć pri komunikaciji – usluge tumača i servisi socijalne zaštite. Pitanje servisa socijalne zaštite regulisano je Zakonom o socijalnoj zaštiti i obezbeđivanju socijalne

1 Specifičnosti siromaštva OSI, Centar za samostalni život osoba sa invaliditetom Srbije, 2004; Strategija za smanjenje siromaštva, Vlada Republike Srbije, Beograd, 2003. (www.prsp.sr.gov.rs); Studija o životnom standardu stanovništva 2002–2007; Republički zavod za statistiku, Beograd 2008. (<http://web.rs.statserb.sr.gov.yu/axd/azs.htm>); Servisi socijalne zaštite za OSI, uskladjivanje jaza između politike i prakse, Centar za samostalni život osoba sa invaliditetom Srbije, Beograd 2008. (<http://www.cilsrbija.org/ebib/200808110115310.test.pdf>); Specifičnosti siromaštva osoba sa invaliditetom, Centar za samostalni život osoba sa invaliditetom Srbije, Beograd 2009. (http://www.cilsrbija.org/ebib/200905241017430.istrzivanje_za_sajt.pdf).

sigurnosti građana,² koji je donet još 1991. god. i od tada pretrpeo mnogo-brojne izmene i dopune. Osim finansijske naknade za tuđu pomoć i negu i trajni smeštaj u ustanove socijalne zaštite, ovaj Zakon predviđa samo dve usluge podrške koje mogu koristiti osobe sa invaliditetom: smeštaj u dnevne boravke i službe pomoći u kući (geronto domaće). Ni jedna od ovih usluga, međutim, ne obezbeđuje aktivnost i samostalnost, jer se pruža samo na određenom mestu, u određeno vreme i za više korisnika istovremeno.

Raniji sistem socijalne zaštite je uglavnom građen na medicinskom pristupu invalidnosti kroz izgradnju institucija, a servisi u lokalnoj zajednici jedva da su postojali. Uključenost nije bila ideja, već zaštita koja je vodila u segregaciju.

S smanjenjem kapaciteta za socijalnu zaštitu i nestankom pređašnjeg sistema, osobe sa invaliditetom koje su veoma zavisili od njega suočene su sa još većom izolacijom, isključenjem i siromaštvom. Čak i one službe socijalne podrške koje postoje nedovoljne su za iskazane potrebe. Usluga pomoći u kući postoji tek u jednoj trećini mesta u Srbiji, svega u nekoliko najvećih gradova, namenjena je pre svega starijim građanima i ne odgovara potrebama osoba sa invaliditetom. Dnevni boravci postoje takođe samo u nekim gradovima i uglavnom su usmereni na decu i odrasle sa intelektualnim smetnjama. Ustanove za trajni smeštaj osoba sa invaliditetom uglavnom su za decu i odrasle sa intelektualnim i senzornim smetnjama, a postoji samo jedna ustanova za trajni boravak odraslih lica sa telesnim invaliditetom. Naravno, manji je problem broj ustanova, koje bi, u skladu sa politikom deinstitucionalizacije, trebalo zapravo smanjivati i transformisati, a veći je nepostojanje bilo kakvog oblika podrške za osobe sa invaliditetom koje ne mogu samostalno funkcionisati u svojoj prirodnoj sredini.

Neophodna je promena modela, koja treba da doprinese promeni paradigme “*socijalne odgovornosti*” (od socijalne sigurnosti – “zaštita i zbrinjavanje” – ka “*socijalnoj uključenosti*”, odnosno stvaranju jednakih mogućnosti za punu participaciju marginalizovanih ili socijalno isključenih grupa).

Ovakav pristup jasno je iskazan u mnogim međunarodnim i domaćim dokumentima, među kojima su:

- Pravilo br. 4 Standardnih pravila UN za izjednačavanje mogućnosti za osobe sa invaliditetom,³ u kojem стоји да *države treba*

2 Službeni glasnik Republike Srbije, br. 36/91, 79/91, 33/93, 53/93, 67/93, 46/94, 48/94, 52/96, 29/01, 84/04, 115/05.

3 Standardna pravila Ujedinjenih Nacija za izjednačavanje mogućnosti za osobe sa invaliditetom donela je Generalna Skupština UN u oktobru 1993. godine. U martu 1995. godine ovaj dokument prihvatala je i Vlada Savezne Republike Jugoslavije. <http://www.cilsrbija.org/ebib/StandardnaPravilaUNbrosura.pdf>

- da, kao važne mere za pružanje jednakih mogućnosti, omoguće obezbeđenje pomagala i opreme, lične pomoći i usluga tumača, u zavisnosti od potreba osoba sa invaliditetom;*
- Konvencija UN o zaštiti prava osoba sa invaliditetom,⁴ u čijem članu 19. (Živeti samostalno i biti uključen u zajednicu) između ostalog stoji da osobe sa invaliditetom imaju pravo da žive u zajednici i imaju isti izbor kao i ostali građani za puno učešće, uključujući slobodan izbor mesta stanovanja, gde i sa kim će da žive i da ne moraju prihvati da žive u određenom okruženju. Član 19. Konvencije takođe predviđa da osobe sa invaliditetom treba da imaju pristup različitim servisima u kući, ustanovama različitog tipa i drugim servisima u zajednici, uključujući personalnu asistenciju;
 - Zakon o sprečavanju diskriminacije osoba sa invaliditetom Srbije,⁵ koji u članu 32. propisuje da “*lokalne vlasti treba da podstiču i podržavaju organizaciju službi podrške za osobe sa invaliditetom da bi se povećao nivo njihove samostalnosti i uključivanja u zajednicu i da bi mogli ostvarivati svoja prava*”;
 - Strategija razvoja socijalne zaštite Srbije,⁶ koja među principima na kojima treba da se razvija socijalna zaštita navodi: *najbolji interes korisnika za zadovoljavanje specifičnih potreba; dostupnost usluga koje omogućavaju korišćenje na lokalnom nivou; participaciju, odgovornost i samostalnost korisnika*;
 - Strategija unapređenja položaja OSI Republike Srbije,⁷ koja u svom posebnom cilju 5. predviđa da je potrebno *unaprediti sistem podrške i usluga usmerenih ka korisniku u skladu sa njegovim potrebama*. Među merama za ostvarenje ovog cilja predviđa se da je potrebno *podsticati i podržati razvoj novih usluga u lokalnoj zajednici koji podstiču aktivizam i podržavaju samostalnost osoba sa invaliditetom*.

Posle skoro 20 godina od donošenja pomenutog zakona, a nakon nekoliko verzija na kojima je rađeno od 2007. godine, došli smo do nacrta novog zakona o socijalnoj zaštiti, koji je, uvažavajući sve napred nabrojane dokumente i iskustva iz prakse poslednjih nekoliko godina, baziran na novom konceptu socijalne zaštite. Novi koncept bazira se na izgradnji sistema usluga u oblasti socijalne zaštite, različitim pružaocima usluga, uključujući i institucije sistema ali i civilni sektor i pojedince, i na

4 Konvencija je potpisana u decembru 2007, a ratifikovana u maju 2009. (*Službeni glasnik Republike Srbije*, 42/09). http://www.parlament.gov.rs/content/cir/akta/akta_detalji.asp?Id=624&t=Z

5 *Službeni glasnik Republike Srbije*, br. 33/06.

6 *Službeni glasnik Republike Srbije*, br. 108/05.

7 *Službeni glasnik Republike Srbije*, br. 55/05, 71/05, 01/07.

korisniku kao partneru u fokusu sistema. Na nov način se definiše pojam usluge socijalne zaštite kao *aktivnosti pružanja podrške i pomoći građanima i njihovim porodicama radi poboljšanja, odnosno očuvanja kvaliteta života, otklanjanja ili ublažavanja rizika, nepovoljnih životnih okolnosti, kao i razvoja potencijala korisnika za samostalan život u zajednici.*

Nacrt takođe predviđa daleko veći broj usluga koje su relevantne za osobe sa invaliditetom, među kojima i grupe usluga koje obuhvataju *dnevne usluge u zajednici* (dnevni boravak; pomoć u kući) i *usluge podrške za samostalan život* (personalna asistencija; stanovanje uz podršku; obuka za samostalni život i druge vrste podrške neophodne za aktivno učešće korisnika u zajednici).

Model usluge koji je posebno relevantan za rad i misiju Centra za samostalni život osoba sa invaliditetom Srbije je *personalna asistencija*, jer je ona jedan od načina za otklanjanje prepreka i stvaranje jednakih mogućnosti na području obrazovanja, zapošljavanja i građanskog aktivizma. Ovu uslugu kroz različite pilot-projekte⁸ Centar razvija od 2001. godine i u okviru aktivnosti Fonda za socijalne inovacije Centar je izradio i standarde kvaliteta za ovu uslugu. Naravno, ova usluga je samo jedan od mogućih modela podrške za osobe sa invaliditetom, ali je posebno relevantna za one ljude koji se opredеле za samostalni život kao stil svog življenja.

Za razumevanje pojma samostalnog života u kontekstu osoba sa invaliditetom neophodno je poznavanje *filozofije samostalnog života*, koja podrazumeva borbu za pravo na samostalanost, borbu protiv nametnute segregacije, izolacije i isključivanja iz osnovnih društvenih tokova. Suština filozofije samostalnog života jeste da osobe sa invaliditetom žive svoj život kao i svi ostali ljudi.

Pojam samostalnog života ne znači *fizičku samostalnost* u obavljanju svakodnevnih aktivnosti da bi se zadovoljile sopstvene potrebe, već znači *samostalno donošenje odluka* o načinu zadovoljavanja potreba, bez obzira na to da li ih osoba obavlja sama ili je neko angažovan da asistira u zadovoljavanju tih potreba.

Filozofija samostalnog života je bazirana na pet osnovnih principa: mogućnost izbora; samostalno donošenje odluke; mogućnosti kontrole u sprovođenju donete odluke; odgovornost i pravo na grešku. Iako ovi principi mogu da važe za svako ljudsko biće, bez obzira na invaliditet, oni su od velikog značaja za osobe sa invaliditetom jer ovi ljudi najčešće nailaze na velik broj prepreka u primeni ovih principa u svom životu. Značaj ove filozofije direktno je proporcionalan težini oštećenja i invaliditeta, jer što je stepen potrebe za pomoći drugog lica u obavljanju bazičnih potreba veći, sve je veći broj prepreka za ostvarenje samostalnog življenja. Servis

8 www.cilsrbija.org

personalnih asistenata stoga spada u jedan od najvažnijih preduslova za ostvarenje samostalnog života osoba sa invaliditetom.

Kao i u slučaju svakog drugog novog pojma, koji postane “moderan”, i ovaj pojam “personalne asistencije” sve češće se koristi za različite vrste usluga koje nisu bazirane na principima filozofije samostalnog života. Stoga je i posle skoro deset godina otkako je Centar za samostalni život osoba sa invaliditetom Srbije ovaj pojam “doneo” u Srbiju, neophodno podsećati i insistirati na osnovnim principima na kojima jedan servis mora biti organizovan da bi se usluga mogla nazvati personalnom asistencijom. Ti principi ugrađeni su i u načrt standarda kvaliteta usluga socijalne zaštite Ministarstva rada i socijalne politike Srbije⁹ i uključuju pravo da: *korisnik sam odabira i zapošljava svog asistenta; korisnik određuje opis posla, mesto i vreme kada će se usluge pružiti; korisnik obučava asistenta kako da mu asistira na najbolji način; korisnik usmerava i kontroliše rad asistenta i kvalitet usluga i jedan asistent radi za samo jednog korisnika.*

Korišćenjem ovog servisa osoba sa invaliditetom zadovoljava:

lične potrebe: (bazične/egzistencijalne): ustajanje iz kreveta, obavljanje lične higijene, ishrana;

potrebe u kući: nabavke, priprema hrane, spremanje stana, odlazak sa korisnikom u nabavku hrane;

socijalne potrebe: transport, kretanje, odlazak na posao, u pozorište/bioskop...; ostvarenje prava pred državnim organima (sud, administracija...) i pristup javnim servisima; organizovani prevoz; inkluzija – obrazovanje (asistiranje u toku nastave)...

Tri navedene grupe potreba su standard, a o sadržaju svakog segmenta dogovaraju se personalni asistent i korisnik i on zavisi od korisnikovih potreba, afiniteta i načina življjenja.

Karakteristike i prednosti Servisa personalnih asistenata obuhvataju:

- omogućavanje samostalnosti i aktivnosti osoba sa invaliditetom;
- zadovoljavanje i drugih potreba osim onih koje se omogućavaju putem pomoći u kući;
- zajedničko korišćenje obe usluge daje veće rezultate;
- praktikovanje donošenja samostalnih odluka OSI;
- socijalno angažovanje osoba sa invaliditetom:
 - osobe sa invaliditetom mogu biti aktivne i korisne sebi i okruženju;
 - radno angažovanje personalnog asistenta (PA);
 - preuzimanje odgovornosti OSI za vlastite odluke (OSI je poslodavac);
 - osoba sa invaliditetom u otvorenoj sredini, u zavisnosti od stila života i ličnih interesovanja;

⁹ www.minrzs.gov.rs/cir/index.php?option=com_content&view=article&id=482&Itemid=282&lang=sr

– OSI oslobađa potencijale porodice za neke druge aktivnosti i odmor.

U korišćenju ove usluge korisnik se javlja u tri različite uloge: “poslodavca” za svog asistenta; menadžera ili nekoga ko upravlja servisom; trenera, jer obučava asistenta za pružanje adekvatne asistencije. Stoga ovaj servis kao integralni deo uključuje i obuku korisnika i samog personalnog asistenta.

Ova usluga promoviše socijalni nasuprot medicinskom konceptu razumevanja pojma invalidnosti i osobama omogućava: korišćenje sopstvenih potencijala, preim秉tava i sposobnosti; samopoštovanje i dostojanstvo; kontrolu privatnosti; očuvanje i jačanje autonomije ličnosti i preuzimanje odgovornosti.

Model personalne asistencije neosporno omogućava promene u poimanju invalidnosti – od medicinskog modela zasnovanog na personalnim činiocima (stepen oštećenja i ograničenja), prema socijalnom modelu, odnosno razumevanju invalidnosti kao interaktivnog procesa. Ovaj model takođe predstavlja i podršku porodici na dva načina: prvo, oslobađa članove porodice koji su vodili brigu o osobi sa invaliditetom da mogu da se zaposle i da na kvalitetniji način organizuju život u porodici; drugo, ovaj model omogućava da osoba sa invaliditetom može da osnuje svoju porodicu i da preuzme odgovarajuću ulogu u porodici. Personalna asistencija je komplementarna porodičnim naporima i omogućava ono što prevazilazi porodične kapacitete – potpunu participaciju u zajednici.

Primena modela personalne asistencije u toku realizacije različitih projekata koje je od 2003. godine sprovodio Centar za samostalni život osoba sa invaliditetom u Srbiji pokazala je da on pruža mogućnost za uključenost osoba sa invaliditetom u ekonomski i društveni život, iz čega proizlazi i odgovarajuća ekonomska dobit. Istraživanje i analiza opravdanosti ulaganja u organizovanje servisa personalnih asistenata za pomoć osobama sa invaliditetom u Srbiji,¹⁰ koje je Centar za samostalni život OSI radio zajedno sa Institutom za ekomska i socijalna istraživanja, pokazalo je da je model personalne asistencije i u Srbiji visoko isplativ, te bi trebalo učiniti napore da se ovaj vid podrške zadrži i postepeno uključuje u sistem. Sa druge strane, ovaj model vodi ka deinstitucionalizaciji pomoći osobama sa invaliditetom. U tom smislu personalna asistencija predstavlja “meru i aktivnost” koja vodi ostvarivanju ciljeva koji su definisani kako u Milenijumskim razvojnim ciljevima Srbije tako i u drugim strateškim i zakonskim dokumentima.

10 Cena samostalnosti, Centar za samostalni život osoba sa invaliditetom u Srbiji, Beograd 2005. (<http://www.cilsrbija.org/ebib/SPAS-Cena%20samostalnosti.pdf>) i Iskustva samostalnosti, Beograd 2005. (<http://www.cilsrbija.org/ebib/SPAS-Iskustva%20samostalnosti.pdf>).

Gordana Rajkov

THE SUPPORT SYSTEMS FOR PERSONS WITH DISABILITIES

Summary

Persons with disabilities are among the poorest and most discriminated parts of general population. Development of support services is one of the pre-conditions for their full inclusion in society. One has to make to replace the paradigm of *social responsibility* (derived from concepts of social protection, caring and protection) to paradigm of *social inclusion*, i.e. creating conditions for full participation.

The above mentioned approached is clearly defined in numerous international and national documents, primarily Convention on the Rights of Persons with Disabilities, Serbia's Law on Prevention of Discrimination against Persons with Disabilities and National Disability Strategy. Model of service that is especially relevant for work and mission of Center for Independent Living of Persons with Disabilities of Serbia is *personal assistance*, as it is one of the ways to eliminate barriers and create equal opportunities in the fields of education, employment and civic activism. Using this service, a person with disability can satisfy his/ her personal needs, needs in household and his/ her social needs. This service enables a person to use his/ her own potentials, develop self- respect and dignity, to control one's privacy, maintain and strengthen one's individual autonomy and to assume responsibility.

Key words: support services, persons with disability, personal assistance, independence, inclusion in one's community

Predrag Vukasović

Institut za uporedno pravo, Beograd

INVALIDSKE ORGANIZACIJE I DRUŠTVO – PROBLEMI SAMORAZUMEVANJA

Rezime: U prvom delu teksta autor kritički razmatra zvanično prihvaćen termin *osobe sa invaliditetom* sugerijući da nije kompatibilan sa duhom srpsko/srpskih jezika. On ukazuje na negativne uticaje previše često izvođenjih terminoloških revolucija. Zaključuje da postoji potreba za opreznijim stavom kada je u pitanju prihvatanje rešenja za metajezičke probleme zasnovanih na lingvističkoj osnovi.

Odgovarajuća konceptualizacija organizacija osoba sa invaliditetom se prostire daleko izvan terminološkog nivoa. Autor identificuje dva moguća značenja termina: 1) organizacije koje se bave pitanjima vezanim za invalidnost, posebno promovišući celokupni socijalni položaj osoba sa invaliditetom; 2) Organizacije čiji su članovi isključivo same osobe sa invaliditetom ili njihovi pravni zastupnici. Autor ukazuje na to da ne postoji veza između dva značenja: postoje organizacije u kojima nema članova sa invaliditetom koji uspešno doprinose kada je u pitanju invalidnost kao sastavni i neizbežni deo politike i agende kreatora javnog mnjenja. Organizacije osoba sa invaliditetom nemaju monopol nad pitanjima invalidnosti. S druge strane, organizacije čiji članovi su isključivo osobe sa invaliditetom ne treba da budu sputane aktivnostima u *okvirima invalidnosti*.

Treći deo se tiče veze između organizacija osoba sa invaliditetom i celog NVO sektora.

Ključne reči: organizacije osoba sa invaliditetom, definicija, samorazumevanje

Terminologija

Iraz *invalidske organizacije* deluje beznadežno zastarelo; svi relevantni učesnici društvenog diskursa o njima, pre svih same organizacije o kojima je reč, prihvatili su moderniji, ili bar pomodniji izraz *organizacije osoba sa invaliditetom*. Zašto sam ostao pri prevaziđenom terminu? Ukratko rečeno, zato što mi jezičko osećanje, moja lična verzija sokratovskog *daimoniona*, ne dopušta da prihvatom novotariju. Ona se ogrešila o načelu jezičke ekonomije: umesto dvočlanog, dobili smo tročlani izraz bez odgovarajućeg povećanja količine značenja. Jer osobe sa invaliditetom mogu biti samo invalidi, zar ne? S jednakom dozom jezičko-semantičke opravdanosti ljubitelji terminoloških revolucija mogli bi kriminalce zvati osobama sa kriminalitetom, a ljudе uopšte bićima sa čovečnošću.

Ironično, i sam sbm doprineo ovom terminološkom prevratu, nehotice naravno. Jednom prilikom sam, ilustrujući ukorenjenost negativnog stava prema invalidima u društvenoj tradiciji, ukazao na etimološko značenje reči *invalid*, koja bi se s latinskog izvornika dala doslovno prevesti kao *nevaljalac*. Priznajem – prilično nezgodno. Samo, ne vidim zašto bih bio manje uvređen ako me neko nazove osobom sa nevaljalstvom, sem ako ne zbog nesumnjivog komičnog efekta poslednjeg izraza. Uostalom, ni domaći sinonimi na srpsko-hrvatsko-bošnjačko-crnogorskom jezičkom području ne deluju vrednosno neutralnije: *kljast*, *hrom*, *sakat*, *jado*... U BiH je jedno vreme kolao izraz *onesposobljeni*, koji zbog svoje mladosti još nije stigao da prikupi kritičnu masu negativnih konotacija. Nažalost, ni ova reč nije lišena komičnog potencijala: zamislite govor ili tekst o sposobnostima onesposobljenih.

Da zaključim: terminološkim revolucijama nećemo promeniti negativne društvene stavove, ali ćemo uspešno iskvariti jezik i otežati međusobnu komunikaciju. Uostalom, invalidi nisu jedina društvena grupa čije ime nosi negativne konotacije. Reč *žena*, upućena muškarcu, znači nedostatak hrabrosti, pa to nije razlog da veću (i bolju) polovinu čovečanstva nazivamo osobama sa ženstvenošću. Bojim se, međutim, da je duh terminološke revolucije odavno napustio bocu jezičkog eksperimentisanja i da, nesputan, jezdi poljem društvene komunikacije. Prethodne redove, stoga, ne treba shvatiti kao lament nad prosutim mlekom, već kao dobronamerno upozorenje da budemo oprezniji kad nam neko sledeći put predloži jezičko rešenje za metajezičke probleme.

Definicija

Invalidske organizacije mogu biti shvaćene kao:

- a) organizacije koje se bave različitim pitanjima vezanim za invalide, naročito unapređenjem njihovog društvenog položaja, ili kao
- b) organizacije čije članstvo čine invalidi.

Ova dva značenja su dovoljno bliska da se pobrkuju u neanalitičkom diskursu i dovoljno različita da zahtevaju dopunsko preciziranje pojmove. Nema nikakve sumnje da će se *neke* organizacije čije članstvo čine invalidi, možda čak ogromna većina njih, baviti različitim pitanjima vezanim za invalide, naročito unapređenjem njihovog društvenog položaja. No, da li se tim pitanjima smeju baviti samo organizacije čije članstvo čine invalidi? I, što je još važnije sa gledišta integrisanja invalida u društvo, mogu li postojati organizacije čije članstvo čini ili uključuje invalide a koje se ne bave invalidskim pitanjima. Moj načelni, ako hoćete ideološki odgovor na prvo pitanje je negativan, na drugo pozitivan. Invalidske organizacije ne mogu imati monopol nad bavljenjem invalidskim pitanjima. Šta biste

mislili o organizaciji za zaštitu i unapređenje ljudskih prava koja potpuno ignoriše ljudska prava invalida? Sve najgore, zar ne? S druge strane, ma šta o tome mislili invalidski aktivisti, invalidnost niti sме niti može iscrpsti duhovni život invalida; pored i mimo invalidnosti, postoji bezbroj lepših, privlačnijih i sadržajnijih predmeta koji zaslužuju naše društveno angažovanje. Kao što nikad i nigde u istoriji invalidsko pitanje nije u epicentru društvene pažnje, invalidnost – koliko god je široko shvatali i koliko god granali njene psihološke i duhovne posledice, nikad ne ispunjava sav mikrokosmos pojedinačnog bivstvovanja. Da ovo nije tek kvazifilozofsko mudrovanje, najbolje pokazuje praksa književnih, dramskih, muzičkih, likovnih i inih sekcija i delatnosti začetih u krilu klasičnih invalidskih organizacija ili osamostaljenih u posebne oblike udruživanja invalida.

Ako su iznesene premise validne, invalidske organizacije o kojima je ovde reč, *organizacije osoba sa invaliditetom* tranzicijskog novogovora, mogli bi se definisati kao a + b; to bi, dakle, bile organizacije koje se bave različitim pitanjima vezanim za invalide, naročito unapređenjem njihovog društvenog položaja i čije članstvo čine isključivo ili pretežno invalidi, odnosno njihovi zakonski zastupnici u slučajevima kad sami invalidi ne mogu zastupati sopstvene interese. Iako ova definicija formalno odgovara tekućoj jezičkoj upotrebi izraza koji treba da definiše, njoj nedostaje najbitniji, određujući element. One su, naime, oblik kolektivne samopomoći invalida, nastao iz više nego razumljive potrebe da se – pored i mimo državne/društvene brige o invalidima – uspavana energija onih o čijoj se koži radi pokrene i usmeri u konstruktivnom pravcu. Drugim rečima, invalidi, koji su vekovima prepoznавани samo kao društveni problem, poželesu da budu ne samo problem već i njegovo rešenje. Naglašavam da je ova potreba starija od tekuće društvene tranzicije; ona je na različite načine artikulisana, pa i prikrivana u različitim društveno-političkim i ideološkim okvirima, ali nikad nije gubila svoj suštinski, određujući identitet – bila je i ostala akt samoorganizovanja i samopomoći onih kojima postojeći oblici državne brige i pomoći nisu bili dovoljni.

Deo nevladinog sektora ili organizacije *sui generis*?

Već sam naglasio da su mnoge invalidske organizacije postojale i u socijalističkoj Jugoslaviji – manji broj nasleđen iz ranijih istorijskih epoha, veći osnovan kao udruženja građana u skladu sa tadašnjim zakonodavstvom. One su u stešnjrenom ideološkom okviru samoupravnog socijalizma predstavljale jedan od prvih oblika građanske spontanosti i samoorganizovanja. Nije ih osnovala Partija; ona je samo nevoljno podnosila njihovo postojanje. Mada je kao njihov formalni osnivač slovio SSRN, osnovao ih je sam život, mimo i uprkos partijskim direktiva. Njihovo postojanje

i delovanje bilo je u izvesnoj meri, naravno ograničenoj, subverzivno, jer je remetilo idilu beskonfliktnog i neproblematičnog društvenog raja; nije čudo što su se partijski sekretari i ideologizovana birokratija osećali nelagodno kraj tih opunomoćenih predstavnika društvene zbilje, suviše slabih da se protiv njih upotrebi represija i suviše neporecivih da bi bili potpuno ignorisani. Ovim vidovima svog postojanja i delovanja tadašnje invalidske organizacije predstavljuju daleku prethodnicu celokupnog nevladinog sektora, ma šta o tome mislili karijeristički lideri i politički apatično članstvo tadašnjih invalidskih organizacija

U vreme rušenja socijalizma i pojave prvih autentičnih i samosvenskih nevladinih organizacija kao nosilaca težnje građanskog društva za autonomijom od autoritarne države, invalidske organizacije nestaju s pozornice borbe za demokratizaciju države i društva. Govorim, naravno, o srpskom iskustvu, koje ne mogu bez produbljenog istraživanja protegnuti na druge zapadnobalkanske države. Ne sudimo prestrogo o tadašnjem prorežimskom držanju invalidskih organizacija u Srbiji; radije se zapitajmo da li bi njihovo eksplicitnije stajanje na stranu demokratske opozicije odgovaralo istina kratkoročnim, ali ne manje stvarnim interesima članstva suočenog sa dramom opstanka u sveopštem ekonomskom sunovratu, raspadu vladavine prava i nekontrolisanom divljjanju državnih organa i paradržavnih grupa. Bilo kako bilo, usledilo je neminovno distanciranje invalidskih organizacija od nevladinog sektora. One su od strane režima promovisane u *socijalno-humanitarne organizacije*, naziv koji su i same svesrdno prihvatile i koji čudesno opstaje i deset godina nakon demokratskih promena. Šta nije u redu sa njim?

Pre svega, on je činjenično netačan. Delatnost invalidskih organizacija nije se nikad, pa ni u godinama najoštrijeg pada životnog standarda najširih slojeva stanovništva, svodila isključivo na socijalno-humanitarnu oblast, makar ona bila definisana u najširim mogućim granicama. Uvek je, na užas tadašnjih vlastodržaca, ostajao izvestan nesvodljivi reziduum borbe za opštu emancipaciju invalida, njihovu ravnopravnost sa ostalim građanima, njihovo uključivanje u procese odlučivanja o pitanjima koja se njih najneposrednije tiču. Ni najrežimskija invalidska organizacija nije se načelno odrekla te uloge; nje se nije ni mogla odreći, a da ne porekne samu suštinu svog postojanja. No, ne radi se samo o tome. Čak i da su invalidske organizacije zaokupljene isključivo socijalno-humanitarnim radom, one time ne bi izgubile svojstvo nevladinih organizacija. Njihov socijalno-humanitarni karakter odnosi se na oblast njihovog angažovanja; njihova pripadnost nevladinom sektoru tiče se autonomnog oblika njihovog pravnog i društvenog postojanja, njihove nevezanosti za državu i njen aparat. Suprotstavljanje socijalno-humanitarnih organizacija nevladinim

metodološki je neispravno, pošto je reč o kategorijama koje pripadaju potpuno različitim klasifikacijama.

Uprkos njenoj providnosti, ova manipulacija pojmovima dugo je uspevala da održi neprohodnim puteve saradnje između invalidskog pokreta i drugih delova nevladinog sektora, posebno organizacija koje se bave zaštitom i unapređenjem ljudskih prava. Krivicu za takvo stanje ne treba pripisivati samo invalidskim organizacijama, njihovoj preteranoj zavisnosti od državnih izvora finansiranja, njihovom patološkom strahu od stranaka i politike. Postojali su otpori i na drugoj, nevladinoj strani u vidu svojevrsnog etničkog ludila. Organizacije za ljudska prava prepoznavale su samo jedan vid diskriminacije – onaj po etničkom osnovu. Sećam se istinske zbnjenosti predstavnika Soroš-fonda kad sam se sredinom devedesetih pojavio u njihovoj kancelariji s pitanjem da li bi podržali rad jedne do tada isključivo državno finansirane invalidske organizacije. Invalidska problematika jednostavno se nije nalazila u njihovom fokusu, kao što ni tadašnje invalidske organizacije još ne behu ovladale tajnama NGO-novogovora.

Recidivi takvog stanja osećaju se i danas – to je jedini razlog zašto o tome govorim. Istina, sada konačno ne treba više nikoga ubedljivati da su invalidske organizacije deo nevladinog sektora, ali žilavo opstaje uverenje o njihovoj velikoj specifičnosti u odnosu na druge delove tog sektora. Kao da ženske, gej, ekološke, romske i druge nevladine organizacije nemaju svoje sopstvene specifičnosti u oblicima organizovanja i delovanja; kao da su invalidi i njihove organizacije jedino i posebno specifični u odnosu na druge. Ako to nije savršen primer getoizacije invalida, ne znam šta jeste. Pre izvesnog vremena čuo sam da postoji inicijativa za donošenje posebnog zakona o invalidskim organizacijama. Kao što sam 2002. godine bio protiv donošenja posebnog i sveobuhvatnog zakona o invalidima, kao što sam učestvovao u izradi nacrtu zakona o sprečavanju diskriminacije prema osobama sa invaliditetom samo zato što u to vreme još nije postojao opšti zakon o zabrani diskriminacije, tako i danas smatram – iz istih načelnih razloga – da je ideja o posebnom zakonu o invalidskim organizacijama loša. Postoje li problemi u organizovanju invalida? Naravno, ali se oni ne rešavaju normativnim uređenjem nečega što je dovoljno uređeno zakonom o nevladim organizacijama i udruženjima građana, već konkretnim organizacionim radom na terenu. Nijedan zakon ne može nadomestiti nerad, neznanje ili nekreativnost invalidskih aktivista.

Kao što nema posebnih pravnih normi koje regulišu rad isključivo invalidskih organizacija, tako ne treba da postoji ni invalidsko pravo kao posebna pravna oblast, izdvojena i osamostaljena od drugih, tradicionalnijih grana prava. Nadam se da ova Letnja škola – nesumnjivo koristan oblik upoznavanja studenata sa problematikom ostvarivanja ljudskih

i građanskih prava invalida – neće prerasti u poseban nastavni predmet ”Prava osoba sa invaliditetom”, bio on obavezan ili opcioni.

Invalidske organizacije i stručna znanja o invalidima

Poslednji problem kojeg ču se ovom prilikom dotači tiče se odnosa invalidskih organizacija prema rezultatima nauka koje istražuju biomedicinske, psihološke i društvene aspekte invalidnosti. Nikome, pa ni invalidima, nije naročito prijatno da budu predmet naučnog istraživanja. Nelagodnost o kojoj je reč proistiće iz sudara naše prirodne potrebe da bude uvažena naša jedinstvenost, neponovljivost, nesvodičljivost na nekog ili nešto drugo, i kategoričkog imperativa svake nauke da stvarnost svede na što je moguće manji broj opštosti. Sa ovim specifičnim otporom koji pruža ljudsko biće kada se pojavi u ulozi predmeta istraživanja mora računati svaka disciplina društvenih i humanističkih nauka: najbolji rezultati postižu se kad čovek kao predmet istraživanja uopšte ne zna da ga istražujete. Invalidi su u tom pogledu, svakako zbog preduge istorije zanemarivanja i potiskivanja njihove subjektivnosti i prava zasnovanih na njoj, osetljiviji od prosečnog pripadnika ljudske vrste; otuda preterana reakcija na svako potiskivanje njihove subjektivnosti. Sem toga, u svom ličnom iskustvu ogromna većina invalida zadržava neprijatne uspomene na biomedicinsko potiskivanje subjektivnih vidova svoje invalidnosti. Deo omraženosti takozvanog medicinskog modela invalidnosti u invalidskim redovima potiče upravo iz tog izvora.

Kao invalid, razumem takve strepnje i otpore objektivnom istraživanju invalidnosti. Oni su efektno izraženi u krilatici invalidskog pokreta *Ništa o nama bez nas*. Nemam zaista ništa protiv osnovnog participativnog značenja ove parole, ona je deo agende koju i sam zastupam. Ali, ako to znači da samo invalidi mogu smisleno promišljati invalidsku problematiku, da su oni najbolji eksperti za pitanja invalidnosti – i takva tvrdnja mogla se čuti na skupu predstavnika invalidskih organizacija, intelektualac u meni odbija da prihvati takvu vrstu fundamentalizma, pošto ona u začetku ukida svaku mogućnost racionalnog društvenog istraživanja. Zašto istu pretenziju ne bi imale i druge društvene grupe? Znači li to da o problemima Roma mogu raspravljati samo Romi, o sprečavanju narkomanije samo bivši i sadašnji narkomani, o prevenciji samoubistva samo lica koja su pokušala suicid? Namerno dovodom stvar do apsurda da bih pokazao besmislenost sličnih pretenzija. Takve pretenzije nisu samo smešne; one su i opasne, jer podižu još jedan zid između invalida i društva. Tražiti veća prava od drugih opasno je koliko i zadovoljiti se manjim. Kao što se u republici duha priznaje samo plemstvo po talentu, u njoj nema mesta za invalide i neinvalide, bogate i siromašne, lepe i ružne. Snaga argumenata potiče iz

njih samih, nipošto iz ličnih svojstava onog ko ih zastupa. Invalidima su potrebni sva stručnost i svo znanje ovog sveta; oni ne mogu sebi dopustiti luksuz odbacivanja neinvalidske stručnosti. Što pre invalidske organizacije shvate ovu ne odveć komplikovanu istinu i primene je u svakodnevnom delovanju, biće bolje za njih same i one čije interes zastupaju.

Predrag Vukasovic

**DISABLED PEOPLE'S ORGANIZATIONS
AND SOCIETY – THE PROBLEMS
OF SELF-UNDERSTANDING**

Summary

In the first part of text the author critically examines the officially accepted term *persons with disabilities* suggesting that it is not compatible with Serbian languages spirit. He points to the negative effects of too often repeated terminological revolutions: He concludes that there is need for a more cautious stance in accepting linguistically-based solutions for meta-language problems.

The adequate conceptualization of disabled people's organizations goes far beyond the terminological level. The author has identified two possible meanings of the term: 1) organizations dealing with issues related to disability, particularly with promoting the entire social status of persons with disabilities; 2) Organizations whose members are exclusively disabled persons themselves or their legal representatives. The author has pointed that there is no correspondence between the two senses: there are organizations with no disabled members that successfully contribute in making the disability issues an integral and inevitable part of policy and public opinion-makers' agenda. The disabled people's organizations have no monopoly over disability issues. On the other hand, the organizations whose members are exclusively disabled persons need not to be confined in their activities within a *disability horizon*.

The third part concerns with relationship between disabled people's organizations and entire NGO-sector.

Keywords: disabled people's organizations, definition, self-understanding

Miodrag Počuč
dipl. inž. saobraćaja, Novi Sad

PRISTUPAČNOST I DIZAJN ZA SVE

Rezime: Uporedno sa demokratskim promenama u Republici Srbiji, od 2000. godine, uglavnom u većim gradovima počelo je da se vodi računa o pristupačnosti čovekovog okruženja, naročito za osobe sa invaliditetom. Međutim, fokus svih tih akcija bio je isključivo na osobama sa invaliditetom (specijalan dizajn) umesto na svim potencijalnim korisnicima (dizajn za sve). Takav pristup planiranju našeg okruženja nije doneo održive rezultate i doveo je do pojave specijalizovanih rešenja za samo određenu grupu ljudi.

Rad je jedan u nizu pokušaja da se ukaže na značaj pristupačnosti kao odlike okruženja koja je značajna za sve ljude, bez obzira koje su njihove fizičke, senzorne, intelektualne karakteristike i/ili godine starosti. Koncept "dizajn za sve" prikazan je kao svojevrstan model planiranja i kreiranja čovekovog okruženja koji može da doprinese stvaranju "inkluzivnog društva", od naročitog značaja za osobe sa invaliditetom, a ujedno i za sve ostale korisnike javnih prostora, proizvoda, informacija i/ili usluga.

U prilog novom konceptu i akcijama idu i aktuelne promene u zakonodavstvu Republike Srbije, koja je usvojila vrlo afirmativne mere za povećanje pristupačnosti javnog okruženja.

Ključne reči: pristupačnost, dizajn za sve, inkluzija, okruženje, planiranje

Uvod – Pojam pristupačnosti

Mobilnost stanovništva danas više nije samo uspostavljanje odnosa u prostoru i vremenu, već je to istovremeno i mogućnost da ljudi ostvare različite društvene kontakte, samostalnost, nezavisnost i da ravnopravno učestvuju u životu jedne zajednice. Postojanje adekvatne mobilnosti stanovništva osnovni je preduslov za stvaranje "inkluzivnog društva", u kojem svaka osoba ima jednaku mogućnost da učestvuje i doprinosi u društvu.

Za određene grupe stanovništva kao što su: osobe sa invaliditetom, stari, ljudi sa povećanom telesnom masom, trudnice i slično, nemogućnost da uspostave ličnu mobilnost (u smislu samostalnosti) predstavlja dodatno opterećenje koje zahteva ulaganje dodatnih napora i/ili pronalaženje dodatnih resursa kako bi se obezbedilo minimalno funkcionisanje. Ukoliko nema društvene podrške, dolazi do pasivizacije i odricanja od vlastitih motiva, ciljeva i htenja. Stoga je društvo obavezno da obezbedi adekvatne

uslove u životnom okruženju kao i druge preduslove za ravnopravno učešće svih ljudi u svim segmentima života.

Osnovni preduslov za adekvatnu mobilnost stanovništva jeste postojanje pristupačnog okruženja. U stručnoj literaturi, pojam pristupačnosti pominje se vrlo retko i bez jasne/precizne definicije što se tačno podrazumeva pod tim terminom. Najveći broj definicija uglavnom posmatra i povezuje termin pristupačnosti sa osobama sa invaliditetom, odnosno sa aspekta kretanja osoba sa telesnim invaliditetom. U tom smislu, pod pristupačnošću se najčešće podrazumevalo postojanje neke fizičke prepreke:

“Pristupačne zgrade su one, u koje korisnik/ca invalidskih kolica može sam/sama da uđe, bez ikakve pomoći drugog lica.” [3]

“Pristupačnost predstavlja mogućnost ulaska u svaki prostor ili objekat” [3]

“Pristupačnost je stanje u spoljašnjem okruženju – ono koje je zatečeno ili ono kojem se teži. Najčešće se shvata kao arhitektonska pristupačnost, ali je to samo jedan od aspekata spremnosti društva i najbližeg okruženja da prihvati osobu sa invaliditetom i omogući joj ravnopravno učešće u svim segmentima života.” [3]

Pojedine definicije navodile su pristupačnost kao elemenat važan samo za osobe sa invaliditetom (narocito za one sa telesnom vrstom invaliditeta), dok druge definicije posmatraju pristupačnost samo kao mogućnost ulaska ili izlaska iz nekog objekta/zgrade. Kretanja do i od tog objekta, odnosno kretanje do i od mesta korišćenja neke usluge, nisu bile predmet ovih definicija, što u velikoj meri umanjuje njihovu važnost.

Novije definicije pristupačnosti imaju više holistički karakter i više vode računa o svim segmentima koji mogu uticati na smanjenje ili povećanje mobilnosti stanovništva:

“Integralna pristupačnost znači da je izgrađena okolina podešena na takav način da omogućuje svakom funkcionisanje na što nezavisniji i prirodniji način.” [4]

Postojanje pristupačnog okruženja međutim trebalo bi da omogući svim pojedincima da se razvijaju kao ličnosti, uzimajući pri tome u obzir različitost stanovništva i potrebu svih nas da budemo samostalni. Imajući to u vidu, pristupačnost se može definisati i kao:

“Pristupačnost podrazumeva sve ono što svakom pojedincu omogućava da samostalno živi i učestvuje u svim aspektima života, na jednakoj osnovi.” [8]

Iz navedene definicije možemo izdvojiti nekoliko ključnih termina. To su: *svako, samostalnost, svi aspekti života i jednakost*. To praktično znači da je pristupačnost nešto što se odnosi na SVE ljude i što je potrebno svim ljudima. Svojim karakteristikama i elementima omogućava različitim

Ijudima da samostalno i nezavisno¹ funkcionišu u različitim aspektima života (na primer u saobraćaju, kulturi, obrazovanju, politici, ekonomiji i slično). Termin *na jednakoj osnovi* podrazumeva da svi korisnici jednak i pod istim uslovima koriste sve postojeće usluge i/ili proizvode, bez obzira na to koje su njihove fizičke, senzorne, intelektualne, psihičke karakteristike, ili godine starosti.

Ljudska različitost

Problem u dosadašnjem procesu planiranja i osmišljavanja čovekovog okruženja nastajao je onda kada se kao osnovna mera (ulazni input) koristila takozvana *aritmetička sredina*, to jest, prosečna vrednost: brzine, visine, težine ili snage čoveka.

Kao posledicu takvog pristupa u razmišljanju, čovek je zapravo stvorio okruženje koje može da koristi, uslovno rečeno, mali broj ljudi, odnosno samo ona grupa korisnika koja se može svrstati u prosečne korisnike. Sa druge strane, korisnici koji se po bilo kom osnovu ne mogu svrstati u prospekt, bilo da su iznad ili ispod proseka po svojim fizičkim, kognitivnim ili nekim drugim karakteristikama, nisu mogli da koriste izgrađeno okruženje ili nisu bili u potpunosti zadovoljni njime.

Oni koji nisu mogli nikako da koriste okruženje, informacije i/ili proizvode bili su diskriminisani i isključeni iz društvenih tokova. Korisnici koji nisu bili zadovoljni ponuđenim rešenjima vremenom su bili primorani da sve više redukuju sopstvene potrebe.

Na primer, osobe sa invaliditetom su zbog takvog okruženja u velikoj meri redukovale ličnu potrebu za kretanjem ili putovanjem. Takav način planiranja pokazao je da planeri i projektanti zapravo ne poštuju različitost ljudi i da na te razlike gledaju kao na nešto što je negativno i što otežava njihov proces rada.

Pojam pristupačnosti kao nova filozofija i novi način planiranja ima polaznu osnovu upravo u ljudskoj različitosti. Postojeće razlike među ljudima posmatraju se kao *vrednosti* koje mogu svima nama doprineti i obogatiti čitavo društvo kroz nova saznanja i iskustva.

Uopšteno posmatrano, ljudi se razlikuju u odnosu na:

a) *Godine starosti* – Tokom trajanja životnog veka ljudsko telo stalno prolazi kroz promene kao logične posledice prirodnog starenja organizma, koje niko ne može da izbegne. Telo se stalno menja u biološkom, odnosno fizičkom, psihičkom, kognitivnom smislu. U tom smislu, možemo razlikovati karakteristične periode kao što su: period do detinjstva, detinjstvo,

1 Pojam samostalnosti i nezavisnosti ne isključuje mogućnost korišćenja usluga servisa personalne asistencije kod onih osoba koji koriste te usluge.

pubertet i odraslo doba. U različitim periodima života svaki čovek funkcioniše na različit način i ima drugačije karakteristike (fizičke, senzorne...).

Tako, na primer, u fizičkom smislu, male bebe se u početku kreću četvornoške, dok stari ljudi u kasnjim godinama često koriste neko pomagalo za kretanje.

b) Fizičke karakteristike – Razlike u dimenzijama kao što su visina, težina, snaga, brzina kretanja, širina ramena, veličina šaka, stopala, ali i sposobnost reakcije, motorika/pokretljivost, samo su neke od fizičkih karakteristike koje se razlikuju od osobe do osobe. Fizičke karakteristike ljudi igraju važnu ulogu u procesu planiranja, naročito kada znamo da ne postoje dva ista čoveka.

c) Senzorne karakteristike – Različit stepen senzornih sposobnosti u pogledu vida, sluha, percepcije ili mirisa u velikoj meri određuje kakva će se rešenja ponuditi korisnicima u vezi sa informacijama u okruženju, horizontalnom ili vertikalnom signalizacijom, prostornom komunikacijom i slično. Ukoliko okruženje nije planirano ili projektovano na adekvatan način, to može izazvati svakodnevne probleme korisnika u interakciji sa okruženjem. Tako, na primer, korišćenje određenih biljaka za ozelenjavanje površina može izazvati alergijske reakcije kod korisnika.

d) Intelektualne (kognitivne) karakteristike – Različit stepen inteličnosti, brzina primanja i obrada informacija, sposobnost pamćenja i slično od velikog su značaja za pravovremeno i pravilno ponašanje korisnika, orientaciju u prostoru i/ili vremenu. Intelektualne karakteristike nisu samo posledica smanjenih mentalnih sposobnosti ili senilnosti. One vrlo često mogu biti i posledica različitih životnih uslova ili situacija, kao što su privremena bolest ili povreda, stres, depresija, koncentracija korisnika u danom trenutku i slično.

e) Privremene karakteristike – Stanja koja traju određeni period, kao na primer trudnoća, uganuće ili prelom ruke/noge, sezonske alergije, bolest i slično, utiču na pojavu drugačijeg ponašanja korisnika. Najčešće se ono ispoljava kao sporije kretanje, usporena sposobnost reakcije i motorike, malaksalost u svakodnevnim aktivnostima. Takve promene kod korisnika mogu izazvati i promenu načina funkcionisanja (na primer korišćenje drugačije vrste prevoza, korišćenje alternativnih pravaca kretanja i slično).

f) Demografske karakteristike – To su razlike u kulturi, veri, običajima ili materijalnom stanju korisnika. Korisnici jednog istog okruženja mogu biti veoma različiti zato što dolaze iz različitih sredina, govore različite jezike, koriste drugačije pismo, imaju različite običaje, navike ili vrednosti. Nalaženje ravnoteže između svih ovih razlika značilo bi veću mogućnost za učešće ljudi u društvu, veći broj migracija, geografski ravnomeran razvoj, unapređenje sektora turizma i slično.

Da bi se okruženje prilagodilo svim navedenim različitostima, neophodno je u celokupan proces planiranja uključiti što veći broj navedenih grupa (deca, mladi, stari), sa različitim fizičkim i drugim karakteristikama (osobe sa ili bez/invaliditeta). Na taj način, povećaće se stepen znanja o potrebama različitih grupa društva. Sa druge strane, svi će biti jednakо zastupljeni i u jednoj grupi se neće dati prednost u odnosu na neku drugu grupu.

Karakteristike pristupačnog okruženja

Kada se govori o čovekovom okruženju, razlikujemo dve vrste – prirodno i izgrađeno okruženje.

Prirodno okruženje je ono koje zavisi isključivo od prirodnih elemenata i koje čovek nije izmenio svojim delovanjem.

Izgrađeno okruženje je ono koje je čovek izmenio sa ciljem da ga koristi i da u njemu živi, to jest osmišljeno je od strane ljudi za same ljude. U tom smislu, karakteristike izgrađenog okruženja zavise isključivo od samega čoveka i načina na koji ga on gradi.

Prilikom stvaranja izgrađenog pristupačnog okruženja trebalo bi ispoštovati određene smernice. Od ključne je važnosti da navedene smernice budu integrisane u celokupan proces planiranja i osmišljavanja okruženja.

Izgrađeno pristupačno okruženje u načelu treba da ispoštuje [1]:

a) *različitost korisnika* – to podrazumeva da se ujedna osoba/korisnik ne oseća marginalizovan, to jest, svi treba da imaju mogućnost da koriste izgrađeno okruženje na jednakoj osnovi. To je naročito važno za korisnike okruženja kao što su: stari ljudi, osobe sa invaliditetom ili mala deca;

b) *funkcionalnost* – to podrazumeva da okruženje, odnosno elementi pristupačnosti, treba da budu dizajnirani na način da služe svrsi kojoj su namenjeni bez ikakvih problema ili poteškoća;

c) *bezbednost* – podrazumeva nepostojanje rizika za korisnike. Prema tome, svi oni elementi koji su deo okruženja treba da budu dizajnirani uz svest o bezbednosti (klizave podloge, izbočine/istureni delovi, napravline ili ulegnuća na stazi i slično);

d) *zdravlje korisnika* – pristupačno okruženje ne sme da uzrokuje zdravstvene probleme za one koji imaju određene bolesti ili alergije. Štaviše, treba da promoviše zdravo korišćenje prostora i proizvoda;

e) *prepoznatljivost i razumljivost* – svi korisnici treba da budu u mogućnosti da se orijentisu bez teškoća unutar nekog prostora, i zato je bitno sledeće:

– *jasna informacija* – upotreba simbola zajedničkih za različite države, izbegavanje reči i skraćenice na lokalnom jeziku koje mogu dovesti do zabune;

– *prostorni raspored* – treba da bude koherentan i funkcionalan, kako bi se izbegla dezorijentisanost i konfuzija u prostoru;

f) estetiku – podrazumeva da pristupačno okruženje treba da zadovolji sve estetske kriterijume, pošto će ga na ovaj način svi najlakše i najbrže prihvatići.

Pored navedenih karakteristika važno je napomenuti i potrebu da pristupačno okruženje u svakom delu grada bude jednako. Tako, na primer, u saobraćaju je važno da svaka raskrsnica bude jednako pristupačna i u tom smislu ne postoje više ili manje važne saobraćajnice.

Sa druge strane, pristupačno okruženje ne podrazumeva uvek jednolična/unificirana rešenja. Različita rešenja nekih problema obično postoje u različitim gradovima, jer se u obzir uzimaju običaji i kultura stanovnika toga grada. Međutim, poželjno je ipak da rešenja budu unificirana na nivou jednog grada, jer to smanjuje zbumjivanje korisnika. Na primer, isti simboli u obeležavanju ulica ili ista zvučna informacija za sve zvučne semafore u gradu u velikoj meri će olakšati kretanje osobama sa kognitivnim problemima, odnosno slepim građanima.

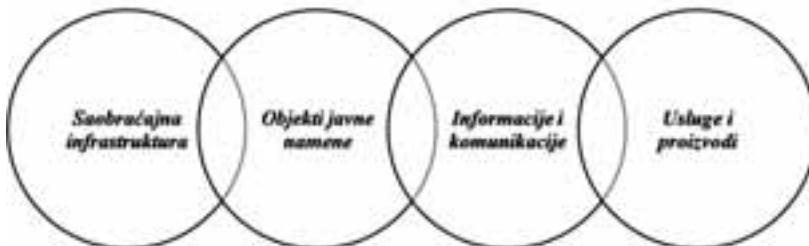
Elementi pristupačnosti

U cilju ostvarivanja lične mobilnosti svakog pojedinca u društву, neophodno je osigurati *pristupačnost* određenim elementima u okruženju. Ti elementi pristupačnosti su:

a) saobraćajna infrastruktura – podrazumeva pristup svim javnim sadržajima kao što su: ulice, trgovi, stajališta, stanice, različite atrakcije i slično, uključujući pristupačnost prevozu i prevoznim sredstvima;

b) javni objekti – podrazumeva mogućnost da se pristupi svim javnim objektima (pošte, škole, banke, sportski i objekti kulture i slično), ali i mogućnost da ih svi građani zaista koriste u svrhu za koju su namenjeni;

c) informacije i komunikacije – podrazumeva mogućnost da se prime, razumeju i koriste sve javne informacije (na primer: sve informacije koje se nude korisnicima neke usluge u nekom objektu, bilo da su pisane, štampane ili zvučne, horizontalna i vertikalna signalizacija u saobraćaju, informacije o prevozu, signali opasnosti, web informacije i slično.);

d) usluge i proizvodi – podrazumeva da svi građani mogu da prime i da koriste sve javne usluge koje se nude (na primer: usluge koje se dobijaju u javnom prevozu, u pošti, banci i slično).

Navedeni elementi pristupačnosti ponašaju se po principu “karike u lancu” I zajedno čine takozvani “neprekidivi lanac kretanja”. Ukoliko jedan od elemenata (karika) nije adekvatno osmišljen ili ne funkcioniše na adekvatan način, tada imamo situaciju u kojoj neka osoba ne može da funkcioniše, da se samostalno kreće, da primi određenu informaciju ili koristi uslugu/proizvod. Odnosno, ukoliko jedna karika lanca ne funkcioniše, tada zapravo ne možemo govoriti o postojanju sredine bez barijera.

Koncept “Dizajn za sve”

U dosadašnjim pokušajima da se izgrađeno okruženje što više priлагodi i učini pristupačnim, u nekim zemljama Evrope (ali i u Srbiji) još uvek se koristi pristup “*jednake mogućnosti za osobe sa ograničenjem u aktivnostima/kretanju*”. Dakle, proces planiranja i dizajniranja pojedinih elemenata u okruženju odvija se isključivo sa fokusom na osobe sa invaliditetom, obično samo na one sa telesnim invaliditetom.

Takav pristup do danas nije uspeo da donese dovoljno kvalitetne rezultate i vodi ka pojavi nepotrebnih i specijalizovanih rešenja, za samo određenu grupu ljudi, što uzrokuje nastavak segregacije te grupe (posebni prilazi, specijalni proizvodi, specijalne stepenišne platforme i slično).

U skladu sa tim, pojavio se i veliki disbalans između uloženog novca u specijalne proizvode i stvarne eksploracije (obrt) tih proizvoda, koja je vrlo mala, jer ih koristi mali broj ljudi.

Upravo zbog toga, u Evropi danas se sve više govori o primeni koncepta “*dizajna za sve*”, koji je primenjiv u različitim oblastima ljudskog delovanja.² Njegov osnovni cilj je da SVIM ljudima obezbedi da imaju jednake mogućnosti za učešće u svim aspektima društva.

Postoje, međutim, i drugi koncepti koji imaju iste ili slične ciljeve, na primer: “*univerzalni dizajn*” (SAD, Kanada, Norveška, Japan), “*inkluzivni dizajn*” (Velika Britanija), “*Barrierefrai*” ili “*Barrier free*” – sloboda od barijera (Nemačka, Austrija, Švajcarska).

Najpre se pojavio koncept “*univerzalni dizajn*”, koji je počeo da se razvija u SAD sredinom sedamdesetih godina 20. veka, kao logična posledica usvajanja Zakona o Amerikancima sa invaliditetom (ADA standardi). Tim konceptom obuhvaćena je vizija da se kompletno okruženje (javni prostor), zgrade (javne i privatne) i proizvodi (upotrebnii predmeti)

² Pojava koncepta “dizajn za sve” prati i aktuelne promene u oblasti invalidnosti, odnosno pomeranje fokusa sa medicinskog ka socijalnom modelu invalidnosti.

planiraju i konstruišu na takav način kako bi u najvećoj mogućoj meri mogli da ih koriste svi: deca, stari, ljudi različitih telesnih dimenzija i fizičkih i/ili intelektualnih sposobnosti, osobe sa invaliditetom i bez invaliditeta.

Koncept univerzalnog dizajna, nastao je zapravo na osnovu dizajna za osobe sa invaliditetom, kao svojevrsno uopštavanje. Zasnovan je na pojmu ravnopravnosti i u skladu sa tim na holističkom i multidisciplinarnom pristupu. On ne isključuje upotrebu pomoćnih sredstava i pomagala za određene kategorije ljudi kada su im takva sredstva potrebna (npr. upotreba nekog od pomagala za kretanje). Definicija univerzalnog dizajna glasi:

“Univerzalni dizajn je dizajn proizvoda i okruženja koji su u najvećoj mogućoj meri upotrebljivi za sve ljude bez potrebe za prilagođavanjem ili specijalizovanim dizajnom” [5]

U Evropi, međutim, univerzalni dizajn nije naišao na naročito “plodno tle”, najpre zbog kulturnih razlika između SAD i Japana sa jedne strane i Evrope sa druge strane, ali i zbog drugačijeg pristupa u rešavanju istih problema. U međuvremenu, u Evropi se, devedesetih godina 20 veka, sa istim ciljem, razvija koncept “dizajn za sve”.

Dizajn za sve je dizajn za ljudsku različitost, socijalnu inkluziju i jednakost. [16]

On predstavlja stvaranje okruženja, proizvoda i servisa sa ciljem da svi, uključujući buduće generacije, rod/pol, sposobnosti ili kulturnu pozadinu, mogu uživati u participiranju i kreiranju društva, sa jednakim šansama učešća u ekonomiji, kulturi, sportu, razonodi, kao i mogućnosti da svi prisustvuju, koriste i razumeju bilo koji deo okruženja, sa što većom samostalnošću-nezavisnošću. [16]

Da bi se to postiglo, izgrađeno okruženje, svakodnevni objekti, usluge, kultura i informacije, tj. sve što dizajniraju i stvaraju ljudi da bi koristilo ljudima, mora da bude pristupačno, pogodno za upotrebu za svakog člana društva i prilagodljivo ljudskoj raznolikosti. [16]

Dizajn za sve je zapravo sredstvo za stvaranje pristupačnog okruženja i poboljšanje kvaliteta života ljudi. On uzima u obzir sve ljude, njihove različitosti, potrebe i priznaje promene kroz koje svi prolazimo tokom života.

Svesno koristi analizu ljudskih potreba i zahteva učešće krajnjih korisnika u svakoj etapi procesa planiranja. U tom smislu, krajnji korisnici su zapravo priznati kao eksperti u procesu planiranja.

Dizajn za sve je intervencija u okruženju, na proizvodima ili uslugama, koja svima omogućuje da učestvuju u stvaranju našeg društva, obezbeđujući mu/joj jednakе mogućnosti za učešće u ekonomskim, društvenim, kulturnim i aktivnostima u slobodno vreme. Osim toga, omogućava svim korisnicima da samostalno pristupe okruženju, da koriste i razumeju njegove različite delove, bez obzira na uzrast, rod, sposobnosti ili kulturno poreklo.

Pored toga, primena koncepta dizajna za sve obezbeđuje budućim generacijama da u istoj meri uživaju u podsticajnom okruženju koje je izgrađeno vodeći računa o svima (održivost). Na taj način, može se reći da je dizajn za sve zapravo filozofija i strategija planiranja čiji je cilj univerzalni pristup. [1]

Koncept dizajna za sve može da se primeni u planiranju velikog broja društvenih delatnosti, kao što su: stanogradnja, obrazovanje, kultura, rad, saobraćaj i drugo. Naročito je priznat kao neophodan elemenat u pro-aktivnoj strategiji za održiv razvoj gradova.

Zaključak

Uvođenjem koncepta “dizajn za sve” u sve oblasti čovekovog planiranja i delovanja postiže se efikasno i dugoročno planiranje na dobrobit svih građana. Njegova primena, na primer u kreiranju gradske infrastrukture, može da predstavlja značajan elemenat održivog razvoja jednog grada jer se gradi nešto što je prilagođeno SVIM građanima i što uzima u obzir promene kroz koje čovek prolazi tokom svog života.

Sa druge strane, ako je neko spoljno okruženje (na primer, parking, ili neki značajni javni objekat, kao muzej, tržni centar) dobro dizajnirano, to jest, u skladu je sa potrebama svih građana, tada imamo višestruku dobit za sve korisnike, kako u pogledu postojanja veće funkcionalnosti tog prostora ili zgrade, njegove povećane bezbednosti za sve ljude i uštede energije, tako i u pogledu postojanja značajno manjih troškova.

Na kraju, primenom koncepta “dizajn za sve” i, u skladu sa tim, povećanjem pristupačnosti javnog prostora, informacija, proizvoda i/ili usluga, može se obezbediti mnogo veći broj korisnika i samim tim ostvarivanje većeg profita.

LITERATURA

- [1] F. Aragall (with support of the EuCAN Members), “European Concept for Accessibility”, EuCAN Info – Handicap, Luxembourg 2003. (prevod na srpski – Centar “Živeti uspravno”, Novi Sad 2008.).
- [2] F. Aragall, S. Sagramola, P. Neumann (with support of the EuCAN Members), “ECA for Administration”, EuCAN Info – Handicap, Luxembourg (prevod na srpski – Centar “Živeti uspravno”, Novi Sad 2008.).
- [3] Grupa autora, Materijali sa seminara o pristupačnosti, Fakultet tehničkih nauka, Novosadsko udruženje studenata sa invaliditetom, Novi Sad 2003.
- [4] J. Jović, *Prilagođavanje saobraćajno-transportnog sistema za osobe sa invaliditetom*, Saobraćajni fakultet, Univerzitet u Beogradu, Beograd 2003.
- [5] R. Mace, J. Mueller, M. Follette, *Designing for People of All Ages and Abilities*, The Universal Design File, University North Carolina 1998.

[6] M. Počuć, *Pristupačnost radnog mesta*, Međunarodna organizacija rada (ILO), Nacionalna organizacija osoba sa invaliditetom i Unija poslodavaca Srbije, Beograd 2010.

[7] M. Počuć, *Definisanje tehničkih elemenata gradskih komunikacija prema potrebama osoba sa invaliditetom*, diplomski rad, Fakultet tehničkih nauka, Novi Sad 2004.;

[8] M. Počuć, *Dizajn za sve kao strateški pravac za stvaranje pristupačnog okruženja*, Udruženje urbanista Srbije, Letnja škola urbanizma, Kragujevac 2008.

[9] M. Počuć, *Mogućnosti povećanja pristupačnosti putničkih terminala*”, Savremene tendencije unapređenja saobraćaja u gradovima – Drugo savetovanje sa međunarodnim učešćem, Departman za saobraćaj Fakulteta tehničkih nauka, Novi Sad 2009.

[10] M. Počuć, *Mogućnosti primene koncepta 'univerzalni dizajn' i 'dizajn za sve' u planiranju saobraćaja*, Savremene tendencije unapređenja saobraćaja u gradovima – Prvo savetovanje sa međunarodnim učešćem, Departman za saobraćaj Fakulteta tehničkih nauka, Novi Sad 2007.

[11] M. Počuć, *Slobodno kretanje”, studija slučaja*, Disability Monitor Initiative South East Europe, Handicap International – Kancelarija za Jugoistočnu Evropu, Beograd 2006.

[12] M. Počuć, *Povećanje pristupačnosti putničkih terminala primenom koncepta 'dizajn za sve'*, magisterska teza, Fakultet tehničkih nauka, Novi Sad 2010.

[13] M. Počuć, Lj. Vukajlov, *Pristupačnost kao kriterijum kvaliteta planiranja i izgradnje*, Udruženje urbanista Srbije, Letnja škola urbanizma, Zlatibor 2009.

[14] R. Sestrand, L. Adams, *Slobodno kretanje osoba sa invaliditetom u Jugoistočnoj Evropi: Nepristupačno pravo?*, Disability Monitor Initiative South East Europe, Handicap International – Kancelarija za Jugoistočnu Evropu, Beograd 2006.

[15] E. Shmidt, J. A. Manser, *Directives “Voies piétonnes adaptées aux handicapés”*, Centre suisse pour la construction adaptée aux handicapés, Zuerich.

[16] Štokholmska deklaracija EIDD, Evropski institut za dizajn za sve – EIDD, Štokholm, 09. maj 2004.;

[17] Lj. Vukajlov, M. Počuć, “Kriterijumi pristupačnosti objekata”, u: *Zbornik radova 6. naučno-stručnog savetovanja “Ocena stanja, održavanje i sanacija građevinskih objekata i naselja”*, Divčibare 2009.

Zakoni i pravilnici:

Zakon o planiranju i izgradnji Republike Srbije, *Službeni glasnik Republike Srbije*, br. 72/09.

Pravilnik o uslovima za planiranje i projektovanje objekata u vezi sa nesmetanim kretanjem dece, starih, hendikepiranih i invalidnih lica, *Službeni glasnik Republike Srbije*, br. 18/97.

Miodrag Pocuc

ACCESSIBILITY AND DESIGN FOR ALL

Summary

Mostly in bigger cities, parallel with the democratic changes in the Republic of Serbia at the beginning of 2000, the accessibility of human environment, especially for persons with disabilities, started to be dealt with. However, the focus of all these actions was exclusively on persons with disabilities (special design) rather than on all potential beneficiaries (design for all). Such access to the planning of our environment has not delivered feasible results and it has lead to specialized solutions for only certain group of people.

The paper represents another attempt to point to the importance of accessibility as a characteristic of the environment important for all people, regardless of their physical, sensory, intellectual characteristics and/or their age. The concept "design for all" is presented as a model of planning and creating a person's environment that can contribute to the creation of "inclusive society", of special importance to persons with disabilities, and at the same time also to all other beneficiaries of public spaces, products, information and/or services.

The new concept and actions was also supported by current changes in legislation of the Republic of Serbia which adopted very affirmative measures for increase in accessibility of the public environment.

Key words: accessibility, design for all, inclusion, environment, planning

Zorica Mršević¹

Fakultet za evropsko pravno-politikološke studije, Novi Sad

ULOGA ZAŠTITNIKA GRAĐANA U ZAŠTITI PRAVA OSOBA SA INVALIDITETOM

Rezime: Aktivnosti Zaštitnika građana tokom 2010 godine u pogledu zaštite prava osoba sa invaliditetom odvijali su se u okviru osam tipova aktivnosti: 1. stalna komunikacija sa udruženjima osoba sa invaliditetom, 2. postupanje po pritužbama građana, 3. aktivnosti u okviru EU Twinning projekta podrške Zaštitniku građana, 4. Podrška Misiji OEBS podizanju kapaciteta Zaštitnika građana ogledala se u podršci u organizovanju tzv dana Zaštitnika građana u Užicu u julu i Kraljevu u septembru, 5. obavljeni su nadzori u ustanovama za smeštaj starih i odraslih lica sa invaliditetom, kao i nanajavljeni nadzori, 6. konferencija "Pravo da donesem odluku – pitanje lišavanja poslovne sposobnosti osoba sa invaliditetom u Srbiji", 7. problemi radnika invalida rada i 8. uputstvo za nediskriminativni govor i ponašanje u službenom diskursu i kontekstu.

Autorka u svom radu detaljno analizira rezultate rada Zaštitnika građana u svakoj od pomenutih oblasti i ukazuje na neke od osnovnih problema sa kojima se osobe sa invaliditetom susreću u Srbiji

Ključne reči: Zaštitnik građana, osobe sa invaliditetom, ljudska prava, zaštita prava, pritužbe građana, nadzor

Aktivnosti Zaštitnika građana tokom 2010. godine u pogledu zaštite prava osoba sa invaliditetom odvijale su se u okviru osam tipova aktivnosti: 1) stalna komunikacija sa udruženjima osoba sa invaliditetom, 2) postupanje po pritužbama građana, 3) aktivnosti u okviru EU Twinning projekta podrške Zaštitniku građana, 4) podrška Misiji OEBS-a podizanju kapaciteta Zaštitnika građana kroz organizovanje tzv dana Zaštitnika građana u Užicu i Kraljevu, 5) nadzor u ustanovama za smeštaj starih i odraslih lica sa invaliditetom, kao i nenajavljeni nadzori, 6) konferencija "Pravo da donesem odluku – pitanje lišavanja poslovne sposobnosti osoba sa invaliditetom u Srbiji", 7) problemi radnika invalida rada, 8) uputstvo za nediskriminativni govor i ponašanje u službenom diskursu i kontekstu.

1 Profesorka Fakulteta za evropske pravno-politikološke studije u Novom Sadu. U vreme održavanja Letnje škole 20–24. septembra 2010. na funkciji zamenice Zaštitnika građana za rodnu ravnopravnost i prava osoba sa invaliditetom.

1. Stalna komunikacija sa udruženjima osoba sa invaliditetom

Zaštitnik građana je u stalnoj komunikaciji sa udruženjima. Najčešći kontakt je ostvaren sa Udruženjem obolelih od multiple skleroze, Savezom/Društvom multiple skleroze i Udruženjem multiplja skleroze Zlatiborskog okruga. U komunikaciji sa članovima utvrđeno je da je zapošljavanje glavni problem obolelih od multiple skleroze. U pogledu karakteristika obolelih, značajno je: da ta bolest dvostruko češće napada žene od muškaraca; kratak je radni vek obolelih; vrlo je česta odbačenost od okoline; učestalost razvoda zdravog supružnika od obolele supruge po dobijanju dijagnoze; još uvek nepostojanje medicinske tereapije i izgleda za njeno izlečenje; u Srbiji se ova bolest često krije, a porodice se stide svojih obolelih članova. Udruženja pružaju psihosocijalnu pomoć obolelima da prihvate bolest i pomažu im da nastave život u novim okolnostima. Takođe se radi sa porodicama, jer je porodica jedan od najvažnijih faktora u životu osobe koja ima multiplu sklerozu.

Slični problemi uočeni su i kroz komunikaciju i saradnju sa drugim udruženjima, koja takođe ističu da je najveći problem osoba sa invaliditetom njihov loš socio-ekonomski položaj u društvu i da su lekovi, kao i terapije, često jako skupi, što se može prevazići ako udruženje ima dobru saradnju sa zdravstvenim ustanovama u okruženju.

Ukazano je na specifične probleme bubrežnih bolesnika u komunikaciji sa Udruženjem bubrežnih bolesnika i invalida na kućnoj dijalizi i Udruženjem bubrežnih bolesnika i invalida na kućnoj dijalizi Republike Srbije RENALIS, od kojih su prikupljene informacije o dijaliznom programu i ostvarivanju prava bubrežnih bolesnika na zdravstvenu zaštitu, odnosno ostvarivanje prava na naknadu troškova za materijal za dijalizu koju osigurana lica obavljuju u kućnim uslovima.

2. Postupanje po pritužbama građana

U okviru postupanja po pritužbama izdvajaju se pritužbe problemski grupisane u više tematskih grupa, kao što su: zahtevi da borački dodatak uđe u osnovicu za određivanje penzije; pravo na češću rehabilitaciju o trošku Fonda (da bi se to pravo ponovo ostvarilo, prema Pravilniku mora da prođe više od tri godine od poslednjeg upućivanja na rehabilitaciju); priznavanje prava na uvećani dodatak za pomoć i negu drugog lica; pravo na priznavanje svojstva ratnog vojnog invalida; pravo na invalidsku penziju; nemogućnost države da postupi po zakonski priznatim fiskalnim olakšicama; nepristupačnost stambenim zgradama; uključenje osoba sa invaliditetom u procese pripreme i sprovođenja Nacionalne strategije za HIV, teškoće u ostvarivanju rešenja kojim se potvrđuje stepen telesnog

oštećenja; specifičnost svakodnevne egzistencije osoba obolelih od multiple skleroze u Beogradu.

3. Aktivnosti u okviru EU Twinning projekta podrške Zaštitniku građana

U 2010. godini bile su intenzivne projektne aktivnosti Zaštitnika građana kroz EU Twinning aktivnosti i podršku Misije OEBS-a u Srbiji.

U okviru Twinning projekta podrške Zaštitniku građana u aprilu je održan okrugli sto “Umrežavanje u cilju suzbijanja nasilja i diskriminacije nad osobama sa invaliditetom”, u saradnji sa grčkim i holandskim ombudsmanom i Evropskim centrom za javno pravo.

Teme okruglog stola bile su posvećene problematici vrlo rasprostranjenog porodičnog nasilja nad osobama sa invaliditetom, ulozi tradicionalnih udruženja u unapređivanju prava osoba sa invaliditetom i ulozi nevladinih organizacija u pogledu njihove zaštite od porodičnog nasilja, kao i iskustvima i praksi ombudsmana u EU u vezi sa zaštitom prava osoba sa invaliditetom.

4. Podrška Misije OEBS-a podizanju kapaciteta Zaštitnika građana

U saradnji sa Misijom OEBS-a organizovani su Dani Zaštitnika građana u Užicu u julu i u Kraljevu u septembru 2010. Takođe Misija OEBS-a finansira istraživanje “Primeri dobrih praksi u 2010.”, koje se odnosi na analizu i promociju primera aktivnosti lokalnih samouprava, obrazovnih, komunalnih, sportskih i drugih aktera u unapređenju položaja osoba sa invaliditetom.

U Užicu je, u Narodnoj biblioteci, održan okrugli sto na temu zaštite prava žena i osoba sa invaliditetom – kroz iskustva Zaštitnika građana i lokalnih organizacija. Okrugli sto je organizovao Zaštitnik građana Republike Srbije, uz učešće lokalnih organizacija civilnog društva čija je misija poboljšanje položaja žena i osoba sa invaliditetom. Posebno su bile istakнуте aktivnosti Udruženja “Jefimija”, Udruženja distrofičara Zlatiborskog okruga i Ženskog centra Užice. Osim položaja tradicionalnih kategorija osoba sa invaliditetom, dosta prostora je posvećeno i potrebama žena obolelih od raka dojke.

U Kraljevu su 14. i 15. septembra 2010. godine, u organizaciji Zaštitnika građana Republike Srbije, održani Dani Zaštitnika građana u cilju promocije prava osoba sa invaliditetom, uz poseban osvrt na primenu Konvencije o pravima osoba sa invaliditetom.

Ukazano je na niz nerešenih problema, a pre svega na društvenu nevidljivost ovih osoba, teškoće u finansiranje udruženja i organizacija

osoba sa invaliditetom i činjenicu da lokalna politička previranja i dugo-trajni sukobi koče realizaciju odobrenih projekata i programa namenjenih tim licima.

Dotaknuta su i pitanja koja nisu rešena na nivou Republike, kao što je veliko kašnjenje u povraćaju PDV-a za uvoz vozila i slaba saradnja socijalnih institucija. Pokrenuto je i više pitanja vezanih za Kraljevo: u gradu i dalje nema klubova niti dnevnog boravka za osobe sa invaliditetom, Osnovni sud ima rampu koja je neupotrebljiva i niko je ne koristi, a ispred opštinske zgrade parking namenjen vozilima osoba sa invaliditetom koristi se kao istovarni prostor, zbog čega nije u funkciji.

5. Nadzori u ustanovama za smeštaj starih i odraslih lica sa invaliditetom

Nadzori u ustanovama za smeštaj odraslih lica u okviru godišnjeg plana obavljeni su u većini slučajeva u gerontološkim centrima i domovima za smeštaj starih osoba kao najavljenе aktivnosti (obuhvaćeno je petnaest takvih institucija). U skladu sa zakonskim ovlašćenjima obavljeni su (uglavnom po pritužbama nevladinih organizacija, npr. MDRI i "People in Need") i nenajavljeni nadzori, kao što je npr. bio uvid u funkcionisanje tzv. zaštićenog stanovanja u Specijalnom zavodu za decu i omladinu "Dr Nikola Šumenović" u Stamnici u avgustu, i bolnici "Laza Lazarević" u septembru. Oba postupka su još u toku, tako da je preuranjeno govoriti o konkretnim zaključcima.

6. Konferencija o poslovnoj sposobnosti

Otkako je Zaštitnik građana počeo da funkcioniše, ispostavilo se da je jedan od ključnih problema lišenje poslovne sposobnosti osoba sa invaliditetom. Zbog toga je u zajedničkoj organizaciji Zaštitnika građana Republike Srbije i Inicijative za inkviziciju Veliki-Mali iz Pančeva organizovana konferencija "Pravo da donesem odluku – pitanje lišavanja poslovne sposobnosti osoba sa invaliditetom u Srbiji". Konferencija je održana 9. juna 2010. s ciljem ukazivanja na rasprostranjenu praksu i ozbiljno kršenje prava osoba sa invaliditetom usled lišavanja poslovne sposobnosti i pokretanja inicijative za izmene ovakvog pristupa u našoj zemlji.

U okviru konferencije prikazan je kraći dokumentarni film pod nazivom "Pravo da donesem odluku", koji govori o iskustvima osoba sa intelektualnim i mentalnim teškoćama kojima je oduzeta poslovna sposobnost i posledicama tog lišavanja po te osobe i njihove porodice. Poruka je da potpuno oduzimanje poslovne sposobnosti podrazumeva lišavanje svih ličnih prava, kao i da je taj postupak potpuno u suprotnosti sa Ustavom Republike Srbije.

7. Problemi radnika invalida rada

Na probleme radnika invalida rada ukazivano je kroz više obraćanja Zaštitniku građana, kao i kroz pozive štrajkača u okviru radničkih štrajkova. Jedan od karakterističnih slučajeva je onaj na koji je Zaštitniku građana pritužbom ukazao Sindikat invalida rada “Iskra Metal”, čiji su članovi u višemesečnom štrajku zbog nemogućnosti naplate neisplaćenih zarada.

8. Uputstvo za nediskriminativni govor i ponašanje u službenom diskursu i kontekstu

Zaštitnik građana je više puta upozoravan od strane članstva i aktivista udruženja i organizacija za zaštitu prava osoba sa invaliditetom na značaj i potrebu da se u službenoj komunikaciji koristi nediskriminativni govor u odnosu na osobe sa invaliditetom, što predstavlja prvi preduslov da se njihova prava i štite i unapređuju.

U tom cilju Zaštitnik građana je nakon zajedničke radionice sa lokalnim ombudsmanima i zaposlenima u stručnoj službi koncipirao Uputstva za nediskriminativni govor u pogledu osoba sa invaliditetom. U njima se ističe da je potrebno izbegavati sve što je uvredljivo, diskriminativno, sažaljivo i omalovažavajuće u pogledu osoba sa invaliditetom, da ne treba koristiti pojmove invalidi, hendikepirani, osobe sa posebnim potrebama, “zdravi i bolesni”, da treba imati u vidu da je invaliditet stanje, a ne bolest. Posebno je istaknuto da ne treba izražavati sažaljenje prema osobama sa invaliditetom, ali ni izveštaćeno, preterano “divljenje” (npr. “fantastično kako vi svuda stignete i toliko ste uradili a u kolicima ste...”). Preporučeno je da sedišta svakog organa državne uprave, preduzeća, ustanove, organizacije, javne službe, lokalne samouprave, a posebno ona koja neposredno komuniciraju sa građanima, treba da ispunjavaju minimum standarda fizičke pristupačnosti osobama sa invaliditetom.

Zorica Mrsevic

THE ROLE OF OMBUDSMAN IN THE PROTECTION OF THE RIGHTS OF PERSONS WITH DISABILITIES

Summary

The Ombudsman's activities during 2010 in terms of the protection of the rights of persons with disabilities were realized within eight types of activities:
1) The constant communication with the organizations of persons with disabilities,
2) Acting according to the citizens' complaints, 3) Activities within the EU Twinning

project of providing support to Ombudsman, 4) Supporting the OEBS Mission to Ombudsman's capacity raising consisted of providing support for organizing the so-called Ombudsman Day in Uzice in July and in Kraljevo in September, 5) Supervision, including the unannounced ones, in the residential institutions for old people and adult people with disabilities was done, 6) The Conference "The right to make a decision – a matter of deprivation of legal capacity of persons with disabilities in Serbia", 7) The problems of workers who were injured at work and 8) The guidelines for non-discrimination language and behaviour in official discourse and context. In her paper the author analyzes in details the results of the Ombudsman's work in every of the above-mentioned fields and points to some of the elementary problems persons with disabilities face in Serbia.

Key words: Ombudsman, persons with disabilities, human rights, the protection of rights, citizens' complaints, supervision

Vladimir Veličković – Fig. E, 1977.

ISTRAŽIVANJA

UDK 316.662-056.24(497.11)(091);
316.647.82(497.11)(091);
81'27

Ljubomir Petrović

Institut za savremenu istoriju, Beograd

JEZIK INVALIDNOSTI KAO DRUŠTVENI PROBLEM KROZ ISTORIJU

Rezime: Status osoba sa invaliditetom, u srpskom i jugoslovenskom društvu, oblikovali su prezir, odsustvo moralnog odnosa društva prema ljudima u stanju socijalnih potreba, državna politika i predrasude. Skupovi i sklopovi društvenih predrasuda prema invalidima izražavani su preko jezika invalidnosti, koji je, pomoću etiketiranja, oblikovao izopštenost invalida. Mnogi od izraza evoluirali su od opisa medicinskog stanja osobe sa invaliditetom u assortiman jezika opscenosti i uvreda. Drugi termini nisu napuštali osnovno polje značenja, ali su opisivali invalidnost kao sastavni deo neke osobe. Jezik invalidnosti oblikovale su raznovrsne ideologije, koje su nastale na osnovama verskih, medicinskih, jezičkih, pa i etičkih predubeđenja, koja su posredno uticala na odgovlačenje sprovođenja moralne i socijalne politike prema invalidima.

Ključne reči: osobe sa invaliditetom, jezik invalidnosti, diskriminacija, neadekvatnost politički korektnih izraza

Istorija predstava o invalidnosti otkriva da je jezik bio jedan od suštinskih katalizatora, ali i pokazatelja, lošeg tretmana osoba sa invaliditetom. Dostupni istorijski izvori pokazuju samo deo raznih jezičkih oblika diskriminacije i represije na koje su invalidi, u neprosvećenom društvu, kakvo je bilo srpsko, pa posle i jugoslovensko, bili osuđeni. Jezik invalidnosti postao je dokaz odstupanja društva od morala, koji je, navodno, važio za sve ljude.

Mada je moral isti za sve ljude, društvene predstave o moralnosti nisu bile iste prema svima. Predrasude prema invalidima spadaju u pojave i procese “dugog trajanja”. Nemar srpske države i društva prema njima prouzrokovani je i crtama opšteg mentaliteta, koji istraživači opisuju kao “pagansku dvostrukost”.¹

1 Kosta Nikolić, *Strah i nada u Srbiji 1941–1944, Svakodnevni život pod okupacijom*, Beograd 2002, str. 11.

Danas invalidi predstavljaju veoma brojnu socijalnu grupu čija su prava, dužnosti i potrebe priznate ali ipak zapostavljene, ne samo u društvu Srbije, već i u svetskim razmerama. Novija istraživanja Svetske zdravstvene organizacije ukazuju da oko 600 miliona ljudi širom sveta ima neki oblik invaliditeta, a među njima nalazi se 10% ukupne populacije Evrope. Najveći broj osoba sa invaliditetom, njih 82%, živi u zemljama u razvoju, gde je diskriminacija i marginalizacija ove društvene grupe veoma raširena.

Na osnovu nepotvrđenih statističkih indikacija, pretpostavlja se da je tokom 2001. godine u Saveznoj Republici Jugoslaviji živelo oko 819.000 invalida, mada je u raznim udruženjima koja ih okupljaju registrovano samo 142.168 osoba.² Tako veliki broj neregistrovanih invalida posledica je, između ostalog, društvene stigmatizacije tih osoba u prošlosti. Dužnost i obaveza društva i pojedinaca jeste da se izbore za povoljniji socijalni status svih ljudi koji se nalaze u situaciji hendikepa.³

Jezik invalidnosti nisu stvorili sami invalidi, već društvo koje često nije znalo kako da se odnosi prema njima. Uviđala se potreba da se invalidima pomogne, ali je ta pomoć često imala oblik segregacije. Proces stvaranja jezika invalidnosti nije mogao da se ne završi stvaranjem orvelovskog jedinstvenog "novogovora". Osećalo se to i u oblasti terminologije. Deo jezika invalidnosti nastao je iz satire i ironije, kao izraz ruganja ili mržnje prema psihičkom ili fizičkom odstupanju od postojećih normi i shvatanja zdravog nasuprot bolesnom.

Fiksiranje raznih oblika invalidnosti, kao mana ili smešnih osobina, nije dotalo samo invalide. Nadimci i prezimena, vezani za neku ličnost, prevazilazili su vremenska i generacijska ograničenja, ostajući obeležje neke porodice i posle smrti nosioca invaliditeta. Na jugoslovenskim prostorima javljaju se prezimena: Nakarada, Grba, Gluvaković, Kljaković, Glušac, Tepavac, Slijepčević, Čorić. Šumadijski varijetet dinarskog tipa odlikovao se sposobnošću da ismeva karakteristike koje se tim ljudima nisu dopadale, ali to kao da važi i za ostale psihičke tipove Južnih Slovaca, posebno za "Zagorsku grupu", kojoj je bilo svojstveno da svim osobama, bez obzira na pol i starost, deli nadimke kojima se ciljalo na moralne, umne ili telesne osobine.

Za ljude sa mentalnim nedostacima govorilo se da su "glupaci, bukve, tokmaci, bolvani, blente, fufleci, tutleci, šomkljani, mamlazi, zvezani

2 O tome vid. Viktorija Cucić, Ivanka Jovanović, "Osobe sa invaliditetom i okruženje", u: *Osobe sa invaliditetom i okruženje*, Beograd 2001, str. 18; *Evropska godina osoba sa invaliditetom, Kako ostvariti socijalnu uključenost?*, Deklaracije iz Madrida i Saporoa, Centar za samostalni život invalida Srbije, Beograd 2002, str. 19.

3 Pod hendikepom podrazumeva se ne samo oštećenje i invalidnost, nego i "...smanjenje mogućnosti ostvarenja životnih navika kao rezultat ličnih činilaca (oštećenja, invalidnosti i sl.) i činilaca sredine". Navedeno prema: Milica Ružičić, *Rečnik invalidnosti, Ka jednakosti u javnom govoru*, Novi Sad 2003, str. 63.

ili tutlje”.⁴ Od podsmeha do ciljane uvrede bilo je jako malo područje prostorne konotacije.

Jezik invalidnosti danas se postavlja kao problem zbog odraza društveno jezičke politike na percepciju i recepciju stvarnosti. Izraz “invalid” u članku koristi se bez negativne konotacije sa svesnom namerom da se taj izraz, iako nedovoljno adekvatan, osloboodi balasta pežorativnog tereta svakodnevnog govora. Jezička nedoslednost, budući da se koriste i drugi izrazi koji postoje za opis tog stanja, samo je posledica bogatog jezika invalidnosti prisutnog u medijima i raširenog među ljudima.

Terminološki rečnik invalidnosti u srpskom jeziku sadrži više od 900 reči i izraza, čak i kada se jezički kvalifikativi pokrajinskih govora, derivati zastarelih izraza i reči iz opšteg leksičkog fonda bez terminološkog značenja uopšte i ne uzimaju u razmatranje. Danas se teži uspostavljanju modela političke korektnosti u jeziku invalidnosti. Izraz “politička korektnost” označava neopterećenost govornika asocijacijama, sekundarnim ili ekspresivnim značenjima kod slušalaca.⁵

Strukture za prihvata invalida služile su dugo vremena kao instrument odbrane društva od onoga što se smatralo nespojivim sa estetskim, medicinskim i društvenim kriterijumima fizički i mentalno zdravog čoveka. Opšti strah od bolesti i nesposobnosti, sujeverje kao poseban vid moći neznanja i nepoznavanje medicinskih aspekata invalidnosti bili su polaziste za stvaranje niza predubeđenja o nenormalnosti invaliditeta. Strah od stvarne ili zamišljene prenosivosti invalidnosti, usled neuviđanja razlika između bolesti i njenih posledica, doveo je do socijalne tabuisanosti psihičkih i fizičkih invalida. Stvoren je grupni identitet zdravih osoba nasuprot kategorijama trajno bolesnih lica.

Identitet grupe gradi se pretežno preko uviđanja razlika između jedne i ostalih grupa, znači uvek posmatranjem drugog i drugačijeg, bez obzira kojoj kategoriji pripadale te razlike: klasnoj, rasnoj, materijalnoj, socijalnoj ili nekoj drugoj. Ljudi sa primetnim fizičkim i psihičkim nedostacima postali su deo pogleda na “drugog” u smislu njihove izopštenosti iz nekih društvenih tokova. Subjektivna povezanost defektnog i delikventnog, unutar pravnih i medicinskih ustanova od Srednjeg veka do danas, bila je rezultat materijalizacije tih strahova.⁶

Izopštenost invalida nikada nije bila apsolutna. Ono što je Erih From uopšteno nazivao “zadovoljstvom doživljaja ljudske solidarnosti”

4 O tome više: Vladimir Dvorniković, *Karakterologija Jugoslovena*, Beograd 1990, str. 584–587; Jovan Cvijić, *Balkansko poluostrvo i južnoslovenske zemlje, Osnovi antropogeografije*, Beograd 1966, str. 379, 423.

5 Milica Ružićić, str. 5, 8–9.

6 O povezanosti kategorija nenormalnih i delikvenata vid. Mišel Fuko, *Nenormalni, Predavanja na Kolež de Fransu 1974–1975*, Novi Sad 2002, str. 45–69.

ispoljavalo se kroz neke vidove pomoći humanih pojedinaca i organizacija.⁷ Jezik invalidnosti bio je važno, ali ne uvek adekvatno, sredstvo u kontaktiranju sa osobama koje su stekle neki hendikep. Opisivao je predstave aktera komunikacije koje su se prečutno podrazumevale i ostajale su na nivou prepoznate simbolike o kojoj nije bilo rasprava.⁸ Termin "invalid" ima korene u latinskom jeziku, odnosno pridevu "invalidus", koji je pravobitno označavao nevaljalca da bi tek kasnije postao sinonim za stanje fizičke i psihičke nemoći. On je u književnom smislu prevođen kao slab, bolestan, nejak ili nesposoban za rad.⁹

Osobe ometene u razvoju u uslovima predrasuda dugo su se suočavale sa neprihvatljivim jezičkim diskursima. Njihovim korišćenjem iskazivala se društvena stvarnost ili vizija poželjne društvene stvarnosti. Može se zaključiti da se u jeziku osećao pritisak diskriminacije. Bila je to posledica tradicionalnih predrasuda o invalidima kao o nepotrebnom "teretu" za porodicu i društvo. Surova logika privređivanja na srpskom selu, čije je stanovništvo teško živelo, vodila je računa o ljudima sposobnim za teške radove. Za prosečnu seosku porodicu, invaliditet jednog njenog člana bio je katastrofalni ishod, čak i gori od smrtnog slučaja, imajući u vidu da je trebalo izdržavati osobu koja nije bila sposobna za adekvatno privređivanje. Većina stanovništva jugoslovenske države živila je na konzervativnom selu tako da su se stereotipne predstave o invalidima sporo menjale. U ovom slučaju, potpuno nezavisno od ispoljavanja mnogih suprotnosti na relaciji selo – grad, urbana sredina nekritički je preuzela stereotipove o invalidima kao "suvišnoj" i nepoželjnoj populaciji.¹⁰

Upotreba jezika invalidnosti do 20. veka

Među velike paradokse istorije invalidnosti spada i pravobitna pojava relativno blagih termina o invalidima, u vremenima kada je njihov socijalni i pravni status bio veoma nizak, što se može pripisati hrišćanskim normama i težnjama za spasenjem duše kod onih koji su delili milostinju. Tokom srednjeg veka u Srbiji etiketirali su invalide kao "uboge", "slepe", "hrome", "nemoćne", "gluhe" i "neme". Tada se javljaju nagoveštaji oštrog jezičkog stava u vidu opisne imenice "prokaženi".

Za vreme cara Stefana Dušana, 1348. godine, pojavio se termin "nedužni", u početku rezervisan za sve invalide, koji će opstatи do 20.

7 Erih From, *Imati ili biti*, Zagreb 1980, str. 148–155.

8 Milorad Radovanović, *Sociolingvistika*, Sremski Karlovci – Novi Sad 2003, str. 18, 20, 26–27.

9 Radivoje K. Novaković, *Invalidsko pitanje i stečena prava invalida*, Beograd 1933, str. 3.

10 O odnosu sela i grada u Kraljevini Jugoslaviji vid. Ljubodrag Dimić, "Selo i grad u Kraljevini Jugoslaviji", u: *Jugoslovenska država 1918–1998*, Beograd 1999, str. 291–303.

veka, ali samo kao opšta odrednica za invalidnu decu. Kada je reč o nekim zabranama, tada izraz postaje smišljeno drastičniji. Rečeno je da bolnica manastira Svetih Arhanđela ne sme primiti pod svoj krov “hromce” i “slepce”.¹¹ Odbacivanje i milosrđe činili su dva spektra zatvorenog i protivrečnog kruga društvene percepcije invalidnosti.

Razdoblje novog veka, u pogledu jezika invalidnosti, bilo je lišeno i osnovnog elementa milosrdnosti. Povodom velikih boginja, roditelji su surovim rečima upozoravani da im dete bez cepljenja, ukoliko preživi, može ostati “slepo, hromo, osakaćeno i nagrđeno” i da će takvo biti na “teretu” i samom sebi i okolini. Invalidnost, kao posledica te bolesti, proglašavana je “nečastnom”. Ovakvi stavovi nisu bili karakteristični samo za slabo prosvećenu srpsku sredinu. Kada su Austrijanci, tokom 1736–1737. godine, popisivali stanovništvo u Sremu, pored imena invalida, a ponekad i umesto njih, navodili su potpuno otvoreno telesni ili mentalni nedostatak. Osim latinskih naziva za slepe (coecus) i gluve (surdus), postojali su i mnogo grublji termini za telesne invalide. Imenice *claudus* na latinskom, odnosno *krump* na nemačkom jeziku, upotrebljavane su da označe bogalja.

Možda su najsuroviju opisnu grupu termina činili narodni izrazi povezani sa mentalnim bolestima. Bolesti tog tipa nazivane su “ludio”, “mahnitost”, “ludnja”, “šašavinja”, “sumanutost” i “blesavost”. Prvi srpski pedagoški radnici, poput Teodora Jankovića Mirijevskog, iako su ukazivali na potrebu razlikovanja pojedinačnih intelektualnih sposobnosti kod dece, nisu se ustručavali da učenike sa teškoćama u učenju proglaše “hudim”, “tupim” i “prostoumnim”. Najgori među učenicima etiketirani su kao “tupoumni”, pod čijom su se kategorijom podrazumevala deca na granici između imbecilnosti i debilnosti. Mnogi pedagoški radovi iz 18. veka insistirali su da decu koja nisu “prilježno” učila nastavnici trebaju smatrati za one koji su “sirotni, tupi i glupi”. Takvu decu trebalo je ohrabrivati pružanjem iluzije da su određenih dana intelektualno bolje savladali gradivo nego obično, iako to nije odgovaralo stvarnosti. Tu se već humanizam prosvetnih radnika mešao sa inercijom u posmatranju nedovoljno razvijenih lica, ali je dobra strana tog pristupa ležala u implicitnom priznanju da svaka osoba sa invaliditetom ima lične karakteristike koje treba poštovati.

Ove ideje bile su daleko od misli običnih ljudi, koji su nastavljali da izgrađuju jezik invalidnosti više kao sredstvo za ismejavanje i zadirkivanje nego u svrhu opisa ozbiljnih zdravstvenih problema. Nema deca i ona sa govornim poremećajima sve do prvih decenija 19. veka nisu uopšte, pa čak ni u relativno prosvaćenim srpskim sredinama kakva je bila Vojvodina, posmatrana kao objekt pedagoškog ili medicinskog tretmana. Deca sa

11 Ljubomir Savić, *Teorija i praksa specijalnog školstva u Srbiji do Drugog svetskog rata*, Beograd 1966, str. 30–31, 36.

takvim problemima nazivana su “muca”, “muta”, “mucavac” ili “muco”. Zato nije čudno da su i socijalni reformatori srpskog društva, poput Vase Pelagića, u nameri da u narodu rašire ideje o potrebi rehabilitacije i reedu-kacije osoba sa invaliditetom, upotrebljavali izraze “kljasti”, “nemoćni”, “povređeni duhom i tijelom”. Na drugim mestima koristio je Pelagić i teže reči, kao što su “telesni bogalj”, “ćoravi”, ili “duševno poremećeni ljudi”.

Suština stava društva prema invalidima ocrtavala se već krajem četvrte decenije 19. veka, kada se roditeljsko osećanje prema detetu sa fizičkim hendikepom, posebno grbavošću, među pedagozima opisivalo kao “žalosno i sramotno”. Tada su fizički nedostaci nazivani “porugom na telu” koje su “vrlo ogorčavale” roditelje zbog, kako se tada govorilo, “tele-sne nagrde” ili “sakatluka”. Srpska elita po znanju, školjući se u Liceju i kasnije na Velikoj školi, učila je da slepi i drugi invalidi “sasvim za posao nisu” i da ih država mora neposredno izdržavati. Rečeno im je da ne do-puštaju da se “utvare, nagrde i bogalji” pojavljuju na ulicama, već da takve osobe treba “u slepare, gluvarnice i ludionice udaljiti i odlučiti”.¹² Od tada, posebnu celinu u javnom govoru čini jezik invalidnosti u pravnim ak-tima srpske države. Po odredbama Zakona o uređenju sanitetske struke i čuvanju narodnog zdravlja iz 1881. godine, osobe sa invaliditetom do bile su novi grupni opisni termin “telesno nesposobni”. U tom zakonu eventualni pitomci nikada otvorenog Sirotinjskog doma za telesno nesposobne, koji je planiran u Nišu, razvrstavani su, kako je zakonodavac rekao, “po rodovima svojih neduga” u posebne radionice i škole.¹³

Nekorektno korišćenje pojmove u modernom društvu

Početkom 20. veka, tačnije od 1904. godine, u krivičnom zakonu Kraljevine Srbije za lica sa invaliditetom korišćen je uopšteni opisni ter-min “slabomoćni”.¹⁴ U stvaranju pravnog jezika polazilo se od stvorenih predrasuda, po kojima su invalidi, bez obzira na vrstu invaliditeta i stepen invalidnosti, pravno doživljavani, prema rečima poznatog pravnika Slobodana Jovanovića, kao posebna vrsta “privredno slabijih” osoba.¹⁵

To znači da se o njima nije razmišljalo u kategorijama njihove prav-ne i ekonomske jednakosti sa osobama koje nisu bile invalidi.¹⁶ Iz takvih shvatanja proizlazila je celokupna socijalna politika Kraljevine Jugosla-vije prema njima. Društvenom isključivanju marginalne socijalne grupe

12 Ljubomir Savić, str. 115, 121, 133, 139, 141, 151, 238–240, 249, 251.

13 Ljubomir Savić, str. 254–258.

14 Toma Živanović, *Kazneni zakonik i krivični sudski postupak*, Beograd 1913, str. 92.

15 Slobodan Jovanović, *Ustavno pravo Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca*, Beograd 1995, str. 528.

16 Ljubomir Petrović, *Nevidljivi geto, Položaj i život invalida u Kraljevini Jugoslaviji 1918–1941*, Beograd 2007, str. 122.

izloženo je oko 184.172 prznata invalida svih vrsta i oblika invalidnosti. U svakodnevnom jeziku preovlađivala je grupna odrednica “invalid”. U upotrebi te imenice išlo se toliko daleko da su se, na javnim dokumentima i izjavama, pojedinci potpisivali kao “lični”, “radni” ili “ratni” invalidi, kao da je stanje invalidnosti bilo zanimanje ili, još gore, kao da ih je invalidnost odvojila u posebnu grupu ljudi. Time su sami invalidi i nemerno prihvatali i širili osećanje izdvojenosti i izolacije.¹⁷ Koliko jezik invalidnosti nije bio izgrađen svedoči i podatak da su i sami predstavnici Središnjog odbora Udruženja ratnih invalida Kraljevine Jugoslavije, na zasedanjima svojih kongresa, a to znači u veoma svečanim prilikama, govorili neadekvatnim i čak uvredljivim terminima poput: “kljasti i bogaljasti”.¹⁸

Za razliku od terminologije ratnih invalida, gde se imenica “invalid” često sretala, za decu i omladinu taj termin nije korišćen. Umesto njega upotrebljavani su opisni, mada malo umesni, kvalifikativi poput: “nedužna mladež”, “manje nadarena i defektna”, “slabunjava” i “duševno zaostala”. Jezička svakodnevica poznavala je i mnogo oštije izraze kao što su: “abnormalna”, “sakata”, ili “nenormalna” deca. Lokalni organi vlasti, u rezovima, služili su se i gorim izrazima. Za njih su invalidi bili “dječa za opravku” čiji su nedostaci bili u tome što su “budale”, “kreteni”, a za Slovence čak i “imbecili”. Opisi stanja invalida varirali su od termina “živčano bolestan”, “duševno abnormalan”, “nesposoban za samostalan rad”, “duševno slab”, “telesno nerazvijen”, “telesno pohabljen”, “uzet”, “šlagiran”, “padavičar”, “defektan”, “duševno nerazvijen”, “mucav”, “nijem”, do popularnog narodskog izraza “pokvareni vid”.¹⁹

Izraz “abnormalna deca” koristili su i oni ljudi koji su se posvetili pedagoškom radu sa takvima osobama, a tek retko upotrebljavali su složeniji, ali i bolji termin, “u razvoju ometena deca”. Među njih ubrajana su slepa, gluvonema, nagluva, kratkovidna, epileptična, mentalno zaostala, sa fizičkim nedostacima i deca sa poremećajima u ponašanju, koja su nazvana “psihopatičnom”. Nepovoljan status malih invalida dovoljno otkrivači teže da porodice treba “sačuvati” od takve dece i prečutno odobravanje državi koja je na sebe preuzela pravo da u preventivne svrhe vrši i

17 Tako se prodavac knjiga Milun Milunović u potpisu izjave, povodom predaje novca od prodatih knjiga sekretaru Središnjog odbora URI, deklarisao kao “radni invalid”. Grupa autora, *Istina o stanju u Invalidskom Udruženju i radu njegovog bivšeg Središnjog Odbora*, Beograd 1930, str. 45; AJ, f. Dvora Kraljevine Jugoslavije 74-271-401. Molba ratnog invalida Dragomira Milovanovića iz Krupnja, upućena dvorskoj kancelariji za ubrzavanje donošenja rešenja o njegovoj invalidskoj potpori, od 5. juna 1934. godine.

18 *Izveštaj Središnjog odbora Udruženja ratnih invalida Jugoslavije o radu u 1934–1935 godini*, Beograd 1935, str. 4.

19 Arhiv Jugoslavije (AJ), fond Ministarstva prosvete 66–2046–2013. Izveštaji o nedovoljno razvijenoj i defektnoj deci.

nasilnu sterilizaciju ove neželjene populacije. Indikativno je da su i škole za njihovo obrazovanje, po odluci Ministarstva prosvete iz 1937. godine, izbegavale da se definišu sa dodatkom “za defektnu ili nedovoljno razvijenu decu”, navodno zato što bi to predstavljalo “uvredu” za decu i njihove roditelje, tako da su korišćeni nazivi “državna pomoćna škola” ili “državno pomoćno odelenje”. Osoblje državne pomoćne škole u Novom Sadu, iako je koristilo izraz “govorne mane”, nazivalo je svoje štićenike “mucavcima” i u nešto blažem obliku “tepacima” čak i u zvaničnim dokumentima. Ovakvi termini opstajali su i u zvaničnom nazivu institucija. Primer za to daje sam naziv Zavoda za sakatu djecu u Zagrebu, koji je osnovan 1938. godine.²⁰ Razlika između govornog i književnog jezika bila je jedan od elemenata koji su predstavljali plodno tle za korišćenje raznih neadekvatnih i uvredljivih izraza. Nizak nivo opšte socijalne svesti i društvene solidarnosti takođe je doprinosio da pojedini prvobitno stručni medicinski izrazi poput “imbecila” ili “idiota” postanu deo pežorativnih opisa ljudi.²¹

Diskriminacija u jeziku invalidnosti pogađala je posredno i nauku o vaspitanju i školstvu osoba sa invaliditetom. Bila je to, između ostalog, posledica njenog specifičnog položaja u korpusu znanja između medicine i pedagogije. Nazivali su je pedagogikom lečenja, terapijskom pedagogikom, pedopatologijom, a tek kasnije defektologijom. Postojali su i drugi više pedagoški nazivi za ovu disciplinu, ali ni oni nisu bili lišeni sadržaja koji je mogao vredjati invalide. Uporedo su opstajale neumesne odrednice: pedagogika za anormalno sposobnu decu, pedagoška patologija, nauka o vaspitanju anormalne dece, pedologija, pedagoška terapija, defektološka pedagogija, pedagogija defektne dece, ortopedagogija, pedagogija ometene dece, da bi se konačno ustalio naziv specijalna pedagogija. To nije bio kraj jezičkim predrasudama, pošto se ona i dalje bavila, kako se tada govorilo, “defektnom ličnošću” pojedinca. Zato nije čudno što su teoretičari specijalne pedagogije tokom prve polovine 20. veka pisali o svojim

20 Anton Skala, “Zaštita abnormalne dece”, *Narodna Odbrana*, god. XIII, br. 11, od 20. marta 1938. godine, str. 166–168; AJ, f. Ministarstva prosvete 66–2046–2009. Odluka Ministarstva prosvete o spajanju pomoćnih odelenja u pomoćne državne škole od 2. februara 1937. godine; AJ, f. Ministarstva prosvete 66–2046–2008. Predlog državne pomoćne škole u Novom Sadu, upućen kraljevskoj banskoj upravi Dunavske banovine o otvaranju novog odelenja za osobe sa govornim manama, od 14. jula 1937. godine; AJ, f. Ministarstva prosvete 66–2046–2009. Pravilnik o organizaciji i djelokrugu Zavoda za sakatu djecu kraljevske banske uprave Savske banovine, od 15. februara 1938. godine.

21 Pod imbecilnošću u medicini podrazumeva se mentalna zaostalost, urodena ili stičena tokom ranog detinjstva. Inteligencija takvih osoba kreće se na nivou deteta između 6 i 15 godine. Idiotija je najteži oblik urodene mentalne zaostalosti. Osobe pogodjene ovim stanjem nisu u mogućnosti da nauče govor, mada se pojedinci mogu obučiti za obavljanje jednostavnih poslova. O tome više: *Medicinski leksikon*, Beograd-Zagreb 1968, str. 316, 314.

štićenicima, mada bez ikakve negativne namere, kao o “duševno nenormalnoj mladeži”, a pedopatologiju smatrali naukom o “nenormalnoj deci”. Podatak o predrasudama pokazuje i prevod knjige pod naslovom *Nega mutave dece* iz 1897. godine. U stvaranju takve negativne slike o osobama sa invaliditetom bitnu ulogu odigrala je svest o povezanosti socijalne patologije, bede i siromaštva sa pojmom invalidnosti kod dece. Osnovni nedostatak ovog jezičkog pristupa bio je u naglasku na invalidnosti i nedostatku pacijenta ili štićenika.²²

Učitelji invalidne dece verovali su da je obrazovanje i vaspitanje ove populacije bio jedini način za sprečavanje onoga što su smatrali pretnjom po javnu bezbednost i društveni moral. Tu pretnju predstavljali su sami invalidi. Smatralo se da su “urođene patološke dispozicije” i “rđave navike usled socijalne zanemarenosti” karakteristika svih neobrazovanih invalida. To je bila pozadina osnovnog razloga zbog koga se zahtevalo podizanje što više institucija za staranje o invalidima do te mere da se tražilo da svaka banovina u Jugoslaviji ima posebne zavode za svaku vrstu dece kojima je bilo potrebno specijalno obrazovanje. Jedna predrasuda tako je odigrala pozitivnu ulogu u procesu emancipacije invalida kao društvene grupe, mada su ostvareni dometi bili prilično ograničeni.²³

Ako se obrati pažnja na jezik invalidnosti u književnim delima, mogu se pronaći iskazi koji svedoče o niskom socijalnom statusu ratnih i vojnih invalida. Dovoljno je setiti se crkvenjaka Sekule iz *Seoba Miloša Crnjanskog*, koji je, nakon sticanja invalidnosti kao posledice kažnjavanja, ljude iz svog sela asocirao na ubijenu životinju sa glavom “...oderanog ovna, bez kože, sa ispalim kostima”.²⁴ Izuzetno potresnu sliku ostavio je pisac Stevan Jakovljević.²⁵ Ogorčeni na oslobađanje invalidske populacije od vojne obaveze, srpski vojnici sa relativno podnošljivim izrazima jezika invalidnosti, poput “ćoravi” i “škart”, iskazivali mišljenje o mobilizaciji i pogibiji invalida kao koristi za društvo: “Spartanci su sve one sa fizičkim nedostacima ubijali, da bi sačuvali rasu. Dobro, takav zakon u nas ne postoji. Ali evo ti sad prilike da sa tim škartovima rascištiš... Prvo bih njih pustio u borbu. Ako nema jedno oko, a ima zdrave noge, natovari mu municiju na leđa, pa neka nosi dotle dok ne pogine. Ako ima zdrave oči, a nema jednu nogu, stavi ga negde u zasedu i podaj mu mitraljez... E bato, tu bih pored mitraljeza postavio one ćorave u jedno oko, ali sa zdravim nogama, pa neka oni spasavaju mitraljez. A ako svi izginu i ostane mitraljez...

22 Ljubomir Savić, str. 7–10, 343.

23 AJ, f. Ministarstva prosvete 66–2046–2011. Rezolucija prve redovne skupštine Udruženja nastavnika škola za defektnu decu, upućena Ministarstvu prosvete, od 3. i 4. januara 1935. godine.

24 Miloš Crnjanski, *Seobe*, Beograd 2004, str. 210.

25 Stevan Jakovljević, *Srpska trilogija, Devetstočetnaesta*, Beograd 2003, str. 22.

opet dobro: manje je tri do četiri škarta.” U mirnodopskom posleratnom okruženju žene pisci imale su više sluha za etiketiranje ratnih invalida. Za Zoru Đorđević oni su samo ljudi sa “ratnim zlom”, a za Milicu Janković Mir-Jam “ranjeni orlovi”. Zajedničko im je što junake invalide suočavaju sa novim ličnim ratom, borbom za pravo na ljubav i porodicu, ali je tražično što su protivnici poticali iz njihovih porodica.²⁶

U poeziji je okrutni jezik invalidnosti imao dve svrhe. Prva je opisivanje predrasude društva kome pesnik prebacuje marginalizaciju cele društvene grupe osakaćenih ratnika. Kod Alekse Šantića hendikepirani ratnici opisani su kao “bogalji kljasti”, “suha stabla”, “tupe senke”, čija su stopala “bedne šljake” koje je društvo obdarilo sa štakama, prosjačkim torbama i dronjcima umesto nekadašnjih “venaca slave”. Pesnik se stavio u poziciju invalida i korišćenjem oštih i potresnih izraza jezika invalidnosti prebacio je opštem sistemu vrednosti stvaranje nametnutog zaborava ljudi koji su delove tela žrtvovali iz patriotskih i oslobođilačkih pobuda.²⁷

Dруга svrha književne upotrebe jezika invalidnosti podrazumevala je stereotipove negativnog predstavljanja koji su poticali od samih pesnika. Jedan od predstavnika takvog načina gledanja na invalidnost, Marko Šarčević, iako nije ostavio dubok trag u književnosti, bio je mentalni barometar epohe u kojoj je živeo. Smatrao je situaciju invalidnosti dovoljnim razlogom da svog junaka osudi izjavom: “K’o vuk je zao”. Naknadno, u ime emotivnosti, opisuje ga kao “skošen cvet”. Konačnu osudu doneo je na kraju pesme, kada se anonimni književni junak, a preko njega svi invalidi rata, proglašavaju “sinovima jada”.²⁸

Traganje za izrazima posle Drugog svetskog rata

Vreme Drugog svetskog rata ostavilo je socijalističkoj Jugoslaviji teške posledice razaranja i raširenu ratnu invalidnost. U toku rata parti-zani su vodili politiku približavanja ugroženim socijalnim slojevima. Nacionalni komitet oslobođenja Jugoslavije (NKOJ) još u novembru 1944. godine udvostručio je primanja invalidima iz ranijih ratova, a samo mesec dana kasnije doneta je odluka o novčanoj pomoći invalidima NOR-a, socijalno nezbrinutim porodicama boraca i žrtava fašizma.

Zakon o ratnim vojnim invalidima iz 1946. godine stvorio je pravne preduslove za zaštitu jednog dela invalidske populacije. Obuhvatao je sve ratne invalide ranijih ratova, ali nije uzimao u obzir ratne invalide

26 Zora Đorđević, *Drugi dan, novi život, drugi ljudi... Dnevnik jednog invalida*, Beograd 1938; Milica Janković Mir-Jam, *Ranjeni orao*, Beograd 1999.

27 Alekse Šantić, “Pesma naših invalida”, *Ratni invalid*, br. 8, 27. novembar 1919, str. 1.

28 Marko Šarčević, “Invalid”, u: Mladen Đuričić, Mirko Damjanović, *Antologija srpske ratne lirike*, Beograd 1926, str. 98.

poraženih snaga. Davanja invalidima delila su se na invalidnine, invalidske i dečije dodatke za one invalide rata koji su imali decu. Nisu se svi zvanični podaci slagali u procenama broja korisnika zakona. Po nekim procenama, između 1945. i 1955. godine invalidsku penziju primalo je 327.060 ratnih invalida i onih koji su izgubili najbliže u toku okupacije. U opticaju su bile i niže cifre. Moma Marković je tvrdio da u Jugoslaviji ima 325.110 lica zaštićenih ovim zakonom, od čega 89.051 invalida rata. Iz drugih izvora vidi se da je oko 45.000 ljudi iskoristilo mogućnost besplatnog snabdevanja protezama. Godišnje se izdvajalo preko 9 milijardi dinara za potrebe svih ratnih invalida. Bili su finansijski privilegovani u odnosu na saveze slepih i gluvih, koji su tokom 1954. primili od države 35, odnosno 62 miliona dinara. Ostaje činjenica da su po slovu zakona ratni invalidi bili podeljeni u 10 grupa. Invalidi prvih 6 grupa imali su beneficirani radni staž, pa su nakon pet godina rada mogli da ostvare pravo na punu penziju, kao lica sa 35 godina normalnog staža. Oko 21.000 ratnih invalida upustilo se u avanturu kolonizacije raznih krajeva države i iskoristilo je besplatne dodele kuća, zemlje i alata za njeno obrađivanje. Ulagao se napor u opismenjavanje 36.000 nepismenih invalida veterana. Savez ratnih vojnih invalida Jugoslavije nominalno je učestvovao u zbrinjavanju svog članstva u oblastima priznavanja statusa osobe sa invaliditetom, prekvalifikacije, lečenja i zapošljavanja. Posebno se sa ponosom govorilo o profesionalnoj obuci i zanatskom umeću 27.000 prekvalifikovanih ljudi.²⁹

Jezik invalidnosti onih osoba koje su zbrinjavale invalide zavisio je delom i od izraza u njihovoj profesiji. U poslovima osiguravajućih zavoda primenjivana je kovanica “invalidsko osiguranje”, iako je danas jasno da atribut “invalidsko” opisuje da nešto ne funkcioniše kako je zamišljeno. Ironija je tim veća što se to desilo, pošto je osiguranje zanemarivalo druge oblike zaštite radnika različite od finansijskih davanja. Tako su profesionalna i medicinska rehabilitacija bile najčešće izvan dometa invalida rada kao prirodnih osiguranika. Invalidi drugih kategorija bili su još manje u središtu pažnje socijalne politike.

Kao ilustracija zapostavljanja služi podatak po kome su korisnici osiguranja tek od 1961. godine dobili pravo na profesionalnu rehabilitaciju dece sa hendikepom. Govorilo se u javnosti da je invalidskih penzija bilo “mnogo” i da je njihov broj dostigao 85 na 1.000 aktivnih osiguranika u 1974. godini. U ciframa, stvarni broj invalidskih penzija uvećan je od 54.186 (1946.) na 447.697 korisnika (1974.), što je bila stopa rasta od 7,8% godišnje. Tvrđilo se da postoji “režim invalidnih prava”, koji je vezivan isključivo za ratne invalide. O njima se pretežno staralo savezno

29 Moma Marković, “Zdravstvena politika”, u: Grupa autora, *Nova Jugoslavija*, Beograd 1955, str. 352; Boža Pavlović, “Zaštita ratnih vojnih invalida”, u: Grupa autora, *Nova Jugoslavija*, str. 365–366.

zakonodavstvo, dok su republički i pokrajinski propisi imali ulogu dopunskog korektiva države.³⁰

Elita na vlasti nije propuštala priliku da istakne državnu ulogu u zbrinjavanju drugih vidova invalidnosti osim ratnih, ali je jezički pristup prema njima, slično iskustvu Kraljevine Jugoslavije, bio daleko oštriji. Josip Broz govorio je o opismenjivanju 445 i uključivanju 720 gluvih i na gluvih osoba u privredne tokove sa terminološkom odrednicom “defektni sluhom”, dok je za osobe sa oštećenjem vida koristio izraz “slijepi”. Pod “invalidima” podrazumevao je samo svoje bivše saborce, tvrdeći da je država zaposlila u privredi 40.324 invalida, dok je njih 42.000 ušlo u seljačke radne zadruge.³¹ Tako je pokušavao da dokaže da je Jugoslavija, u skladu sa proklamovanim “socijalističkim humanizmom”, rešila pitanje izdržavanja i zapošljavanja invalida.

Državne prosvetne institucije retko su se mešale u živote đaka koji su bili vojni invalidi, ali su za njih stvarale atmosferu naizgled pozitivne diskriminacije. Intervencija prosvetnog sistema vršena je iz ugla oštećenja i manjka sposobnosti đaka da savlađuju gradivo. Za bivše ratnike govorilo se da su u ratu “...izgubili ne samo jedan deo svoje krvi već i nerava...” pa su zbog toga postali “invalidi osetljiviji usled teških nedostataka”. Prosvetnim radnicima nalagalo se da budu obazriviji i da sa većim pedagoškim taktom ispituju učenike iz stranih jezika, pevanja i crtanja.³²

Neprimereno stvaranje jezika invalidnosti osećalo se u tonu iskaza visokih državnih institucija. Privredni savet Vlade FNRJ održao je jednu konferenciju posvećenu “pitanjima invalidske organizacije”. Umesto da ohrabre integraciju osoba sa invaliditetom u društvene strukture i omoguće im ekonomsku samostalnost, kritikovali su “invalidska preduzeća” da nisu bila uključena u petogodišnji plan razvoja zemlje i da su radila samo sa 20% kapaciteta. Prva briga bila im je sprečavanje da se ta preduzeća ne “izvrgnu u špekulantska”.

Politički podobni ekonomski eksperti upotrebljavali su nemušte konstrukcije poput: “razvijena invalidska privreda”, iako se maloprodaja duvana, štampe, knjiga, ukrasa ili lutrije u ratom opustošenoj zemlji teško može nazvati razvijenom privredom. Govorilo se da država “ne mari”

30 Zdenko Has, “Socijalno osiguranje”, u: Grupa autora, *Nova Jugoslavija*, str. 360; Ivan Trandafilović, “Razvoj socijalnog i zdravstvenog osiguranja i socijalne zaštite”, u: Jovan Raičević (ur.), *Trideset godina socijalističke Jugoslavije 1945–1975*, Beograd 1975, str. 77–82.

31 Josip Broz Tito, “Ekspoze na zasjedanju Narodne skupštine Drugog saziva, održan 27. aprila 1950. godine”, u: J.B. Tito, *Govori i članci*, knj. V, Zagreb 1959, str. 114–115.

32 AJ, f. Ministarstva prosvete FNRJ 313–5–23. Zahtev Ministarstva prosvete svim direktorima srednjih škola i tečajeva za ratom ometene učenike da budu obazrivi prema učenicima koji su vojni invalidi, od 23. jula 1945. godine.

što će invalidi sticati profit, pod uslovima da sav novac odlazi organizaciji osoba sa invaliditetom, koja je imala obavezu da ga “odmah” uloži u državni bankarski sektor, a da se rashodi pokrivaju tako da se: “...samo jedan procenat tog novca odlijeva na selo (putem nabavki sirovina itd.), a najveći deo državnom sektoru”. Bilo je i nesuvremenih namera da se čita va “invalidska privreda” zloupotrebi za “balans” državnih prihoda, ali se od te ideje odustalo.³³

Posledica takvog odnosa bila je da su osobe sa invaliditetom ostale pod pritiskom da dokazuju materijalnu korist koju je država imala od njihovog uključivanja u društvene tokove. Savez invalida Jugoslavije navodno je svojim članovima, do 1952. godine, predao na upravljanje 300 preduzeća, a državi je tokom 1951. uplaćeno 352 miliona dinara poreza i 622 miliona dinara “tržišne dobiti”. Trend zarade države nastavio se i tokom 1952. godine, kada su invalidi uplatili 500 miliona dinara.³⁴ Novac, koji je mogao poslužiti poboljšanju položaja osoba sa invaliditetom, završavao je u rukama državnih struktura koje su ga koristile u sasvim druge svrhe.

U rogovatnim i ponekad teško razumljivim programskim partijskim dokumentima jezik invalidnosti bio je preslikana verzija leksičkih nавика Josipa Broza. Opet se vršila podela na ratne i druge invalide. Paušalna tvrdnja da je briga o “ratnim vojnim invalidima” stalna i sistematska, političarima je bila dovoljna. Čak i da je konstatacija bila tačna, ostaje pitanje šta je sa civilnim invalidima rata koji nigde nisu ni pomenuti. Druge vrste osoba sa invaliditetom nalazile su se u “određenim kategorijama lica” kojima se nudila pomoć, ali je i tu pravljena razlika između “defektnosti” i “invalidnosti”, mada se razlika između te dve definicije nije obrazlagala.³⁵

Predsednik Jugoslavije bio je sklon političkoj zloupotrebi ratnih invalida. Govorio je da je “divljenja vrijedno” to što je “na najtežim radovima” viđao desetine i stotine invalida na poslu za fizičke radnike, ali nije se ustručavao da im preporuči da vode “najveću brigu” o socijalnim slučajevima osoba bez invaliditeta sa porodičnom invalidskom penzijom, kao da su osobe sa invaliditetom vodile ili imale uticaja na državnu socijalnu politiku. Poverio im je složen politički zadatak da budu podrška jugoslovenskoj antiratnoj kampanji u međunarodnim okvirima za očuvanje

33 AJ, f. Borisa Kidriča, K-1, Zapisnik sa konferencije u Privrednom savetu Vlade FNRJ po pitanjima invalidske organizacije, održane 14. II 1949. godine; AJ, fond Borisa Kidriča, K-1, Zapisnik sa sastanka u Privrednom savetu Vlade FNRJ s potomcima Privrednog saveta, održanog 10. III 1949. godine.

34 Josip Broz Tito, “Borba komunista Jugoslavije za socijalističku demokratiju, Iz referata na VI kongresu KPJ od 3. novembra 1952. godine”, u: J.B. Tito, *Govori i članci*, knj. VII, Zagreb 1959, str. 303–304.

35 *Program Saveza komunista Jugoslavije, usvojen na Sedmom kongresu Saveza komunista Jugoslavije 22–26. aprila 1958*, Beograd 1980, str. 515–516.

mira i nezavisnosti, kako bi se omogućila “mirna izgradnja” države.³⁶ Ratni invalidi i druge osobe sa drugačijom etiologijom sticanja invalidnosti, sa izuzetkom slepih i gluvih, koji su imali svoje saveze, živele su u prisilnoj državnoj organizacionoj simbiozi dugi niz godina. O tome svedoči ime Zavoda za rehabilitaciju ratnih i civilnih invalida, koji je osnovan 1952. godine. Odvajanje od vojnih invalida bio je dug, spor i komplikovan administrativni proces. Savez za cerebralnu i dečiju paralizu Beograda deluje od 1957. godine, ali je Centar za cerebralnu paralizu, kao prva nezavisna institucija za zdravstvenu brigu o tom stanju invalidnosti, počeo sa radom tek u martu 1959. godine.³⁷ Svi naporci osoba sa invaliditetom u jugoslovenskim okvirima da, u granicama mogućnosti, pomognu u razvoju države i društva niz decenija nisu imali uticaja na ublažavanje posledica nehumanih jezičkih navika.

Protesti osoba sa invaliditetom širom sveta i uvođenje modela “sociološke imaginacije” u društvene nauke, početkom sedamdesetih godina, promenili su opštu sliku o socijalnoj grupi. Postalo je jasno da su stavovi i ponašanje, a to znači i predrasude, socijalni proizvod, i a osobe sa invaliditetom digne su glas protiv svih vrsta barijera i diskriminacija u oblastima obrazovanja, zapošljavanja, vođenja domaćinstva, rađanja potomstva i seksualnosti.³⁸ Bila je to pozadina i za sistemske promene u jeziku invalidnosti.

Invalidnost nije vrsta bolesti nego stanje nekog organizma, ali to nije bilo lako dokazati u uhodanom jezičkom prosedeu etike komunikacija. Tokom 20. veka, svetski jezici u moralno prihvatljivom opisu invalidnosti pretrpeli su niz brzih, moralnih, politički i demokratski motivisanih, promena koje se mogu opaziti na prvom koraku definisanja pojma invalidnosti. Prvo je “bogalj” postao “oštećeni”, a zatim “nemoćan”, pa “nepokretan”. Nepokretna osoba evoluirala je u “invalida”, da bi postala “hendikepirana”, a kasnije se ustalio nešto neutralniji izraz: “osoba sa oštećenim funkcijama”. U skladu sa idejom izbegavanja negativnih termina, danas je u širokoj upotrebi sterilna opisna i neumesna imenica “lice sa posebnim potrebama”, jer invalidi nemaju “posebne” potrebe, već samo one svojstvene svim ljudima.³⁹ Primera radi, ako se neka gluvonema osoba služi jezikom znakova, ona to čini da bi komunicirala sa okolinom kao što lice bez invaliditeta koristi govor.

36 Josip Broz Tito, “Mi želimo mir i miran razvitak u svijetu, Govor na Trećem kongresu invalida, od 27. oktobra 1952. godine”, u: J. B. Tito, *Govori i članci*, knj. VI, Zagreb 1959, str. 236–245.

37 Marija Dragišić, *Savez za cerebralnu i dečiju paralizu Beograda 1957–2007, Pet decenija*, Beograd 2007, str. 15, 28.

38 O tome više: Colin Barnes, Geof Mercer, Tom Shakespeare, *Exploring disability, A sociological introduction*, Maryland 1999, pp. 10–14.

39 Više o značenju izraza “osoba sa posebnim potrebama” videti u: Milica Ružićić, str. 45.

U Srbiji problemi diskriminacije i neophodnog obrazovanja osoba sa invaliditetom dobijaju na značaju. Više niko ne može da ospori sociološka istraživanja koja ukazuju na to da ono što su Ujedinjenje nacije nazvale “tihom krizom” invalida i njihovih porodica postoji i deluje na nivou državnih institucija i zajednica. Kako drugačije protumačiti to što 31% od 1.727 invalida, koji su u jednoj anketi intervjuisani tokom 2001. godine, nema završenu osnovnu školu? Samo 13% ispitanika imalo je zaposlenje, pa zato i ne čudi što je 77% njih steklo generalni životni utisak da stvari teku mimo njihovih želja i mogućnosti. Osećaj bespomoćnosti i mirenje sa ulogom žrtve dominiraju njihovim životima. Zbog toga je više od trećine anketiranih invalida došlo do tačke kada u njihovim vrednosnim sistemima ne postoje nikakve kulturne potrebe.⁴⁰ Deo socijalne i političke stigmatizacije nastao je kao posledica nemoralnog i uvredljivog jezika invalidnosti.

Jezik invalidnosti stvarao se “u hodu”, što objašnjava terminološke nepreciznosti, nedorečenosti i apsurdnosti nekih reči, kako u prošlosti, tako i danas. Oskudnost adekvatnih izraza u rečniku invalidnosti srpskog jezika bio je i još uvek jeste plod niske svesti i niske komunikativnosti sredine u kojoj se invalidi kreću. Odgovornost javnih ličnosti u smislu sprečavanja sklonosti nedovoljno kultivisanih medija da se koriste njima ugodnim jezičkim “poštalicama” i eventualni uspeh stvaranja konsenzusa oko terminologije jezika invalidnosti uticaće pozitivno i na pravnu regulativu, ali i na psihičku podršku osobama sa invaliditetom da se izbore sa svojim problemima.

Ljubomir Petrović

DISABILITY LANGUAGE AS A SOCIAL PROBLEM THROUGH HISTORY

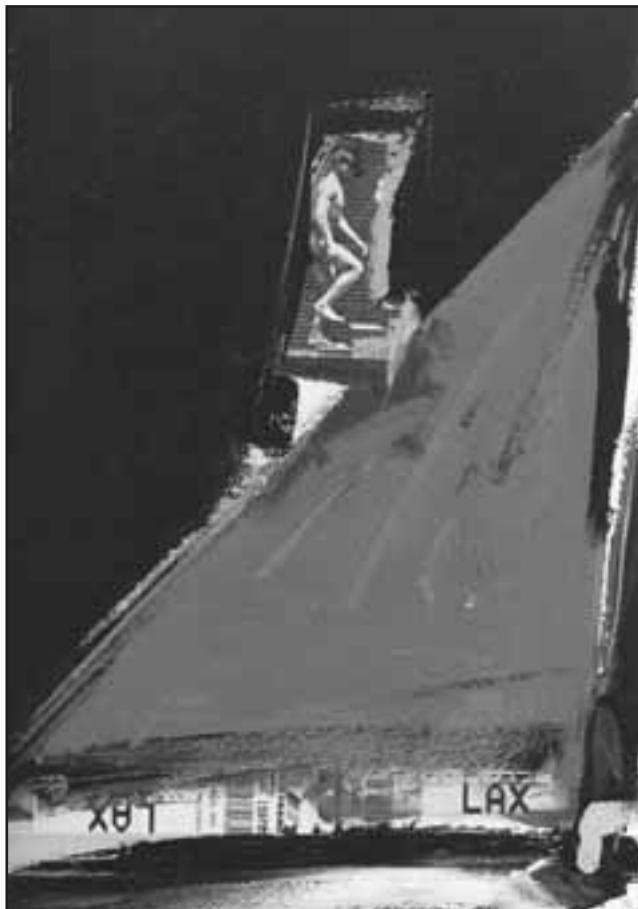
Summary

The status of persons with disabilities in the Serbian and Yugoslavian society have been shaped by contempt, the absence of moral relation between society and people in the condition of social needs, state policy and prejudice. A mixture and set of social prejudice towards persons with disabilities have been expressed through the disability language which has shaped the disconnection of persons with disabilities by labeling. Many of expressions have progressed from the description of a medical condition of a person with disability in the assortment

40 Srećko Mihajlović, “Metodski pristup, uzorak, tehnike i procedura istraživanja”, u: *Osobe sa invaliditetom i okruženje*, Beograd 2001, str. 49, 60–61.

of a language of obscenity and insults. Other terms do not leave the basic field of meaning but they describe disability as an integral part of a person. The disability language have been shaped by various ideologies which have been created based on religious, medical, language, even ethical preconceptions, that have indirectly influenced the prolongation of implementing the moral social policy towards persons with disabilities.

Key words: persons with disabilities, disability language, discrimination, inadequacy of politically correct expressions

Vladimir Veličković – *Putovanje*, 1989.

Jasmina Petrović

Katedra za sociologiju Filozofskog fakulteta, Kosovska Mitrovica

**DRUŠVENI POLOŽAJ OSOBA
SA INVALIDITETOM U SRBIJI:
IZMEĐU DISKRIMINACIJE I INTEGRACIJE
– *Studija slučaja (rezultati sociološkog istraživanja)***

Rezime: U predavanju su izloženi rezultati istraživanja društvenog položaja osoba sa invaliditetom u Srbiji iz teorijskog okvira tzv. socijalnog konstruktivizma. Ovaj teorijski pristup zagovara stanovište da je invalidnost fenomen koji nije moguće izdvojiti iz istorijskog, pravnog i društvenog konteksta, odnosno da je reč o problemu koji se ne može svesti na primarno zdravstveno oštećenje pojedinca, već je reč o tome da li i u kojoj meri je društveno okruženje prilagodeno različitim sposobnostima pojedinaca. Učešće u društvenom životu je posmatrano kao pokazatelj spremnosti socijalnog okruženja da angažuje raspoložive kapacitete osoba sa invaliditetom. Opredeljenje za ovaj vid tumačenja invalidnosti podrazumevalo je da se odnos društva prema osobama sa invaliditetom u Srbiji proučava kroz nekoliko ključnih oblasti, a na predavanju su predstavljeni rezultati proučavanja trideset životnih istorija osoba sa invaliditetom kroz najvažnije aspekte njihove interakcije sa užim i širim društvenim okruženjem.

Analiza životnih istorija pokazala je da su predrasude, duboko ukorenjene u kulturi, ključna činjenica za tumačenje ukupnog odnosa društva prema ispitivanoj populaciji. Na invaliditet, kao primarno oštećenje nadograđuje se od strane okruženja pripisana nesposobnost. Kao rezultat se javlja generalizacija primarnog oštećenja na čitavu ličnost. Ishod upornog očuvanja predrasuda je nedostupno okruženje, isključivanje iz društvenog života i uspostavljanje socijalne distance od strane većinskog dela stanovništva. Povratno, ustanovljeno je da je lični identitet osoba sa invaliditetom neraskidivo povezan sa njihovim društvenim identitetom. Tako se, unutar kulturom i društвom definisanih okolnosti, stvara okvir koji ne dozvoljava pojedincu da razvije svoje mogućnosti i potrebe.

Ključne reči: osobe sa invaliditetom, socijalni model tumačenja invalidnosti, predrasude, diskriminacija, sistematska inhibicija, marginalizacija

Uvodna reč

Uprkos činjenici da je razvitak koncepta ljudskih prava otvorio put standardizaciji odnosa društva prema osobama sa invaliditetom, problem invalidnosti je još uvek obeležen pojmovnom konfuzijom, oskudnom empirijskom evidencijom i različitim socijalnim interventnim merama.

Osamdesetih godina prošlog veka utemeljeni su međunarodni pravni okviri za delovanje unutar pojedinih nacionalnih država, što je predstavljalo neophodan uslov u usmeravanju rešavanja ovog problema. Ipak, izgradnja pravnih mehanizama regulacije odnosa društva prema osobama sa invaliditetom nije automatski podrazumevala i poštovanje standarda u svim relevantnim područjima života i potiranje vekovne stigmatizacije i diskriminacije ovog dela populacije. Naprotiv, i posle tridesetak i više godina na međunarodnom planu, ali i u granicama pojedinih država, traga se za optimalnim modelom angažovanja političkih, ekonomskih i socijalnih kapaciteta kako bi se stvorili uslovi za dostojanstveni život ove društvene grupe, i njenu socijalnu integraciju.

Paralelno sa traganjem za modelom efikasne socijalne intervencije usmerene ka osobama sa invaliditetom, u nauci se pokušavaju protumačiti činjenice da se procenat osoba sa invaliditetom u ukupnoj populaciji ni približno ne poklapa sa srazmerom njihovog učešća u relevantnim oblicima društvenog života – obrazovanju, radno aktivnom kontingentu stanovništva itd. Njihovo prisustvo je zanemarljivo naročito u sferama odlučivanja i istinske društvene moći. Pomenute okolnosti upućuju na izrazitu marginalizaciju i diskriminaciju ovog dela stanovništva. Naravno, postavlja se pitanje zašto se mehanizmi čije se posledice ogledaju u socijalnoj izolaciji osoba sa invaliditetom uporno održavaju?

U literaturi, teorijski pristup ovoj temi uglavnom je fokusiran oko dva stanovišta: medicinskog i socijalnog. U prvom, koji je deo konzervativne tradicije političke misli, naglašava se zdravstveni nedostatak i pri tom podrazumeva da je invaliditet ono što ograničava i u potpunosti blokira socijalnu participaciju. *Medicinski model*, koji je dominirao do skoro devedesetih godina prošlog veka, tretira invaliditet kao određenu bolest, povredu, narušavanje zdravlja i stoga govori o odgovarajućem tipu lečenja i rehabilitacije kako bi se sprečila dalja progresija i osoba adaptirala na postojeće stanje. Invaliditet se tumači pre svega kao individualna nesreća koja može biti ublažena uz profesionalnu medicinsku intervenciju (Imbie, 1997) i stoga je smatran pre svega dominantno zdravstvenim pitanjem i pitanjem blagostanja države, dakle, problemom koji se kanališe kroz medicinske i centralizovane državne institucije.

Odgovornost za “staranje” o osobama sa invaliditetom zato je na specijalizovanim institucijama koje obezbeđuju lečenje, a na državi da stvari uslove za “zbrinjavanje” bilo u porodici, bilo u institucijama karitativnog tipa. “Specijalizovana nega” osoba sa invaliditetom rezultirala je u krajnjem ishodu izolacijom ovih osoba, a često i članova njihovih porodica iz socijalnog života. Tretman ove grupe stanovnika kao pasivnih korisnika pomoći države osiromašila je osobe sa invaliditetom ali i značajno uticala na smanjivanje kapaciteta za ravnopravnu komunikaciju i saradnju sa

“zdravim” delom populacije. Drugim rečima, na ovaj način im je onemogućen pristup osnovnim političkim, socijalnim i ekonomskim resursima. Iako je bio kritikovan od strane niza stručnjaka, s primedbom da je restriktivan (Minaire, 1992), da svodi invaliditet na fizičko oštećenje, da u potpunosti ignoriše okruženje u kome takva osoba živi, i da kao takav još više doprinosi izolaciji i segregaciji osobe sa invaliditetom, ovaj model opstao je do danas kao glavni vid proučavanja invalidnosti (Ravaud, 2001; Cucić, 2001). Usmeren na neuspelu adaptaciju pojedinca, ovaj vid tumačenja zdravstveno oštećenje u krajnjem smatran uzrokom socijalne nekompetentnosti.

Drugi teorijski pristup, koji se naziva još i socijalnim konstruktivizmom (Evans, 2005, 576), zagovara stanovište da je invaliditet fenomen koji nije moguće izdvojiti iz istorijskog, pravnog i društvenog konteksta, te da je reč o problemu koji se ne može svesti na primarno zdravstveno oštećenje pojedinca, već o tome da li i u kojoj meri je društveno okruženje prilagođeno različitim sposobnostima pojedinaca. Učešće u društvenom životu se stoga posmatra kao pokazatelj spremnosti socijalnog okruženja da angažuje raspoložive kapacitete osoba sa invaliditetom.

Socijalni model proučavanja, naglašava da je krucijalni problem invaliditeta zapravo njegova socijalna uslovljenost, dakle, određenost faktorima sredine u kojoj osoba sa invaliditetom živi (Cucić, 2001; Ravaud, 2001; Petrović, 2007). Naime, u osnovi ovog modela jeste razlikovanje bolesti kao trenutnog stanja od invalidnosti, jer bolest može biti uzrok invalidnosti, ali i mnogi drugi faktori mogu uticati na njenu pojavu. Reč je, dakle, o veoma složenoj pojavi, koja je u najvećoj meri socijalno određena. Drugim rečima, kada je invaliditet u pitanju valjalo bi pažnju usmeriti na ostvarivanje ljudskih prava, na uklanjanje prepreka za podjednako učešće, na uklanjanje institucionalne diskriminacije.

Socijalni model proučavanja invaliditeta je podržan od ogromnog broja stručnjaka poslednjih godina i poslužio je kao osnova za dalji razvoj teorije, ali i kao operacionalni model istraživanja. Ovaj pristup je izazov tradicionalnom tumačenju fenomena invaliditeta i odgovoru društva na marginalne populacije uopšte. Ono što je posebno značajno, jeste da ovakav pristup inicira promene u socijalnoj politici i načinima na koji su servisi za osobe sa invaliditetom do razvijanja ovog koncepta bili organizovani i kontrolisani.

Osoba sa invaliditetom ne biva tretirana kao *pacijent*, već kao *građanin, korisnik*. Zato se rešenja problema vidi u promenama u okruženju, u oblasti arhitekture, životne sredine, u korpusu političkih i ukupnih socijalnih stavova. Menjanje stavova se tumači kao glavni korak u smanjivanju diskriminacije i izolacije osoba sa invaliditetom. Drugim rečima, socijalni model zasnovan je na ljudskim pravima i naglašava dve stvari: *nedostatke*

društva u vezi sa izjednačavanjem uslova za sve, s jedne, i *kapacitet samih osoba sa invaliditetom*, s druge strane.

Sažimanje rečenog ukazuje da bio-medicinski modeli posmatraju osobu kao biće koje je limitirano u svojim sposobnostima da obavlja svoju društvenu ulogu. U medicinskom modelu osoba sa invaliditetom se opisuje kao lice koje zavisi od specijaliste, ustanova i politike socijalne zaštite. U prvom slučaju, problem počiva na individualnom nivou i u teorijskom domenu lične tragedije. U drugom slučaju (kod tumačenja invalidnosti iz okvira socijalnog modela), problem počiva na faktorima sredine, u socijalnom i političkom kontekstu, a u teorijskom domenu socijalne nejednakosti. (Ravaud, 2001).

Crtica o primenjenoj metodologiji istraživanja

Preliminarna saznanja stečena o proučavanom problemu, njegova kompleksnost i nedostatak teorijskih razmatranja i empirijske evidencije na proučavanom prostoru, opredelila nas je kod izbora metoda za proučavanje. Adekvatan metodološki okvir, koji bi u ovom slučaju omogućio pouzdan pristup za celovito empirijsko proučavanje ove grupe u kontekstu šireg društva, mogao je biti obezbeđen metodom slučaja (*case method, case study*). Prednost upotrebe ovog metoda očigledna je kako u preliminarnoj fazi istraživanja, kada treba definisati sve relevantne veze i odnose koje istraživanjem treba obuhvatiti (i kod uobičavanja valjanog hipotetičkog okvira istraživanja), tako i u kasnijim fazama istraživanja, kada se dobijeni rezultati primenom metoda slučaja mogu vrlo uspešno u produbljenoj analizi koristiti zajedno sa nalazima dobijenim drugim standardizovanim metodama i analizom sadržaja mnogobrojnih dokumenata (Bogdanović, 1994, 81–120).

Imajući u vidu sva ograničenja ovog metoda, od kojih se najvažnija odnose na pouzdanost i mogućnost uopštavanja, применjen je metod višestrukog slučaja kao i komplementarni pristup u stvaranju iskustvene osnove u svim fazama istraživanja. Od izuzetne koristi je bila kako analiza dokumenata, pravnih akata (najvažniji međunarodni i domaći instrumenti kojima se uređuje ova oblast), odluka i sličnih dokumenata o osnivanju i opisu delokruga rada institucija koje se bave problemima lica sa invaliditetom, tako i analiza podataka koji su dobijeni posmatranjem, razgovorom, primenom skale socijalne distance. Na ovaj način применjen metod slučaja omogućio je da se obuhvatno, sistematično i dubinski sagleda problem.

Budući da je reč o složenom istraživačkom postupku, применјена је секвентална анализа у свим деловима истраživačког процеса, што је olakšalo како evidentiranje nastale промене механизма којима на глобалном плану држава покушава да унапреди социјалну заштиту прoučavane групе

stanovništva,¹ tako i rešavanje konkretnih istraživačkih problema (ne-potpunost građe, testiranje pojedinih zaključaka kroz komplementarnu upotrebu različitih izvora, pitanje što svestranjeg uvida u problem i sl.).

Društveni položaj osoba sa invaliditetom u Srbiji sagledan je kroz više značajnih polja društvenog života. Operacionalizacija pojma društveni položaj dovela je neminovno do potrebe da ustanovimo najopštije institucionalne okvire odnosa prema ovoj grupi stanovništva: pitanje upotrebe jezičke forme za označavanje ove kategorije stanovništva, kvalitet instrumenata pravne zaštite OSI, raznovrsnost i funkcionalnost mreže institucija koje je društvo razvilo u okviru socijalne zaštite ove grupe stanovništva, posebne institucionalne okvire u smislu interesnog, građanskog delovanja proučavane grupe u vidu udruženja za pomoć pojedinim kategorijama OSI. Takođe, neophodno je bilo ustanoviti dostupnost ostalih socijalnih resursa osobama sa invaliditetom. Ideja o produbljenijem uvidu u problem vodila je do metodološke zamisli da se kroz proučavanje brižljivo odabranih slučajeva – osoba sa senzornim i fizičkim invaliditetom² iz prizme “ličnih ispovesti” ustanovi stanje u oblastima života relevantnim za njihov ukupni društveni položaj.

Ovom prilikom biće predstavljeni samo nalazi istraživanja koji se odnose na “životne istorije” osoba sa invaliditetom.

Analiza “životnih istorija” osoba sa invaliditetom

Dubinskim intervjuuom obavljenim sa trideset osoba sa invaliditetom, koncipiranim u okviru socijalnog modela proučavanja, kroz analizu najvažnijih aspekta njihove interakcije sa užim i širim društvenim okruženjem,

-
- 1 Budući da je pitanje socijalne zaštite OSI u žiži interesovanja poslednjih godina, kako iz ugla zahteva koji se postavljaju od strane međunarodne zajednice, tako i od strane invalidskog pokreta, koji je ojačao, proteklih godina u vreme istraživanja došlo je do brojnih inicijativa i njihovih realizacija u ovoj oblasti. Naime, doneseno je više zakona koji regulišu ovu oblast, a u neke zakone koji su od izuzetnog značaja i za OSI unesene su odredbe koje se tiču OSI. Takođe, formiran je poseban sektor pri resornom ministarstvu koji se bavi problemima OSI. Promenio se način finansiranja organizacija OSI, usvajena je Nacionalna strategije za OSI. Krenulo se i sa senzibilizacijom javnosti za probleme OSI i sa mnogim drugim akcijama. Sve to je zahtevalo stalno vraćanje na, u jednom trenutku apsoluirane, pojedine aspekte istraživanog problema.
 - 2 Istraživanjem je obuhvaćeno trideset osoba sa fizičkim i senzornim invaliditetom, pri čemu se vodilo računa da uzorak uključi kako osobe koje su rođene sa invaliditetom, tako i one sa invaliditetom stekćenim u nekoj fazi života. Takođe, tip i težina invaliditeta osoba uključenih u uzorak je različita. Uzorak je uključio osobe sa različitim socio-demografskim obležjima, kao i osobe koje žive u porodici ali i u instituciji za smeštaj OSI. Detaljnije podatke o istraživanju moguće je videti u neobjavljenoj doktorskoj disertaciji: Petrović J. (2007), Društveni položaj osoba sa invaliditetom u Srbiji – studija slučaja, FF Univerziteta u Beogradu.

došlo se do podataka o njihovom suočavanju sa invaliditetom, socijalno-ekonomskom položaju, aktivizmu, porodičnom i lokalnom okruženju, kao i oceni vlastitog položaja u društvu, viđenju sopstvene budućnosti i proceni onoga što bi moglo da popravi njihov položaj.

Sažimanje iskustava OSI ukazuje na *ponavljanje modela životne istorije* u kojoj je društveni položaj osobe bitno određen ne samo trenutkom nastanka invaliditeta i njegovom težinom nego, pre svega, faktorima sredine. Drugim rečima, uspešnost socijalne integracije osoba sa invaliditetom nije samo posledica prostoga zbira ličnih kapaciteta i zalaganja, već je i u direktnoj vezi sa reakcijom socijalnog okruženja na ograničenja koja sobom nosi invaliditet.

Ključni nalaz je da u životnim pričama ovih ljudi dominira socijalna izolacija, najčešće usamljenost u suočavanju sa invaliditetom, osiromašeni socijalni kontakti i teškoće u pokušaju uključivanja u institucionalizovane oblike društvenog života; materijalno i kulturno siromaštvo; uskraćenost da u svojoj različitosti dostoјanstveno urede život u skladu sa sopstvenim mogućnostima.

Suočavanje sa invaliditetom

Reakcije OSI u trenutku suočavanja sa invaliditetom ne odnose se samo na osećanja u vezi sa samom bolešću/povredom, već i na socijalni kontekst u kojem žive, na socijalne uloge koje su bile najvažnije pre nastanka invaliditeta – time se direktno očitava društvena uslovljenost fenomena invaliditeta. Naime, upitani da pojasne svoja dominantna osećanja i razmišljanja u situaciji kada su spoznali da će njihova osnovna bolest ili povreda dovesti do trajnih ograničenja, sagovornici, osim izjava da je to za njih bio šok, „grom iz vedra neba”, da nisu verovali da se neće moći oporaviti, da su se povukli, bili uplašeni, depresivni i sl., navode i čitav niz reakcija koje upućuju na to da definisanje novonastale situacije nije bilo vezano isključivo za bolest ili povredu po sebi, već za socijalni kontekst u kome žive i mogućnost da sačuvaju najvažnije socijalne uloge pre nastanka invaliditeta. Ovo naročito važi za osobe koje su kasnije u životu stekle invaliditet, kada su već imale definisane socijalne uloge. Pitanja koja su sebi postavljale OSI ticala su se mogućnosti povratka društvenim ulogama u novonastalim okolnostima: „Ko će mene ovakvu/og želeti, voleti? Hoću li se moći vratiti na posao? Kako ću nastaviti školovanje? Mogu li se udati/oženiti? Šta će biti s mojom decom? Kako će me sredina prihvati?” Ova i još čitav niz pitanja povezuje jedna zajednička stvar – strah od budućnosti, što ne iznenađuje s obzirom na dominaciju osećanja bespomoćnosti.

Način na koji se OSI suočavaju sa ovim strahom i novonastalim problemima varira u zavisnosti od psihičke strukture same OSI, kao i od

kvaliteta podrške koju imaju od najbližeg okruženja: od najdramatičnijih pokušaja samoubistava, koje smo zabeležili u dva slučaja, preko depresije i povlačenja do preispitivanja i reorganizovanja vlastitih potencijala u cilju brzog sticanja što većeg stepena samostalnosti. Kod svih ispitanih izostala je očekivana i potrebna podrška od strane društva u smislu intenzivnog stručnog psiho-socijalnog tretmana same osobe sa invaliditetom kao i pomoći porodici.

Kod ispitanika su zabeležena dva dominantna obrasca u redefinišanju vlastite životne situacije, tipična za osobe pogodene posledicama bolesti/povrede. Prvi, kod osoba koje su kasno u životu stekle težak telesni invaliditet, koji posmatrano sukcesivno sugerise sledeće faze: faza šoka obeležena snažnim emotivnim reakcijama koje se manifestuju kroz osećanje izgubljenosti, beznadu, besa, neuvažavanja realnog stanja, gubitkom smisla i odsustvom realnih ciljeva; faza prerade informacija vodi u upitanost o načinu života i ispunjavanju socijalnih uloga u novonastalim okolnostima; faza stabilizacije, u kojoj invaliditet kao novonastala životna okolnost biva prihvaćena na način da se razmišlja o pravcu u kome treba delovati kako bi se u okruženju lakše živelo. Po pravilu, tada nastupa izvesna mentalna relaksacija i preduzima se inicijativa u pravcu prilagođavanja životnog prostora, nabavka pomagala, uspostavljanje kontakta, "povratak životu" koji je postojao ranije ili iznalaženje novih socijalnih uloga u kojima će doći do ostvarenja preostalih kapaciteta. Akcenat je sada na što nesmetanjem dnevnom funkcionisanju. U ovoj fazi se uspostavlja i kritički stav kako prema kapacitetima najbližeg tako i kapacitetima šireg okruženja u vezi sa zadovoljavanjem potreba ovih osoba.

Drugi obrazac, koji se tiče osoba sa kongenitalnim invaliditetom ili stečenim u prvim mesecima/godinama života, odvija se takođe u tri faze. Prva faza – podrazumeva svest o različitosti, kada izostaje stanje emotivnog šoka zbog nedostatka telesne/senzorne funkcije. Jednostavno, osoba postaje svesna da ima određena ograničenja koja čine težim svakodnevne aktivnosti, koja je razlikuju od ostalih. Druga faza – racionalizacija spoznaje pripadnosti zajednici "različitim", razvija se u najneposrednijoj vezi sa osećanjem nemogućnosti da se ostvare određene društvene uloge i doživljajem isključenosti iz određenih aktivnosti. Kod rano obolelih osoba važan je još jedan momenat. Naime, činjenica da su bili veoma rano podvrgnuti lečenju, okruženi ljudima sa sličnim problemima, ili da su se obrazovali s decom sa kojom dele isto iskustvo invalidnosti, unekoliko je olakšala spoznaju vlastite bolesti i ograničenja koja sa njom dolaze. Takvo iskustvo donekle pruža utehu. Sećanja ispitanika sugerisu da se takvom spoznajom dolazi do bržeg prihvatanja problema. Sledi faza stabilizacije, koju karakteriše napor da se uprkos zdravstvenim ograničenjima osvoji deo društvenih

uloga koje pripadaju "zdravima", odnosno mirenje sa činjenicom da će opseg ovih uloga biti u određenoj meri sužen.

Osobe sa invaliditetom u kontekstu primarnih društvenih grupa

Porodica ima ključnu ulogu u životu osoba sa invaliditetom, koje ohrabrene i podsticane od najbližih uspešnije prihvataju sopstvena ograničenja i iznalaže načine socijalne integracije. Ustanovljena su tri tipična modela porodičnog odgovora na invaliditet jednog od njenih članova. Prvi model se odnosi na one porodice koje preuzimaju potpuno brigu o svom članu – prezaštićujući ga ne pomažu jačanje kapaciteta za njegovu samostalnost. U ovakvim slučajevima zdravi članovi porodice se "staraju" o svom članu – osobi sa invaliditetom, nedozvoljavajući joj da u svakodnevici obavlja poslove i vrši različite socijalne uloge u skladu sa preostalima zdravstvenim kapacitetima. Drugi model je kada porodica potpuno marginalizuje svog člana zbog invaliditeta, pa i sama doprinosi njegovoj izolaciji – što često u potpunosti blokira njegovu rehabilitaciju i dalji razvoj. Doveden do krajnjih konsekvensi, ovaj model ponašanja vodi do potpunog zapostavljanja osobe sa invaliditetom, što najčešće završava smeštajem u neku od institucija za trajni smeštaj, ili potpunom fizičkom izolacijom. I treći, u principu najredni, model ponašanja porodice prema svom članu sa invaliditetom podrazumeva bezrezervnu podršku usmerenu na jačanje kapaciteta za samostalan život, veliku podršku u rehabilitaciji i socijalnoj reintegraciji.

Od porodične adaptabilnosti i veštine da u novim okolnostima odgovori na potrebe svih članova, u velikoj meri zavisi njena stabilnost. Iako je zabeleženo da u nekim slučajevima problem invaliditeta pokreće porodičnu solidarnost, češće se mogu konstatovati razorne posledice nastalog invaliditeta. Mnoge porodice raspale su se pošto se pojavila bolest ili dogodila povreda, nakon čega je jedan član zadobio trajni invaliditet. Neke porodice nisu uspele da se izbore sa stigmom koju im okolina pripisuje, pa i sami članovi uže familije reaguju opterećeni predrasudama prema svom članu sa invaliditetom.

Reakcija drugih primarnih grupa u okruženju zavisi i od trenutka nastanka i težine invaliditeta. Najčešće zabeležene reakcije grupe vršnjaka, suseda i rođaka u odnosu na osobu sa invaliditetom obeležene su bilo privremenim i sporadičnim neprihvatanjem, bilo potpunim ignorisanjem i odbacivanjem. Po pravilu, oni koji su rođeni sa invaliditetom ili su ga veoma rano stekli, a manje je vidljiv, i sami veoma rano naviknuti na različitost, govore o mnogo manjem animozitetu ljudi iz okruženja prema njima. Generalno dominantan stav sredine je pre indiferentnost, eventualno samarićanski

stav, nego stav koji podrazumeva istinsko prihvatanje i podršku. Najčešće razloge za ovakav stav sredine ispitanici vide u neupućenosti u njihove probleme, strahu od nepoznatog i drugačijeg, generalizaciji invaliditeta – prenošenju postojećeg zdravstvenog ograničenja na celu ličnost.

Uključenost u obrazovne institucije, radni i javni angažman, materijalni standard osoba sa invaliditetom

Rezultati istraživanja su pokazali da se nezadovoljavajući obim uključenosti osoba sa invaliditetom ponavlja u svim posmatranim sferama društvenog života. *Kada je u pitanju oblast obrazovanja* ustanovljeno je da su škole za većinu osoba sa težim invaliditetom nedostupne. Predrasude sa kojima se sreću osobe sa invaliditetom i u obrazovanju predstavljaju prepreku koju nije lako savladati i zbog koje se često odustaje od daljeg obrazovanja. U tom smislu valja naročito naglasiti da poseban problem imaju osobe sa težim i vidljivijim hendikepom. Oni koji završavaju specijalizovane škole za pojedine kategorije invaliditeta nemaju problem vezan sa dostupnošću i predrasudama, ali se suočavaju sa posledicama dugotrajne getoizacije tokom školovanja, što takođe prepostavlja ozbiljan problem za one koji žele da nastave školovanje u institucijama redovnog obrazovanja. Takođe, iz navoda ispitanika, moguće je zaključiti da su programi u specijalizovanim školama za decu sa invaliditetom sačinjeni tako da ne podrazumevaju nastavak školovanja. Kada je reč o srednjem obrazovanju, uglavnom se radi o trogodišnjim školama koje pripremaju za određena zanimanja, ali ne i za nastavak školovanja na visokoškolskim ustanovama. Iako tako dizajnirano specijalno srednjoškolsko obrazovanje verovatno zadovoljava obrazovne aspiracije većeg dela učenika ovakvih škola, postavlja se pitanje: ne šalje li društvo na ovaj način direktnu poruku onima koji imaju planove za dalje obrazovanje da to nije realnost za njih? Na ostvarene mogućnosti u obrazovanju svakako utiče i samo zdravstveno stanje OSI. Često, uprkos podršci porodice i dobroj volji u samim obrazovnim institucijama, nije moguć nastavak školovanja upravo zbog čestih remisija bolesti ili komplikovanih intervencija kojima se pokušava popraviti zdravstveni status, što je primarni interes koji potiskuje potrebu za obrazovanjem u drugi plan. Iz pomenutih razloga većina OSI ne postiže maksimum prema sposobnostima u obrazovanju;

Udeo radno angažovanih osoba u ispitivanoj populaciji je veoma mali, a ispitanici su jednoglasni u oceni da su izgledi za zapošljavanje mali. Ova činjenica se obrazlaže najčešće postojanjem predrasuda koje dovode do diskriminacije i na ovom polju. Problem da se opažanje invaliditeta proširuje na čitavu ličnost i u slučaju ocena mogućnosti za zapošljavanje ispitanici su jasno istakli, kao i otpor prema nepoznatom. Opšti društveni

kontekst i previranja u ovom tranzisionom periodu na polju ekonomije, što generalno podrazumeva angažman radne snage univerzalnog tipa, dodatno smanjuje šanse za zapošljavanje ovih lica. Svesni ogromnog društvenog problema nezaposlenosti uopšte, ispitanici ne vide sebe kao potencijalnu radnu snagu u ovom trenutku. U većini slučajeva dobro su procenjeni i sopstveni potencijali, ali i mogućnosti društva da stvori uslove za zapošljavanje. Ustanovljeno je da kod pojedinih ispitanika postoje i predrasude prema vlastitim sposobnostima i opšta nesigurnost i osećaj da lica sa invaliditetom u svetu rada nemaju šta da traže, što je posledica trajnije socijalne izolacije. Sumnju u mogućnosti zapošljavanja su pre ispoljavale osobe sa težim oblicima telesnog invaliditeta i manje obrazovane osobe.

I na polju političke participacije stvari ne stoje mnogo bolje. Nedovoljna integrisanost u primarnim grupama, relativana apstinencija iz viših stupnjeva obrazovanja, nezaposlenost, nisu podsticajno delovali na želje ispitivane populacije za javnim angažmanom. Umesto angažmana u pravcu izmene sopstvenog položaja, može se govoriti o slaboj zainteresovanosti za pitanja od javnog i političkog značaja, dakle o onome što Lazarsfeld naziva "psihološkom paralizom" ili fenomenom "umorne zajednice", kada se posmatra grupa u celini. Kada je reč o političkom i javnom životu, ispitanici su "nevidljivi ljudi". Ipak "kvalitet" ovog odsustva iz javnog života sadržan je u jednoglasnoj oceni da su šanse ovih osoba da se bave javnim ili političkim angažmanom bitno različite od šansi "zdravih ljudi", te da su one veoma male. Iz analize argumentacije za izneseno mišljenje izdvojene su dve grupe dominantnih razloga. Prvu grupu čine razlozi koji se nalaze u okruženju: fizička nedostupnost okoline, uključujući i sve ključne javne institucije, ali i otpor okoline u smislu predrasuda, odbijanja svake mogućnosti da OSI bude legitimni predstavnik interesa svojih sugrađana, stranačkih kolega i sl. Ovo se obrazlaže uopštavanjem određenih telesnih nedostataka na čitavu ličnost. Druga grupa razloga za izostanak iz javnosti situirana je, kako sami ispitanici naglašavaju, u samim njihovim ograničenjima. Apstinencija iz različitih redovnih aktivnosti u društvenom životu (grupe vršnjaka, obrazovanje, zaposlenje i sl.) praćena je povlačenjem iz javnosti uopšte. Kao razlozi navedeni su: nemogućnost da se fizički prati određena dinamika koja se zahteva od osoba koje su angažovane na javnim poslovima, nedostatak iskustva za takav rad, ali i ono što je sadržano između redova ovih odgovora, i predrasude koju i same OSI imaju vezano za mogućnosti javnog angažmana. Određeni broj ispitanika ne veruje u svoje i sposobnosti ostalih osoba sa invaliditetom za ovakav angažman. Ovakvom poimanju mogućnosti u velikoj meri doprinose ukupna iskustva vezana za ne/prihvatanje sredine u kojoj žive, mogućnosti koje su im bile na raspolaganju u važnijim sferama života, kao što su obrazovanje i zapošljavanje. Upravo u ovom smislu *može se govoriti o reaktivnom povlačenju iz*

javnosti. Kada je u pitanju članstvo i angažman u udruženjima, ustanovljeno je da se, uprkos formalnom članstvu, ne može govoriti o nekom većem obimu angažovanja samih osoba sa invaliditetom na popravljanju položaja grupe kojoj pripadaju. Drugačiji primeri su pre izuzetak nego pravilo.

U pogledu poznavanja prava koja pripadaju osobama sa invaliditetom situacija je znatno bolja no na polju opšte informisanosti ispitanice populacije. Međutim, ni u ovom aspektu, koji je od izuzetnog značaja za ukupan kvalitet života OSI, ne može da se govori o visokom stupnju angažovanosti ispitanika, kakav je očekivan s obzirom na marginalizaciju sa kojom se suočavaju. Dominantan odgovor u vezi sa merom ostvarivanja prava koja im po osnovu invaliditeta pripadaju, jeste da ona nisu u potpunosti ostvarena. Paradoksalan podatak je da većina ispitanika, iako nije ostvarila sva svoja prava, nikada nije pokrenula akciju za ostvarivanje tih prava, bilo lično, bilo preko udruženja. U skladu sa ovim podacima je i zapažanje ispitanika o tome ko treba da bude nosilac borbe za njihova prava. Dominira stav ispitanika koji isključuje načelo lične odgovornosti, te se apstraktni subjekt u vidu države ili u vidu konkretnih državnih institucija proglašava odgovornim. Ipak, kod određenog broja osoba sa invaliditetom se lagano formira uverenje da pomak u ostvarivanju njihovih prava dobrim delom zavisi upravo od neposrednog ličnog zalaganja i napora koje čine njihove organizacije

Budući da je u najneposrednijoj vezi sa gore navedenim aspektima uključenosti u socijalne institucije, materijalni standard odslikava kako nivo socijalne integracije ove grupe, tako i direktno kvalitet mera institucionalne socijalne zaštite. Materijalni standard osoba sa invaliditetom je izuzetno nizak, pa se može reći da je najveći deo ispitanice populacije siromašan, te da nije u stanju da zadovolji elementarne potrebe, često ni one najneposrednije vezane za invaliditet. Posebno nizak materijalni standard zabeležen je kod korisnika usluga ustanove za trajni smeštaj osoba sa invaliditetom, kao i kod onih sa teškim fizičkim ili senzornim oštećenjima, čiji budžet je opterećen dodatnim izdacima.

Kulturni standard OSI

Budući da su najčešće nezaposlene, osobe sa invaliditetom imaju nešto više slobodnog vremena. Već izneti nalazi koji se odnose na reakciju okoline na invaliditet, obrazovanje, zaposlenost, kao i materijalni standard, sugerisu *strukturisanje njihovog slobodnog vremena odnosno ukupnog kulturnog standarda*. Dobijeni podaci ukazuju da je pasivna dokolica dominantna kod ispitanikâ. I u slučaju osoba sa invaliditetom, pokazalo se da nivo obrazovanja uređuje strukturu slobodnog vremena, ali ne bez uticaja tipa i težine invaliditeta. Takođe, veoma važno je naglasiti da su

najčešće aktivnosti koje se vezuju za kulturni standard ispitanika upravo one koje ne zahtevaju kontakt sa "javnošću", sa drugim ljudima. Samo ispitanici kod kojih je zabeleženo dobro nošenje sa vlastitom bolešću i bolja socijalna integracija imaju i kulturne aktivnosti koje podrazumevaju izlazak van kuće ili doma. Razloge kulturne "apstinencije" ispitanici najčešće obrazlažu nedostupnošću kulturnih ustanova i nedostatkom materijalnih sredstava. Deo objašnjenja ukazuje i na postojanje osećanja izolacije i nesamostalnosti, koja sigurno ne stimulišu izgradnju i zadovoljavanje kulturnih potreba.

Dostupnost okruženja osobama sa invaliditetom

O dostupnosti okruženja dobijeni su uniformni podaci. Svi ispitanici konstatovali su nedostupnost objekata u okruženju. Ova nedostupnost se javlja u različitim vidovima. Osobama sa teškim telesnim invaliditetom, naročito korisnicima invalidskih kolica, nedostupna je većina javnih objekata na ispitivanoj teritoriji. Ispitanici koji se kreću bez problema i imaju neku vrstu senzornog invaliditeta, isuočavaju se s drugom vrstom problema. Osobama koje ne mogu da čuju i govore, nedostupne su sve javne institucije, jer zakonski one nisu u obavezi da imaju gestovnog prevodioca. Takođe, osobe koje ne vide imaju problem sa kretanjem, jer ne postoji na svim raskrsnicama zvučni semafori, a liftovi sa zvučnim biranjem funkcija su prava retkost u javnim ustanovama. Kada se govori o dostupnosti, problem se ne završava samo na fizičkoj dostupnosti socijalnog okruženja. Problem se proteže i na nedostupnost socijalnih resursa zbog kulturnih barijera, u čijoj osnovi se nalaze stereotipi koji su najvidljiviji kroz različite oblike diskriminacije i kroz pomenuto uopštavanje fizičkog/senzornog invaliditeta na čitavu ličnost. Sve ovo rezultira getoizacijom ove društvene grupe i njenim niskim udelom u društvenom životu.

Ukupna ocena vlastitog društvenog položaja OSI

Analizom ocena vlastitog položaja u društvu, brige države i lokalne vlasti usmerene ka osobama sa invaliditetom, kao i procenom šta je to što se na polju popravljanja njihovog položaja moglo učiniti, ustanovljeno je sledeće: Ispitanici su jedinstveni u oceni da je položaj osoba sa invaliditetom u Srbiji veoma težak, ali ne postoji potpuno slaganje oko razloga. Dominantan argument za loš položaj je nizak materijalni standard, tačnije siromaštvo. Drugi razlog po učestalosti je nedostupnost okruženja, kao jedan od najvećih problema koje osobe sa invaliditetom imaju u okruženju. Ne samo ostvarivanje prava na ortopedska i ostala pomagala, već i ostalih prava koja proizlaze kako iz samog statusa osobe sa invaliditetom tako i iz ostalih univerzalnih prava (pravo na obrazovanje, rad i sl.), često ne ide

bez teškoća, što takođe ispitanici smatraju uzrokom svog lošeg položaja. Kada se tome doda i činjenica da ispitanici na osnovu ličnog iskustva navode i osećaj izolovanosti i reakcije okruženja u pravcu nerazumevanja i diskriminisanja po osnovu invaliditeta, onda zasnovanost njihove ocene o svom lošem statusu u društvu ne može biti dovedena u pitanje. Ispitanici u svojim odgovorima koji se odnose na mogućnosti države i lokalne vlasti da odgovore na neke njihove nerealizovane potrebe često ne razlučuju ingerencije države od ingerencija lokalne samouprave, što govori kako o neinformisanosti i relativnoj izolaciji u kojoj žive tako i o nedovoljnoj angažovanosti relevantnih institucija u smislu upoznavanja ove populacije sa mehanizmima ostvarivanja njihovih pojedinačnih prava.

Odgovori ispitanika na pitanje šta bi prvo zatražili da odgovorni u zemlji učine za ovu populaciju veoma su raznovrsni i teško da bi mogli da budu svrstani u okvire jedne korektne tipologije. Ova činjenica upućuje na to da je ogroman broj potreba ove populacije nezadovoljen, kao i da su potrebe različite kod pojedinih kategorija lica sa invaliditetom, te da bi valjana socijalna zaštita morala da bude temeljena na "snimanju" ovih potreba na terenu. Iako su problemi koje navode ispitanici brojni, mnogi se tiču zaista elementarnih potreba. Rešenje mnogih od njih ne iziskuje ni skupe ni sistematske zahvate u sredini u kojoj žive. Potpuno razumljivo, nezadovoljene elementarne potrebe su razlog da u navedenim eksplikacijama vlastitog položaja ispitanici daleko manje pažnje posvećuju, uslovno rečeno, višim potrebama: kulturnim, obrazovnim, potrebama za stvaračtvom itd. Navodi ispitanika koji, uprkos generalnoj oceni da je položaj OSI veoma loš, ukazuju na velike razlike koje postoje među pojedinim pripadnicima ove populacije, mogu upućivati na nedoslednost u socijalnoj zaštiti usmerenoj prema ovoj grupi. Zapaženo je da ispitanici uglavnom ne govore eksplicitno o ličnom angažmanu i zalaganju da se položaj osoba sa invaliditetom u Srbiji popravi. No činjenica da se sporadično i to pitanje otvara pokazuje da se u ovoj populaciji polako definiše i pitanje lične odgovornosti OSI i njihovih organizacija za položaj u društvu. Ipak, još uvek je dominantno paternalističko razumevanje uloge države u regulisanju statusa ove grupe. Iako deo ispitanika nije u stanju da svoje probleme uopšti i prezentuje ih kao probleme grupe, iznošenje njihovih iskustava u relevantnim oblastima socijalnog života daje dovoljno argumenata za zaključak da je njihov ukupni položaj takav da možemo govoriti o sistemskoj marginalizaciji ove društvene grupe.

* * *

Iz svega navedenog nameće se zaključak da – uprkos ogromnom pomaku u regulisanju pravnog statusa, koji insistira na inkluziji, punom učešću itd., intervencijama države na popravljanju stanja u ovoj oblasti,

delimičnoj senzibilizaciji javnosti – životne priče ovih ljudi ukazuju na to da oni uglavnom žive izvan zajednice. Drugim rečima, neostvarene obrazovne aspiracije, niska zaposlenost, neuključenost u institucije javnog i političkog delovanja, nizak stepen aktivizma svake vrste, kulturna apstinenca, nedostupnost okruženja, nizak materijalni standard – pokazuju da je konstantna socijalna inhibicija na različitim nivoima društvenosti proizvela odgovor u smislu samoizolacije i prihvatanja života sa invaliditetom, ali ne i života sa punim učešćem u zajednici, a poruke koje su iz socijalnog i kulturnog konteksta upućene ovoj grupi najčešće uslovljavaju prihvatanje “negativnog identiteta”. Samo retki primeri pokazuju suprotno. U okviru kulturom i društвom definisanih okolnosti stvara se okvir unutar koga pojedinac manje ili više razvija svoje mogućnosti i potrebe. U tom smislu, ove podatke je moguće tumačiti kao potvrdu da je samoodređenje pojedinca ili razumevanje ličnog identiteta omeđeno njegovim društvenim položajem i položajem društvene grupe kojoj pripada. U slučaju osoba sa invaliditetom, potenciranje ograničenja kroz generalizaciju invaliditeta u primarnom i sekundarnom socijalnom okruženju ugrađeno je kao dominantan segment njihovog ličnog identiteta, što vrlo često umanjuje šanse za punu socijalnu integraciju. Iz ličnih iskustava OSI, ali i iz podataka koje smo dobili analizom institucionalnih okvira socijalne zaštite, kao i analizom rada njihovih udruženja i ostalih već pomenutih oblasti socijalnog života, vidljivo je da društvena praksa – stvarnost zaostaje za pravnom regulacijom ove oblasti, te da je potrebno učiniti mnogo kako bi se smanjila socijalna isključenost. Letnja škola “Zabрана diskriminacije osoba sa invaliditetom”, koju je organizovao Pravni fakultet u Beogradu, dobar je put da se senzibilise javnost za potrebe osoba sa invaliditetom, ali i markiraju prioriteti u daljem radu na smanjenju socijalne isključenosti ove izuzetno vulnerabilne društvene grupe. To je prilika i da se akademska javnost upozna sa ovim problemom, koji će, nadamo se, konačno dobiti status relevantne teme u budućim naučnim istraživanjima.

LITERATURA:

- P. Abberly, (1996), “The Concept of Oppression and the Development of Social Theory of Disability”, in: L. Barton, M. Oliver (eds), *Disability Studies: Past, Present and Future*, Leeds: Disability Presss.
- D. Allen, “Creating A Public Health Fokus On Disability”, *National Conference on Disability and Health*, Proceedings, Dallas 1998. Dostupno na: <http://www.cdc.gov/Proceedings>, Conference on Disability and Health
- J. Anderson, (1991), “Physical Disabilities Resulting In Handicap”, in: *Oxford Textbook of Public Health*, sec. edition, Oxford Medical Publication.
- D. Andrejević, (1994), *Korenji invalidnosti, Otvorena vrata*, Zavod za tržište rada, Beograd.

S. Bassel, (1998), "Perception Of Disability". *National Conference on Disability and Health*, Proceedings, Dallas 1998. Dostupno na: <http://www.cdc.gov/Procedings>, Conference on Disability And Health.

M. Bogdanović, (1994), *Metodološke studije*, Institut za političke studije, Beograd, 81–120.

V. Cucić (ur.), (2001), *Osobe sa invaliditetom i okruženje*, CPA, Beograd.

L. Despouy, (2001), *Ljudska prava i lica sa posebnim potrebama*, Jugoslovenski komitet pravnika za ljudska prava, Beograd.

Dž. Evans, (2005), "Osobe sa invaliditetom", u: A. Bringgs, P. Cobley (ed), *Uvod u studije medija*, Clio, Beograd.

R. Imbie, (1997), "Rethinking the Relationships Between Disability, Rehabilitation and Society", *Disability and Rehabilitation*, 19, 263–271.

D. Macić, i dr. (1999), *Evaluacija stavova učenika kao pokazatelj mogućnosti integracije invalidnih vršnjaka*, Defektološki fakultet, Beograd.

P. Minaire, (1992), "Disease, Illness And Health", *Theoretical Models Of Disablement. Built in of World Health Organization*, 70, 373–379.

S. Nagi, (1991), "Disability Concept Revised", in: *Disability in America* (edited by Pope), Institute of Medicine. National Academy Press. Wasington DC, 309–325.

C. Nikolić-Simončić, (1994), *Sociologija hendikepiranih osoba*, Defektološki fakultet, Beograd.

J. Petrović, (2004), "Pravni status osoba sa invaliditetom", *Teme*, 4/2004, 381–420.

J. Petrović, (2005), "Osobe sa invaliditetom i društveno okruženje", u: *Osobe sa hendikepom – prava, mogućnosti i razvoj*, Odbor za građansku inicijativu, Niš, 69–100.

Jasmina Petrović, (2007), "Jezik invalidnosti i dominantni teorijski okviri proučavanja kao indikator socijalnog položaja osoba sa invaliditetom", u: *Zbornik radova Filozofskog fakulteta Univerziteta u Prištini*, XXXVI, 259–70.

Jasmina Petrović, (2007), *Odnos društva prema invalidima u Srbiji – studija slučaja*, Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd..

Jasmina Petrović, (2008), "Pravni aspekti zaštite osoba sa invaliditetom", u: N. Petrušić (prir. i ur.), *Pristup pravosuđu – instrumenti za implementaciju evropskih standarda u pravni sistem Republike Srbije*, Pravni fakultet u Nišu, Niš, 411–47.

J. F. Ravaud, (2001), "Vers un Modèle Social du Handicap: L'influence des Organisations Internationales et des Mouvements de Personnes Handicapées", in: *Cahiers Mudico-sociaux*, ed. Raphaël de Riedmatten, Edition Médecine et Hygiène, Genève, p. 55–68.

D. Tatić, (2008), *Zaštita ljudskih prava osoba sa invaliditetom*, Službeni glasnik, Beograd.

J. Trkulja (ur.), (2003), *Prava osoba sa invaliditetom*, CUPS, Beograd.

Jasmina Petrović

**SOCIAL STATUS OF PERSONS WITH DISABILITIES
IN SERBIA: BETWEEN DISCRIMINATION
AND INTEGRATION**
– A Case Study (Results of Sociological Research)

Summary

The lecture presents the results of a research in the social position of people with disabilities in Serbia from the theoretical framework of the so-called social constructivism. This theoretical approach advocates the view that disability is a phenomenon that can not be separated from the historical, legal and social context, and that it is a problem that can not be reduced to the primary health damage of individuals, but it discusses whether and to what extent the social environment is adjusted to different abilities of individuals. The participation in social life is therefore viewed as an indicator of the willingness of social environment to engage the available capacities of persons with disabilities. The commitment to this kind of interpretation of disability meant that the attitude of society towards people with disabilities in Serbia should be examined in several key areas, and the lecture presents the results of studying the life histories of thirty people with disabilities through the most important aspects of their interaction with the narrower and wider social environment.

The analysis of these life histories has shown that the prejudices that are deeply rooted in the culture represent a key fact in the interpretation of the overall relationship of society to the studied population. Incompetence attributed by the environment is attached to disability as the primary damage. As a result, the generalization of the primary damage to the entire personality occurs. The outcome of the persistent preservation of prejudice is an environment which is unavailable, the exclusion from social life and the establishment of a social distance by the population majority. Moreover, it was found that the personal identity of people with disabilities is inextricably linked to their social identity. Thus, within the culturally and socially defined circumstances, a framework is created that (does not) allow individuals to develop their abilities and needs.

Key words: people with disabilities, the social model of disability interpretation, prejudice, discrimination, systemic inhibition, marginalization;

OGLEDI

UDK 821.163.41.09-31 Андрћ. И.

Dragoljub M. Popović

Pravni fakultet Univerziteta Union, Beograd

MISAO O PRAVU U “PROKLETOJ AVLJII” *

Rezime: U ovom radu autor je svojoj istančanoj pravnoestetičkoj analizi podvrgao znamenito delo Ive Andrića *Prokleta avlja*. On se latio nimalo lakog zadatka da iz književnog dela izluči pravnu misao, ne narušavajući pri tom umetničko tkivo i umetničku vrednost tog dela, ne oštećujući ono što ga čini umetničkom tvorevinom, ne dirajući, dakle, u njegovu umetničku autonomiju i umetnički status. Njemu je pošlo za rukom da, na osnovu brižljivog pravnoestetičkog pro-matrana i razmatranja, predoči čitav jedan spektar pravne misli književno oblikovane i sadržane u ovom Andrićevom delu, različita osvetljenja pravnog fenomena ostvarena književnim postupkom i izvedena književnim sredstvima. Iz tih razloga će svaki čitalac ovog teksta, pogotovo ako je pravnik, svoja saznanja o pravu epistemološki obogatiti i pravnom mišlju, koju je njegov autor pronicljivo otkrio tamo gde se ona retko traži i još ređe nalazi.

Ključne reči: država, pojedinac, vlast, vladalac, egzekutiva, politička krivica, legitimnost vladavine

1. Pravnički okvir priповедanja

“Prokleta avlja” je, moglo bi se reći, roman s više glavnih likova. U njegovo tkivo su utkane prepletene životne pripovesti bosanskog fratra, mladog turskog bogataša iz mešovitog braka i okorelog upravnika zatvora. Svaka od ovih je prikazana u sažetom i jezički salivenom obliku. Dve su dovedene do samog kraja, dok je treća, ona upravnikova, na izgled

* Fond “Miodrag Jovičić” je osnovan 2000. godine sa ciljem da očuva uspomenu na akademika Miodraga Jovičića i unapredi izučavanje naučnih oblasti kojima se on bavio. Uprava Fonda je na predlog stručnog žirija donela odluku da nagradu za 2010. godinu dodeli prof. dr Dragoljubu M. Popoviću, redovnom profesoru Pravnog fakulteta Univerziteta Union. Svečano uručenje nagrade je održano 25. oktobra 2010. godine na Pravnom fakultetu Univerziteta u Beogradu. Tom prilikom prof. dr Dragoljub M. Popović je održao predavanje na temu: Misao o pravu u “Prokletoj avlji”.

ostala nedovršena. Taj privid je poništen upravnikovim svakidašnjim postupanjem i životom u teskobi zatvora kojim upravlja, njegovim potpunim egzistencijalnim bezizlazom. On je više od zatvorenika utamničen u strašnom istanbulskom istražnom zatvoru, prokletoj avlji, u kojoj osobenim načinom zapoveda. Za razliku od pritvorenika tamničar se otud nikako ne može izvući. On izgleda kao da je živ sahranjen u prokletoj avlji.

Ako se za trenutak zanemari ovaj suštinski domet pripovedanja čitavo izlaganje u "Prokletoj avlji" se ukazuje kao sećanje na fra-Petrove slikovite priče, koje se odnose na njegov boravak u turskom istražnom zatvoru. To je u stvari osnovni sklop romana, iz kojeg se pripovedač upušta u suptilna i nemametljivo saopštenu razmatranja koja bi stručnjak verovatno ocenio kao ona filozofskog reda.

Osnov pripovesti je dakle, njen pravnički okvir – jedan slučaj boravka u istražnom zatvoru u dalekoj prestonici carstva. Sva je arhitektura romana položena na takav, reklo bi se, pravnički temelj. Razumevanje ličnosti, njihovih odnosa i situacija nije moguće bez tog, pravnog okvira, koji oblikuje pripovest i gospodari dinamikom njenog toka. Fra-Petrova saznanja prestaju kad napusti zatvor, a on pod ogromnim utiskom doživljava neprekidno, do kraja života, pripoveda o svom boravku u zatvoru i ličnostima koje je tamo upoznao.

Bez takvog, u osnovi pravničkog, ključa razumevanja događaji ne bi bili dovoljno jasni, a ličnosti bi izgubile identitet (recimo, Karađoz) ili nam ne bi bile dovoljno razgovetne (na primer, Ćamil). Štaviše, Ćamilova tragedija, da je okončana u običnom ludilu sred nekog grada ogromne carevine, ne bi imala onaj užas koji je prati kad se osloni na pravni temelj pripovesti.

Ovakav okvir pripovedanja, izlaganje o jednom slučaju pritvora, ma koliko bilo povod za dublja, egzistencijalna, piščeva razmatranja, predstavlja podlogu na kojoj je pisac saopštio i svoj pogled na pravo.

2. Istoriska utemeljenost

Druga ključna činjenica pripovedačkog postupka, bar kad je o pravu reč, pronalazi se u Andrićevom realizmu. Pisac je istorijski situirao pripovest, potpuno dosledno, jasno i razgovetno. Zato bismo u jedan mah mogli zaključiti kako je piščeva misao o pravu u stvari misao o jednom određenom pravnom poretku u datom vremenu, a to će onda reći i u jednom prepoznatljivom stadijumu razvitka tога poreтka.

Iako realizam pripovedačke tehnike vodi ovakvom zaključku, moglo bi se ipak tvrditi da je fra-Petrov slučaj uzet kao primer, kao jedna paradigma, koja svedočeći o konkretnoj stvarnosti treba da pokaže ono što tu stvarnost nadilazi. Taj primer je sasvim izvesno okrenut egzistencijalnom,

koje ima zadatak da slika i prikazuje suštinu. Egzistencija, da se poslužimo Sartrovom mišlju, prethodi esenciji. Ova se samo iz egzistencije može spoznati.

Drugim rečima, iako se to površnim čitanjem ne da odmah utvrditi, Andrić apstrahuje stvarnost čijem opisu pribegava. Njegova apstrakcija ipak ne ide tako daleko da potpuno izostavi istorijsku i teritorijalnu stvarnost, kako recimo, postupa Kafka, ili među našim savremenicima Ignasio Padilla, koji teži da takav postupak proizvede u svojevrsno književno načelo.

Za razliku od ovog, Andrićevi likovi su u konkretnoj i prepoznatljivoj istorijskoj situaciji i na sasvim određenom području. Oni sami i događaji koji se oko njih pletu, deluju potpuno verodostojno. Andrić se ne služi lažnom akribijom, koja je upravo ulazila u modu kad je on pisao svoje delo, ali ostaje utisak da bi pažljiv istraživač prošlosti u starim krivičnim spisima i zatvorskim spiskovima mogao pronaći i bosanskog fratra i mlađog, zanesenog bogataša.

Vremenska i prostorna utemeljenost pripovedanja, udružena s pravnim okvirom čitavog romana, predstavlja polaznu tačku razmatranja o pravu, kakovom je Andrić pribegao u svome remek-delu. Misao o pravu je opšta, nadilazi istorijsku stvarnost, koja joj čini podlogu i uzdiže se nad ovom. Ta misao ima svoju usmerenost i odlikuje se posebnim temama, kojima se bavi.

3. *Odnos države i pojedinca*

Glavni problem kojim se Andrićeva misao o pravu zanima u "Prokletoj avlji" predstavlja odnos države i pojedinca. Nadmoć državne mašinerije nad ljudskom jedinkom i njenom slobodom prikazana je u kratkim, osnovnim, majstorski besprekornim potezima.

Pojedinac može biti liшен slobode. To lišenje ima pravni pretekst i vodi različitim ishodima. Andrić na početku izlaganja navodi tri moguće sudbine lica lišenih slobode, koja dopadnu stambolskog istražnog zatvora. Jedni se, kaže, ispituju za suđenje, drugi tu odleže kratkotrajnu kaznu, dok se treći odatle upućuju u progonstvo. Tu je namerno, radi poštovanja dinamike razvoja pripovesti, izostavljena četvrta varijanta sudbine, ona najgora, koju će pisac docnije otkriti čitaocu u Ćamilovom slučaju.

Pojedinac dakle, može izgubiti slobodu, a videće se docnije i sam život, u sudaru s tom strahotnom mašinerijom oličenom u zidovima tamnice, stražarima i samom upravniku. Država u svom postupanju može unesrećiti, pa i uništiti pojedinca, ali je njeno postupanje odeveno u zagonetku prava, koja mu pribavlja atribut dopuštenosti.

Andrić je opčinjen neobičnim, ponekad zlokobnim trouglom, koji čine država, pojedinac i dopuštenost državnog delanja usmerenog prema

pojedincu. Pisca “Proklete avlige” ne zanimaju odnosi među samim pojedincima, njihovi ugovori, brakovi i svakovrsne pogodbe. Njega vodi misao o odnosu države i ljudske jedinke. Drugim rečima, Andrić ostavlja privatno pravo izvan vidokruga, da bi razmatrao javno pravo.

Osnovni pojam javnog prava je vlast, a u pojmu vlasti Andrić savsim jasno uočava činjenicu nadređenosti i nadmoćnosti njenih nosilaca, odnosno državnih upravljača, nad pojedincem. Pri ovome je Andrićeva misao o javnom pravu u stvari svedena na ono što se u svakidašnjem životu ukazuje kao suština pojma vlasti – na pojave zapovedanja i potčinjavanja.

Nosilac vlasti izdaje zapovest koju pojedinac mora izvršiti kako bi utekao zlu, sadržanom u kazni za prekršaj zapovesti. Na ovoj tački se ukaže još jedna, reklo bi se suštinska, redukcija Andrićeve misli o javnom pravu. Ta redukcija će biti od značaja pri izboru posebnih tema njegovog razmatranja. Reč je o tome da je Andrić pojam javne vlasti sveo na izvršnu vlast. Korak više i doći ćemo do tvrđenja da, ako nema obruča i kočnica izvršnoj grani vlasti, onda svakako ulazimo u polje arbitrerne i autoritarnе vladavine. Ovu osetljivu granicu između razobručenosti i zauzdanosti vlasti Andrić je na neki način postavio u središte sopstvene misli o pravu.

4. Misao o vlasti

Razmatranja o vlasti, a posebno o njenoj izvršnoj grani, su pisca “Proklete avlige” odvela do nekoliko različitih tema. Najpre se uočava njegovo zanimanje za način postupanja egzekutive (4.1), zatim za pitanje o mogućem nadzoru nad tom granom vlasti (4.2). Još tri pitanja su u ovome redu od posebnog značaja, mada je Andrić jedno od njih u velikoj meri uspeo da izbegne. To je ono o mogućem ograničenju islamskog vlađaoca (4.3). Za ovim dolazi pitanje o tzv. političkoj krivici (4.4). Najzad, poslednje u nizu, pitanje o zasnivanju i legitimnosti vladavine, po mnogo čemu prevazilazi obično razmatranje o izvršnoj vlasti i gotovo da se ukaže suštinskim za čitavu pišćevu misao o pravu (4.5).

4.1. Postupanje egzekutive

Način postupanja izvršne vlasti pronalazimo u upravnikovom odnosu prema prtvorenicima. Karađozovo ponašanje je istočnjačko. Ono je mešavina iskonske lukavosti s iskustvom modernog islednika, bar ako se posmatra u tehničkom smislu.

Kad prtvorenici misle da se šali, Karađoz “ostaje neumoljivo ozbiljan, hladan i učtiv”. On igra svoju policijsku igru tako što se “benavi... urla ili šapuće ... izigrava glupaka ili ostrvlijenog krvnika ili čoveka od srca i razumevanja, sve naizmence i sve sa istom iskrenošću i ubedljivošću”.

Pri svemu tome Karađoz je suštinski razobručen. Njegova diskreciona ovlašćenja su ogromna. On može oslobođiti, a može i kazniti. Zato kaže pritvoreniku: "Kupi prnje i da te moje oči više ne vide, jer će narediti da te prebiju kao mačku."

Državni mehanizam poznaje ipak izvesna pravila u svome hodu. Zbog toga, iako je Karađozova vlast položena na temelj diskrecionih ovlašćenja, ta se vlast sprovodi u sultanovo ime, te način na koji se vrši može izazvati pritužbe. "Žalbe na Karađoza bile su česte i raznovrsne; čak se postavljalo pitanje njegovog smenjivanja; veziri su na Divanu raspravljeni o njemu i ne jednom."

Upravnikova diskreciona vlast je pored svega u stanju da avliju održava u "kakvom-takvom zaptu i redu", te zbog toga Karađoz ostaje na svoje mesto. Državni cilj – red, makar i kakav-takav – ostvaruje se pomoću upravnikovog svakodnevног postupanja.

To postupanje je osobeno i ono, u piščevom jezgrovitom opisu, odgovara nečem što bi se moglo smatrati tipičnim za radnju egzekutive, koja je pod slabim ili skoro nikakvim nadzorom. "Njegov način rada čudovišan je i ponekad za pojedinca strašan, ali u tom načinu postoji uvek mogućnost iznenađenja ... kao neka vrsta večite lutrije i stalne neizvesnosti za apsenike."

Na ovom mestu se svakako nameće poređenje s Kafkom, čiji junak ne može dokučiti zašto ga državna mašinerija proganja. Ne mogu to ni mnogi pritvorenici u prokletoj avlji, međ ovima i fra-Petar i Čamil, a misao o postupanju egzekutive se zbog toga ukazuje kao vladavina pomoću straha. Ili još tačnije, reč je o vladavini neizvesnosti, kojoj je svojstvena neprestana pretnja zlom. Zastršivanje neizvesnošću je slika koju Andrić nudi kao način postupanja egzekutive snabdevene diskrecionim ovlašćenjima, nad kojom je nadzor skoro nepostojeći.

Toliko je slabašan nadzor nad nosiocem vlasti da ova u Karađozovom slučaju može sasvim prerasti svaku razumnu granicu diskrecionih ovlašćenja. Od tog nije imuna egzekutiva ni u mnogo modernijim uslovima i drukčije uređenim državama od turskog carstva koje Andrić uzima za pozornicu zbivanja u romanu.

Upravnikova vladavina avljom u pojedinim trenucima daleko nadmašuje stepen široko shvaćene i slabo nadzirane diskrecione vlasti i doseže dotle da umesto vladavine pomoću straha postane u istinu vladavina pomoću samog zločina.

Zlo koje Karađoz stavlja u izgled starom Jermeninu, Kirkoru, deluje sasvim uverljivo i blisko, pa Jermenin ispravno shvata opasnost koja se krije iza upravnikovih reči: "dina mi i amana, pašće to meso sa tebe u muškama i neće ga ostati ni onoliko koliko ga ima na dečaku od deset godina".

Stari Jermenin će pristati na ucenu i nagodbu da bi izbegao zlo, dok međutim Ćamilu to neće poći za rukom, usled kolosalnog nesporazuma u kojem njegova plemenita duša saobraća s čitavim svetom. Jedanput dalekle, pretnja zločinom, koja je i sama to, drugi put opet istinski zločin sam, to je način postupanja vlasti. Državni cilj se pri tome shvata onako kako ga razume konkretni nosilac izvršnih ovlašćenja. Ova su sa svoje strane toliko široka da mogu obuhvatiti ne samo lagodno shvaćenu upravnu diskrecionu moć, nego i mnogo više od toga. Ona obuhvataju i sam zločin, te nam se zato u pojedinim trenucima izvršna vlast ukazuje kao potpuno slobodna u postupanju. Gotovo bi se reklo, kao da nije vezana pravom.

Uprkos ovakvim razgovetnim znacima razobručenosti egzekutivne međutim, Andrić zalazi u pojam izvršne vlasti mnogo dublje i stiže do misli o mogućem nadzoru nad ovom, u istorijskom i društvenom kontekstu koji čini okosnicu romana.

4.2. Nadzor nad egzekutivom

Karađoz upravlja avlijom pod nadzorom same carske vlade. Veziri na Divanu raspravljaju o tome da li ga treba smeniti. Izvršna vlast u prostranom carstvu nije prema tome, lišena nadzora. Ipak, Andrić u pitanje nadzora nad egzekutivom najviše zalazi onda kad pripoveda o Ćamilovom hapšenju, do kojeg je došlo u Smirni, odakle je prebačen u prestočiću tamnicu.

O tome hapšenju raspravljaju lokalni valija, područni nosilac izvršne vlasti i tamošnji kadija, koji nam se ukazuje kao pripadnik druge grane vlasti – one sudske. Kadija uverava valiju kako nema razloga za Ćamilovo hapšenje. Najpre to čini tako što valiji predviđava činjenicu da Ćamil nije učinio ništa što bi ga dovelo u sukob sa zakonom. Mladić se bavio naukom i čitao knjige, to je bilo sve. Valija, očigledno intelektualno inferioran spram kadije, odvraća kako o tom ne može “da lupa glavu”. O pritvoreniku dodaje kako bi mu bilo bolje “da ne ispituje mnogo šta je koji sultan nekad radio, nego da sluša ono što ovaj sadašnji zapoveda”.

Kad učeni kadija na ovaku primedbu zavapi “pa to je nauka, to su knjige”, valija napomene kako će onda biti da knjige ne valjaju, te Ćamil svakako mora odgovarati.

Uporni kadija i dalje pokušava, pa tvrdi kako su nesrećnog mladića oklevetali, ali valiju ni tako ne može ubediti. Ovaj postupa u skladu s hijerarhijskim načelom i mladića će uputiti u Stambol. Pri tome dodaje kako u njegovom vilajetu “svak treba da zna šta radi i govori”, jer on, valija, zna “samo jedno: red i zakon”.

Kadija je međutim, mnogo više od valije čovek zakona, te ga u tom času oštro i prekorno pogleda, izjavivši kako misli da “svi to branimo”.

Kadija u stvari predlaže da se Ćamilov slučaj “raspravi i raščisti” u samoj Smirni, na lokalnom nivou, ali valija takvu mogućnost odbacuje.

Andrić preko portreta, zalazi u dušu izmirskog valije: “Bezbrk, sitan i usukan čovek, slabotinja i nemoćnik, pet para hleba ne može stati u njega, a toliko zla može da počini. Uvek sumnjičav i kiseo, od dve mogućnosti sklon uvek onoj goranj, a kad se od nečeg uplaši, postaje strašan.”

Valija je područni administrator autoritarne vlade, suštinski ustrassen za sopstveni položaj. Rukovodi ga jedino logika egzekutive i izmicanja od odgovornosti. On je tipičan primerak birokratske vrste, kakva uspeva na raznim stranama i u svim vremenima. Kadija je međutim, šerijatski pravnik. Predlažući rešavanje Ćamilovog slučaja na područnom nivou on postavlja zahtev da se jedno upravno rešenje – ono o Ćamilovom pritvoru – podvrgne kontroli zakona. Valija je pravu manje vičan od kadije i sa svim ispravno oseća da se zaključak do kojeg bi se u konkretnom slučaju moglo doći u pravničkom razmatranju, može naći u raskoraku s njegovim mišljenjem i rešenjem kakvo je doneo.

Izreka prava o valijinom administrativnom postupanju može biti ne povoljna po ovo, a i po samoga valiju, te taj ustrašeni birokrat ustupa predmet višoj vlasti. Zbog toga propada kadijin pokušaj da Ćamilov slučaj razmatra pravo, ali i da se područni organ vlasti dovede pod nadzor zakona.

Slika lokalne uprave, koja se ukazuje pri razgovoru dvojice funkcionera, s jedne strane potkrepljuje ono što je napred kazano. Područni organ egzekutive je u stanju da izmakne pravnom nadzoru i oslonjen je jedino na hijerarhijsko načelo postupanja.

S druge strane, kadijina intervencija, ma koliko neformalna i odevana u ruhu istočnjačkog autoritarizma, ipak nagoveštava mogućnost nadzora nad izvršnom vlašću. Pisac želi da se poput svog drugog junaka, fra Petra, stavi na Ćamilovu stranu. On je uz obespravljenog uhapšenika, kojeg jedino intervencija prava može spasti. Ta intervencija nije sasvim nemoguća – kadija zvuči kao da bi mogao ubediti nekog drugog valiju, nešto drukčijeg od onog s kojim razgovara – ali intervencija prava ipak izostaje.

Kontrola egzekutive u carstvu nije dakle, isključena, ali nikako nije sistematska i pogotovo ne predstavlja pravilo. Nesrećnome Ćamilu zbog toga preostaje jedina mogućnost – da se njegov predmet pred središnjim organom vlasti raspravi onako kako zapovedaju pravne norme, koje može biti sputavaju ili ograničavaju i samog vladaoca.

4.3. Ograničenje islamskog vladaoca

Pitanje o ograničenju vladaoca, teško i zamršeno, filozofsko i teološko koliko i pravno, mogao bi razmotriti samo neko ko je stručnjak za sve te oblasti istovremeno. Uzgredna napomena se o tome ipak nameće i u laičkom razmatranju, iz više razloga.

Sultan je naime, u ono doba poglavar svih muslimana sveta i njegova zapovest ima snagu zakona. On može izdati fetvu ili kanun, ali uprkos tome ne može sadržinom tih akata protivreći Koranu, zasnovanom na otkrovenju.

Pitanje koje se na ovaj način postavlja nije stoga istovetno s onim o mogućem samoograničenju vlasta u zapadnom obliku absolutne monarhije. Apsolutni monarch je zakonodavac u punom smislu reči. Njega samo prosvetiteljstvom nadahnut državni cilj može rukovoditi, ali ne i ograničiti u onom smislu u kojem je sultan ograničen Koranom.

Ovakvo razmatranje je filozofskog reda i kao sva slična nalazi se prilično udaljeno od životne stvarnosti, pa tako i od Čamilovog predmeta, koji dospeva u nadležnost sultanove središnje vlade. Andriću je jasno da postupanje u predmetu koji je osnovica romana može, ali ne mora biti podvrgnuto pravu. Verovatno zbog toga izostaje i suptilna nedoumica o mogućem ograničenju vladalačke vlasti. Andrić je potpuni i dosledni realist, koji pravno-filozofsko pitanje dodiruje samo onda kad ono ima neposrednu i razgovetno izraženu vezu sa životnom stvarnošću.

4.4. Politička krivica

Najteže pravno-filozofske pitanje, ono o domaćaju vladalačke vlasti, prelama se ipak u jedno pitanje mnogo praktičnijeg obeležja. Iako praktičnije, ono je dovoljno načelno, a problem na koji se odnosi neugodan i šakaljiv, te svaki nosilac vlasti želi da ga izbegne. To je problem tzv. političke krivice i političkih krivaca. Oni upravo svojim postojanjem uzne-miravaju i muče upravnika zatvora – Karađoza. On više voli “da se rve sa stotinom sitnih i krupnih prestupnika iz običnog kriminala nego da ima posla s jednim političkim krivcem”.

Politički krivci su drukčiji od običnih; to je jasno i Karađozovoj sirovoj prirodi. Takve krivce on smatra “prolaznim” i u dnu duše oseća da je njihova krivica drukčije vrste u odnosu na one njegovih redovnih klijenata – običnih protuva, secikesa i ubica. Upravnik zatvora to u stvari ne-pogrešivo pogađa, premda verovatno ne bi bio u stanju da takvo saznanje ispravno formulise rečima.

Politički krivci unose nemir u upravnikove mentalne koordinate zato što postavljaju načelno pitanje o onome što se krije iza pojavnog oblika vladavine. Takvo razmišljanje nas može odvesti opasnom pitanju o granicama državnog postupanja. Kad se ovo postavi, mogli bismo se zapitati i o dopuštenosti upravnikovih konkretnih radnji. Red koji on održava u avlji mogao bi doći pod znak pitanja. Prosuđivanje da li je taj red prihvativ ili ne zavisilo bi od odnosa konkretnih radnji i postupanja, na kojima je zasnovan, prema pravu.

Politički krivac svojom pojavom postavlja pravo kao apstraktni koncept naspram upravnikovog postupanja. Upravnikov nemir potiče otud što on nije navikao na apstraktnu i nepristrasnu procenu svog ponašanja, kakva bi bila zasnovana na unapred postavljenoj, svima dostupnoj i bezličnoj pravnoj normi. On zna da ga veziri s Divana mogu smeniti i ume da prilagodi svoje ponašanje njihovom ukusu, kako se to ne bi desilo. Dalje od toga on ne ide i ne ume.

Zato se može reći da je Andrić, iako izbegavši razmatranje najvišeg reda – ono o ograničenju sultana Koranom – ipak progovorio o vezanosti državne volje pravom. Svest o takvoj mogućnosti pruža Karađozov strah i njegovo zaziranje od političkih krivaca. Ovi su suštinski krivi zbog toga što postavljaju pitanje o pravnoj zasnovanosti vladavine.

4.5. Zasnivanje i legitimnost vladavine

Misao o zasnivanju i legitimnosti vladavine, inače po mnogo čemu ključna za Ćamilov predmet i Andrićevu ideju o pravu, nalazi se u kazivanjima nesrećnog zanesenjaka iz Smirne o povesnici carstva, kroz priču o Bajazitu i Džemu.

Ta priča počinje smrću jednog sultana, o čije će se nasleđe otimati dvojica njegovih sinova. Svaki od ovih zasnivaо je svoje pretenzije na izvesnim pravnim argumentima. Bajazit je stariji, ali je rođen kad mu otac još nije bio sultan i od majke ropkinje. Džem je, iako mlađi, rođen kad je otac već bio sultan i od majke plemkinje.

Sudar pretendenata neće međutim, biti rešen normama prestolonaslednog reda u carevini, nego oružjem i borbom. Andrić zato kaže kako je svaki od dvojice takmaka nalazio za ono što traži “dovoljno vere u svoje pravo i svoju silu”.

Zanimljivo je kako je pisac na ovom mestu stavio jedno pored drugog pravo i silu, ali ne kao suprotstavljene pojmove. Čitalac naprotiv, dobjija utisak da su te dve pojave koordinisane i na neki način usklađene. Pravo i sila kao da idu zajedno.

Onaj od dva brata koji je u pravu imaće dakle i veću silu. Ili možda obrnuto: onaj ko bude silniji biće u pravu! Andrićovo razmatranje o pravu ovde dostiže ključnu tačku. Postoji dakle, neka zagonetna veza prava i sile i ona izgleda, leži na početku svake vladavine. Onaj koji bude postao sultan, gospodar fetvi i kanuna, prvi među pravovernima, makar ograničen Prorokovim otkrovenjem i objavom, postaće to tek kad na bojištu savlada vojsku svoga brata, koga će naterati u bekstvo.

Andrić doduše, ne ide tako daleko da tvrdi kako je početak vladavine zločin. Pobednik na bojištu je bio jedan od takmaka čije su pretenzije bile osnovane sa stanovišta prestolonaslednog reda. Pobednik u bici

nije usurpator prestola, ali uprkos tome njegova vladavina nije mogla biti zasnovana drukčje do upotrebljene sile. Ako ne baš zločin, onda svakako sila zasniva vladavinu. I onda kad se ova, usled dugog trajanja, ukazuje nespornom i sasvim legitimnom, osnov te legitimnosti izvodi se u nepri-strasnom razmatranju iz nekakve praiskonske upotrebe sile.

Nesrećni mladić pometene svesti oseća upravo tu činjenicu, koja ga muči i razdire, da bi ga konačno odvela u propast. Ćamil ne može da se integrise u poredak zato što ga peče nepravda, ogromna i neizlečiva, možda kosmički zasnovana, nepravda početka vladavine i porekla i prauzroka njene legitimnosti. Vladavina je, kao da je u pometenoj svesti uspeo sebi da došapne neutešni Ćamil, zasnovana ne na Prorokovoj objavi, koja može ustaviti i samog sultana, nego upravo na nasilju.

* * *

Zanimljivo je da je naš pisac objavio svoje delo sredinom pedesetih godina prošlog veka, kad je u ličnom iskustvu ostavio iza sebe veliku kolicišnu nedoumice koja je mučila njegovog junaka. Posmatrajući to iskustvo gotovo se dobija utisak da je Ćamil svojevrstan piščev *alter ego*, koji treba da dočara ono što se sa samim piscem moglo dogoditi. Pisac i njegov lik iz avlje se ne razlikuju u političko-filozofskom saznanju. I jedan i drugi su spoznali da se državna vladavina zasniva silom i da je ova u stvari prapocetak legitimnosti. Njihove reakcije na tu činjenicu se međutim, razilaze.

Razmotrimo zato piščev lični slučaj, pošto je o onom Ćamilovom bilo već dovoljno reči. Andrić je bio doktor stranog univerziteta, ugledni književnik, karijerni diplomat, visoki funkcioner Ministarstva spoljnih poslova, konačno poslanik na strani (u ono vreme male države nisu imale ambasadore). Bio je akreditovan u, za ono doba, svakako najmoćnijoj i najvažnijoj zemlji našeg kontinenta – Nemačkoj.

U službi je bio besprekoran i uspešan, diplomata kakvog bi u svakom vremenu poželeta svaka vlada. Uz to, bio je patriotski nadahnut, a najbolji dokaz njegovog patriotizma predstavlja povratak u Beograd, u okupiranu zemlju, uprkos ponudi Nemaca da ga, kad su se našli u ratu s Jugoslavijom, odvedu kud želi; recimo u neku neutralnu državu.

Patriotski čin povratka u okupiranu zemlju dovešće pisca u kovitac, donekle sličan onome koji je u razmišljanju zahvatio njegovog junaka iz "Proklete avlje". Kao nekad između Bajazita i Džema u Andrićevoj otadžbini pod okupacijom počeće oružani sukob dveju struja mišljenja, bespôštedan građanski rat dve ideologije i dveju gerila.

Ugledni, visoko obrazovani karijerni diplomat, koji će u to vreme prevaliti pedesetu, ostaje izvan sukoba i to nekako deluje prirodno. Doduše, jedna neproverena, ali izgleda ipak verodostojna, verzija piščeve lične povesnice tvrdi kako se jednom prilikom obratio pismom vođi jedne od

gerila, savetujući mu da uništi one druge. Dobija se utisak kao da se pisac, bar donekle, bez dovoljno odlučnosti i svakako bez posebnog oduševljenja, ipak svrstao uz jednu stranu. U ratu je međutim, pobedila ona druga...

Usled nepouzdanosti podataka ostaje nejasno i da se poslužimo pravnim rečnikom, nepotkrepljeno dokazima, piševo svrstavanje uz poraženu stranu. Činjenica je opet i to da pre i za vreme rata ničim nije pokazivao posebnu naklonost za one koji će odneti pobedu. Utoliko je zanimljivije njegovo pristajanje uz pobednika posle pobeđe i integrisanje u novoustanovljeni poredak. Predrag Palavestra tvrdi, komentarišući kratke i jedine sačuvane piševe dnevničke beleške, da je preokret mišljenja kod Andrića nastao pri kraju rata, tokom 1944. godine. Pisac je svoje mišljenje prilagodio prilikama i gotovo da bi se grubo moglo kazati kako je postigao preobraćenje ili konverziju. To je bila pojava kojom se još na početku karijere bavio u doktorskoj raspravi.

Andrić je doktorirao na Univerzitetu u Gracu 1924. godine, odbraňivši rad na temu "Razvoj duhovnog života u Bosni pod uticajem turske vladavine". U tezi je, izlažući o konverziji bosanske srednjevekovne vlastele i njenom prelasku s hrišćanstva na islam ovako napisao: "sledeći svoju vekovnu atavističku ljubav i privrženost prema zemlji bosanski vlastelin opredelio se za 'carstvo zemaljsko': da bi spasao svoju zemlju i svoje tle, on je prihvatio veru osvajača".

Zanimljivo je da je ovo mesto u piševoj doktorskoj tezi naišlo na različita tumačenja. Tako je Sima Ćirković bio mišljenja da je Andrić "motive za prelazak na islam nalazio prvenstveno u sferi materijalnih interesa". Zoran Konstantinović je naprotiv držao kako je Andrić smatrao da je "konverzija bila prinudna" zato što se bez ove jedino moglo postati obespravljenom rajom. Očigledno je da se razlika u tumačenju javlja usled shvatanja prinude i njenih oblika. Koliki je pritisak, u čemu je žrtva, šta se gubi, na šta sve treba pristati? Takva pitanja su sasvim izvesno morala mučiti pisca koji je stvorio Ćamilov lik.

Andrić je postao član Komunističke partije. Slavoljub Đukić kaže da je to bilo 1953. godine. Toj partiji je naš pisac ostao veran do kraja. Kad su ga 1968. godine, obolelog i hospitalizovanog, posetila dva predstavnika pobunjenih studenata, tražeći njegovu podršku za svoj bunt, rekao im je da ih ne može podržati, jer je on član dva saveza – Saveza književnika i Saveza komunista. Mora se reći i to kako bi bilo teško očekivati od vremensnog i usamljenog karijernog diplamate predratnog režima, a u tom trenutku već i nobelovca, da se upliće u jedan omladinski pokret i pobunu.

Neodoljivo se nameće poređenje piševe sudbine sa sudbinom njegovog junaka. S pravom je Petar Džadžić primetio o stogodišnjici našeg pisca da se Andriću moglo desiti da doživi "sudbinu svog junaka, Ćamila

iz Smirne". Pisac i njegov lik su došli do saznanja da je svaka vladavina u osnovi i u suštini vladavina sile. Ćamil to nije mogao preboleti – razdirala ga je nepravda. Mora se međutim, pretpostaviti da je kroz sve muke i tegobe sopstvenog junaka, stvarajući ga, verovatno prošao i pisac sam. I on je bio suočen s tim saznanjem, ali je za razliku od Ćamila, Andrić trezve- no procenio okolnosti i dobro razumeo neumitnost sile, ali i neumitnost ljudskog izbora. Pobuniti se protiv sile, to znači u neku ruku pribeci i sam, svejedno na koji način, upravo primeni nasilja. Onaj ko osporava vladavini, neizostavno osporava i silu koja je vladavinu snabdela legitimnošću. Andrić nije osporavao silu, a to znači da se odrekao pribegavanja nasilju. Stoga se priklonio legitimnom poretku, bez obzira na to kako je legitimnost bila uspostavljena.

Pisac je, lako je moguće, baš zbog toga stvorio Ćamila. Taj lik ima alternativnu piščevu sudbinu. S Andrićem bi se po svoj prilici desilo ono što se dogodilo njegovom junaku, da nije u sebi, po cenu ko zna kakvih lomova, odricanja i grčevitih razgovora sa sobom samim, uspeo da savlada strašno osećanje nepravde, kakvo je utisnuo u lik koji je stvorio.

Isidora Sekulić je nastojala na piščevom poistovećivanju s jednim drugim likom, rekavši kako je Andrić sav kao njegova *Gospođica*. To je verovatno, ali bi valjalo dodati da je Andrić i Ćamil, ili ispravnije rečeno, Ćamilov *alter ego*, odnosno, pisac je razumna suprotnost sudbine sopstvenog lika. Izgleda da je Miguel de Unamuno imao pravo, rekavši kako je svaki veliki roman u stvari autobiografski. "Prokleta avlja" je nesumnjivo veliki roman. Nedavno je Havijer Serkas otisao još dalje od svoga zemljaka, Unamuna. Jedna ličnost u njegovoj knjizi izgovara ove reči: "Svi su romani autobiografski, dragi moj, čak i oni loši."

Književnik se ne može razumeti odvojen od onog što je napisao, od sopstvene umetnosti i dela kakvo je stvorio. On je kao Pekićev Megalos Mastoras, peloponeski drvodelja, koga ni smrt u strašnom požaru ne može odvojiti od stolice, koju je istesao u plemenitom drvetu. Pisanje može doneti utehu, kao recimo i muzika ili filozofija, koje nam pomažu da se uzdignemo iznad mučne stvarnosti. U književnost je zato bilo pretočeno piščev saznanje i iskustvo, ali isto tako i njegova misao o pravu. Kod ove, kao i u književnom postupku, Andrić ostaje realist, a pokazuje i osobine skeptika.

Pravo je, po shvatanju kakvo nam se ukazuje u "Prokletoj avlji", deo legitimnog poretku, koji se mora poštovati. I upravnik zatvora i valija i kadija, svi se oni u konačnom ishodu upravljaju prema nekom redu. Samo je taj red uveden posredstvom sile i to je ono što je odnело prevagu u piščevom mišljenju o pravu i u njegovom pravno-filozofskom, ali i u životnom stavu.

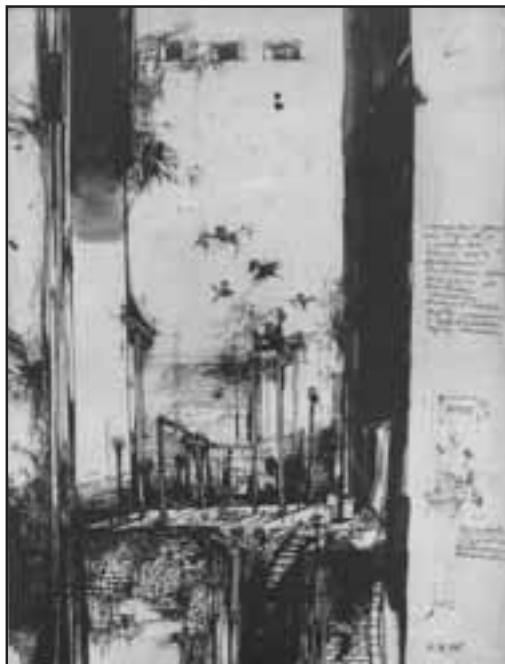
Dragoljub M. Popović

THE IDEA OF LAW IN “THE DAMNED YARD”

Summary

In this paper the author analyzes the eminent work of Ivo Andric, “The Damned yard”, in his subtle legally aesthetic manner. Even though it was not easy at all, he undertook a task to extract the *idea of law* from a *literary* work without violating an artistic tissue and artistic value of this work, without ruining what makes it an artistic creation, thus without touching its artistic autonomy and artistic status. Based on a thoughtful legally aesthetic observation and examination, he managed to present an entire spectrum of the idea of law which was literary shaped and contained in Andric’s work, different lighting of the legal phenomenon realized by a literary procedure and performed by literary means. For these reasons every reader of this text, especially if he/she is a lawyer, will enrich epistemologically his/her knowledge of law by the idea of law as well, skillfully discovered by its author where it is rarely searched for and even more rarely found.

Key words: state, individual, authority, ruler, political guilt, legitimacy of governing

Vladimir Veličković – *Tamnica*, 1961.

Damjan Tatić

član Komiteta UN za prava osoba sa invaliditetom, Beograd

USKLAĐIVANJE DOMAĆEG ZAKONODAVSTVA SA ODREDBAMA KONVENCIJE O PRAVIMA OSOBA SA INVALIDITETOM

Rezime: Iako osobama sa invaliditetom pripadaju sva prava garantovana univerzalnim dokumentima o pravima čoveka usvojenim pod okriljem Ujedinjenih nacija, ove osobe susretale su se sa preprekama u ostvarivanju ovih prava u praksi – predrasudama, marginalizacijom, diskriminacijom! Da bi otklonile ove probleme, Generalna skupština je razmatrala i jednoglasno usvojila Međunarodnu konvenciju o pravima osoba sa invaliditetom 13. decembra 2006. godine. Konvencija je otvorena za potpis i ratifikaciju od 30. marta 2007. godine. Konvencija je stupila na snagu 3. maja 2008. godine.

Republika Srbija potpisala je Konvenciju o pravima osoba sa invaliditetom i Opcioni protokol uz nju 17. decembra 2007. godine, a posle usklađivanja propisa naše zemlje, Narodna skupština usvojila je zakone o potvrđivanju Konvencije i Opcionog protokola uz nju 29. maja 2009. godine. Posle deponovanja ratifikacionih instrumenata kod generalnog sekretara UN, Konvencija i Opcioni protokol počeli su da važe između Srbije i ostalih strana ugovornica od 31. jula 2009. godine. Dosledna primena Konvencije o pravima osoba sa invaliditetom trebalo bi da osigura puno i jednak učešće ovih osoba u društvu.

Ključne reči: Konvencija o pravima osoba sa invaliditetom, ratifikacija, usklađivanje, domaće zakonodavstvo, ravnopravnost

Ljudska prava predstavljaju ogledalo unutrašnjeg napretka određenog društva i pitanje na kojem ispit zrelosti polažu postojeći društveno-ekonomski sistemi, naglasio je u drugoj polovini prošlog veka veliki indijski državnik Nehru.¹

Ona predstavljaju osnov ljudskog postojanja i koegzistencije, primetio je svojevremeno generalni sekretar Ujedinjenih nacija Anan, apostrofirajući univerzalnost, nedeljivost, uzajamnu povezanost i međuzavisnost ljudskih prava.² Iz nedeljivosti i univerzalnosti ljudskih prava može se izvući zaključak da ona pripadaju svim pripadnicima ljudskog roda, samim

1 S. Avramov, M. Kreća, (1990.), *Međunarodno javno pravo*, Beograd, str. 243.

2 Human Rights: A Compilation of International Instruments, Volume I (First Part), Universal Instruments, (2002), New York, Geneva, p. xiii

tim i osobama sa invaliditetom! Društvo ne može pretendovati na epitet istinski demokratskog ukoliko su čitavi delovi stanovništva obespravljeni i susreću se sa kontinuiranom diskriminacijom i marginalizacijom.

Iako osobama sa invaliditetom pripadaju sva prava garantovana univerzalnim dokumentima o pravima čoveka usvojenim pod okriljem Ujedinjenih nacija, ove osobe susretale su se sa preprekama u ostvarivanju ovih prava u praksi – predrasudama, marginalizacijom, diskriminacijom! Sve do Konvencije o pravima deteta invalidnost nije bila navođena izričito kao zabranjen osnov diskriminacije, a osobe sa invaliditetom ostajale su „*nevidljivi građani*”, nisu uspevale da se izbore za uživanje svojih prava. Da bi otklonile ove probleme, Ujedinjene nacije od sredine prošlog veka počinju da rade na usvajanju specifičnih akata čija svrha je bila da predvide mere i pruže smernice za ostvarivanje prava osoba sa invaliditetom u praksi. Degenerova i Kvin navode da su Generalna skupština UN i Ekonomsко-socijalni savet usvojili niz rezolucija. Od dokumenata usvajanih neposredno posle Drugog svetskog rata posebno apostrofiraju rezoluciju o socijalnoj rehabilitaciji fizički hendikepiranih osoba iz 1950.³ Posle deklaracija Generalne skupštine UN o pravima osoba sa intelektualnim invaliditetom, o pravima osoba sa invaliditetom, Svetskog programa akcije, Principa zaštite osoba sa mentalnim oboljenjima i unapređenja zaštite mentalnog zdravlja, Generalna skupština 1993. godine usvaja Standardna pravila za izjednačavanje mogućnosti koje se pružaju osobama sa invaliditetom. Na tragu neuspelih inicijativa Italije i Švedske sa kraja osamdesetih i početku devedesetih godina prošlog veka o usvajanju pravno obavezujućeg ugovora međunarodnog prava o statusu osoba sa invaliditetom, Generalna skupština 2001. godine na inicijativu Meksika pokreće izradu Konvencije o pravima osoba sa invaliditetom i usvaja je 13. decembra 2006. godine. I Međunarodna organizacija rada usvaja više preporuka i rezolucija kojima uređuje prava osoba sa invaliditetom u oblasti radnih odnosa.

U decembru 2001. godine Generalna skupština Ujedinjenih nacija konsenzusom je usvojila rezoluciju 56/168, kojom je formiran Ad hoc komitet za razmatranje predloga nacrta Sveobuhvatne i integralne konvencije o zaštiti i promovisanju prava i dostojanstva osoba sa invaliditetom. Komitet je radio uz administrativnu i logističko-tehničku podršku Biroa Odseka za ekonomsku i socijalna pitanja UN. Na čelu Komiteta bio je predsedavajući, kome su pomagala 4 potpredsednika izabrana uz uvažavanje ravnomerne geografske zastupljenosti (po jedan iz Latinske Amerike, Afrike, Azije i Evrope). Od 1. do 5. zasedanja Ad hoc komitetom je

3 G. Quinn, T. Degener, with A. Bruce, C. Burke, J. Castellino, P. Kenna, U. Kil Kelly, S. Quinlivan, *Human Rights and Disability – The current use and future potential of United Nations human rights instruments in the context of disability*, New York and Geneva 2002, p. 30.

predsedavao ambasador Ekvadora pri UN, Galjegos Ćiriboga, a posle 5. zasedanja za predsedavajućeg je izabran ambasador Novog Zelanda pri UN Don Makej, koji je pre toga rukovodio Radnom grupom Ad hoc komiteta i neformalnim pregovorima.

U radu Ad hoc komiteta mogle su učestvovati sve države članice Ujedinjenih nacija (to pravo aktivno je koristilo više od stotinu dvadeset država), posmatrači, predstavnici organa i agencija UN, predstavnici nacionalnih ustanova za ljudska prava i nevladine organizacije akreditovane pri UN (prevashodno organizacije osoba sa invaliditetom, ali i druge NVO).

Posle osam zasedanja, Ad hoc komitet je 25. avgusta 2006. godine uspešno okončao rad usvajajući predlog Konvencije koji je posle tehničke redakture prosleđen Generalnoj skupštini Ujedinjenih nacija na razmatranje i usvajanje. Generalna skupština je razmatrala i jednoglasno usvojila Međunarodnu konvenciju o pravima osoba sa invaliditetom 13. decembra 2006. godine. Konvencija je otvorena za potpis i ratifikaciju od 30. marta 2007. godine, a stupila je na snagu 3. maja 2008. Do 25. oktobra 2010. Konvenciju je ratifikovalo 95, a potpisalo ju je 147 država članica UN. Opcioni protokol uz Konvenciju do 10. maja 2010. godine ratifikovalo je 58 država članica, a 90 ga je potpisalo. Republika Srbija potpisala je Konvenciju o pravima osoba sa invaliditetom i Opcioni protokol uz nju 17. decembra 2007. godine, a posle usklađivanja propisa naše zemlje Narodna skupština usvojila je zakone o potvrđivanju Konvencije i Opcionog protokola uz nju 29. maja 2009. Posle deponovanja ratifikacionih instrumenata kod generalnog sekretara UN, Konvencija i Opcioni protokol počeli su da važe između Srbije i ostalih strana ugovornica od 31. jula 2009. godine. Period od potpisivanja Konvencije i Opcionog protokola uz nju vlasti Republike Srbije su iskoristile da usklade domaće propise sa odredbama Konvencije. Ovaj proces odvijao se u partnerstvu između države i nacionalnih organizacija osoba sa invaliditetom, uz podršku kancelarije Programa Ujedinjenih nacija za razvoj UNDP u Srbiji.

Svrha Konvencije je da promoviše, štiti i osigura puno i jednakovo uživanje svih ljudskih prava i osnovnih sloboda od strane osoba sa invaliditetom i da promoviše poštovanje njihovog urođenog dostojanstva (član 1). Konvencija u preambuli daje opisnu definiciju invalidnosti, nagašavajući da je reč o konceptu koji se razvija. Sama invalidnost proističe iz interakcije između osoba sa oštećenjima i okolinskih i barijera koje se odražavaju u stavovima zajednice i otežavaju puno i efektivno učešće osoba sa invaliditetom u društvu na osnovu jednakosti sa ostalim članovima tog društva. Stav 2. člana 1. predviđa da osobe sa invaliditetom obuhvataju i osobe koje imaju dugoročna fizička, mentalna, intelektualna ili senzorna oštećenja koja u sadejstvu sa različitim barijerama mogu otežati puno i efektivno učešće ovih osoba u društvu na osnovu jednakosti sa

drugima. Definicije osoba sa invaliditetom predviđene Zakonom o sprečavanju diskriminacije osoba sa invaliditetom, Strategijom unapređenja položaja osoba sa invaliditetom u Srbiji 2007–2015. godine i Zakonom o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju osoba sa invaliditetom prate trend zacrtan Konvencijom o pravima osoba sa invaliditetom i posmatraju invalidnost kao interakciju između osoba sa različitim oštećenjima i barijerama sa kojima se one suočavaju u društvu. U leto 2010. godine Nacionalna organizacija osoba sa invaliditetom Srbije iskoristila je inicijativu Vlade za izmene Zakona o penzijskom i invalidskom osiguranju kako bi podnela amandman po kome se u ovom zakonu invalidnost više ne bi izjednačavala sa potpunim gubitkom radne sposobnosti.

Srž Konvencije čine članovi 4, o opštim obavezama država potpisnika, i 5, o garantovanju ravnopravnosti i nediskriminacije osoba sa invaliditetom. Države potpisnice obavezuju se da će osigurati puno ostvarivanje svih ljudskih prava i osnovnih sloboda za sva lica pod njihovom jurisdikcijom bez ikakve diskriminacije po osnovu invalidnosti. Da bi to ostvarile, države potpisnice obavezuju se da će:

- (a) usvojiti sve odgovarajuće zakonodavne, administrativne i druge mere kako bi sprovele prava priznata ovom Konvencijom;
- (b) preduzeti sve odgovarajuće mere, uključujući zakonodavne, radi izmene, opozivanja ili poništavanja svih zakona, podzakonskih akata, običaja i prakse koji predstavljaju diskriminaciju osoba sa invaliditetom;
- (c) uzeti u obzir pitanja zaštite i promovisanje ljudskih prava osoba sa invaliditetom prilikom formulisanja i primene svake politike i svih programa;
- (d) uzdržati se od preuzimanja bilo kog akta ili prakse koja nije u skladu sa ovom Konvencijom i osigurati da se javne vlasti i ustanove ponašaju u skladu sa Konvencijom;
- (e) preduzeti sve odgovarajuće mere kako bi uklonile diskriminaciju po osnovu invalidnosti koju vrši bilo koje lice, bilo koja organizacija ili privatni preduzetnik (član 4).

Ustav Republike Srbije u članu 21. izričito zabranjuje diskriminaciju na osnovu fizičkog i intelektualnog invaliditeta, a Zakon o sprečavanju diskriminacije osoba sa invaliditetom i opšti Zakon o zabrani diskriminacije pružaju izuzetno kvalitetan antidiskriminacijski okvir.

Države će dalje promovisati istraživanje, razvoj, dostupnost i upotrebu univerzalno dizajniranih dobara, usluga, opreme i novih tehnologija, uključujući informacijske i komunikacijske tehnologije, asistivnu tehnologiju pogodnu za osobe sa invaliditetom. One će osobama sa invaliditetom pružati pristupačne informacije o asistivnoj tehnologiji i drugim oblicima asistencije, službama podrške. Države će promovisati trening i obuku

stručnjaka i osoblja koje radi sa osobama sa invaliditetom u oblasti prava priznatih ovom Konvencijom koja zacrtava značajno načelo i način rada. Prilikom razvoja i sproveđenja politike i zakonodavstva usmerenih na primenu ove Konvencije, kao i drugim procesima donošenja odluka o pitanjima koja se neposredno tiču osoba sa invaliditetom, države potpisnice će to činiti uz bliske konsultacije i aktivno učešće osoba sa invaliditetom, kroz organizacije koje ih predstavljaju i zastupaju (st. 3 čl. 4).

Pošto se izjednačavanje mogućnosti koje se pružaju osobama sa invaliditetom može posmatrati kao razvojno pitanje, zemlje u razvoju insistale su da Konvencija ponovi načelo zacrtano Međunarodnim paktom o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima o progresivnom sproveđenju ovih prava, što je Ad hoc komitet i prihvatio. Dakle, ova prava će se ostvarivati postepeno, a države potpisnice preduzimaće mere za ostvarivanje ekonomskih, socijalnih i kulturnih prava uz maksimalnu upotrebu svojih raspoloživih resursa, po potrebi u sklopu međunarodne saradnje. Izuzetno je značajno što je u Zakon o javnim nabavkama iz 2008. godine na predlog organizacija osoba sa invaliditetom uneta odredba da se prilikom javnih nabavki mora voditi računa o dostupnosti objekata, dobara i usluga, čime se sprečava da nove investicije dovode do dalje diskriminacije, već se one stavljuju u službu jednakosti.

Države potpisnice priznaju da su sve osobe jednake pred zakonom i imaju pravo na jednaku zaštitu pred zakonom, bez ikakvih diskriminacija (čl. 5). Države potpisnice zabranjuju bilo kakvu diskriminaciju po osnovu invalidnosti i garantuju svim osobama sa invaliditetom jednaku i efektivnu pravnu zaštitu od diskriminacije. Da bi promovisale ravnopravnost i ukinule diskriminaciju, države potpisnice se obavezuju da preduzmu sve odgovarajuće korake kako bi osigurale pružanje razumnih adaptacija.⁴ Posebne mere neophodne za postizanje i ubrzavanje de fakto jednakosti osoba sa invaliditetom, tj. afirmativne akcije, neće se smatrati diskriminacijom po osnovu invalidnosti shodno odredbama ove Konvencije (st. 4 čl. 5).

Pored napred pomenutih antidiskriminacijskih zakona i ustavne zabrane diskriminacije, treba pomenuti da zabranu diskriminacije na osnovu invalidnosti sadrže i Zakon o radu, Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja, Zakon o visokom obrazovanju, Zakon o zdravstvenoj zaštiti, Zakon o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju osoba sa invaliditetom.

Konvencija posvećuje pažnju i podizanju nivoa svesti, pošto je reč o značajnom instrumentu u naporima za unapređenje položaja osoba sa invaliditetom i uređuje ovo pitanje članom 8.

4 Član 2 Konvencije izraz "razumna prilagođavanja" definije kao neophodne i odgovarajuće modifikacije i prilagođavanja koje ne predstavljaju nesrazmeran ili neprimeren teret a potrebne su u konkretnim slučajevima kako bi se osobama sa invaliditetom garantovalo uživanje prava na jednakim osnovama.

Pošto pristupačnost predstavlja jedan od suštinskih preuslova za puno i ravnopravno učešće osoba sa invaliditetom u svim oblastima društvenog života, Konvencija izuzetno detaljno uređuje ovu materiju u članu 9: Države potpisnice preduzeće odgovarajuće mere da osobama sa invaliditetom, na osnovu jednakosti sa drugima, osiguraju pristup izgrađenom okruženju, prevozu, informacijama i komunikacijama, uključujući informacijske i komunikacijske tehnologije, kao i drugim uslugama i pogodnostima namenjenim javnosti. Ove mere, koje će uključivati identifikaciju i uklanjanje prepreka i barijera pristupačnosti, između ostalog će se primenjivati na:

- (a) zgrade, puteve, prevoz i druge unutrašnje i spoljne pogone i postrojenja, uključujući škole, stambene objekte, medicinska zadruga i radna mesta;
- (b) informacije, komunikacije i druge usluge, uključujući elektronske usluge i službe za slučaj vanrednih situacija.

Stav 2. člana 9. dalje uređuje neke od konkretnih mera koje će države preduzimati kako bi osigurale pristupačnost za osobe sa invaliditetom.

Izmenama Zakona o izgradnji i planiranju iz 2006. godine zakonodavac je konačno izričito propisao obavezu poštovanja standarda pristupačnosti za nove objekte u javnoj upotrebi, kao i sankcije (novčane kazne) za investitore koji ne poštjuju standarde pristupačnosti.

Novi Zakon o uređenju prostora i izgradnji iz 2009. godine uvažio je tekovine ranijeg zakona kojima je garantovano poštovanje standarda pristupačnosti: Zakon propisuje obavezu projektovanja i gradnje objekata visokogradnje javne i poslovne namene i stambenih i poslovno-stambenih zgrada sa 10 i više stanova tako da se osobama sa invaliditetom, deci i starim osobama osigura nesmetan pristup, kretanje, boravak i rad u njima (čl. 5).

Zakon definije standarde pristupačnosti (čl. 2) koji se dalje preciziraju podzakonskim aktom. Organ nadležan za izdavanje građevinske dozvole donosi rešenje kojim se odobrava otklanjanje prepreka za osobe sa invaliditetom (čl. 149).

Prihvaćeni su amandmani pokreta osoba sa invaliditetom na članove 156. i 157. o obavezi izvođača radova i investitora da poštjuje standarde pristupačnosti, ali nisu prihvaćeni predlozi da se prilikom izdavanja građevinske dozvole i inspekcije detaljnije uredi obaveza poštovanja standarde pristupačnosti, pošto će se ta materija razraditi podzakonskim aktom.

Propisana je kazna od 100.000 do 500.000 dinara za investitora koji ne poštjuje standarde pristupačnosti i kazna od 10.000 do 50.000 dinara za odgovornog pojedinca.

Konvencija uređuje položaj žena i dece sa invaliditetom primenom paralelnog koloseka. S jedne strane, svakoj od ovih grupacija posvećen je po jedan zaseban član. Ti članovi predviđaju opšte odredbe o njihovom

položaju. Tako je položaj žena sa invaliditetom uređen na uopšten način članom 6, a položaj dece sa invaliditetom članom 7. Konvencije. S druge strane, u odgovarajućim članovima, kao što su obrazovanje, zdravstvena zaštita, zaštita od nasilja i zloupotreba, pored opših odredbi koje se odnose na celokupnu populaciju osoba sa invaliditetom postoje i posebne mere, posvećene samo ženama i deci sa invaliditetom.

Članom 10. Konvencija jezgrovito potvrđuje da osobama sa invaliditetom pripada ono što neotuđivo pripada i svim drugim ljudskim bićima – pravo na život, a članom 11. predviđa da će države u situacijama rizika preduzimati mere zaštite osoba sa invaliditetom.

Član 12. jedan je od najkontroverznijih članova Konvencije, pošto je trebalo naći balans između garantovanja pune poslovne sposobnosti za sve osobe sa invaliditetom i realnosti ograničenja u vršenju te sposobnosti u slučajevima starateljstva i zakonskog zastupništva. Afirmisano je načelo pružanja potrebne podrške osobama sa invaliditetom u ispoljavanju njihove poslovne sposobnosti, što ne znači ukidanje zakonskog zastupništva i starateljstva. Na insistiranje delegacija Kine, Ruske Federacije i brojnih arapskih država, izraz “legal capacity” (“poslovna sposobnost”) na kineski, ruski i arapski preveden je kao “pravna sposobnost”, što može dovesti do izazova u sprovođenju ovog člana Konvencije. Novim Zakonom o socijalnoj zaštiti, čije usvajanje se očekuje do kraja 2010. godine, trebalo bi urediti na odgovarajući način službe podrške za osobe sa invaliditetom, a možda će biti potrebne i izmene i dopune važećeg Porodičnog zakona.

Konvencija predviđa da će države preduzeti mere kako bi osobama sa invaliditetom osigurale pristup pravdi, pravosudnim i upravnim organima pod jednakim uslovima sa ostalima (čl. 13). Na osnovu jednakosti sa ostalima, osobama sa invaliditetom garantovaće se i sloboda i sigurnost ličnosti, a u slučajevima kada one budu lišene slobode u skladu sa zakonom one će uživati sve one međunarodno-pravne garancije korektnog tretmana. Države će pružati razumne adaptacije za osobe sa invaliditetom lišene slobode u skladu sa zakonom (čl. 14).

Države će štititi osobe sa invaliditetom od torture, nehumanog, ponižavajućeg postupanja i kažnjavanja, a naročito od medicinskih i drugih eksperimenata koji se vrše bez saglasnosti osoba sa invaliditetom (čl. 15). Ipak, nije usvojen ambiciozan predlog nekih aktivista za prava osoba sa invaliditetom o automatskom izjednačavanju svakog eksperimenta i prisilnog smeštanja osobe u ustanovu sa torturom. Konvencija detaljno uređuje mere za zaštitu osoba sa invaliditetom od nasilja, zlostavljanja i eksploatacije (čl. 16). Države će štititi mentalni i fizički integritet osoba sa invaliditetom na osnovu jednakosti sa drugima (čl. 17). Na žalost, član 38. Zakona o zdravstvenoj zaštiti Srbije sadrži retrogradnu odredbu da u izuzetnim slučajevima “kada je to u medicinskom interesu pacijenta”,

zakonski zastupnik osobe lišene poslovne sposobnosti može dati pristup na eksperimentalni medicinski tretman. Organizacije osoba sa invaliditetom insistirale su kod Ministarstva zdravlja da se ova odredba stavi van snage. U oktobru 2010. godine predstavnici Ministarstva zdravlja izrazili su spremnost da uvaže ove predloge osoba sa invaliditetom i stave van snage sporne odredbe stava 4, člana 38.

Konvencija predviđa da države priznaju osobama sa invaliditetom na osnovu jednakosti sa drugima pravo na državljanstvo, slobodu kretanja i izbora prebivalištva (čl. 18).

Države osobama sa invaliditetom priznaju jednako pravo da žive u zajednici i uživaju pravo izbora jednako sa drugim osobama i preduzeće efektivne i odgovarajuće mere kako bi olakšale osobama sa invaliditetom da u potpunosti uživaju ovo pravo, punu uključenost u zajednicu i učešće u životu zajednice (čl. 19). Ovo podrazumeva pravo osoba sa invaliditetom da biraju s kim će i gde živeti i pristup spektru servisa podrške u lokalnim zajednicama, uključujući i servise personalnih asistenata. Dalje, one imaju pravo pristupa uslugama u lokalnoj zajednici koje su dostupne svim građanima. Ipak, pošto je reč o ekonomsko-socijalnim pravima, treba imati na umu mogućnost postepene realizacije člana 19. Pravo na dnevni boravak Zakon o socijalnoj zaštiti između ostalih predviđa za decu ometenu u fizičkom ili psihičkom razvoju, decu obolelu od autizma, odrasla lica koja imaju pravo na smeštaj u ustanovu, a dnevni boravak predstavlja najcelishodniji oblik zaštite u zavisnosti od stepena i vrste ometenosti odraslog lica (čl. 33). Iako zakon predviđa obavezu centara za socijalni rad da ispitaju uslove za vaninstitucionalno zbrinjavanje potencijalnih korisnika/korisnica smeštaja u ustanove, sve do početka novog milenijuma preovlađujuća praksa u Srbiji bila je smeštanje osoba sa invaliditetom, čak i mladih osoba sa telesnim invaliditetom, u staračke domove, ili osoba sa intelektualnim invaliditetom u ustanove mentalnog zdravlja sa osobama sa psihosocijalnim oštećenjima. Tek od 2000. godine u Srbiji se počinje sa pokušajima organizovanja vaninstitucionalnih servisa podrške za osobe sa invaliditetom, pre svega kroz pilot projekte. Usvajanje novog Zakona o socijalnoj zaštiti, koji će ulti u sistem različite servise podrške za samostalni život osoba sa invaliditetom (personalna asistencija, stanovanje uz podršku...) očekuje se do kraja 2010. godine.

Konvencija detaljno uređuje efektivne mere koje će države preduzeti da bi osigurale ličnu mobilnost osoba sa invaliditetom sa njihovom najvećom mogućom samostalnošću (čl 20). Zakon o zdravstvenom osiguranju Republike Srbije članom 34. predviđa da pravo na zdravstvenu zaštitu između ostalog obuhvata i medicinsko-tehnička pomagala: proteze, ortoze i druga pomagala za kretanje, stajanje i sedenje, za vid, sluh, govor, stomatoloske nadoknade i druga pomagala (čl. 34). Član 44. između

ostalog predviđa da se u okviru obaveznog osiguranja osiguranim licima pokriva 100% cene za medicinsko-tehnička pomagala u vezi sa lečenjem povreda i bolesti iz stava 1 ovog člana. Kriterijumi i postupak za ostvarivanje prava na pomagala dalje su uređeni Pravilnikom o medicinsko-tehničkim pomagalima koja se obezbeđuju iz sredstava obaveznog zdravstvenog osiguranja. No, ovaj podzakonski akt pooštio je uslove za ostvarivanje prava na pomagala. U pripremi je nacrt Zakona o kretanju slepih osoba uz pomoć psa vodiča.

Države će preduzeti sve odgovarajuće mere kako bi osigurale da osobe sa invaliditetom mogu da ostvare slobodu izražavanja i mišljenja, uključujući slobodu traženja, primanja i širenja informacija i ideja na osnovama jednakosti sa drugima kroz upotrebu znakovnog jezika, Brajevog pisma i augmentativne i alternativne komunikacije i kroz sve druge pristupačne načine, sredstva i formate po izboru tih osoba (čl. 21). Zakon o javnom informisanju Srbije iz 2003. godine predviđa uopštenu obavezu države, teritorijalne autonomije i lokalne samouprave da informacije učine pristupačnim osobama sa invaliditetom. Zakon o sprečavanju diskriminacije osoba sa invaliditetom Srbije predviđa obavezu organa države, teritorijalne autonomije i lokalnih samouprava nadležnih za pitanja kulture i medija da preduzmu mere za obezbeđivanje pristupa informacijama i komunikacijama osobama sa invaliditetom kroz upotrebu odgovarajućih tehnologija (član 35). Mogućnost organizovanja nastave na znakovnom jeziku izričito je predviđena Zakonom o osnovama sistema vaspitanja i obrazovanja i Zakonom o visokom obrazovanju Srbije. U sklopu harmonizacije domaćeg zakonodavstva sa odredbama Konvencije od 2008. godine radna grupa priprema Nacrt Zakona o upotrebi srpskog znakovnog jezika.

Konvencija predviđa mere radi zaštite privatnosti osoba sa invaliditetom (čl. 22), kao i efektivne mere za sprečavanje diskriminacije osoba sa invaliditetom u svim pitanjima vezanim za bračne, porodične i lične odnose i osiguraće sprečavanje diskrimincije po osnovu invalidnosti u oblastima braka, porodičnih i ličnih odnosa (čl. 23).

Pravo na obrazovanje osoba sa invaliditetom detaljno je uređeno članom 24. Konvencija afirmiše pravo osoba sa invaliditetom na obrazovanje bez diskriminacije i na osnovu jednakosti sa drugima, dajući prednost inkluzivnom obrazovanju ali ne zabranjujući izričito ni specijalno obrazovanje u izuzetnim okolnostima. Skupština Srbije usvojila je u letu 2009. novi Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja. Zakon predviđa jednako pravo i dostupnost obrazovanja bez diskriminacije i izdvajanja po osnovu teškoća i smetnji u razvoju i invaliditeta (član 3).

Konvencija predviđa da sve osobe sa invaliditetom imaju pravo na uživanje najvišeg mogućeg standarda zdravlja bez diskriminacije po osnovu invalidnosti. Mere za ostvarenje ovog prava detaljno su uređene članom

25. Konvencije. Članom 11. Zakona o zdravstvenoj zaštiti predviđeno je da se društvena briga za zdravlje pod jednakim uslovima obezbeđuje pružanjem zdravstvene zaštite grupacijama koje su pod većim rizikom od oboljeljevanja i socijalno ugroženom stanovništvu, između ostalog osobama sa invaliditetom i mentalno nedovoljno razvijenim licima.

Pitanje habilitacije i rehabilitacije uređeno je detaljno članom 26. Konvencije. Države će preduzeti efektivne i odgovarajuće mere da osobama sa invaliditetom omoguće da postignu maksimalnu samostalnost, potpune fizičke, mentalne, socijalne i stručne kapacitete, i potpunu uključenost i učešće u svim aspektima života. Narodna skupština usvojila je Zakon o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju osoba sa invaliditetom u maju 2009. godine. Profesionalna rehabilitacija obuhvata karijerno vođenje, savetovanje, individualni rad, radno sposobljavanje, prekvalifikaciju i dokvalifikaciju, tehničku pomoć, individualno savetovanje, edukaciju i trening za poslodavce, pružanje saveta i obuka za primenu odgovarajućih tehničkih i tehnoloških pomagala i službe podrške, kao i druge relevantne aktivnosti.

Konvencija izuzetno detaljno uređuje mere za ostvarivanje prava na rad i srodnih prava osoba sa invaliditetom, a poseban naglasak stavlja na zabranu diskriminacije u ovoj oblasti, jednakе uslove, zapošljavanje na otvorenom tržištu rada, samozapošljavanje, podsticaje za poslodavce. Zakon o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju osoba sa invaliditetom iz maja 2009. godine uređuje podsticaje za zapošljavanje osoba sa invaliditetom, procenu njihove radne sposobnosti, profesionalnu rehabilitaciju, obavezu zapošljavanja osoba sa invaliditetom, uslove za osnivanje i delovanje preduzeća za profesionalnu rehabilitaciju i zapošljavanje osoba sa invaliditetom, radnih centara i socijalnih preduzeća, kao i druga pitanja od značaja za profesionalnu rehabilitaciju i zapošljavanje osoba sa invaliditetom.

Osobe sa invaliditetom imaju pravo na adekvatan standard življenja. Konvencija ovo pravo i socijalnu zaštitu uređuje izuzetno detaljno članom 28, predviđajući niz mera. Ovde je reč o ekonomsko-socijalnim pravima, koja se realizuju postepeno.

Konvencija osobama sa invaliditetom garantuje politička prava i uživanje tih prava na osnovu jednakosti sa drugim građanima, detaljno uređujući mere koje države treba da preduzmu radi osiguravanja реализације ovih prava članom 29.

Članom 30. Konvencije detaljno su uređene mere za osiguravanje učešća osoba sa invaliditetom u kulturnom i sportskom životu zajednice, rekreaciji i slobodnim aktivnostima.

U sklopu mera za sprovođenje Konvencije, Konvencija uređuje mере за prikupljanje statističkih podataka vezanih za osobe sa invaliditetom

(čl. 31) i međunarodnu saradnju, koja treba da olakša i pospeši primenu Konvencije, iako primarna odgovornost za sprovođenje Konvencije leži na svakoj državi potpisnici ponaosob (čl. 32).

Konvencija detaljno uređuje i osnivanje tela za praćenje sprovođenja Konvencije na nacionalnom nivou i Komiteta za prava osoba sa invaliditetom, koji će činiti nezavisni eksperti. U septembru 2010. godine države strane ugovornice su prilikom izbora za nove članove Komiteta za prava osoba sa invaliditetom između ostalih izabrale i eksperta koga je predložila Republika Srbija.

Države imaju i mogućnost da potpišu Opcioni protokol o individualnim predstavkama posle ratifikacije Konvencije. Za dosledno sprovođenje Konvencije izuzetno je važan mehanizam za praćenje primene kako na nacionalnom tako i na međunarodnom planu. Pored organa države u ovom procesu ključnu ulogu imaće osobe sa invaliditetom i njihove organizacije koje će pratiti primenu Konvencije.

Konvencija o pravima osoba sa invaliditetom ne stvara nova prava za osobe sa invaliditetom ali predviđa efikasne mehanizme i mere koje bi države strane ugovornice trebalo da preduzmu da bi osobama sa invaliditetom omogućile efikasno i puno uživanje svih ljudskih prava i osnovnih sloboda na osnovu jednakosti sa drugima. Ovaj prvi instrument o ljudskim pravima usvojen u novom milenijumu predstavlja značajno sredstvo u borbi za ravnopravnost osoba sa invaliditetom. Dosledna primena Konvencije o pravima osoba sa invaliditetom trebalo bi da osigura puno i jednakost učešće ovih osoba u društvu.

LITERATURA

- S. Avramov, M. Kreća, (1990.), *Međunarodno javno pravo*, Beograd.
- Human Rights: A Compilation of International Instruments, Volume I (First Part), Universal Instruments, (2002), New York, Geneva.
- J. Kotević, D. Tatić, "Zakon o sprečavanju diskriminacije osoba sa invaliditetom Republike Srbije", *Zbornik XX Kopaoničke škole prirodnog prava*, tom IV, (2007).
- J. Kotević, D. Tatić, "Konvencija o pravima osoba sa invaliditetom", *Zbornik XXI Kopaoničke škole prirodnog prava*, tom IV, (2008).
- G. Quinn, T. Degener, with A. Bruce, C. Burke, J. Castellino, P. Kenna, U. Kilkelly, S. Quinlivan, *Human Rights and Disability – The current use and future potential of United Nations human rights instruments in the context of disability*, New York and Geneva.
- D. Tatić, *Zaštita ljudskih prava osoba sa invaliditetom*, Beograd 2008.
- D. Tatić, *Gračanica: Grad jednakih mogućnosti*, Gračanica 2007.
- D. Tatić, *Uvod u Međunarodnu konvenciju o pravima osoba sa invaliditetom*, Beograd 2006.

D. Tatić, "O pozitivnoj diskriminaciji osoba sa invaliditetom", u: M.A. Jovanović (ur.), *Kolektivna prava i pozitivna diskriminacija u ustavnopravnom sistemu Republike Srbije*, Beograd.

Damjan Tatic

HARMONIZING DOMESTIC LEGISLATION WITH THE REGULATIONS OF THE UN CONVENTION ON THE RIGHTS OF PERSONS WITH DISABILITIES

Summary

Even though persons with disabilities have all the rights set forth in the universal human rights instruments adopted under the auspices of the United Nations, they faced various barriers such as prejudice and discrimination in the attempts to exercise the above-mentioned rights. United Nations adopted a series of specific documents aimed at prescribing measures for the implementation of the rights of persons with disabilities. UN General Assembly unanimously adopted Convention on the Rights of Persons with Disabilities. It was open for signature and ratification on March 30th 2007. The Convention that entered in force on May 3rd 2008. Republic of Serbia signed the Convention on the Rights of Persons with disabilities and the Optional Protocol to it on December 17th 2007. After harmonizing the national legislation with the provisions of the Convention, Parliament of Serbia ratified the Convention and Optional Protocol to it on May 29th 2009. After depositing the instruments of ratification at the UN, Convention and Optional Protocol to it became legally binding international treaties between Serbia and other state parties on July 31st 2009. The purpose of this instrument of international public law is to promote, protect and ensure the full and equal enjoyment of all human rights and fundamental freedoms of persons with disabilities.

Key words : Convention on the Rights of Persons with Disabilities, ratification, harmonization, national legislation, equality

Vladimir Veličković – *Rana*, 1999.

TOKOVI

Kristi Braun

MOJE LEVO STOPALO

Slovo "A"

Rođen sam u bolnici Rotunda 5. juna 1932. Devetoro dece bilo je rođeno pre, a dvanaestoro posle mene, te, prema tome, pripadam srednjoj grupi. Od ukupno dvadeset dvoje, sedamnestoro je preživelo, četvoro ih je umrlo u ranom detinjstvu, ostavljajući još trinaestoro da brane porodičnu tvrđavu.

Porođaj je bio težak, rekli su mi. Oboje, i majka i sin, samo što nisu umrli. Čitava armija rođaka prestajala je u redu ispred bolnice do ranih jutarnjih časova iščekujući vesti i mahnito se moleći da budu dobre.

Po mom rođenju majku su poslali na nekoliko nedelja da se oporavi, a mene su, dok je ona bila odsutna, zadržali u bolnici. Ostao sam tamo izvesno vreme, bez imena, jer nisam kršten sve dok majka nije bila u stanju da me odnese u crkvu.

Majka je bila ta koja je prva uvidela da sa mnom nešto nije u redu. U to vreme mi je bilo oko četiri meseca. Primetila je, kad god je htela da me nahrani, da moja glava ima naviku da pada unazad. Pokušavala je ovo da koriguje tako što je postavljala šaku na zadnji deo moga vrata ne bi li ostala uspravna, no čim bi povukla ruku, glava bi ponovo pala. Bio je to prvi znak upozorenja. Potom je, kako sam rastao, postala svesna drugih nedostataka. Videla je da su mi ruke gotovo stalno ukočene i da mi se savijaju iza leđa; usta nisu mogla da uhvate cuclu na flašici jer bi mi se, čak i u tim najranijim danima, vilice stegle toliko čvrsto da nije bila u stanju da ih otvori, ili bi se spustile i pale povlačeći cela usta na jednu stranu. U šestom mesecu nisam mogao da sedim bez planine jastuka oko sebe; u dvanaestom, bilo je isto.

Veoma zabrinuta zbog ovoga, majka je rekla ocu za svoje strepnje i oni se, bez ikakvog daljeg odlaganja, odlučiše da zatraže lekarski savet. Imao sam malo više od godinu dana kada su počeli da me vode u bolnicu i na klinike, ubeđeni da sa mnom nesumnjivo nešto nije u redu, nešto što nisu mogli da razumeju ili imenuju, ali što je bilo veoma stvarno i uz nemirujuće.

Gotovo svaki lekar koji me je primio i pregledao, okarakterisao me je kao zanimljiv, ali i beznadežan slučaj. Mnogi su, vrlo uviđavno, kazali majci da sam mentalno retardiran, a da ču takav i ostati. Bio je to težak udarac za mladu majku koja je već odgajala petoro zdrave dece. Lekari su bili toliko uvereni u to što govore da je majčina vera u mene delovala gotovo kao drskost. Uveravali su je da se za mene ništa ne može učiniti.

Odbila je da prihvati ovu istinu, neizbežnu istinu – kako se tada činilo – da ne postoji mogućnost za moje izlečenje, spas, čak ni za nadu. Nije mogla i nije htela da poveruje da sam imbecil, kako su joj lekari rekli. Nije imala ništa na svetu da je vodi, ni mrvicu dokaza koja bi podržala njen uverenje da, premda je moje telo bilo ubogaljeno, um nije. Uprkos svemu što su joj lekari i specijalisti kazali, neće se složiti. Ne verujem da je znala zašto, jednostavno je znala, bez i najmanje senke sumnje.

Osetivši da lekari ni na koji način ne mogu da pomognu, sem toga što su joj govorili da ne polaže veru u mene ili, drugim rečima, da zaboravi da sam ljudsko stvorenje, već da na mene pre gleda tek kao na nešto što treba da se hrani i kupa i potom ponovo ostavlja, majka je odlučila onde i tada da uzme stvari u svoje ruke. Bio sam *njen* dete, pa prema tome i deo porodice. Bez obzira na to koliko bih slab i nesposoban mogao da budem kad odrastem, čvrsto je odlučila da se prema meni ophodi kao prema ostalima, a ne kao prema “bolesniku” u zadnjoj sobi o kome se nikad ne priča u prisustvu posetilaca.

Ovo je bila značajna odluka bar što se tiče mog budućeg života. Značilo je to da ču uvek uz sebe imati majku da mi pomogne da izborim sve bitke koje će doći i da me podstakne novom snagom kada budem bezmalo pobeden. Ali nije joj bilo lako jer su se sada rođaci i prijatelji drukčije opredelili. Tvrdili su da se prema meni treba odnositi nežno i sa sažaljenjem, ali ne i ozbiljno. To bi bilo pogrešno. “Za tvoje dobro”, rekli su joj “ne gledaj ovog dečaka kao na ostale; to bi ti konačno samo slomilo srce.” Srećom po mene, majka i otac su se udružili protiv svih njih. Ali majka se nije zadovoljila samo da kaže da nisam idiot, latila se to i da dokaže, ne iz snažnog osećaja dužnosti, već iz ljubavi. Zato je i imala toliko uspeha.

U ovo vreme, trebalo je da se stara o petoro druge dece, pored “problematičnog”, mada to još uvek, ni u kom smislu, nije bila puna kuća. Tu su bili moja braća Džim, Toni i Pedi i moje dve sestre Lili i Mona, svi vrlo mali, tek godina ili nešto više između svakog, te su zaista bili baš kao stepenici na nekom stepeništu.

Četiri godine su se otkotrljale i sada sam imao pet, a još uvek sam bio bespomoćan poput novorođenčeta. Dok je moj otac bio napolju, na gradilištu, i zarađivao nam hleb i puter, majka je polako i strpljivo rušila zid, ciglu po ciglu, koji se, činilo se, uvukao između mene i ostale dece, polako, strpljivo prodirući iza debele zavese koja je zaklanjala moju svest,

odvajajući je od njihove. Bio je to težak posao koji slama srce, jer često je sve što je za uzvrat od mene dobijala bio samo neodređen osmeh, ili možda slabašno grgljanje. Nisam mogao da govorim, čak ni da mumlam, niti sam mogao sam da sedim, da koračam samostalno. Ali nisam bio trom i nepokretan. Činilo se, u stvari, da se grčim u pokretima, divljam, grubim pokretima zmije, koji me nikada, osim u snu, nisu napuštali. Prsti na rukama su mi se stalno krivili, kočili, ruke su mi se izvijale unazad i često bi se iznenada pružale na ovu ili na onu stanu, a glava bi mi pala i obesila se sa strane. Bio sam neobično, iskrivljeno malo stvorene.

Majka mi reče kako je jednoga dana sedela sa mnom u sobi na spratu i pokazivala mi slike iz velike knjige priča koju sam prethodnog Božića dobio od Deda Mraza i kazivala mi nazive različitih životinja i cveća, pokušavajući, bez uspeha, da me navede da ih ponovim. Satima je tako pričala i smejala se sa mnom. Onda se na kraju nagnula ka meni i nežno mi na uho rekla:

“Da li ti se dopalo ovo, Kris? Jesu li ti se dopali medvedi i majmuni i sve ovo divno cveće? Klimni glacijom ako jesu kao dobar dečko.”

Ali ja nisam mogao da dam nikakav znak da sam je razumeo. Privila je svoj obraz uz moj, s nadom. Odjednom, nehotice, moja se neobična šaka pomakla i uhvatila jednu od tamnih lokni koje su joj, u malom grozdu, padale po vratu. Nežno je oslobođila stisnute prste mada je nekoliko tamnih pramenova ipak ostalo uklješteno među njima.

Nakon toga se okrenula od mog radoznalog piljenja i plačući napustila sobu. Vrata su se za njom zatvorila. Sve se to činilo beznadežnim. Delovalo je kao opravdanje za stav mojih rođaka da sam idiot i da mi se ne može pomoći.

Sada su govorili o nekakvoj ustanovi.

“Nikad”, rekla je moja majka gotovo divlje kad su joj to predložili. “Znam da moj dečak nije idiot. To što je uništeno jeste njegovo telo, a ne njegov razum. Sigurna sam u to.”

Sigurna? Štaviše, u sebi se molila Bogu da joj da neki dokaz za njenu veru. Znala je: jedno je bilo verovati, a nešto sasvim drugo to i dokazati.

Bilo mi je sada pet godina, a još uvek nisam pokazao pravi znak inteligencije. Očigledno interesovanje nisam pokazao ni za šta, osim za svoje prste na nogama – posebno na levoj. Premda su mi fiziološke navike bile redovne, nisam mogao da budem sebi od pomoći, ali u tom se pogledu otac starao o meni. Obično sam sve vreme ležao na ledima u kuhinji, ili za svetlijih toplih dana napolju, u bašti, mali zavežljaj iskrivljenih mišića i uvrnutih nerava okružen porodicom koja me je volela i nadala se i koja me je smatrala delom svoje topline i čovečnosti. Bio sam usamljen, zarobljen u svom svetu, nesposoban da komuniciram sa drugima, odsečen, odvojen od njih kao da je stakleni zid stajao između mog i njihovog postojanja

i povlačio me izvan sfere njihovog života i aktivnosti. Čeznuo sam da trčkaram i igram se sa ostalima, ali nisam bio sposoban da se oslobođim ropstva.

Onda, iznenada, to se dogodilo! U jednom trenutku – sve se izmenilo. Moj budući život oblikovao se u nešto određeno. Majčina vera u mene je nagrađena, a njen potajni strah pretvorio se u otvorenu pobedu.

Desilo se to tako brzo, tako jednostavno posle svih tih godina iščekivanja i neizvesnosti, da mogu čitav taj prizor da vidim i osetim kao da se odigrao prošle nedelje. Bilo je hladno, sivo decembarsko popodne. Napolju su se ulice caklile od snega, bele pahulje gomilale su se i udarale o prozorska okna i visile na granama drveća poput otopljenog srebra. Vetar je zlokobno zavijao šibajući uskovitlane gomilice snega koje su se dizale i padale pri svakom novom njegovom naletu. I povrh svega, tmurno mračno nebo protezalo se kao tamni baldahin, golemi beskraj sivila.

Unutra se cela porodica okupila oko velike kuhinjske vatre koja je toplim plamenom osvetljavala malu prostoriju i pravila džinovske senke na zidovima i plafonu.

U jednom uglu su, skupljeni jedno pored drugog, sedeli Mona i Peđi sa nekoliko pocepanih bukvara ispred sebe. Ispisivali su sitne brojke na jednoj staroj jeftinoj tabli sjajnim parčetom žute krede. Bio sam blizu njih, poduprt o zid s nekoliko jastuka, i gledao.

Kreda je bilo to što me je toliko privuklo. Bio je to dug, tanak štapec jarko žute boje. Nikada nisam video ništa slično, a izgledalo je tako dobro na crnoj površini table da sam bio očaran njime kao da je od zlata.

Odjednom sam očajnički poželeo da radim ono što je moja sestra radila. Tada – ne razmišljajući i zapravo ne znajući šta činim, primakao sam se i uzeo štapić krede iz sestrine ruke – *svojim levim stopalom*.

Ne znam zašto sam upotrebio levo stopalo da bih ovo učinio. To je zagonetka za mnoge koliko i za mene jer, mada sam u najranijem detinjstvu pokazivao živo interesovanje za svoje prste na nogama, nikada ranije ni na koji način nisam pokušao da koristim nijedno od svojih stopala. Mogla su da budu isto toliko beskorisna koliko i šake. Toga dana, međutim, moje se levo stopalo, očigledno svojevoljno, pružilo i veoma grubo uzelo kredu iz sestrine ruke.

Držao sam je čvrsto između prstiju, i, reagujući impulsivno, počeо divlje da škrabam po tabli. Sledećeg trenutka se zaustavih, pomalo zbuњen, iznenađen, gledajući dole u štapić žute krede među prstima. Nisam znao šta s tim dalje da radim, jedva da sam znao kako je on tu došao. Tada sam podigao pogled i postao svestan da su svi prestali da pričaju i da nemo zure u mene. Niko se nije pomakao. Mona, sa njenim crnim kovrdžama koje su uokvirivale malo bucmasto lice, piljila je u mene svojim ogromnim očima otvorenih usta. Nasuprot otvorenom ognjištu, s licem koje je

bilo osvetljeno plamenom, sedeo je moj otac, nagnut napred, ruku spuštenih na kolena, napetih ramena. Osetio sam kako mi znoj izbija na čelo.

Moja majka je ušla iz radnog dela s loncem iz koga se pušilo u ruci. Zaustavila se na pola puta između stola i vatre osećajući napetost u prostoriji. Pratila je njihov ukočeni pogled i ugledala me u čošku. Pogledom je pošla od mog lica, dole do stopala sa kredom uklještenom među prstima. Spustila je lonac.

Onda mi je prišla i kleknula kraj mene kao što je to i ranije mnogo puta činila.

“Pokazaću ti kako se s tim radi, Kris”, rekla je, veoma lagano i na neobičan način, drhtavo, lice joj se ozarilo kao od nekog unutrašnjeg uzbuđenja

Uzimajući još jedno parče krede od Mone, oklevala je, a onda je, vrlo promišljeno, na podu ispred mene napisala *jedno jedino slovo “A”*.

“Prepiši to, dušo”, rekla je, gledajući me čvrstim pogledom. “Prepiši ovo, Kristi.”

Nisam mogao.

Gledao sam oko sebe. Gledao oko u lica koja su bila okrenuta prema meni, napeta, uzbuđena lica koja su se u tom trenutku sledila, nepokretna, nestrpljiva, duboko u sebi očekujući čudo.

Zavladala je duboka tišina. Prostorija je bila ispunjena plamenom i senkom koja mi je igrala ispred očiju i povlačila moje napete nerve u neku vrstu sna u budnom stanju. Mogao sam da čujem zvuk kapanja slavine u radnom delu, glasno kucanje sata na kaminu i meki pisak i pucketanje cepanica na otvorenom ognjištu.

Ponovo sam pokušao. Izbacio sam levo stopalo i divlje, drhtavo zabō kredu iz čega je proizišla jedna izlomljena linija i ništa više. Majka mi je čvrsto držala tablu.

“Pokušaj ponovo, Kris”, šaputala mi je na uho. “Ponovo.”

Pokušao sam. Ukrutio sam se i po treći put izbacio levo stopalo. Napisao sam jednu stranu slova, napisao sam polovicu druge. Tada se štapić krede slomio i ostao mi je samo patrljak. Hteo sam da ga odgurnem i odustanem. Onda sam osetio majčinu ruku na ramenu. Probao sam još jednom. Izvukao sam nogu, tresao se, znojio, napregao svaki mišić. Šake su mi bile toliko stisnute da su mi se nokti zarili u meso. Stegнуo sam zube tako čvrsto da sam gotovo probio donju usnu. U prostoriji je sve plivalo dok su lica oko mene bila tek bele mrlje. Ali – napisao sam ga – *slovo “A”*. Bilo je na podu ispred mene. Nesigurno, nespretno, s klimavim ivicama i veoma krivom središnjom linijom. Ali bilo je to slovo “A”. Pogledao sam gore. Na trenutak sam video majčino lice, suze na njenim obrazima. Tada je otac ustao i podigao me na ramena.

Uradio sam to! Počelo je – ono što će mom umu dati mogućnost da se izrazi. Istina, nisam mogao da govorim svojim usnama, ali sada ću progovoriti kroz nešto dugotrajnije od govorenih reči – pisanim rečima.

To jedno slovo, naškrabano na podu slomljenim komadićem krede uklještene između nožnih prstiju, bilo je moj put u novi svet, ključ do mentalne slobode. Ono će stvoriti izvor opuštanja za ukočenu, napetu stvar, što sam ja bio, koja je čeznula da progovori i pored iskrivljenih usta.

M-a-j-k-a

Pošto me je naučila da levim stopalom napišem slovo "A", majka je naumila da me na, po mnogo čemu sličan način, nauči celom alfabetu. Čvrsto je odlučila da iskoristi priliku koja joj se tako čudnovato pružila i da mi pomogne da počнем da komuniciram sa ostalima kroz pisani reč, ako ne, kroz njenu.

Prilično se jasno sećam načina na koji je ovo započela. Odnela bi me gore u prednju spavaću sobu onih dana kad nije bila suviše zauzeta oko domaćinstva, i provodila sate učeći me slovo po slovo. Svako slovo napisala bi na podu komadom krede. Potom bi ih krpom za prašinu obrisala i terala me da ih po sećanju ponovo ispišem kredom koju sam držao među prstima. Bio je to težak posao za oboje. Često bi u radnom delu spremala večeru kada bih ja kriknuo ne bi li došla da vidi jesam li ispravno napisao neku reč. Ukoliko bih pogrešio, terao bih je da klekne s brašnjavim rukama i pokaže mi kako to treba da uradim. Sećam se, prvo što sam naučio da pišem bili su moji inicijali: "K.B.", mada bih se često zbumio i stavio "B." pre "K.". Kad god me je neko pitao za ime, zgrabio bih parče krede i napisao "K.B." sa velikim ukrasom.

Ubrzo nakon toga naučio sam da pišem svoje puno ime umesto inicijala. Bio sam strahovito ponosan na sebe kada sam ovo uspeo. Osećao sam se veoma važnim.

Bio sam u šestoj godini i ubrzo sam se zamorio od toga da pišem samo vlastito ime. Želeo sam da radim nešto drugo – nešto veće. No, nisam mogao jer nisam umeo da čitam. Nisam, u stvari, znao šta znači umeći čitati. Samo sam znao da Džim ume to da radi, Toni ume to da radi, da Mona i Piter umeju to da rade, i da su podsticali u meni želju da i sam to radim. Mislim da sam bio ljubomoran.

Polako, veoma mukotrpno, prešao sam sa majkom svih dvadeset i šest slova i postepeno ih sve redom savladao. Ono što je majku ovoga puta prilično ohrabrilo bila je moja sposobnost da slušam i pažljivo gledam dok je ona sedela pored mene i podučavala me. Pažnja mi je retko lutala.

Sećam se kako smo jedne večeri sedeli kraj vatre u velikoj fotelji od konjske dlake. S druge strane ognjišta spavala je beba u kolicima. Nas

dvoje smo bili sami u slabo osvetljenoj kuhinji. Otac je bio na sastanku zidara, a sestre i braća su se igrali na ulici. Majka je imala u rukama Pi-terovu čitanku i čitala mi je pričice o Lirovoj sirotoj deci, koju je zla ma-ćeha pretvorila u labudove, o Darmidu i Grejni i kralju koji je sve što bi dotakao pretvarao u zlato. Čitala mi je sve dok senke nisu zamračile pro-storiju, a mali Ejmon se pomerio i zaplakao u snu. Tada je ustala i upalila svetlo. Čini su bile razbijene i čarolije je nestalo.

Time što sam znao alfabet, bitka je samo napola dobijena jer ubrzo sam umeo da povezujem slova i sklapam kratke reči. Posle izvesnog vreme-na naučio sam kako se spajaju reči i formiraju rečenice. Napredovao sam. Ali to nije bilo tako lako niti jednostavno kao što zvuči. Majka je do tada morala da se brine o sedmoro druge dece pored mene. Srećom, imala je pravog saveznika u mojoj sestri Lili, ili "Uči", kako su je ostali zvali. Bila je najstarija i bila je mala majka svima njima, žilavo detence sa lepršavim crnim loknama i očima koje su sijale. Mogla je da bude veoma zlatna ka-da je to htela – gotovo pravi anđelak. No nije baš bila nalik anđelu kada se razljuti. Shvatila je majčinu nezavidnu situaciju brže nego što bi ijedna odrasla žena i reagovala na nju. Preuzela je na sebe brigu o ostalima tako da je majka mogla da provodi više vremena sa mnom. Kuvala je, i prala, i oblačila, i svakoga jutra proveravala da li su se stariji oprali iza ušiju pred polazak u školu. Možda je bila za mrvicu suviše revnosna jer bi se Džim i Toni često uvukli u kuhinju pokunjeni, noseći dokaze predanog gazdova-nja male Lili u obliku nateklih ušiju ili modrica.

Još uvek nisam mogao razumljivo da govorim, ali do sada je moj jezik bio svojevrsno roktanje koje je porodica više ili manje razumela.

Kad god bih upadao u teškoće i oni nisu mogli da shvate šta govo-rim, pokazao bih na pod i levim stopalom ispisao reči na njemu. Ukoliko ne bih mogao da sročim reči koje sam želeo da napišem, pадао bih u ja-rost usled čega sam samo još nedoslednije roktao.

Mada sa sedam godina nisam mogao mnogo da pričam, sada sam mogao da sedim i puzim od mesta do mesta na donjem delu svog tela, a da nijednu kost ne slomim ili razbijem nešto od majčinog porculana. Nisam nosio cipele, niti šta drugo od obuće. Majka je od malih nogu pokušava-la da me navikne da pokrivam noge i govorila mi da bos izgledam mno-go zapuštenije. Ali kad god mi je nešto obula, ja sam to uvek iznova brzo izuvao. Mrzeo sam da imam nešto na nogama. Kad mi je majka obuvala čarape ili cipele, osećao sam se kao što se verovatno oseća normalna oso-ba kada joj vežu ruke na leđima.

Kako je vreme odmicalo, sve sam više u svemu počeo da zavisim od svog levog stopala. Ono je bilo moje osnovno sredstvo komunikaci-je, zahvaljujući njemu porodica me je razumela. Postepeno mi je posta-jalo neophodno. Njime sam naučio da rušim neke barijere koje su stajale

između mene i drugih ukućana. To je bio jedini ključ od vrata zatvora u kome sam bio.

Imao sam naviku da, kad nešto napišem na podu, pljunem i obrišem to petom, a zatim ponovo po sećanju napišem, kao što sam činio dok me je majka učila. Jednoga dana kad mi je bilo oko šest i po godina, došao je lokalni lekar da obide moga brata koji je isčašio članak igrajući ragbi. Sišao je u prizemlje, ugledao me je, sa nekakvom kredom među nožnim prstima, kako pišem na podu. Bio je vrlo skeptičan. Počeo je da ispituje majku o meni, a ona, žudeći da mu pokaže da ja razumem sve što se govori, podigla me je na sto i pozvala ga da me zamoli da mu nešto napišem. Razmišljao je jedan trenutak, onda je izvukao veliki rokovnik iz svoje torbe, ponudio mi veliku crvenu olovku i zamolio me da u knjigu napišem svoje ime.

Uzeo sam olovku među prste, privukao knjigu, ispravio se i na prvoj neštampanoj stranici napisao svoje ime velikim četvrtastim slovima.

“Izvanredno! Gospodo Braun, ja sam odusevljen. To je zaista...”, počeo je. Tada je zastao, iznenađen, a majka je pocrvenela od neprijatnosti, jer sam, oklevajući malo, namerno pljunuo na tu stranicu i uporno pokušavao da izbrišem ono što sam napisao, ne shvatajući zašto slovo napisano olovkom neće tako lako da se skine kao ono napisano kredom!

Doktor je s osmehom odbacio majčina izvinjenja, potapšao me po glavi i rekao da sam sjajan momak. Nakon toga me je često posećivao i tokom mnogih godina pratio moj razvoj.

U međuvremenu, porodica se stalno uvećavala. Stepenice su se sve više i više dizale. I ja sam rastao. Telo mi se popunjavalo i postajalo veće, a tako isto i razum. Majka je uvidela da sam već prevazišao nivo savladavanja pisma, a i gotovo prevazišao njene moći podučavanja. Više mi nije bilo dovoljno samo da sedim i slušam dok mi majka glasno čita. Goreo sam od želje da umem sam da čitam kao Piter ili Mona. Žudeo sam takođe da im pokažem da i ja mogu da radim sve što i oni. Sada sam počeo da upotrebljavam olovku umesto krede, mada na penkalo nisam nikada mogao da se naviknem. Jednom sam pokušao da napišem svoje ime očevim najboljim nalivperom dok je nekoliko suseda stajalo u iščekivanju. Ali na majčino veliko razočarenje, s gađenjem sam ga odbacio kada sam ustanovio da njime neću ništa postići. Samo bi se zabolo u papir svaki put kada bih pokušao da pišem.

Znajući da nije moguće da me dâ u školu kao ostale, majka se zamislila nad tim kako da mi na tom putu najbolje pomogne, jer, mada je bila zadovoljna što je moje duševno stanje bilo sasvim normalno, veoma ju je plašila mogućnost da odrastem nepismen i zbog toga budem na velikom gubitku kako intelektualno tako i fizički. Taj strah je gotovo neprekidno bio sa njom. Proganjao ju je. Nije to bilo zbog nekakvog osećaja stida što ima nepismenog sina, uz to i bogalja. Mislila je jedino na stvarnu smetnju,

koju bi to, kad odrastem, i predstavljalo za mene. Želela je povrh svega da na svaki mogući način učini da budem ravnopravan sa svojim sestrama i braćom, a kako nisam mogao da idem školu, činila je sve što je mogla da sama umanji posledice ovog nedostatka. Ali nije bilo vremena da to svakodnevno čini, jer je već imala pune ruke posla, boreći se da sve nas sačuva u vremenima nezaposlenosti, bolesti i mnogih drugih briga. Ponekad bi nalazila da joj je teško da se smeje, ali bi uvek, na ovaj ili na onaj način, i to uspevala.

Kada je majka bila zauzeta, radio sam sâm pokušavajući da protumačim nove reči kad god na njih naiđem. Obično sam pokušavao i ispisivao nazive predmeta oko sebe u kući, kao što su vatra, slika, pas, vrata, stolica i slično. Veoma sam se ponosio sobom kada savladam novu reč i mogu da je napišem majci, da joj pokažem kako sam dobar učenik.

Jednoga dana sam s naročitom upornošću pokušavao da savladam novu reč, na koju sam naišao u Piterovoј čitanci. Na kraju sam uspeo i okrenuo se prema majci koja je sedela na stolici kraj vatre i hranila mog malog brata. Bilo je veče, aprilsko svetlo na umoru stvorilo je oblik na podu i obasjavalo poliranu ploču stočića od mahagonija ističući cikcak linije na njenoj površini. Čaj još nije počeo, a ostali su bili na spratu i igrali se škole. Sedeo sam skupljen u uglu sofe s Piterovom knjigom pred sobom i olovkom u levom stopalu. Mnogo sam puta molečivo skretao pogled ka mestu gde je majka sedela, očajan što ovu reč sam ispisujem. Ali videvši je kako se lagano ljudila na stolici držeći bebu na grudima, ponovo sam se okretao, osećajući na neodrečen način da moram nekako sam da savladam ovu reč, bez majčine pomoći.

Nekoliko minuta kasnije ispuštio sam dug uzvik trijumfa usled čega je majka ustala i beba se promeškoljila u njenom naručju.

“Šta je, Kris?” pitala me je. “Probudićeš bebu.”

Ali ja nisam mario. Na svoj neobičan način, rokćući, rekao sam joj da smesta dođe do mene.

“Nova reč, zar ne?”, rekla je prilazeći i sela na ivicu sofe. Beba joj je spavalna na rukama.

Iskezio sam se i uzevši olovku napisao reč zbog koje sam tako duго razbijao glavu. Kad je to bilo učinjeno, podigao sam pogled ka njenom licu radi pohvale i video da ona nemo zuri u ono što sam napisao na ivici stranice. Ostala je tako tiha i zamišljena toliko dugo da sam postao nesttopljiv i lako je gurnuo stopalom. Okrenula se, spustila ruku preko mene i nasmešila se.

Nova reč koju sam po prvi put naučio da pišem bila je – M-a-j-k-a.¹

1 Christy Brown, *My left foot*, The Minerva edition published 1990. by Mandarin Paperbacks, Reissued 1994. Prevod Mima Ružićić

Vladimir Veličković – *Požar*, 1996.

POGLEDI

Gordana Rajkov

predsednica Centra za samostalni život osoba sa invaliditetom Srbije;
narodna poslanica u Skupštini Republike Srbije, Beograd

RAZLIČITI, PA ŠTA?

Nekoliko misli o različitom pristupu invalidnosti

U nizanju ovih misli, volela bih da pođem od pitanja – Ko čini društvo?

Jedna od mogućnosti je da odgovor potražimo u umetnosti, koja je uvek odraz stvarnog života. Ako pođemo od filma, možda ćemo se setiti čuvene fraze iz filma “Forest Gamp”, dobitnika šest Oskara, koju izgовара glavni lik (tumači ga Tom Henk), koji je inače osoba sa intelektualnim teškoćama, a koja u slobodnom prevodu glasi – “Nezgode se događaju”. (Shit happen). Drugi poznati lik, Šrek, iz istoimenog animiranog filma, takođe dobitnika Oskara za 2001, koji se inače razlikuje od svojih sunarodnika, na pitanje “Šta sa tobom nije u redu?” odgovara “Nema ništa što sa mnom nije u redu. Svet je taj koji nije u redu.”

Dakle, ko čini društvo i ko određuje ko su osobe sa invaliditetom?

Očigledno, to je takozvana “normalna” većina, koja svoje percepcije bazira na medicinskom modelu, ali i mi sami, prihvatajući “dokaze” da “nismo sposobni” da obavimo određene radnje. Ali kao što je jedan od vodećih lidera invalidskog pokreta, gospodin Adolf Racka, rekao: “Sve dok svoju invalidnost doživljavamo kao tragediju, sažaljevaće nas. Sve dok se stidimo sami sebe, naši životi će se smatrati bezvrednim. Sve dok ćutimo, drugi će nam govoriti šta da radimo.”

Osobe sa invaliditetom odbijaju da čute već četiri decenije. Kao i mnogi drugi pokreti, pokret za prava osoba sa invaliditetom nastao je u Americi, sedamdesetih godina, i od tada se osobe sa invaliditetom širom sveta bore da pokažu, dokažu i zahtevaju da ostvare ista prava kao i svi ostali ljudi koji nemaju invaliditet.

Ključno u ovom razmatranju je razumevanje pojmova “sposobnosti” i “nesposobnosti”. Svi će se setiti čuvenog grčkog mita o Ikaru i Dedalu, koji nas uči da ljudska bića nemaju sposobnost da lete. Pa opet, kroz vekove, čovek je ovlađao novom tehnologijom koja omogućava ljudima da

lete u "letećim mašinama", odnosno avionima. Da li to znači da se prvo-bitna ljudska nesposobnost pretvorila u ljudsku sposobnost?

Takođe znamo da osoba sa povredama kičmenog stuba i kvadriplegijom kao posledicom nema sposobnost da hoda, da se kreće. Pa opet odavno ljudsko društvo omogućava osobama sa kvadriplegijom da se kreću koristeći "stolice sa točkovima", poznatije kao invalidska kolica, od kojih neka mogu da se kreću i pomoću elektromotora i obezbeđuju potpunu samostalnost u kretanju osobi koja ih koristi. Da li se i u ovom slučaju nesposobnost kretanja tako pretvara u sposobnost?

Zato razmišljajmo van zadatog okvira, van stereotipa koji su nam predstavljeni godinama. Prihvatanje "sposobnosti" je ključno pitanje. Treba da govorimo o različito sposobnim ljudima ili različitim sposobnostima, jer ako smo mi, kao osobe sa invaliditetom, za nešto "ne-sposobni", zašto primenjivati ne-sposobnost samo na nas?

Mi se razlikujemo od većine, od ljudi koji nemaju invaliditet po načinu na koji mi sami, naši organi ili um "funkcionišu", po načinu na koji obavljamo određene funkcije (krećemo se, komuniciramo, učimo...). Kao posledica, diskriminisani smo po bilo kojoj od ovih različitosti.

Ovaj pristup uvažava i do sada najpotpuniji dokumenat o našim pravima, Konvencija o pravima osoba sa invaliditetom Ujedinjenih nacija. Ona se bazira na holističkom pristupu fenomenu invalidnosti, u kojem se prepoznaže da je invalidnost rezultat međusobne interakcije između osobe sa određenim oštećenjem, prepreka u fizičkom i socijalnom okruženju i životnih navika određenog čoveka. Tako invalidnost praktično predstavlja smetnje u funkcionisanju određenog čoveka u bilo kojem segmentu njegovog života, a odgovornost je društva da u otklanjanju tih prepreka prepozna i vrstu i nivo potrebne podrške. Samo ovakav pristup omogućava poštovanje različitosti i obezbeđuje dostojanstvo za sve pripadnike jednog društva. Ovakav pristup podstiče razvoj, pomaže u traženju rešenja i omogućava razmišljanje izvan zadatog klišea i okvira.

* * *

Ko čini društvo i ko određuje ko su osobe sa invaliditetom? Očigledno, to je takozvana "normalna" većina, koja svoje percepcije bazira na medicinskom modelu, ali i mi sami, prihvatajući "dokaze" da "nismo sposobni" da obavimo određene radnje. Osobe sa invaliditetom bore se za promenu ovog pristupa već četiri decenije, bore se da pokažu, dokažu i zahtevaju da ostvare ista prava kao i svi ostali ljudi koji nemaju invaliditet.

Ključno u ovom razmatranju je razumevanje pojmova "sposobnosti" i "nesposobnosti". Treba da govorimo o različito sposobnim ljudima ili različitim sposobnostima, jer ako smo mi, kao osobe sa invaliditetom za nešto "ne-sposobni", zašto primenjivati "ne-sposobnost" samo na nas?

Mi se razlikujemo od većine, od ljudi koji nemaju invaliditet po načinu na koji mi sami, naši organi ili um “funkcionišu”, po načinu na koji obavljamo određene funkcije (krećemo se, komuniciramo, učimo...). Kao posledica, diskriminisani smo po bilo kojoj od ovih različitosti. Ako razmišljamo van zadataog okvira, van stereotipa koji su nam nametani godinama, shvatiće-mo da invalidnost praktično predstavlja smetnje u funkcionisanju u bilo kojem segmentu života određenog čoveka, a odgovornost je društva da u otklanjanju tih prepreka prepozna i vrstu i nivo potrebne podrške. Ovakav pristup omogućava poštovanje različitosti i obezbeđuje dostojanstvo za sve pripadnike jednog društva, podstiče razvoj i pomaže u traženju rešenja.

Vladimir Veličković – *Kuka*, 1990.

Ana Pavlović
Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu

SPREČAVANJE DISKRIMINACIJE OSOBA SA INVALIDITETOM NA FAKULTETIMA

Postoje brojni oblici društveno nepoželjnog ponašanja protiv kojih se bori celokupna društvena zajednica. Diskriminacija je jedan od oblika nepoželjnog ponašanja čije manifestovanje ugrožava širok spektar prava i veliki broj različitih grupa i pojedinaca.

Govoreći o diskriminaciji osoba sa invaliditetom na fakultetima, ne možemo da ne spomenemo njihovo pravo na obrazovanje kao ljudsko pravo svakog pojedinca zagarantovano brojnim međunarodnim i domaćim pravnim aktima.

Pravo na obrazovanje spada u grupu ekonomskih i socijalnih prava, tj. Drugu generaciju ljudskih prava. Obrazovanje je početak društvenog života svakog čoveka i označava prekretnicu u integrisanju u svakodnevni život i normalno funkcionisanje. Do pre samo 200 godina obrazovanje je bila retkost, do pre 100 godina luksuz dostupan bogatijim članovima društva, a do nedavno nedostupno ženama i osobama sa invaliditetom. Danas se možemo pohvaliti dostupnošću ili bar težnjom ka dostupnošću obrazovanja osobama sa invaliditetom. Kako se često govori u medijima, marginalizovane grupe dobijaju sve više prava i prepoznaju se kao punopravni članovi društva. Tako su i osobe sa invaliditetom dobile svoj status u društvu, nažalost još uvek prilično ograničen zbog brojnih predrasuda, ali u zakonodavstvu ima sve više prostora za njih.

Naročit napredak u obrazovanju osoba sa invaliditetom zapaža se posle Drugog svetskog rata. Osnivanje nove svetske organizacije Ujedinjenih nacija, koja ima za cilj održanje mira i sigurnosti u svetu, predstavlja veliki korak ka poštovanju ljudskih prava. Zemlje članice Ujedinjenih nacija želele su da kreiranjem nove organizacije stvore bolji međunarodni poredak i svet u kome će svi ljudi biti jednaki i njihova prava uvažavana i poštovana.

Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima Ujedinjenih nacija iz 1948. godine u članu 26. govori o pravu na obrazovanje i jednakosti u ostvarivanju ovog prava. Za potrebe ovog teksta citiraćemo st. 1. i 2. ovog člana.

“1. Svako ima pravo na obrazovanje. Obrazovanje treba da bude besplatno bar u osnovnim i nižim školama. Osnovno obrazovanje je obavezno. Tehničko i stručno obrazovanje treba da bude svima podjednako dostupno na osnovu njihove sposobnosti.

2. Obrazovanje treba da bude usmereno ka punom razvitku ljudske ličnosti i učvršćivanju poštovanja ljudskih prava i osnovnih sloboda. Ono treba da unapređuje razumevanje, trpeljivost i priateljstvo među svim narodima, rasnim i verskim grupama kao i delatnost Ujedinjenih nacija za održanje mira.”¹

U ovom članu se ističe neophodnost osnovnog obrazovanja, koje mora da bude obavezno i besplatno. Ono što nas interesuje u ovom tekstu je fakultetsko odnosno stručno obrazovanje, koje mora da bude dostupno svima. Sve definicije prava na obrazovanje, naročito u međunarodnim pravnim aktima, pisane su po ugledu na definiciju iz citiranog člana 26. Univerzalne deklaracije.

Još jedan bitan pravni akt Ujedinjenih nacija, Međunarodni pakt o socijalnim, ekonomskim i kulturnim pravima iz 1966. godine, u članu 13. pravo na obrazovanje definiše na sledeći način:

“1. Države članice ovog Pakta priznaju svakom licu pravo na obrazovanje. One se slažu da obrazovanje treba da ima za cilj pun razvoj ljudske ličnosti i dostojanstva i da pojača poštovanje prava čoveka i osnovnih sloboda. One su saglasne osim toga da obrazovanje treba da omogući svakom licu da igra korisnu ulogu u slobodnom društvu, da potpomaže razumevanje, toleranciju i priateljstvo između svih naroda i svih rasnih, etničkih ili verskih grupa i da podstiče razvoj delatnosti Ujedinjenih nacija na očuvanje mira.

2. Države članice ovog pakta priznaju da u cilju obezbeđenja punog korišćenja ovog prava:

- a) Osnovno školovanje mora da bude obavezno i svima dostupno besplatno;
- b) Srednje školovanje, u svojim raznim vidovima, uključujući tu i srednje tehničko i stručno školovanje, treba da bude opšte i dostupno svima kroz odgovarajuće mere, a naročito kroz postupno uvođenje besplatnog školovanja;
- c) Više školovanje treba da bude dostupno svima podjednako, zavisno od sposobnosti svakoga kroz odgovarajuća sredstva, a naročito kroz postupno uvođenje besplatnog školovanja;”²

Kao što možemo primetiti, član 13. Pakta je veoma sličan članu 26. Univerzalne deklaracije, s tim što malo bliže definiše nivo obrazovanja. Pravo na obrazovanje mora razvijati toleranciju, razumevanje i priateljstvo bez razlike prema ličnim svojstvima. Ovde se konkretno ne navodi invaliditet kao osnov različitosti, ali se iz težnje država potpisnica da je

1 Vid. <http://www.poverenik.org.rs/index.php/yu/doc/medjunarodni-dokumenti-146-eaa-aaaja-o-aa>

2 Ceo tekst Pakta videti na: <http://www.unmikonline.org/regulations/unmikgazete/04serbian/SChri/SCIntCovEcSocCulRights.pdf>

svakome zagarantovano pravo na obrazovanje, koje mora biti dostupno svima počev od osnovnog do višeg, može zaključiti da se to odnosi i na osobe sa invaliditetom.

Pravni akt Ujedinjenih nacija koji se konkretno odnosi na osobe sa invaliditetom je Konvencija o pravima osoba sa invaliditetom iz 2006. godine, koju je ratifikovala Narodna skupština republike Srbije, tako da danas čini deo našeg pozitivnog prava.

Član 24. Konvencije uređuje pravo na obrazovanje osoba sa invaliditetom.

“1. Države strane ugovornice priznaju pravo osoba sa invaliditetom na obrazovanje. U cilju ostvarivanja ovog prava bez diskriminacije i na osnovu jednakih mogućnosti, države strane ugovornice će obezbediti inkluzivni sistem obrazovanja na svim nivoima i doživotno učenje u cilju:

- A) Punog razvoja ljudskog potencijala i osećanja dostojanstva i vlastite vrednosti kao i jačanje poštovanja ljudskih prava, osnovnih sloboda i različitosti među ljudima;
- B) Razvoja ličnosti, talenata i kreativnosti osoba sa invaliditetom kao i njihovih umnih i fizičkih sposobnosti do punog stepena njihovih potencijala;
- C) Omogućavanja osobama sa invaliditetom da efikasno učestvuju u slobodnom društvu.

2. U ostvarivanju ovog prava, države strane ugovornice će obezbediti da:

- A) Osobe sa invaliditetom ne budu isključene iz sistema opšteg obrazovanja na osnovu invaliditeta kao i da deca sa invaliditetom ne budu isključena iz slobodnog i obavezognog osnovnog ili srednjeg obrazovanja, na osnovu invaliditeta;
- B) Osobe sa invaliditetom imaju pristup inkluzivnom, kvalitetnom i slobodnom osnovnom i srednjem obrazovanju, ravnopravno sa drugima u zajednici u kojoj žive;
- C) Se pruže razumna prilagodavanja u skladu s potrebama pojedinca na kojeg se to odnosi;
- D) Osobe sa invaliditetom dobiju potrebnu podršku u okviru sistema opšteg obrazovanja radi njihovog efikasnijeg obrazovanja;
- E) Efektivne mere individualizovane podrške budu obezbeđene u sredinama koje maksimalno pogoduju akademskom i društvenom razvoju u skladu sa ciljem punog uključivanja.

3. Države strane ugovornice će omogućiti osobama sa invaliditetom da uče veštine života i društvenog razvoja radi njihovog punog učešća u obrazovanju i ravnopravnog pripadanja zajednici. U tom cilju, države strane ugovornice će preuzeti odgovarajuće mere, uključujući da:

- A) Omoguće lakše učenje Brajevog pisma, alternativnog pisma, uveličavajućih i alternativnih načina, sredstava i formata komunikacije kao i veština orijentacije i kretanja, uz podršku i usmeravanje od strane lica sa sličnim problemima;
 - B) Olakšaju učenje znakovnog jezika i unaprede lingvistički identitet zajednice gluvih;
 - C) Obezbede da se školovanje osoba, posebno dece, koja su slepa, gluva ili i slepa i gluva, organizuje na najprikladnijim jezicima, načinima i sredstvima komunikacije za pojedinca, kao i u sredinama koje maksimalno pogoduju akademskom i društvenom razvoju.
4. Da bi pomogle da se obezbedi ostvarivanje ovog prava, države strane ugovornice će preduzeti odgovarajuće mere u cilju zapošljavanja nastavnika, uključujući i nastavnike sa invaliditetom, koji su kvalifikovani za znakovni jezik ili Brajovo pismo, kao i obuke profesionalaca i osoblja koji rade na svim nivoima obrazovanja. Takva obuka će obuhvatiti svest o invaliditetu i korišćenje odgovarajućih uveličavajućih i alternativnih sredstava, načina i formata komunikacije, obrazovnih tehnika i materijala kao podrške osobama sa invaliditetom.

5. Države strane ugovornice će obezrediti da osobe sa invaliditetom imaju pristup opštem tercijernom obrazovanju, stručnoj obuci, školovanju odraslih i doživotnom učenju bez diskriminacije i ravnopravno sa drugima.

U tom cilju, države strane ugovornice će voditi računa da se osoba sa invaliditetom obezbede razumna prilagođavanja.³

Države potpisnice Konvencije se zalažu za inkluzivno obrazovanje kao najbolji vid izjednačavanja osoba sa invaliditetom sa ostalim pripadnicima društva u kome žive. Obrazovanje mora biti inkluzivno na svim nivoima, kako bi se obezbedilo poštovanje ljudskih prava i osnovnih sloboda, razumevanje, tolerancija i poštovanje različitosti među ljudima. Konvencija promoviše razvijanje ljudske ličnosti i njenog umnog i fizičkog potencijala, kao i kreativnost i talente osoba sa invaliditetom. Osobe, a naročito deca sa invaliditetom ne smeju biti isključeni iz sistema osnovnog i srednjeg obrazovanja, a u sredinama gde je to moguće mora se podsticati akademski i društveni razvoj svakog pojedinca. Pravo na obrazovanje će se lakše i efikasnije ostvarivati ukoliko se primene odgovarajuće individualizovane mere i posebna pažnja obrati na potrebe svakog pojedinca i u tom smislu učine razumna prilagođavanja. Radi lakšeg pristupanja obrazovnom procesu neophodno je osobe sa invaliditetom naučiti nekim životnim veštinama i veštinama društvenog razvoja. Pri tome se misli na učenje Brajevog pisma (taktilnog pisma, sastavljenog od 6 ispuštenih

3 www.autizambg.org.rs/.../Medjunarodna%20konvencija%20o%20pravima%20osoba%20sa%20invaliditetom.htm

tačaka, koje koriste slepe osobe, čiji je utemeljitelj bio Luj Braj u 19. veku), znakovnog – gestovnog govora, kojim se služe osobe oštećenog sluha, kao i korišćenje drugih načina, formata i sredstava komunikacije, kojima bi se obrazovanje učinilo dostupnjim. Pod životnim veština se naravno podrazumeva i učenje orijentacije i kretanja osoba sa invaliditetom, pri čemu poseban akcenat stavljamo na kretanje slepih i slabovidnih osoba uz pomoć belog štapa i pasa vodiča, koji, uzgred budi rečeno, još uvek ne potпадaju pod pravnu regulativu naše države. Treba takođe reći da podjednako veliki problem predstavlja i kretanje osoba sa invaliditetom, korisnika invalidskih kolica, koji se suočavaju sa arhitektonskim preprekama i nemogućnošću pristupa brojnim objektima. U cilju kvalitetnijeg obrazovanja, potrebno je ospozobiti nastavnike kroz razne vidove obuke u korišćenju nastavnog materijala prilagođenog posebnim obrazovnim potrebama osoba sa invaliditetom, edukacije o pojmu i pristupu invaliditetu, pa i zapošljavanja nastavnika sa invaliditetom koji bi pružili dodatnu podršku tokom obrazovnog procesa. Osobama sa invaliditetom se mora obezbediti pristup opštem tercijernom – fakultetskom obrazovanju, kao i ostalim vidovima doživotnog učenja i usavršavanja. Fakultetsko obrazovanje u svesti društva mora biti podjednako prihvaćeno kao neophodno jer je dugo smatrano da je ovim osobama dovoljno osnovno i eventualno srednje obrazovanje.

Na regionalnom – evropskom planu Evropske Unije je dosta pažnje posvetila poboljšanju položaja i kvaliteta života osoba sa invaliditetom. Sa 27 država članica i težnjom proširenja na zemlje zapadnog Balkana, Unija će pokriti veći deo evropskog prostora na kome će se primenjivati pravo i standardi koji su obavezujući i koji će doneti više ravnopravnosti za osobe sa invaliditetom. Brojni projekti i pravni akti doneti su proteklih godina u ovoj oblasti. Treba pomenuti da je 2003. godinu Evropska Unija proglašila godinom osoba sa invaliditetom.⁴

Poveljom o osnovnim pravima Evropske Unije iz 2000. godine, koja je postala važeći pravni akt i sastavni deo Lisabonskog ugovora, Unija pored ostvarivanja ekonomskih ciljeva i interesa počinje da dobija i ulogu zaštitnika i čuvara ljudskih prava svih svojih građana.

U članu 14. Povelja garantuje pravo na obrazovanje.

“1. Svako ima pravo na obrazovanje i pristup profesionalnom i trajnom usavršavanju,

2. Ovo pravo uključuje i mogućnost dobijanja besplatnog obveznog obrazovanja.

3. U skladu sa nacionalnim zakonima koji uređuju njihovu primenu, poštuje se sloboda osnivanja naučnih centara uz poštovanje demokratskih

4 Vid. 2001/903/CE: Decisión del Consejo, de 3 de diciembre de 2001, sobre el Año Europeo de las personas con discapacidad 2003.

principa, kao i pravo roditelja na zagarantovano obrazovanje njihove dece u skladu sa njihovim filozofskim, verskim i pedagoškim uverenjima.”⁵

Ovde se pravo na obrazovanje prepoznaće kao pravo svih koje će se ostvarivati bez razlika u pogledu verskih, filozofskih, pedagoških i drugih uverenja. Član 26. se konkretno odnosi na osobe sa invaliditetom i promoviše njihovu društvenu integraciju.

“Unija prepoznaće i poštuje pravo osoba sa invaliditetom da iskriste mere koje garantuju njihovu autonomiju, društvenu i profesionalnu integraciju i učeće u životu zajednice.”

Pod društvenom i profesionalnom integracijom se podrazumeva najpre integracija kroz obrazovanje, a kasnije i radno angažovanje osoba sa invaliditetom. Tri najvažnija stuba integracije osoba sa invaliditetom u pravnim aktima Evropske Unije su obrazovanje, zapošljavanje i uključivanje u društveni život.

Unija je pre 20 godina počela da se bavi uređenjem obrazovnog procesa osoba sa invaliditetom. U tom cilju Savet ministara obrazovanja država članica doneo je 31. maja 1990. godine Rezoluciju o integraciji dece i mladih sa invaliditetom u redovne obrazovne sisteme. Još tada je bilo jasno da je više nego neophodno uključiti decu i mlade sa invaliditetom u redovne obrazovne sisteme kako bi se postigao željeni kvalitet u njihovom obrazovanju i društvo naučilo da živi i prihvati razlike među ljudima, a da se to učini još u detinjstvu kroz školovanje i druženje dece sa invaliditetom sa vršnjacima koji nemaju nikakav ili imaju neki drugi oblik invaliditeta. Usledila je i Rezolucija Saveta ministara o jednakim mogućnostima u obrazovanju i usavršavanju učenika i studenata sa invaliditetom od 5. maja 2003. godine.⁶

Ova rezolucija u devet tačaka navodi neka rešenja koja se mogu primeniti radi uspešnog premošćivanja određenih problema u obrazovanju.

Rezolucija poziva države članice da:

“I – pomognu i podrže punu društvenu integraciju dece i mladih sa posebnim potrebama kroz adekvatno obrazovanje i usavršavanje, kao i njihovo uključivanje u školski sistem koji će se prilagoditi njihovim potrebama;

II – učine dodatne napore kako bi trajno obrazovanje bilo što je moguće dostupnije osobama sa invaliditetom i u tom kontekstu obrate posebnu pažnju na upotrebu novih tehnoloških dostignuća, multimedija,

5 Vid. Diario Oficial nº C 364 de 18 de diciembre de 2000 p. Carta de los derechos fundamentales de la Unión Europea

6 Vid. Resolución del Consejo de 5 de mayo de 2003 sobre la igualdad de oportunidades en educación y formación para los alumnos y estudiantes con discapacidad – Diario Oficial nº C 134 de 07 de junio de 2003

interneta radi poboljšanja kvaliteta učenja, omogućujući pristup izvorma i uslugama kao što su razmene i saradnja na daljinu (učenje elektronskim putem),

III – promovišu mogućnosti pristupa svim javnim sajтовима vezanim za obrazovanje i profesionalno usavršavanje osoba sa invaliditetom, poštujući propise o dostupnosti mreže;

IV – u neophodnim slučajevima povećaju pružanje usluga i tehničke pomoći učenicima i studentima sa posebnim potrebama pri obrazovanju i usavršavanju,”

Prve četiri tačke rezolucije govore o najvećim teškoćama sa kojima se suočavaju osobe sa invaliditetom. Najpre je neophodno podržati njihovu integraciju u društveni život, uključiti ih u redovne obrazovne sisteme, koji će biti prilagođavani njihovim potrebama, umesto izolacije u specijalnim obrazovnim ustanovama.

Posebna pažnja je usmerena na informatičko osposobljavanje – opismenjavanje osoba sa invaliditetom, jer se svakodnevni život ne može zamisliti bez računara i pristupa internetu. Moramo istaći da su računari u učenju možda najzastupljeniji kod osoba oštećenog vida, jer im uz pomoć programa tzv. Sintetizatora glasa i čitača ekrana pomažu pri iščitanju udžbenika, pretraživanju po internetu, pisanju i drugo. Da ne govorimo o tome da se veliki broj raznovrsnih informacija i onlajn izdanja pisanih i elektronskih medija može pronaći na internetu kao i vršiti plaćanje računa, kupovina i mnogo toga što savremenom čoveku pruža komfor i uštedu vremena.

Naravno, rezolucija govori o neophodnosti nesmetanog pristupanja javnim sajтовima u cilju što boljeg obaveštavanja i prikupljanja informacija vezanih za obrazovanje. Veoma važno je i pružanje tehničke podrške i ostalih neophodnih usluga pomoći. Pri tome se, naravno, misli na pomoć pri korišćenju knjiga koje će biti u adekvatnim formatima dostupnim za učenje studentima oštećenog vida, činjenje fizički dostupnim objekata u kojima se nastava izvodi, kao i, gde je to potrebno, na angažovanje personalnog asistenta – lica koje će se starati da učenik odnosno student sa invaliditetom uspešno prevaziđe prepreke u obrazovanju.

U pozitivnom pravu republike Srbije kao posebne pravne akte vezane za pitanja osoba sa invaliditetom treba pomenuti Zakon o sprečavanju diskriminacije osoba sa invaliditetom iz aprila 2006. godine, Zakon o potvrđivanju Konvencije Ujedinjenih nacija o pravima osoba sa invaliditetom od maja 2009. godine i Zakon o visokom obrazovanju koji je usko vezan za temu o kojoj govorimo u ovom tekstu.

Zakon o sprečavanju diskriminacije osoba sa invaliditetom u članu 18. govorи о obrazovanju:

“1. Zabranjena je diskriminacija zbog invalidnosti na svim nivoima vaspitanja i obrazovanja.

2. Diskriminacija iz st. 1. ovog člana obuhvata:

1. Uskraćivanje prijema deteta predškolskog uzrasta, učenika odnosno studenta sa invaliditetom u vaspitnu odnosno obrazovnu ustanovu koja odgovara njegovom prethodno stečenom znanju odnosno obrazovnim mogućnostima.
2. Isključenje iz vaspitne odnosno obrazovne ustanove koju već pohađa dete predškolskog uzrasta, učenik odnosno student sa invaliditetom iz razloga vezanih za njegovu invalidnost.
3. Postavljanje neinvalidnosti kao posebnog uslova za prijem u vaspitnu odnosno obrazovnu ustanovu, uključujući podnošenje uverenja o zdravstvenom stanju i prethodnu proveru psihofizičkih sposobnosti, osim ako je taj uslov utvrđen u skladu sa propisima kojima se uređuje oblast obrazovanja.”⁷

Osobe sa invaliditetom nailaze na brojne prepreke pri uključivanju u obrazovni proces. Ovaj zakon izričito zabranjuje diskriminaciju u obrazovanju po osnovu invaliditeta i nabroja koja činjenja odnosno propuštanja će se sankcionisati. Uskraćivanje prijema, isključenje iz obrazovne ustanove i postavljanje neinvalidnosti kao dodatnog uslova neophodnog za prijem u vaspitnu odnosno obrazovnu ustanovu su radnje koje su ranijih godina stajale na putu redovnom obrazovanju osoba sa invaliditetom.

Treba istaći da postoje dva modela obrazovanja osoba sa invaliditetom – specijalizovano i inkluzivno obrazovanje. Specijalizovano obrazovanje, koje je duboko ukorenjeno u naš obrazovni sistem, odnosi se na osnovno i srednje obrazovanje.

Mali procenat učenika sa invaliditetom koji pohađaju ova dva nivoa obrazovanja se upisuje u redovne obrazovne ustanove. Oni se upućuju u specijalizovane centre, gde se radi sa učenicima određene vrste invaliditeta uz korišćenje auditivnih, taktilnih, vizuelnih i drugih specijalizovanih metoda uz stručnu pomoć defektologa. Mana ovakvih centara je izolovanje učenika, nedostatak porodičnog okruženja. Imajući u vidu da se centri nalaze u većim gradovima ili samo u glavnom gradu, u slučaju Srbije, za učenike je uglavnom neophodan internatski smeštaj.

U slučaju visokog obrazovanja je nešto drugačije. Zakon o visokom obrazovanju republike Srbije u članu 8. navodi ko sve ima pravo na visoko obrazovanje u republici Srbiji.

“Pravo na visoko obrazovanje imaju sva lica sa prethodno stečenim srednjim obrazovanjem, bez obzira na rasu, boju kože, pol, seksualnu

7 Vid. *Službeni glasnik*, br. 33/2006.

orientaciju, etničko, nacionalno ili socijalno poreklo, jezik, veroispovest, političko ili drugo mišljenje, status stečen rođenjem, postojanje senzornog ili motornog hendikepa ili imovinsko stanje.”

Kao što možemo primetiti, zakonodavac je između ostalih uslova koji ne smeju biti prepreka pri prijemu studenta u bilo koju visokoškolsku ustanovu, naveo i invaliditet odnosno postojanje senzornog ili motornog hendikepa.

Malo učenika sa invaliditetom odluči da nastavi školovanje po završetku srednje škole. U nedostatku podrške države, društva, organizacija osoba sa invaliditetom, materijalnih sredstava, pa ponekad i same porodice, osobe sa invaliditetom se ne usuđuju na preduzimanje ovako velikog koraka.

Studenti sa invaliditetom imaju mogućnost da se upišu na redovne državne i privatne fakultete. Posle dugogodišnje izolacije, oni dolaze u dodir sa spoljnjim svetom, susreću se sa kolegama i profesorima čiji zadatak nije isključivo bavljenje specijalizovanim obrazovanjem. Pred njih se postavljaju nove i mnogo ozbiljnije obaveze, kao i u slučaju studenata bez invaliditeta. Oni se tada suočavaju sa brojnim tehničkim, ali i psihološkim preprekama. Neki se povlače u sebe, postaju rezervisani i ne komuniciraju dovoljno sa svojim kolegama, dok drugi bivaju prihvaćeni i počinju da se integriraju.

Akademска средина upravo treba da podstiče integraciju, poštovanje ljudskih prava, toleranciju, prihvatanje različitosti, mada se ne sme izgubiti izvida da studenti potiču iz raznih sredina, da su više ili manje formirane ličnosti, ponekad već opterećene predrasudama i ne znaju da na pravilan način pristupe novim kolegama. Ustručavajući se da priđu jedni drugima, studenti često ne uspostave nikakvu komunikaciju i studije jednostavno završe jedni pored drugih, a ne kao što bi trebalo, jedni sa drugima.

Naravno, studije osoba sa invaliditetom su opterećene brojnim tehničkim preprekama. Često se dešava da je studentima, korisnicima invalidskih kolica, onemogućen pristup zgradama fakulteta, amfiteatrima, slušaonicama i toaletima u samoj zgradi. Mali broj fakulteta ima postavljene ulazne rampe i pristupačne liftove unutar zgrade. Studenti oštećenog vida nailaze na nedostupnu literaturu za pripremanje ispita i praćenje nastave. Naime, oni koriste čitač ekrana koji vizuelne poruke pretvara u zvučne, tako da udžbenici moraju biti u word formatu kako bi ih čitač ekrana pročitao kao običan tekst.

Uz izgovor da štite autorska prava, izdavači nisu dovoljno senzibilisani za ustupanje udžbenika ovim studentima i nisu zainteresovani za pronaalaženje kompromisnog rešenja, iako znamo da prema Zakonu o udžbenicima svi imaju pravo na dostupne udžbenike. Osobama oštećenog sluha

nisu dostupna predavanja koja nisu prevedena na gestovni govor ili ako pomoću određenih uređaja nije izvršena korekcija zvuka u amfiteatrima.

Iz svega navedenog možemo zaključiti da je studentima sa invaliditetom više nego neophodna podrška na polju visokog obrazovanja. Činioci koji bi morali da učestvuju u poboljšanju kvaliteta visokog obrazovanja za studente sa invaliditetom su država, društvena zajednica, organizacije osoba sa invaliditetom, univerziteti i fakulteti, profesori, studenti, kako oni bez invaliditeta tako i sami studenti sa invaliditetom.

Treba pomenuti nekoliko pozitivnih primera podrške studentima sa invaliditetom u republici Srbiji. Beogradski univerzitet je osnovao Centar za studente sa hendikepom, koji je počeo sa radom 2008. godine. Prevashodni zadatak centra je da pruža neophodnu podršku studentima sa invaliditetom kroz prilagođavanje – skeniranje, čitanje i prevođenje udžbenika u audio i elektronski oblik, prevođenje nastave na gestovni jezik, pružanje neophodnih informacija vezanih za visoko obrazovanje kao i obavljanje drugih aktivnosti vezanih za visoko obrazovanje studenata sa invaliditetom.⁸

Kao pozitivan primer u prilagođavanju uslova studiranja za studente sa invaliditetom, pomenućemo Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, koji obezbeđuje svim svojim studentima oštećenog vida sve udžbenike u elektronskoj formi u word formatu, neophodne za praćenje celokupnog studijskog programa na fakultetu. Takođe su na Pravnom fakultetu postavljene rampe za studente korisnike invalidskih kolica, kao i zvučne petlje za studente oštećenog sluha.

Još jedan vid diskriminacije koji se ne odnosi direktno na fakultete, ali je neposredno vezan za studiranje, jeste postojanje studentskog doma za studente sa invaliditetom u Beogradu. Oprečna su mišljenja o potrebi postojanja ovakovog doma. Neki smatraju da je to neophodno, međutim, na taj način se studenti sa invaliditetom stavljuju u izolovan položaj i izdvajaju od ostatka akademske zajednice i što boljeg upoznavanja i ostvarivanja kontakata sa kolegama bez invaliditeta.

Problem našeg društva je još uvek strah od zajedništva i uključivanja osoba sa invaliditetom u redovne društvene tokove. Neophodno je uskladiti praksu sa pozitivnim pravom, koje je, moramo priznati, dosta dobro i prestati sa izolovanjima i izdvajanjima osoba, pa samim tim i studenata sa invaliditetom u posebne ustanove.

Poruka uspešne integracije i sprečavanja diskriminacije bi bila da treba raditi na poštovanju ljudskih prava studenata sa invaliditetom, ohrađivati ih da se školuju, obezbediti im pristupačne studije kroz tehničku

8 Vid. <http://www.bg.ac.rs/csrp/clanice/centri/csh.php>

i personalnu podršku i, najvažnije, učiniti sve da se kroz neophodnu edukaciju nastavnog, administrativnog osoblja i studenata, uspostavi živa i neposredna komunikacija sa studentima sa invaliditetom. Tako će oni biti prihvaćeni kao ravnopravni članovi akademske zajednice, čije se studiranje neće svoditi samo na poštovanje određenog člana zakona.

Ne sme se dozvoliti da visoko obrazovanje osoba sa invaliditetom bude podvig najhrabrijih, niti puka obaveza države da poštuje njihovo ljudsko pravo da se školuju. To mora biti izbor svakog pojedinca da se obrazuje i na taj način doprinese zajednici u kojoj živi.

Vladimir Veličković – *Kuka*, 1991.

Ilija Marković
aforističar, Novi Sad

AFORIZAM KAO POSLEDNJI BEDEM ODBRANE (5)

Mostić do našeg

Ako pođemo od premise da zemlja pripada onima koji nas obrađuju, doći ćemo do zaključka da treba graditi mostove preko reka, ali i jedan mostić do našeg čoveka. Što vrh zaradi na mostu, dno izgubi pod njim. Pogotovo ako se zna, a zna se, da je prazna vreća teža od džaka punog zaključaka. Kad otadžbina zove, patriote ne znaju za granice razuma, niti taj i taj tajkun zna za granice patriotizma.

Teritorijalni princip je mač sa dve oštice (bode vrhom): tuđe neće-mo osvojiti, svoje ne možemo odbraniti. Predsednik koji zna šta hoće glavna je prepreka onima koji mogu. Prema tome, ako nemate ništa protiv, vi ste za. Rogovi u vreći slažu se s pretpostavkom koju kapitalci imaju o sebi: samo sloga Srbina spasava, ali ale ne znaju – čija?

Sve ima svoju cenu, samo je cena naše gluposti nemerljiva do sada (dosada ubija) poznatim mernim instrumentima. Ljudi i objekti ugroženi su od poplava gluposti. Naši kandidati izigravali su budale dok nas nisu izigrali.

Demagozi ne sabiraju babe i žabe džabe. Fotogeničnom političaru ni fotorobot ne može primirisati, a da ne zapuši nos. Narodu kome je duša u nosu svaki smrad dođe glave. (Boj se onog ko je viko bez golema mrijet smrada.) Bojimo se da od novog boja neće biti ništa. U stvari, biće ništa.

Ako ne znate granice ničije zemlje, kada ćemo sazнати da je srpska zemlja ničija?! Da đubre zna za granice patriotizma, ne bi se razmetalio po ničjoj zemlji.

Pre je pasulj bio narodna hrana, danas su knedle. Ko guta knedle, ima tvrdu stolicu.

Kad su se složile sve kockice, kocka, a ne koska, bačena je odozgo. Gde će se zaustaviti, gde će život stati, đavo zna. U borbi na život i smrt život ima samo teoretske šanse.

Zemlja van sebe

Važno je mišljenje Međunarodnog suda pravde u Hagu, ali ne i u Beogradu. Čim je Pravda u autu, vozi Miško s povezom preko očiju. I Kosovo i Evropa i svet na jednu stranu, Srbi – na drugu. Srbija je zaslужila

veća priznanja od Kosova. Kosovo je Srbija van sebe. Šta su Srbi bogu zgrešili, đavo zna.

I mi smo mislili da su ovi isti oni dok se oni nisu presvukli u ove. Osma ofanziva je nastavak Osme sednice. Nema promene stava: narod je u buli, vođe u preambuli ustava. Samo sloga sa SPS I SNS DS spasava.

Parlamentarna većina nema pravo da krši ustav dok ne dobije befel sa najvišeg mesta. Svi znamo da je grešiti ljudski. Elem, jeste ljudski, al nije pošteno.

Da nismo udarali glavom u zid, ne bismo pomerali pameću. I obrnutu. Narodu koji udara glavom u zid svaka je ulica slepa.

Da vlastoljupci nisu u formi, ne bi se formalizam izmetnuo u samoljublje. Važnije je sačuvati vlast nad narodom nego nad sobom. Stoga se vlast čuva svim sredstvima poreskih obveznika. U kakvoj su nuždi oni gore, znamo mi dole. Kad se đubre razmeće na političkom polju, svaki problem je ekološke prirode.

Zato u borbi protiv kiča prva poklekne kičma. Odnosno, u borbi protiv korupcije pobedu odnese borba za funkcije. Dok je buba u uhu, doušnik je u dosluhu sa vašima. Kad prečuje glas razuma, uši pre čuju glupost no što je vaši demantuju. Menjaju srednji kurs kako kormilaru dune. Između Scile i Haribde.

Dinar je blago ojačao. Blago nama. Juče su govorili jedno, danas drugo. Izgleda da zarađuju na razlici u ceni jednog i drugog. Stopa inflacije od juče neće biti prekoračena sutra. Niti će talas poskupljenja probiti granicu od 8 odsto. Potopiće je. Naravno, što su stope inflacije veće, položaj guvernera je stabilniji.

Para-lele

Oko centra moći sve vidi. A mi od vas ne vidimo bolje. Sad se vidi, sad se zna ko će kome, ko je u komi. Ako nemate ništa protiv, vi ste za. Ako nemate ništa protiv boljeg sutra, recite danas, porecite juče: bolje sutra – gore danas.

Narod se prevario u vama – vi u njemu. Bog i Božja Vera stvorili su ovaj svet za sedam dana. Ovaj onaj – za minut. Čutanja, naravno. Bože, sačuvaj i sakloni vođa sklonih kloniranju! Od ostalih čuvaćemo se sami. A da li ćemo se sačuvati – đavo zna. Pogotovo što je nečastivom ispod časti da se izvlači na časnu reč. Da bi se izvukao naš čovek, treba uže. Uže shvatanje – veća koncentracija. Čim se na nešto skoncentrišemo, skreću nam pažnju na poredak. Da li ćemo graditi sistem po meri jednog ili drugog, pitanje je demokratsko. Prvo lice uvek ima alternativu: on ili niko. I dok se veliki račundžija preračunava, biračko telo množi se deljenjem.

Da nismo podlegli rečima, ne bismo Vladu prepoznali po koraku: jedan napred – dva nazad. Rekonstrukcija ovoga puta ili vlade, naše su para-lele. Fuj! Puj, pike! Kad se pikavac udene između kažiprsta i srednjeg, zakon je šipak.

Što priliči volu, ne liči Biku Koji Sedi na tri stolice. Gde nužda zakon menja, smrad se širi brzinom Njegove Obojene Svetlosti, bojene potretnim slikama.

Iza svakog uspešnog muškarca стоји televizija. Istina je jedna, a katodnih cevi – milion. Ako se televizija ogluši o istinu, neće oni s kojima je u dosluhu; ako haški istražitelji ne mogu da uđu u trag našima, mogu vaši, uši, doušnici. Mobilni. Da prijemnik nije odbojnik, ne bi se istina obijala o glave. Odbijala, rikošetirala do krajnje tačke. Crna tačka je, u stvari, crna rupa. U njoj je sva sila onoga sveta.

Ako je lepota prolazna, što o političkom mrtvacu govorite sve najlepše? U superlativu. Kao da u istoriji nije bilo i većih budala.

Kukavičluk mućak

Jeste nepismen, ali je podoban – čita između redova. Baš kao i čitaoći. Elem, belem – buć: ako jedni i drugi čitaju između, i pisci treba da pišu između. Šta je pisac hteo da kaže, zna islednik. Kad su instrumenti prisile naštimovani, istinu gude zaslepljeni vlašću. Drugi bi znali šta je prvi hteo da kaže da su učili nemušti jezik predvodnika. Zato, od magarca koji snosi odgovornost nikad predvodnik.

Mozak nacionalnog tima je veliki potencijal: što on može, mali ne može da pojmi. U radiše svega biše. Da je završio likovnu akademiju, mogao bi da se slika. Kakav Kokoška i kakvo jaje! Od aktuelnih grabljivica hrabrije su kukavice – podmeću svoja. Kad se kukavac sinji ugnezdi, niko ne zna cenu svojih i tuđih jaja. Da nije zagrejao stolicu, ne bismo znali koliki je smrad. Ilići ako sam ja isti on, vi ste mi prvi među jednakima. Nego, ako je ja pa ja prvo lice, ko je u koaliciji mućak?

Otkad koalicioni partneri serviraju, svako obećanje je na liniji – in. Itd., kad impotentni vlastoljupci igraju živim figurama, Figure veneris lista srednji prst.

Status kandidata dogodine, voajera – do dalnjeg. Srbija je mlada. Očijukanje i paradiranje sa starom frajgom bio bi atak na ponos, pogotovo što je ponosan Srbin svoj na svome. A teritorijalni integritet i suverenitet odrednice koje spaja ničija zemlja. Dok se ubica ne vrati, mi ćemo tapkati u mestu. Na licu mesta.

Pogodak je pun sebe. Prema tome, pokretni cilj može da odahne.

Dok dogovor kuću gradi, zavisnici vlasti kupuju ciglu – da posao ne trpi. U nedostatku odgovarajućeg građevinskog materijala, majstori

prvog reda ugrađuju procenat. Da život nije bio – mrtvo slovo na papiru, ne bi pesme novog kosovskog ciklusa bile jedanaesteračke: “Život damo, Trst ne damo! Ostale teritorije i Kosovo pride.” Zato se pamet u glavu uteruje odozdo.

Pekinška patka i ptica rugalica

Da u svakoj šali nije polovica vica, istina bi otišla bez traga, do vraka. I obratno, povratno. Naš bumerang je najbolji – vraća nam se više puta. Da nije permutacije, ne bi vrag doneo šalu, došao po svoje, ostavio nam naše.

Ako uši otkažu poslušnost, neće vaši doušci. Kad su nam dojavili da je naša šansa u našim rukama, uhvatili smo se za glavu. Pamet u glavu, kondom na glavu. Nije nepoznato da glava koja klima ne opire se kondomima, picipevcima, jebivetrima. Ko diže glas, kondom će mu doći glave. Asanž nije optužen zbog Vikiliksa, ipsilona i ostalih nepoznatih veličina, već zbog nekorisćenja kondoma, što u Švedskoj ima karakter seksualnog uzinemiravanja.

Ako ćemo se pozivati na rezultate istraživanja, u Srbiji se stide nавлачења на napetu stvar, ali ne i na nabrekle vijuge, na tanak led. Da stvari nisu izmakle kontroli, ne bi nebeski narod bio van domaćaja Zemljine teže. Mi Srbi nismo jedni protiv drugih, već jedni i drugi protiv sebe. Sreća u nesreći gubi identitet. Odelo ne čini čoveka, navodno, kako tvrdi prva postava.

Nobele, izvini! Draga nam je istina, još draža Kina. Vuk demantovao ornitologa: “Golub mira je ptica rugalica. Mira – ptičica.” Shodno tome, pekinška patka je silica – seli se sa stupca u stupicu. Država rekla, pa porekla. Ni sama ne zna kako svet da umilostivi, kad od milostinje živi. Povuci, potegni, ne može se iščupati. Pozove Deda Mraz u pomoć Miška. Kad bi vlada povukla mačka za rep, Miško bi se iščupao.

Jagma jeste turska reč, ali je pljačka srpska. Operacija je akcija koju kompjuteri obavljaju u ime i za račun ministra. Kad je ministar operisan od stida, ortoped operiše po budžetskim ustanovama.

Šuster-mat

Dok Srbi ne izbore mesto pod Suncem, nebesko telo promeniće putanju. Gde sve može da bidne, ništa ne može da bude. Može i obrnuto, naopako – u Srbiji. Što je prvoj špijunski satelit, drugoj Srbiji je špijunka. Istina o špijunском satelitu obišla je svet i vratila se u vidu bumeranga. Naš je najbolji. Vraća nam se više puta.

U satelitskoj državi svi putevi vode u budžet. Verovatno zato što smo svi zavisnici vlasti. I što je na snazi pravilo: ko skida sa sebe odgovornost, lakše se penje. Kad politički krugovi izazivaju potrese u zemlji, epicentar

je u vrhu vlasti. Što je krug uži, centar moći je veći. I tako dalje. Što se kolo više širi, centar je sve dalje. Pošto je njihov krug savršena kriva, svaka njegova tačka jednak je udaljena od cilja. Međutim, u začaranom krugu svaka tačka je potencijalni centar.

Dok se centri moći vrte u koncentričnim krugovima, teško se koncentrisati na jednu glupost. Glupost manja većoj se priklanja. Otuda i pitanje: kako znate da smo glupi koliko smo teški, kad vaga nije baždarena?! Bilo kako bilo, dok pametni ne dođu sebi, budale će trčati počasne krugove.

Kad se nevinost dokazuje na sudu, pretpostavka nevinosti je još jedna dimenzija bračnog trougla. Između bračnog i Bermudskog razmeće se znak jednakosti. Bermudski je ravnostran: isto odstojanje, ista meta, isti promašeni ministri. Kad je ministar na braniku zemlje, istina je u zemlji. Ele, nije problem što je lopta u našem dvorištu, već – šta je naše dvorište? Na Dan pobeđe nismo bili sa pobednicima. Bili smo se na drugom mestu. Nismo dobili matušku, nego šuster-mat. Zato podvucite crtlu i saberite se!

S podvučenom crtrom minus iste veličine čini znak jednakosti. Odnos snaga je izjednačen: svet nam ne može pomoći, sami sebi ne možemo više odmoći.

Vlast

Vlast je uradila za satiru više od svih satiričara. Sve je drugačije, samo se preokupacije satiričara ne menjaju. Kad je u procepu između vlasti i gluposti, aforizam je karika koja nedostaje. Draži je dražej gorkog smerha od svih nadražaja vlasti. Prepotentnom vlastoljupcu ispravljene vijuge golicaju maštu. Po pravilu, prvi potez izabrane vlasti jeste rokada malog i velikog mozga.

U borbi za golu vlast impotentni su najžilaviji. Ko izgubi glavu za vlašću, svaka mu je kapa taman. Ko voli vlast više nego sebe, ima permanentnu kruz identiteta. Koliko je njima do nje, toliko je nama do njih. Jedan dan na njoj valja kao 365 u prestupnoj. Da je ljubav prema vlasti platoska, odnosi između biračkog tela i izabranih bili bi snošljiviji. Po zakonu gravitacije, nebeska tela se privlače. Biračko je gravidno otkad se navuklo na obećanja.

Odgovorna vlast odgovara na pitanja koja niko ne postavlja. Dobra se menja da narod ne primeti. Loša ne primećuje narod. Manji od makovog zrna su opojno sredstvo opijenih vlašću. Vlast koju narod ne razume mora više da radi na prevaspitanju naroda.

Ne zna se šta je gore: da vlast vodi tuđu brigu ili vašu. Kad je reakcija vlasti brza, kakva li joj je akcija?! Akcija “Birajmo domaće” izaziva reakciju: “Birajmo najbolje!” Bili bismo evropska žitница da u ovoj zemlji nije previše gladnih vlasti.

Vlast kvari čoveka, ali joj ni on ne ostaje dužan. Kad je vlast pokvarena, vlastodržac je kliconoša. Postigli su maksimum. Ni vlast ne može više da ih pokvari. Vlast je počela borbu s korupcijom – nastavlja s kriminalom. Da li je kriminal u vlasti ili je vlast u kriminalu, đavo zna. On je njihov koalicioni partner. Teško je reći šta je veći blam: vladati s njima ili biti pod njima?

Test i testo

Gde je demagogija nauka, med i mleko su osnovne namirnice. Prirodno, nema meda bez radilica, ni muže poreskih obveznika bez državnog aparata.

Ako je Talmud sveta jevrejska knjiga, Palamud je, gospodo ministri, udžbenik srpske politike. U tom smislu je i smicalica: da nije demokratskih promena, ne bi birači bili (i ostali) berači bostana. Otkad se gladni vlasti sprdaju s demokratijom, siti svega tancuju kako creva sviraju. Što znači da će obećanja demagoga držati vodu dok se biračko telo ne popišmani, dok mu ne dođe odozdo.

Retrogradno, lakat je parametar, metar – šut u aut. U Srbiji lakat ima dužu tradiciju od dužnog metra. O zloj pari da ne govorimo. Što je dinar jači prema evru nominalno, interes Evrope je slabiji za Srbiju, realno. Srbija je izašla iz krize, a da to niko nije primetio. Sem predsednika vlade, prvog ministra, premijera itd.

Elem, gde god igra nebeski narod, utakmica je visokog rizika. Patriotske snage dejstvuju sinhrono – anahrono. Možemo zajedno rušiti, ali ne i graditi. Kad nacionalne boje brane nacionalisti svih boja, pobednici ističu trobojku na pola kopljja. Dok strane u sukobu ne nađu zajednički jezik, služiće se nemuštim jezikom predvodnika. I ne samo to, ovo, ono i ovno: on u božjem stadu vidi sebe.

Dok se partija igra našim živcima, budale nas drže u šahu. Da pametniji nisu popuštali pod pritiskom, ne bi se budale opametile. Ne daju na se. Čim se mali mozak koristi 1%, veliki se okoristi 100%. Ko nas je napravio budalamu, pod jedan, pravi se lud; drugo, zna majka otadžbina.

Kako prve dozvati pameti, kad se drugima ne odazivaju na glas razuma?! U borbi protiv zdravog razuma ne biraju se sredstva, već protivnici. Kako bi država položila test. A na testu inteligencije mese hleb oni koji su ovo zamesili.

Sud i usud

Svaki naš problem ima svoje rešenje. Ali ne i naše. Nismo imali šanse. Pravda je bila na našoj strani. Srbi zapeli za pravdu. Kao da ne postoji zakon. Jasno je značenje dok ne usledi njegovo tumačenje. Pravda

je spora samo za one koji je traže. Što smo tražili, to smo i dobili. Tačnije, Srbija je dobila što je zaslужila druga strana.

Sve deklaracije o Kosovu na jednu stranu, jedna – na drugu. Dok politika svršenog čina daje očekivane rezultate, uvek će biti kriv neko drugi. U stvari, niko nije kriv, dok se ne dokaže suprotno. Narod nije kriv za ovo, nije za ono. Nije nizašta. Niko ne zna šta nam je. Svi znaju šta nije. Tek sada je svima jasno da nikome ništa nije jasno. Naš stav jasan je svi-ma. Osim nama.

Dok oni tamo vrte palčeve, ovi ovde sisaju palac. Nije revanšizam. Ovo je za ono. Mnogim odgovorima ne odgovaraju pitanja. Ko se ne pita ni za šta – za sve ima jedan odgovor. Zadržaćemo svoje mišljenje. I ono će nas. Ko drukčije misli, naš je istomišljenik. Srbija izlazi iz recesije i ulazi u kruzni mišljenja. Kad bude suočenje, nećemo prepoznali svoje mišljenje.

Politika kvari čoveka, ali joj ni on ne ostaje dužan. Da dirigentu nije buba u uhu, imao bi sluha za disonantne tonove. Diplomatija radi na dva koloseka. Uskom i slepom. Kad slepe vođe upru poglede u crnu tačku, naprave crnu rupu. Prevelika doza istine ubija u pojama. Kalibar katodne cevi meri se brojem ispaljenih.

Neke su nule teške kao đule. U kakvoj su nuždi oni gore, znamo mi dole. Mi po Vuku, a Međunarodni sud pravde po nama. Mišljenje suda je jedno ali vredno po lule mira koju smo popušili. I pored toga što smo znali da pušenje i mišljenje škode zdravlju.

Zemlja van sebe

Važno je mišljenje Međunarodnog suda pravde u Hagu, ali ne i u Beogradu. Čim je Pravda u autu, vozi Miško s povezom preko očiju. I Kosovo i Evropa i svet na jednu stranu, Srbi – na drugu. Srbija je zaslужila veća priznanja od Kosova. Kosovo je Srbija van sebe. Šta su Srbi bogu zgrešili, davo zna.

I mi smo mislili da su ovi isti oni dok se oni nisu presvukli u ove. Osma ofanziva je nastavak Osme sednice. Nema promene stava: narod je u buli, vođe u preambuli ustava. Samo sloga sa SPS I SNS DS spasava.

Parlamentarna većina nema pravo da krši ustav dok ne dobije befel sa najvišeg mesta. Svi znamo da je grešiti ljudski. Ele, jeste ljudski, ali nije poštено. Da nismo udarali glavom u zid, ne bismo pomerali pameću. I obrnuto. Narodu koji udara glavom u zid svaka je ulica slepa.

Da vlastoljupci nisu u formi, ne bi se formalizam izmetnuo u samoljublje. Važnije je sačuvati vlast nad narodom nego nad sobom. Stoga se vlast čuva svim sredstvima poreskih obveznika. U kakvoj su nuždi oni gore, znamo mi dole. Kad se đubre razmeće na političkom polju, svaki problem je ekološke prirode.

Zato u borbi protiv kiča prva poklekne kičma. Odnosno, u borbi protiv korupcije pobedu odnese borba za funkcije. Dok je buba u uhu, doušnik je u doslugu sa vašima. Kad prečuje glas razuma, uši pre čuju glupost no što je vaši demantuju. Menjaju srednji kurs kako kormilaru dune. Između Scile i Haribde.

Dinar je blago ojačao. Blago nama. Juče su govorili jedno, danas drugo. Izgleda da zarađuju na razlici u ceni jednog i drugog. Stopa inflacije od juče neće biti prekoračena sutra. Niti će talas poskupljenja probiti granicu od 8 odsto. Potopiće je. Naravno, što su stope inflacije veće, položaj guvernera je stabilniji.

Istina i katodne cevi

Da EU ponudi ono što ne nudi, odbili biste s indignacijom. Dakako, kad bi Rusija ponudila isto, prihvatali biste obrećke. Prema tome, pitanje je biti il' ne biti u jednoj ili drugoj orbiti? Da Srbija zna gde je, znala bi gde će, koji joj je. Datum.

Dvanaesti mart je tačka u kojoj se seku interesi dve Srbije. Što se preponaša tiče, on će nastaviti diplomatski da ruši prepone na putu saradnje: ping-pong – gong! Vreme je isteklo. U cajtnotu smo baš zato što imate vremena na pretek.

Ako svaki narod zaslužuje vlast kakvu ima, onda pokvarenoj vlasti odgovara neodgovoran narod. Vlast počne borbu protiv korupcije i kriminala, a završi kao koalicioni partner. Kontrolni punkt je kritična tačka: kada narod ne može da kontroliše svoju vlast, može ona njega. Odozgo do dna. Itd. – u središte zemlje.

Ko se penje crvenim tepihom, ne crveni se dok silazi u narod. Narod je odvajao od svojih usta da bi imali oni koji nemaju šta nemaju. Od zaplenjene imovine kriminalaca davaće se siromašnima. Ne kriminalcima, za ime boga. Ostalima. Novi paket mera je za nove siromašne. Stari, izvinite!

Da mediji nisu nezavisni od istine, ne bi vlast u borbi protiv korupcije i kriminala koristila manevarsku municiju – uz podršku katodnih cevi. Čim katodna cev zine, zagrise pola istine. Pola istine i pola istine – cela poluistina. Kad istina zaglavi u katodnoj cevi, masovni ubica ubija u pojam. Ubijeni u pojam odaju znake života, te otkrivaju svoj nezavidan položaj. Jedni zavide drugima, a nama – niko.

Borba protiv korupcije je kriminalna. Vlast ne može da se pomiri s korupcijom i kriminalom istovremeno. Gubi iz vida da tačna vaga tačnije zakida.

Mera besmrtnosti je ono što čovek ostavi iza sebe, a ne ispod. Međutim, kad ono uđe u proces reprodukcije, dobije se ovo. Od svakog čoveka ispadne g.....

POLEMIKE

Povodom "Uputstva za standardizovan nediskriminatorski govor i ponašanje" obudsmana Saše Jankovića na stranicama nedeljnika NIN voden je polemika o tzv. jeziku invalidnosti. Ovom prilikom objavljujemo stavove profesora Ivana Klajna, Ivanke Jovanović, izvršne direktorke Nacionalne organizacije osoba sa invaliditetom i Jelene Milošević, predsednice Nacionalne organizacije za retke bolesti.

Ivan Klajn

Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu

UKIDAJU SE INVALIDI?

Vratimo se još jednom na "Uputstva za standardizovan nediskriminativni govor i ponašanje" ombudsmana Saše Jankovića, o kojima je bilo reči prošli put na ovom mestu. U tim uputstvima bilo je rečeno, između ostalog, da "nisu dozvoljeni pojmovi lezbijka (koristi se lezbejka), peder, perverzni, nenormalni, sekra persa, ženski petko, lezbača, topli brat, muškarača, seksualno devijantni, bolesni, jer su uvredljivi i degradirajući za dostojanstvo i ličnost LGBT osoba". U međuvremenu, ombudsmantu je stiglo pismo od "Gej lezbijskog info centra" u kome se kaže: "Smatramo da pojmovi lezbijka, peder, topli brat sami po sebi ne spadaju u uvredljive i degradirajuće", već da sve zavisi od konteksta u kome se koriste. Ombudsman je zahvalio na pismu i rekao da će "razmotriti sugestije i ugraditi ih u Uputstvo, koje je dokument u stalnom razvoju".

Ono što nas ovde zanima jeste neobična tvrdnja da je lezbijka uvredljivo i stoga zabranjeno, dok je lezbejka dozvoljeno. Objašnjenja o sufiksimu nisu baš mnogo uzbudljiva za čitaoce, ali ih moramo dati da bi se raščistio jedan očigledan nesporazum. Sufixi -ejac i -ejka, sa pridevom na -ejski, javljaju se samo u izvedenicama koje već u izvornom jeziku imaju "ej". Kažemo epikurejac i epikurejski jer je u grčkom Epikoureios, plebejac, plebejka i plebejski jer je u latinskom plebeius, crvenoarmejac prema ruskom krasnoarmeec. Od imena ostrva Lezbos (rodnog mesta pesnikinje Safo, koja se zaljubljivala u devojke) pridev ne glasi Lesbeios nego Lesbios.

Sufiks -ijski i inače koristimo za izvođenje od imena na koja se zbog teške suglasničke grupe na kraju osnove ne bi moglo dodati samo -ski, kao baskijski od Bask, gardijski od garda, nordijski od nemačkog Nord. Sve ovo znači da je lezbijka (i lezbijski) gramatički ispravno, lezbejka (lezbejski) je pogrešno, a besmislica je tvrditi da je jedan oblik uvredljiv dok drugi nije.

U trećem delu "Upustava" nalaže se: "Uvek koristiti izraze 'osoba sa invaliditetom', 'dete sa smetnjama u razvoju', nikako termine invalid, ometeno dete... Ne koristiti izraz 'parking za invalide' već 'parking za vozila osoba sa invaliditetom', 'invalidne organizacije' već 'organizacije osoba sa invaliditetom'."

Svi lingvisti koje sam ikad poznavao ili čitao borili su se protiv birokratskog gomilanja reči, zahtevali da se raspisuje konkurs za direktora a ne "za izvršioca poslova i radnih zadataka direktora", da red i mir održavaju policajci a ne "pripadnici Ministarstva unutrašnjih poslova", da se kaže "veći nego pre" a ne "veći u odnosu na prethodni period", "vreme će se prolepšati" a ne "doći će do procesa stabilizacije vremenskih prilika"... Sada ombudsman zahteva suprotno: nemoj reći u jednoj reči ono što se može reći sa tri! Ja ne znam da li će i predstavnici invalidskih organizacija (ne invalidnih, kako piše u dokumentu) napisati pismo zaštitniku građana, ali oni bi se sigurno složili da invalid nije neka pogrdna reč koju treba izbegavati. Može čak imati i prizvuk počasti, kad je reč o ratnim vojnim invalidima (kako li ćemo ih ubuduće zvati: ratne vojne osobe sa invaliditetom? osobe sa ratnim vojnim invaliditetom?). Pouka iz svega ovoga je da ubuduće ne treba izdavati "uputstva za standardizovan govor" a da se prethodno ne konsultuju stručnjaci za jezik.

NIN, 5. avgust 2010.

Vladimir Veličković – *Ponor*, 1990.

Ivana Jovanović

Nacionalna organizacija osoba sa invaliditetom Srbije, Beograd

NAŠE REČI ODSLika VAJU NAŠE STAVOVE

Nacionalna organizacija osoba sa invaliditetom Srbije

Beograd

Broj: 75

Datum: 16.08.2010. godine

Uredništvu NIN-a
Gospodinu Ivanu Klajnu

Reagovanje Nacionalne organizacije osoba sa invaliditetom Srbije
na tekst pod nazivom “Ukidaju se invalidi”

Poštovani gospodine Klajn,

uz svo dužno uvažavanje Vašeg poznavanja jezika, odlučili smo da uredništvo NIN-a zamolimo da objavi reagovanje Nacionalne organizacije osoba sa invaliditetom Srbije (NOOIS) kao krovne organizacije koja zastupa interes svih osoba sa invaliditetom u Srbiji, na tekst pod nazivom “Ukidaju se invalidi”, zbog potrebe da odgovorimo na stavove koje ste izneli u svojoj kolumni u vezi dela o tzv. jeziku invalidnosti (povodom “Uputstva za standardizovan nediskriminativni govor i ponašanje”), koji po našem uverenju apsolutno ne odslikavaju i stavove invalidskog pokreta.

Naime, kada se govori o korektnoj upotrebi jezika kojim se opisuju pripadnici marginalizovanih grupa, među koje spadaju i osobe sa invaliditetom kojih u Srbiji živi oko 800.000, onda to više nije samo pitanje jezika, lingvistike, pravopisa. Jedan od osnovnih principa kada govorimo o politički korektnoj upotrebi jezika i to kako u pokretu osoba sa invaliditetom, tako i među pripadnicima drugih marginalizovanih grupa jeste sledeći – korektno je upotrebljavati one izraze koje prihvata većina pripadnika te grupacije. U skladu sa tim i činjenicom da se svest razvija brže od jezika, kao i u skladu sa međunarodnim i domaćim dokumentima koji definišu ove pojmove, a imajući u vidu da je invaliditet samo jedna od karakteristika osobe, invalidski pokret u Srbiji, ali i u svetu, koristiti izraz “osoba/ lice sa invaliditetom” a ne fraze – “invalidno lice/ osoba, dete sa smetnjama u razvoju ili sa posebnim potrebama” i slično.

Izraz “osoba sa invaliditetom” dolazi iz socijalnog modela invalidnosti, jer akcenat stavlja na samu ličnost i njene potencijale, dok je invalidnost u drugom planu. Dakle, invaliditet je samo jedna od mogućih

čovekovih karakteristika i ne odnosi se na celu osobu, te je upotreba politički korektnih termina iz ove oblasti zajednička odgovornost u procesu senzibilizacije javnosti na različitost, dakle odgovornost onih koji zastupaju interes osoba sa invaliditetom, ali i medija i pojedinaca koji oblikuju i prenose informacije. Uostalom, da li su Vuk Karadžić, Beethoven, Helen Keler, Ruzvelt, Stiven Hoking, Rej Čarls, Stivi Vonder i mnogi drugi ostali upamćeni po svojim nedostacima, invalidnostima koje ih sve povezuju, ili po svojim veličanstvenim dostignućima u oblastima umetnosti, nauke, kulture, politike...

Do pre desetak godina, u Srbiji je dominirao tzv. medicinski model invalidnosti iz koga je dolazio i tzv. "medicinski" i "dijagnostički" govor, poput reči: invalid, pacijent, slučaj, vezan za kolica ili paraplegičari, cerebralci, distrofičari... Zajedničko za sve ove izraze jeste to da se osobama sa invaliditetom implicira manja vrednost, smanjenost kapaciteta i potencijala, posebnost, koji mogu služiti kao opravdanje za omalovažavanje, segregaciju, izolaciju, osnov za shvatnju da osobe sa invaliditetom predstavljaju teret za društvo u kome žive i konačno često osnov za diskriminaciju (postoji puno načina da se sproveđe diskriminacija nad nekim, ali su najčešća tri osnovna oblika: putem govora, kroz ponašanje i direktnim ugrožavanjem/oduzimanjem prava).

Nasuprot ovome, adekvatni su bilo koji izrazi koji kombinuju ličnost i invalidnost, kao na primer: osoba sa invaliditetom, osoba sa distrofijom/kvadriplegijom..., korisnik/ca invalidskih kolica, organizacija osoba sa invaliditetom (jer izraz "invalidna organizacija" bi trebalo da znači da je reč o organizaciji sa kojom nešto nije u redu).

Što se tiče Vaše opaske u vezi "birokratskog gomilanja reči" to takođe nema opravdanja, jer upravo mediji to koriste kao izgovor kada potvrđuju stereotipe i negativne stavove. Jer, kako objasniti činjenicu da ćete u naslovima novinskih tekstova, naravno i u samim tekstovima, najčešće nalaziti izraze "Cigani", iako je politički korektno upotrebljavati izraz Rom, a pri tom je i kraće?!

Ako naše reči odslikavaju naše stavove, a ako mediji konstruišu a ne samo reprezentuju stvarnost, onda je i ovaj način skretanja pažnje javnosti na ovo pitanje izuzetno značajan, jer mediji nude tumačenja događaja, uzore ponašanja, sisteme vrednosti... Ne treba zaboraviti da mediji pored informativne, imaju i edukativnu ulogu, da treba da obrazuju javnost, ruše stereotipe, pokreću na razmišljanje, podižu svest posebno o marginalizovanim grupama. Oni obezbeđuju "slike" koje ljudi koriste da mapiraju sopstvenu stvarnost. Zato je veoma važno kako pišemo, o čemu izveštavamo, jer i izborom tema i načinom na koji se to čini, mediji šalju implicitne poruke o onome što je društveno prihvatljivo. Ljudi se tako nekritički oslanjaju na medijske poruke – na njihove predstave dobra i zla,

za i protiv, nas i njih, normalnog i devijantnog... Kroz te predstave mediji daju više od informacije – nude priče o neprihvatanju, opovrgavanju drugih koji nisu kao “mi”...

A što se tiče pouke za kraj, i stručnjaci za jezik, i predstavnici vlasti, i institucija, i civilnog društva, uvek bi pre svih drugih trebali da konsultuju same predstavnike marginalizovanih grupa o tome koji izrazi su za njih prihvatljivi, pre nego što o tome zauzmu sopstveni stav!

Izvršna direktorka NOOIS
Ivana Jovanović, dipl. politikolog

Vladimir Veličković – *Veliko gonjenje*, fig. III, 1986.

Jelena Milošević

Nacionalna organizacija za retke bolesti Srbije, Beograd

NA SMRT ČEKA 600.000 MLADIH

Datum: 11. 12.2010. godine

Uredništvu Vesti online
Gospodinu Glavnom i odgovornom uredniku

Reagovanje Nacionalne organizacije za retke bolesti Srbije na tekst pod nazivom “Na smrt čeka 600.000 mladih”

Poštovani Gospodine uredniče,

Kao društveno odgovorna grupa građana, odlučili smo da zamolimo uredništvo Vesti-online da objavi reagovanje Nacionalne organizacije za retke bolesti Srbije (NORBS) na tekst pod nazivom “Na smrt čeka 600.000 mladih” autora Tomislava Zečevića.

Nacionalna organizacija za retke bolesti Srbija je osnovana sa ciljem da na principima *punog građanskog učešća i dostojanstva radi na unapređenju kvaliteta života osoba sa retkim bolestima i porodica ovih osoba*. Tekst je navodno pisan na osnovu izjava datih na Pres konferenciji, povodom osnivanja ove organizacije, koja je 26. novembra održana u Medija Centru, a na kojoj novinar koji je pisao tekst očigledno nije ni bio, niti je bilo koga od predstavnika naše organizacije intervjuisao. Pres konferencija, otvorena za javnost, a naročito za predstavnike medija, je bila organizovana upravo sa ciljem da se odgovori na nedoumice i predrasude koje u društvu postoje o retkim bolestima. Zaista je nedopustivo, a i po zakonu kažnjivo, da neko ko sebe naziva ozbiljnim novinarem iznosi ovakve neistine u tekstu, izmišlja citate sagovornika, da uredništvo isti tekst objavi, a da se onda svi zajedno krijete iza nekakve priče o želji da se pomogne “nesrećnim ljudima”.

Prvo i osnovno, što se tiče pompeznog naslova i cifre od 600.000 osoba sa retkim bolestima, na konferenciji je više puta napomenuto da tačan broj osoba sa retkim bolestima ne postoji, već postoje procene. Drugo, zahvaljujući modernoj medicini, mnogo osoba sa retkim bolestima doživi i srednje, kao i pozne godine, živeći život u skladu sa svojim fizičkim mogućnostima, nadograđujući se, učeći, radeći, osnivajući svoje porodice i slično.

Na konferenciji nije bilo ni reči o tome da osobe sa retkim bolestima “Nemaju pravo na zdravstveno osiguranje, na zdravstvenu knjižicu, nemaju pravo da podižu lekove na recepte, nemaju pravo na pratioca,

preostalo im je samo ono najgore. Ovo je subbina svih obolelih od retkih, a smrtonosnih bolesti u Srbiji, koja ih je odbacila, zaboravila, izbrisala...” Činjenica jeste da je socijalni položaj osoba sa retkim bolestima i njihovih porodica težak, ali je daleko od toga da nam “je život opustošen zbog neizlečive bolesti”. Niko nema prava da nečiji život ovako karakteriše, a ponajmanje neko ko se temom retkih bolesti do sada očigledno nije bavio, niti se potrudio da prisustvuje samoj konferenciji ili eventualno pročita Saopštenje za javnost. Na samoj konferenciji se sve vreme govorilo o pozitivnim aktivnostima koje Nacionalna organizacija za retke bolesti Srbije namerava da inicira, sa velikim entuzijazmom i pozivom na saradnju upućenim nadležnim institucijama, vladinim i nevladinim organizacijama, kao i strukovnim udruženjima, s obzirom da je jedan od ciljeva NORBS-a upravo ostvarivanje partnerskog odnosa sa navedenim društvenim akterima. Ko god je tog dana prisustvovao konferenciji može da potvrdi da smo sve vreme govorili da našim ciljevima pristupamo ozbiljno, profesionalno i bez želje da izazovemo sažaljenje u javnosti. Uvereni smo da je to pravi put da svoje ideje i ciljeve sprovedemo u delo.

Što se tiče korektne upotrebe jezika kojim se opisuju pripadnici marginalizovanih grupa, među koje spadaju i osobe sa invaliditetom, od kojih neke, ali ne sve, imaju retku bolest, u skladu sa međunarodnim i domaćim dokumentima koji definišu ove pojmove, invalidski pokret u Srbiji i u svetu koristi izraz “osoba sa invaliditetom”, “korisnik/ca invalidskih kolica”, a ne fraze poput “prikovana za kolica” i slično. Izrazi “osoba sa retkom bolešću” ili “osoba sa invaliditetom” dolaze iz socijalnog modela invalidnosti, jer akcenat stavlja na samu ličnost i njene *potencijale*, dok su bolest i invalidnost u drugom planu i samo jedna od karakteristika ličnosti.

Izrazi koji se koriste u ovom tekstu za osobe sa retkim bolestima impliciraju manju vrednost, smanjenost kapaciteta i potencijala, posebnost, i kao takvi mogu služiti kao opravdanje za omalovažavanje, segregaciju, izolaciju, osnov za shvatanja da ove osobe predstavljaju teret za društvo u kome žive i, konačno, često osnov za diskriminaciju. Diskriminacija se može sprovesti na mnogo načina, ali su najčešća tri osnovna oblika: putem govora, kroz ponašanje i direktnim ugrožavanjem/oduzimanjem prava.

Ako naše reči odslikavaju naše stavove, a ako mediji konstruišu a ne samo re-prezentuju stvarnost, onda je i ovaj način skretanja pažnje javnosti na ovo pitanje izuzetno značajno, jer mediji nude tumačenja događaja, uzore ponašanja, sisteme vrednosti... Ne treba zaboraviti da mediji pored informativne, imaju i edukativnu ulogu, da treba da obrazuju javnost, ruše stereotipe, pokreću na razmišljanje, podižu svest posebno o marginalizovanim grupama. Oni obezeđuju “slike” koje ljudi koriste da mapiraju sopstvenu stvarnost. Zato je veoma važno kako pišemo, o čemu izveštavamo, jer i izborom tema i načinom na koji se to čini, mediji šalju

implicitne poruke o onome što je društveno prihvatljivo. Ljudi se tako nekritički oslanjaju na medijske poruke – na njihove predstave dobra i zla, za i protiv, nas i njih, normalnog i devijantnog...Kroz te predstave mediji daju više od informacije – nude priče o neprihvatanju, opovrgavanju drugih koji nisu kao “mi”...

Zato bismo Vas zamolili da, ukoliko Vam je cilj da se bavite profesionalnim novinarstvom i poštovate sebe tužbi, teme obrađujete kako dolikuje ozbilnjim medijima i da sagovornicima pristupate sa poštovanjem, citirajući njihove izjave ispravno, a ne prema sopstvenom nahođenju.

Takođe, smatramo da je neophodno da objavite tekst u kome ćete se izviniti Nacionalnoj organizaciji za retke bolesti Srbije i svim osobama sa retkim bolestima zbog etiketirajućeg načina na koji ste predstavili osobe sa retkim bolestima, čime se izaziva efekat stigmatizacije i diskriminacije ovih građana i povećava socijalna distanca zajednice, koja već ionako postoji, kao i široj javnosti, ako ste člankom izazvali ovakav efekat u javnosti.

S poštovanjem,

Jelena Milošević
Predsednica Nacionalne organizacije
za retke bolesti Srbije

Vladimir Veličković – *Veliko gonjenje*, 1986.

INTERVJUI

Jovica Trkulja

Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu

STRAST U POLITICI*

Tema NIN-a za novogodišnji broj biće: Ima li strasti u politici danas? Nedavno je u jednom intervjuu Slavoj Žižek rekao da se ne samo na Balkanu, nego "u čitavoj Evropi danas politikom sa strašću bavi još samo rasistička desnica koja je neprijateljski raspoložena prema imigrantima". Žižek podseća na Francusku – samo je Le Penu pošlo za rukom da probudi političke strasti. Isti scenario je u Holandiji, Norveškoj i Švedskoj. Žižek kaže da se balkanske zemlje (ex Yu) nalaze u glavnom evropskom toku jer "postoji izbor između ne-politike širokog srednjeg sloja i strasti nacionalističke desnice".

- *Kako Vi ocenjujete strast u politici danas? Ima li je i gde? Delite li Žižekovo mišljenje?*

Slavoj Žižek u strasti u politici vidi pozitivan način delovanja koji teži promenama postojećeg. Nasuprot tome, ja u strasti vidim iracionalni elemenat u politici i sumnjam u njenu stvaralačku moć. Doduše, strast ima ogromnu moć u mobilisanju grupa, naroda i zajednica i njihovom integrisanju prema određenom cilju. Politika bazirana na strasti je, po pravilu, iracionalna. Kao takva ona je volontarsitička i nekritična, podložna manipulaciji ljudskim nevoljama i utire put samovolji i diktaturi. Moć iracionalnog je potpomognuta upravo strastima. Zato su eksplozije iracionalnog često burne, euforične i liče na planinske bujice koje ruše sve pred sobom.

Istorija je puna tragičnih primera iracionalne politike zasnovane na strastima. Posebno su porazni i strašni primeri onih koji su nošeni voljom za moć i strašću za vlašću izgubili ljudski lik i naneli velika zla svom narodu i čovečanstvu. U njihovim rukama vlast je "duh iz Aladinove lampe, koji služi svakoj budali koja ga drži. Odvojeni ne predstavljaju ništa, zajedno, kob su ovoga sveta". (M. Selimović).

* Intervju sa novinarkom NIN-a Zorom Latinović, autorizovan 7. decembra 2010.
Nije objavljen.

Tek kada ovlada interes, strasti gube na značaju. Od tog momenta zajednicom, narodom grupama i pojedincima počinje da dominira racionalno. Tada na scenu stupa racionalna politika zasnovana na razumu i interesu, a ne na strastima i iracionalnom. Takvoj politici odgovara autoritet zakona, koji je iznad i izvan iracionalnih ljudskih strasti.

- *Danas u Srbiji (i ne samo u Srbiji) nedostaje levičarska alternativa. U poređenju s vremenom posle Prvog svetskog rata, kada se verovalo da se idejama i političkim delovanjem nešto moglo promeniti, a komunisti među studentima bili neobično popularni, gde se danas “denula” ta strasna vera da se političkim delovanjem i novim idejama nešto može promeniti?*

Posle pada Berlinskog zida 1989. g. došlo je do krize i poraza levice. Rast desnice započet 80-ih godina XX veka sa krizom države blagostanja, doživeo je tada renesansu. U zapadnoevropskim zemljama konzervativni liberali su postali glavna ideološka struja i preovlađujuća politička snaga. Njima su se pridružili socijal-demokrati u Velikoj Britaniji i Nemačkoj, koji su napustili socijalističke ideale, približili se neoliberalizmu i postali stranka umerene desnice. Levica koja je u vreme hladnog rata bila moćna i brojna (lenjinisti, trockisti, staljinisti, maoisti, titoisti, evrokomunisti, demokratski socijalisti, leve socijal-demokrate i dr.) doživela je poraz i gurnuta na marginu političkog spektra. Dominanto mesto zauzela je sve moćnija i raznorodnija desnica.

Za razliku od poražene levice u Evropi i svetu, ona je u Srbiji formalno vladala u poslednjoj deceniji XX veka. Naime, levica, duboko ukorenjena u srpskoj političkoj tradiciji, postala je vladajuća politička snaga, oličena u Socijalističkoj partiji Srbije. Međutim, iza proklamovanih socijalističkih društvenih odnosa, formiran je autoritarni socijalizam (unutar kojeg se razvio politički kapitalizam), a od socijalističke nomenklature postali su novobogataši-kapitalisti.

Padom Miloševića 2000. g. nove, tzv. demokratske snage radikalno su ukinule sva formalna obeležja socijalističkih odnosa i široko otvorile vrata neoliberalizmu i divljem kapitalizmu. To je dovelo do velikog poraza levice u Srbiji. U postojećem partijskom spektru: LDP – LSDV – SPS/PUPS – DS – G17 – DSS/SPO/NS – SNS – SRS, nema levičarske alternative, nema jake političke stranke oko koje bi levica mogla da se okupi. Zato danas u Srbiji levica ne predstavlja nikakvu opasnost za divlji kapitalizam i vladajuću koaliciju centra i umerene desnice. U toj tački Srbija potvrđuje Žižekovu tezu po kojoj su balkanski narodi u glavnom evropskom toku, jer “postoji izbor između ne-politike širokog srednjeg sloja i strasti nacionalističke desnice”.

- *Desničari iz vremena Slobodana Jovanovića i Nikole Pašića bili su bez obzira na svoju desnu orijentaciju ugledni i poštovani. Zašto desnica danas nema ugled kakav je nekad imala?*

Taj ugled i poštovanje desnice u Srbiji umnogome su narušeni za vreme Drugog svetskog rata, kada su vodeće političke snage desnice preuzele idejne postavke fašizma i kompromitovale se kolaboracijom sa okupatorom. Kada je došlo do raspada SFRJ i sloma real-socijalizma u svetu, i srpska politička scena se pomerila udesno. Tokom 90-ih godina najveća gužva u partijskom spektru je bila na prostoru desnice, gde je formiran najveći broj partija, od SPO, SNO, mnoštva radikalnih stranka, preko DSS, DHPS, NS do SRS i NSS. Iako heterogene, ove stranke su se oslanjale i danas se oslanjaju na socijalnu demagogiju, na borbu protiv egalitarnih ideologija (marksizma i liberalizma), poricanje individualističke prirodnopravne osnove ljudskih prava, zalaganje za nacionalizam i organsku zajednicu.

Ugled desnice su posebno narušili ekstremni desničari čiju okosnicu čini SRS, koji se zalažu za etničko čišćenje postojeće nacionalne države od pripadnika manjinskih etničkih i konfesionalnih zajednica ili za osvajanje prostora naseljenih pripadnicima srpske nacije u susednim državama, te njihovo pripajanje matičnoj državi. Ova stranka je poslednjih godina postala stožer okupljanja mnogobrojnih nacionalno frustriranih, socijalno ranjivih, lično osuđenih marginalizovanih ljudi bez perspektive, koji su žrtve tranzicije. Bez obzira na to što se jedno krilo SRS distanciralo od ovakve politike i formiralo Srpsku naprednu stranku Srbije, u Srbiji je otvoren put ekstremnim desničarima, uključujući i neonaciste. Oni su velika opasnost za ugled srpske desnice i Srbije kao moderne države.

- *S druge strane, političko nasilje (kao negativan aspekt strasti) je, kako jednom rekoste, politička konstanta, „jer smo pored nerešenog nacionalnog i socijalno-ekonomskog problema, imali i stalno prisutan politički ekstremizam, represije i kršenja ljudskih prava“. Na koje događaje iz naše političke istorije pre svega mislite?*

Od samog oslobođenja od Turaka do početka XXI veka društveni život u Srbiji je bio obeležen nasiljem i žestokim obračunima ostrašenih političara gladnih vlasti. U širokom luku od ubistva vožda Karađorđa 1817. g. do ubistva premijera Đinđića 2003. g. nalazi se političko nasilje kao konstanta. Nacionalna sloboda i lične ambicije vladara i političkih lidera po pravilu uvek su stavljane ispred građanskih i političkih sloboda pojedinaca. U Srbiji je svagda više cenjen poredek od slobode, autoritarni režim od demokratskog, a njeni podanici su radije voleli da budu u čvrstim i pouzdanim rukama autoritarnog vođe. Još od ustaničkih dana policija i sila u rukama vladara korišćeni su za obračun sa političkim protivnicima i za održanje lične vlasti. Pri tom se politički neistomišljenik vrlo lako

kvalifikovao kao državni neprijatelj i izdajnik koga treba odstraniti čak i fizički iz društvenog života. Netolerancija, rigidnost, politički ekstremizam i revanšizam, govor mržnje i sl. postali su i do danas ostali sasvim “normalni” načini političkog opštenja u Srbiji.

Istraživanja istoričara jasno ukazuju da su političko nasilje i eks-tremizam, u novijoj srpskoj političkoj istoriji, prošli kroz četiri razdoblja koja su bila obeležena različitim oblicima nasilja. U prvom razdoblju (1804–1914) nosilac nasilja bili su, po pravilu, vladari. Oni su se pokazali kao osobe sa despotskim sklonostima koje ne trpe protivljenje i koji su bili spremni da se surovo obračunaju sa svakim ko im je ograničavao vlast. U drugom razdoblju (1918–1941) izvor političkog nasilja postaju nerešeni međunacionalni odnosi. U trećem razdoblju (1944–1990) izvor političkog nasilja u Jugoslaviji bila je komunistička diktatura i njena totalitarna ideologija. Najzad, u četvrtom razdoblju (1990–2010), recidivi političkog ekstremizma su prisutni ispod fasade liberalno-demokratskog političkog sistema, a manifestuju se u obliku plebiscitarno-cezarističke vladavine, u rigidnosti političkih stranaka, u satanizaciji i likvidaciji političkih protivnika, u govoru mržnje i sl.

- *Je li u Srbiji moguće odvojiti “političko nasilje” od “strasti u politici” kao pozitivnog načina političkog delovanja koje nešto može da promeni?*

Istorija Srbije potvrđuje da su političko nasilje i strast u politici bili i ostali tesno povezani i da su predstavljali izvor velikih nevolja. Država je ovde vazda imala potpunu kontrolu nad pojedincem-podložnikom, a politička vlast se svodila na tehnologiju vladanja. Nosioci vlasti imaju, po pravilu, božanski ili harizmatski legitimitet, a njihova ovlašćenja su iznad prava i neograničena. Iz tih razloga, politička vlast je magijski privlačna za sve smrtnike koji, ne birajući sredstva, teže da je osvoje i da je po svaku cenu zadrže, jer dok su na vlasti, njihove želje imaju snagu zakona. Ničući na ovakvoj tradiciji i potcenjujući dostignuća građanskog društva i vladavine prava, politički sistem Srbije je tokom poslednje dve decenije izgradio autoritarne političke strukture, zasnovane na ideološkom i političkom monopolu, u odnosu na koje je čovek sveden na glinu koja se oblikuje po zamisli državno-partijskog uma. Rezultat toga je krut pravni sistem koji podržava ideološke dogme i koji je ugušio inicijativu, lišio ljudi motiva za rad, onemogućio da se raspoloživi materijalni i ljudski potencijali koriste u skladu sa mogućnostima koje pružaju savremena tehnologija i moderna organizacija društva.

U takvoj situaciji unošenje strasti u politiku može biti kontraproduktivno dolivanje ulja na vatru. Pozitivan način političkog delovanja koji nešto može da promeni vidim u sričanju lekcija moderne političke istorije, na prvom mestu pravne države i vladavine prava.

SEĆANJA

Venceslav Glišić
istoričar i publicista, Beogradu

RODOLJUB ČOLAKOVIĆ – PRILOZI ZA BIOGRAFIJU

Ove godine navršava se 110 godina od rođenja poznatog revolucionara Rodoljuba Čolakovića, prvog predsednika vlade Bosne i Hercegovine, od 1945. do 1948. godine, koji je rođen na prelazu iz 19. u 20. vek. Počeo sam ga sretati kao mlad istoričar na raznim tribinama posvećenim istoriji Saveza komunista Jugoslavije i radničkom pokretu početkom 60-tih godina prošlog veka. Od trenutka kad je otisao u penziju, 1961. godine, posvetio je svoje interesovanje istoriji Partije, pišući memoare i istovremeno vodeći dnevnik. Nastupao je i na skupovima istoričara jer je bio jedan od autora prvog *Pregleda istorije SKJ*, objavljenog 1963. godine. Osim toga, bio je predsednik Saveta Instituta za istoriju radničkog pokreta Jugoslavije, pa je u tom svojstvu organizovao diskusije o tom *Pregledu* širom Jugoslavije.

Kad je *Pregled* objavljen, Tito je početkom 1964. primio Rodoljuba Čolakovića da mu iznese svoje mišljenje o prvoj pisanoj istoriji Partije posle rata. Dijalog koji je vođen tom prilikom prema zabelešci tekao je ovako: "Tito: Trebalo je uneti razgovor sa Ribarom i Dragoljubom Jovanovićem juna 1941. Rodoljub: Dragoljub Jovanović je bio bitanga. Tito: To je tačno. Rodoljub: Drug Kardelj je imao razgovore u Užicu. Tito: To je bio razgovor sa prvacima iz mjesta. Rodoljub: Da, radilo se o lokalnim prvacima radikalne i demokratske stranke, koje smo pokušavali da pridobijemo. Tito: Dobro bi bilo da se kaže da su to lokalni prvaci. Ja se toga vrlo dobro sjećam – sjećam se onih koji su u Užice došli iz Čačka. Rodoljub: Velike koristi nismo očekivali ali smo ipak pokušavali da se uključe u pokret svi koji su imali nekog uticaja u narodu.

Tito: Što se tiče Pljevalja oni su (Crnogorci) na svaki način htjeli da pokažu svoju borbenost, uprkos naređenju koje sam dao. Čerčil je priznao pravo Jugoslovena na Istru ali ne i na Trst. Grad Pulu zajedno sa aerodromom tražio je kao bazu za snabdijevanje savezničkih trupa.

Smatram da pitanje našeg zadružarstva treba obraditi bolje, naročito razloge zbog čega su zadruge propale. Sam način stvaranja zadruga je bio pogrešan. Isto tako pogrešno je za to izabranio vrijeme, jer tada nismo

imali tehničkih sredstava. To su bili razlozi zbog kojih se nisu mogle održati. Osim toga to je bilo čisto kopiranje ruskog metoda, onog najgoreg, pogrešnog, zato je stvar propala. A to nam se još i danas sveti, široka masa seljaka nema više poverenja.

Zapadni blok i socijalistički lager. Ne koristiti izraz blokovi. Da se komunisti nisu snašli i da je bilo negativnih posledica. Komunisti su se demobilisali posle 6. Kongresa i to treba kazati. Da je to bilo nepravilno, pokazuje nam današnja situacija kada smo Partiji morali dati onu odgovornost, uprkos činjenici da je Socijalistički savez daleko otiošao od Narodnog fronta. O tome smo govorili na Brionskom plenumu u junu 1953. godine. Bilo je nečega u odlukama 6. Kongresa što nije odgovaralo našem vremenu, u tome je stvar. Možda se može reći da su odluke shvatili kao nešto što ne može da se prilagodi stvarnosti i da te odluke nisu znali da prilagode svojim komunističkim i revolucionarnim shvatanjima. Ta demobilizacija je došla zbog unutrašnjeg otpora. Mnoge od tih mjera su bile prenagljene i prerane. To se odnosi na veći deo odluka 6. Kongresa. U tom pogledu mi smo predaleko otioši.”

Iz ovog razgovora se vidi da Tito nije čitao *Pregled istorije KPJ/SKJ* ali je nešto trebalo da kaže, pa se uglavnom sve svelo na zadružarstvo i odluke 6. Kongresa. Prema Čolakovićevim informacijama kako je Tita obavestio, ni drugi rukovodioci nisu čitali istoriju Partije izuzev Petra Stambolića i Veljka Vlahovića, od kojih se očekuju primedbe. “Još Blažo Jovanović i nešto malo Koliševski”. Posle primedbi na *Pregled* od strane najviših rukovodilaca organizovane su diskusije po svim republikama, na kojima su učestvovali pretežno istoričari, ali i političari. U sećanju su mi ostale zajedničke diskusije o *Pregledu* predstavnika iz svih republika u Beogradu u Domu sindikata koje su organizovali Rodoljub Čolaković i Milka Minić, koji su i predsedavali tom skupu. Na tom skupu bili su zaustupljeni svi republički instituti za proučavanje radničkog pokreta koji su izrasli iz bivših istorijskih arhiva svakog od republičkih CK. Prisustvovao sam toj diskusiji ispred Zavoda za istoriju radničkog pokreta Srbije i to za period NOB. U to vreme se nisam bavio istorijom Partije nego ratnim zločinima i terorom nacističke Nemačke u Srbiji za vreme okupacije 1941–1944. Moja osnovna primedba je bila da se u istoriji Partije skoro ne pominju ratni zločini okupatora i domaćih saradnika, koji su jedan od razloga što je 1941. došlo do ustanka u Jugoslaviji. Na tu moju primedbu nije niko reagovao, ni da to treba ni da ne treba pominjati u istoriji Partije.

Na toj raspravi ispred Instituta za historiju radničkog pokreta Hrvatske prisustvovali su direktor Franjo Tuđman i dva njegova najbliža saradnika, Šerif Šehović i Dragutin Šćukanec. Tuđman se još tada bio osmeli da zastupa tezu da je Hrvatima bilo bolje pod Austro-Ugarskom nego u Kraljevini Jugoslaviji. Za nas je bilo iznenadenje da na tu tezu nisu

reagovali predsedavajući skupa Milka Minić i Rodoljub Čolaković. Jedino se za reč javio pukovnik Bogdan Gledović, saradnik Vojnoistorijskog instituta, koji je često bio na tapetu svoje partijske organizacije zbog toga što je na ovakvim skupovima beskompromisno reagovao na nacionalističke istupe hrvatskih i albanskih istoričara. Ovoga puta rekao je Tuđmanu: "Kad vam je bilo bolje tamo zašto se došli ovamo, a možete opet da se vratite tamo", misleći na Austriju. Kasnije sam kao recenzent Čolakovićevog dnevnika našao u njemu da se Čolaković požalio Titu zbog ovog njegovog stava, ali mu je Tito uzvratio: "Ne pakujte Tuđmanu" i nije bio spreman bilo šta da preduzme protiv Tuđmana, jer ga je podržavao Krleža. Tek posle tri godine, kada je Tuđman došao u sukob sa Bakarićem, Tito je digao ruke od njega i on je bio smenjen sa mesta direktora Instituta 1967. godine.

Prvi put sam kratko razgovarao sa Čolakovićem na otvaranju sajma knjiga u Beogradu 1962, kada sam se našalio: "Da li možemo i mi obični smrtnici da stojimo sa vama na platou gde stoje rukovodioci i istaknuti književnici?" "Zašto da ne može", odgovorio je lakonski. Od diskusije o *Pregledu* prošlo je pet godina, kad mi se ponovo pružila prilika da duže razgovaram sa njim. Za vreme proslave 50. godišnjice SKJ mene su bili odredili da budem član Sekretarijata odbora za proslavu u Srbiji. Kao član Odbora putovao sam na proslave u razne gradove po Srbiji: Valjevo, Čačak, Jagodina, Šid i druga mesta. Na tim proslavama imao sam prilike da se upoznam sa starim revolucionarima i da sa njima kasnije vodim duže razgovore. Na proslavi u Čačku, pored ostalih, prisustvovao je i Rodoljub Čolaković. Posle svečanosti otisli smo na večeru u hotel "Moravu" i pošto sam za stolom sedeо do njega iskoristio sam priliku da razgovaramo celo veče na samo o njemu nego i o revolucionarnoj generaciji kojoj je pripadaо. Na kraju, posle ponoćи, kada sam ga prilično zamorio, otvoreno mi je rekao: "Ama čoveče, ti me udavi".

Čolaković je bio istaknuti jugoslovenski revolucionar i član KPJ od njenog osnivanja 1919. godine. On je pripadaо onom malom broju partijskih kadrova KPJ iz 20-tih i 30-tih godina 20. veka koji su se uprkos usponima i padovima po naređenjima svemoćne Kominterne održali u njenom vrhu. Dva puta je bio na ivici da ga Partija izbacи iz svojih redova. Najpre 1938. kao člana Politbiroa CK KPJ, jer je bio u rukovodstvu KPJ sa Milanom Gorkićem, koji je likvidiran u Moskvi, a zatim kao predsednika vladе Bosne i Hercegovine zbog kolebanja u odnosu na Informbiro. Tito ga je čak 1940. isključio iz Partije na šest meseci zbog držanja u zatvoru posle njegovog povratka iz Pariza u zemlju, ali ga je 1941. vratio u Partiju i poverio mu odgovorne funkcije u istočnoj Bosni. Politika i pisanje su mu bile dve osnovne preokupacije, ali kako je stario sve veću je pažnju posvećivao pisanju, sa saznanjem da su politika i ideologija prolazne a da trajno

ostaje ono što je napisao. Ne samo da je umeo lepo da piše nego je bio i nenadmašan usmeni pripovedač da ga je bilo zadovoljstvo slušati čak i kada je pričao o suvoparnim temama kao što je istorija KPJ.

Kao dogmatski marksista verovao je da se istorija može usmeravati, čak i kreirati, ne obazirući se na tezu Čerđa Lukača da su istorijski tokovi nepredvidljivi. Uočavao je slabosti socijalizma, posebno našeg samoupravljanja. Često mi je govorio da je vlast iskvarila komuniste, ali da se to može otkloniti intervencijom SKJ i da je socijalizam društveno politički sistem budućnosti. Bio je beskompromisran kritičar partijske birokratije, navodeći mi da "odprilike postoji 500 glavaru koji nikome ne polažu računa i protiv njih se u narodu širi nezadovoljstvo". Kao jugosloven posebno je bio oštar u kritici nacionalizma i šovinizma ma sa koje strane dolazio, zastupajući stav da svako treba da ga počisti u svom dvorištu a ne da preko plota viri u tude. Po njegovom mišljenju, za komuniste je najvažnije tući svoj nacionalizam. Još 60-tih godina je shvatio kuda vode pogoršani odnosi između jugoslovenskih naroda. "Uskoro ćemo se stideti da pomenimo reč jugoslovenski." U tom pogledu je bio principijelan i prestao je da se druži sa Miroslavom Krležom i Dobricom Ćosićem kada su oni, po njegovom shvatanju, postali nacionalisti.

Čolaković je prezirao primitivnost duha, javašluk i lenjost. Verovalo je u dobru organizaciju rada, koji je, po njegovom mišljenju "jedini izvor istinske radosti". Nije voleo "prazne hodove u životu", bleštave a prazne svečanosti, parade i sahrane. Njegova osnovna orijentacija bili su rad i komunikacija sa ljudima bez obzira kom društvenom sloju pripadali. I u penziji, svake godine je pravio plan šta će da uradi i na kraju godine bi sumirao rezultate svog jednogodišnjeg rada. Pored pisanja memoara, u penziji je svakodnevno vodio dnevnik. U njemu je beležio utiske i razmišljanja o najvažnijim događajima u svetu i Jugoslaviji, o istaknutim ličnostima iz političkog, privrednog i kulturno-umetničkog života, o običnim ljudima, njegovim saborcima iz nekog sela. U dnevniku je pratilo istaknute ličnosti sa kojima se družio ili susretao, iznoseći njihove stavove prema problemima koji su opterećivali Jugoslaviju kao državu i društvo u celini. Svoje kritičke ocene o vodećim jugoslovenskim političarima, Titu, Kardelju, Bakariću i drugima, koje nije mogao javno da iznese, unio je u svoj dnevnik. Dragocene su i njegove interpretacije razgovora sa najistaknutijim jugoslovenskim piscima sa kojima se decenijama družio, kao što su: Ivo Andrić, Miroslav Krleža, Aleksandar Vučo, Branko Ćopić, Gustav Krklec, Oskar Davičo, Dobrica Ćosić i drugi.

U pojedinim slučajevima uspeo je da pronikne u kome će se pravcu kretati određeni događaji i pojave u svetu i Jugoslaviji. Još početkom 60-tih godina prošlog veka uočio je negativne procese koji su vodili ne samo razbijanju Partije nego sa njom i Jugoslavije kao države, napominjući da

su se “naša kola zaglibila zbog vlastite nebudnosti”, da se SKJ pretvara u “federaciju Partije” i da na jednoj strani vlada izvesna naivnost da se samo rečima može delovati na ljude, koja ne može zaustaviti negativne procese, a da na drugoj strani vlada “lopopvluk” najgore vrste. Tih godina je još verovao da je sreća što na čelu Partije postoji tako snažna ličnost kao što je Tito i da će on smoći snage da to preseče. Već od 1967. počeo je da gubi nadu i u Tita i postajao je sve više kritički raspoložen prema njemu, ukazujući na njegove negativne osobine: da je vlastoljubiv, sujetan i autokrata, da je saradnike birao ne po sposobnostima nego kako su se odnosili prema njemu i da su sva ključna pitanja rešavana u uskom krugu oko Tita a samo formalno iznošena na sednice Centralnog komiteta SKJ. Između ostalog uspeo je da shvati suštinu mnogih događaja u Jugoslaviji, kao što su bili: studentske demonstracije 1968. godine; Deseta sednica CK Hrvatske; “cestna afera” u Sloveniji; “masovni pokret” u Hrvatskoj i drugi. Ponekad nije uočavao zakulisne igre iza scene pojedinih događaja, pa je podržao Tita u obraćunu sa Aleksandrom Rankovićem, očekujući demokratizaciju društva, ili koncept teritorijalne odbrane, koji je ubrzao razbijanje Jugoslavije.

Zabrinjavalo ga je što je Partija zanemarila komunističku ideologiju. Često mi je govorio da su nama potrebni ljudi koji će o tome da pišu. Godinama se borio da se objave sabrana dela Marksа i Engelsа i u vreme kad se Partija za njih nije dovoljno interesovala. Formirao je neku vrstu posebnog izdavača, “Socijalističku knjigu”, da bi taj posao završio krajem 70-tih godina prošlog veka i sabrana dela Marksа i Engelsа predao Titu neposredno pred njegovu smrt, u decembru 1979. godine.

Čolaković je prvi dao inicijativu da se rehabilituju nedužno optuženi članovi KPJ u staljinističkim čistkama. “Bolje da to učinimo mi koji smo aminovali nekim Rusima, nego da to čine posle nas, jer će na nas pasti sramota da nismo imali smelosti da svoju grešku priznamo”, zapisao je u svom dnevniku.

Razočaran u političare, u penziji sve se više družio sa književnicima i umetnicima. Kada mu je Mikulić podmetnuo magnetofon da snimi Čolakovićeve primedbe na rad bosanskog rukovodstva, odbio je da više sa njima sarađuje. Od političara, nastavio je da se druži jedino sa Petrom Stambolićem i ostali su nerazdvojni prijatelji do Rodoljubove smrti. Među njegovim najbližim prijateljima bili su književnici: Ivo Andrić i Aleksandar Vučo, sa kojima se neprekidno družio od 1945. godine. Posle oslobođenja Beograda Petar Stambolić ga je upoznao sa Ivom Andrićem, koji je prihvatio Čolakovićev poziv da podje kasnije u oslobođeno Sarajevo i da mu kao većnik ZAVNOBiH pomogne u izgrađivanju Bosne i Hercegovine kao države. Čolaković je smatrao svojim velikim uspehom što je ubedio Andrića da postane član KPJ, iako su mu preporuku za članstvo pisali

književnici Aleksandar Vučo i Milorad Panić Surep. Sa Ivom Andrićem i Aleksandarom Vučom Čolaković se družio na književnim susretima, letovanjima, putovanjima po zemlji, kućnim posetama i dočecima nove godine. Zahvaljujući Čolakoviću ostali su zabeleženi njihovi razgovori o raznim temama iz jugoslovenske i svetske kulture i politike. On je uspeo da od introvertnog Andrića izvuče brojne misli i komentare ne samo o književnosti nego i o životnim pitanjima, koje nisu uspeli ni najveštiji novinari. "Aca u razgovoru unosi svoj gamenski duh, a Andrić dostojanstveno ubaci po neku svoju mudru reč. Otmen i suzdržan retko je kada upotrebljavao vulgaran izraz, ali kad ga upotrebi u priči to ne zvuči vulgarno." Ipak naveo je jednu takvu Andrićevu misao: "Ostarilo se a svet se sve više prokurvava". Andrića je smatrao "pravim Jugoslovenom od svojih mladičkih dana kojima je ostao veran do danas". U staračkim godinama opsedao ga je pesimizam u pogledu budućnosti Jugoslavije. "Andrić gorak i razočaran kaže da 1945. godine nije ni slutio da će se povampiriti šovinizam i steći pravo građanstva, čak podršku komunista. U bratstvu i jedinstvu video je neko oživotvorene svojih mladičkih snova. Znači opet proklete ograde i tarabe, a mislili smo izaći na druge šire prostore čovečnosti i internacionalizma, pitao me je i gledao tužno svojim umornim pogledom." U vezi sa porastom masovnog pokreta u Hrvatskoj 1971. godine "Andrić je pesimist. I naši će sinovi kroz 50. godina raspravlјati o odnosima Srba i Hrvata". Često je citirao Marka Aurelija: "Ne brinite se i ne obazirite se ni na pohvale ni pokude, brzo će vas zaboraviti a za 30 godina svi ovi što o vam danas govore biće mrtvi". U pogledu jugoslovenstva i Čolaković i Andrić su se slagali i bili su skoro istog mišljenja. Koliko je bio privržen Andriću, brinuo je ne samo o njemu, a posle njegove smrti kao prvi predsednik o njegovoj zadužbini, nego je želeo da pored njega bude i sahranjen, da budu zajedno i u onostranom svetu.

Verovatno da se nikad ne bih zbližio sa Čolakovićem da se njegova supruga Milica Zorić Čolaković nije nalazila zajedno sa mojom suprugom Darom na lečenju u Onkološkom institutu 1976, kada su one postale prijateljice. Od tada pa do njegove smrti 1983. odlazili smo povremeno u posetu Čolakovićima. Prilikom tih poseta, dok su Milica i Dara razgovarale o svojim problemima, ja sam sa Rodoljubom koristio vreme da razgovaramo o istoriji Partije i njegovom učešću u revolucionarnom radničkom pokretu. Do tada sam pročitao sve što je o tome objavio, a *Kazivanje o jednom pokoljenju* sam prikazao u novinama. Čolaković je umeo lepo da priča i zadovoljstvo ga je bilo slušati, pa i o suvoparnim temama kakva je istorija Partije.

Prilikom prvog susreta u njegovom stanu poklonio sam mu moju knjigu *Komunistička partija u Srbiji 1941–1945*. Kasnije sam saznao iz njegovog dnevnika da ju je pročitao i o njoj u svom dnevniku 1. aprila

1976. zapisao: "Posle podne kod kuće čitao Venceslava Glišića KPJ u Srbiji. Dobra knjiga, savesno rađena i dokumentovana". Posle tri meseca je dodao: "Opet se vratio knjizi V. Glišića o KPJ u Srbiji koju sam prekinuo da čitam zbog predgovora 'Zapisima'. Ta savesno i dobro pisana knjiga je i uzbudljiva za one koji znaju šta se sve krije iza suhoparnih podataka o mučnoj obnovi partijske organizacije, koliko upornosti i požrtvovanosti kod ljudi, uprkos malodušnosti čak izdaje. Za mene je veoma poučno koliko ima sličnih propusta u radu Partije u vremenu kad smo postizali vajne uspehe u Zapadnoj Srbiji i Istočnoj Bosni. Kad budem o tome pisao pozvaću se i na ovu knjigu. Te greške nisu bile slučajne".

U prvim razgovorima (12. juna 1976.) počeli smo priču o NOB-u i njegovim *Zapisima o narodnooslobodilačkoj borbi*. Pitao sam ga za *Zapis*, koliko su to autentične beleške iz rata a koliko je vršena njihova rekonstrukcija na osnovu sećanja, ne samo ličnih nego i ostalih učesnika u tim događajima. "Autentične beleške iz vremena rata sačuvao sam samo one od 1943. do 1945. godine. Njih sam sačuvao a ostale su propale u toku rata. Jedan deo zabeleški od 1941. do 1943. bio sam sklonio kod Rada Jakišića, ali su one propale od amonijaka u njegovom klozetu. Zbog toga sam morao da ih naknadno rekonstruišem na osnovu svojih i sećanja učesnika u pojedinim važnim događajima." Interesovao sam se za neke događaje i ličnosti o kojima nema podataka u dokumentima a koje nije pominjao u svojim memoarima, kao na primer da li je u Foči početkom 1942. napisao brošuru o građanskom ratu, o kojoj mi je pričao Sreten Žujović? "Zaista sam napisao tu brošuru, koja nikad nije objavljena a rukopis je uništen posle sastanka CK KPJ u Foči 6. aprila 1942, kada je naglašena oslobođilačka borba a Draža Mihailović svrstan u saradnike okupatora. Naslov brošure 'Hteli ste građanski rat, dobili ste ga' nisam ja dao, nego neko od redaktora. Posebno se zalagao za građanski rat Svetozar Vukmanović Tempo čim je došao u Bosnu 1941. kao opunomoćenik CK KPJ, a mene je optuživao za saradnju sa četnicima. Žalim što nisam studirao istoriju jer mi nedostaje zanatska strana za pisanje istorije, pa sam se uglavnom ograničio na memoarska kazivanja."

Pokušavao sam da ga razuverim da nije toliko važno što nije studirao istoriju, da mnogi borci, kao Pero Morača, nisu studirali istoriju pa se uspešno njome bave, jer ne robuju nikakvom metodološkom šablonu koji se primenjuje u istorijskoj nauci. Savetovao me je da ne rasipam svoje dragoceno vreme kao predsednik Komisije za kulturno istorijske nauke i delegat u Skupštini zajednice za nauku Srbije, gde se bavim organizacionim pitanjima tih nauka. "Tim poslom treba da se bave oni koji nemaju smisla za pisanje", zaključio je Čolaković.

Kad smo raspravljali o Centralnom komitetu KPJ iz tridesetih godina prošlog veka kome se na čelu nalazio Milan Gorkić, rekao je da ne

zna na osnovu čega i kako je utvrdio Pera Damjanović da je Čolaković bio organizacioni sekretar u tome CK. "Odgovorno tvrdim da nije postojala u to vreme funkcija organizacionog sekretara CK KPJ. Inače, Pera piše dosta razvučeno, a interes proučavanja mu je razuđen." Zatim smo razgovarali o Milovanu Đilasu i njegovoj prevrtljivosti: da je najpre bio pristalica Gorkića a potom Tita, mada je meni Đilas tvrdio da je bio titovac. Slaže se sa mnom da je u vreme Titovih jubileja dolazilo do velike poplave jeftinih knjiga i napisa o Titu i da one ne doprinose rasvetljavanju njegove ličnosti i uloge u istoriji Jugoslavije. Mnogi su imali u vidu konjunkturu da objave još jednu knjigu i zarade novac. Za Radivoja Uvalića navodi da je u Francuskoj kao predsednik udruženja jugoslovenskih studenata bio protiv Tita. Nije sve tačno što ti je ispričao o sebi kada si pisao njegovu biografiju za Enciklopediju Jugoslavije i nije se slučajno Partija tako ponela prema njemu 1941. Tada je bila data direktiva sa vrha Partije da se Uvalić i Čeda Kruševac likvidiraju kao trockisti iako su bili saradnici Mustafe Golubića, rezidenta sovjetske obaveštajne službe u Beogradu. Uvalić se sticajem srećnih okolnosti spasio, a Čeda Kruševac je likvidiran kao trockista u Južnoj Srbiji 1941. godine.

Čolaković je posebno uvažavao svoga druga iz pariskih dana Sretena Žujovića, člana Politbiroa CK KPJ za vreme Milana Gorkića. Pored toga što je bio istaknuti rukovodilac KPJ, Rodoljub navodi da je bio izuzetno hrabar i da ga je Tito slao da razrešava kritične situacije u kojima se nalazila glavnina NOP-a. Tako npr. na Sutjesci zahvaljujući njegovoj inicijativi Prva proleterska divizija kojom je komandovao Koča Popović izvršila je proboj kod Balinovca, što mu je 1948. pripisano za jednu od grešaka, da je to izvršio na svoju ruku da bi vrhovnog komandanta Tita ostavio u nemačkom obruču.

Posebno smo razgovarali o istočnoj Bosni u NOB, gde je Rodoljub bio jedan od rukovodilaca NOP-a. "Tempo nije poznavao i shvatao situaciju u Bosni 1941. pa je mene optuživao za nebudnost prema klasnom neprijatelju zbog saradnje sa četnicima Jezdimira Dangića i da je ta saradnja dovela do jačanja četničkog pokreta a kasnije i do pučeva u pojedinim partizanskim odredima. Zbog toga smo bili prinuđeni svi mi koji smo rukovodili partizanskim odredima u Istočnoj Bosni da polemišemo sa Tempom kad je 1971. objavio svoje memoare *Revolucija koja teče*, u kojima je neobjektivno prikazao situaciju u Istočnoj Bosni 1941. i početkom 1942. godine."

Najviše smo se zadržali na njegovom stavu prema IB 1948. godine. "U vreme sukoba KPJ sa IB nalazio sam na čelu vlade Bosne i Hercegovine i zajedno sa vladom i Pokrajinskim komitetom KPJ za BiH, sem Đure Pucara, izjasnio sam se da se pošalju jugoslovenski predstavnici na sastanak IB u Bukurešt sa namerom da dobijemo podršku nekih KP sa zapada.

Kad je o tome Pucar obavestio Tita, on me je pozvao na razgovor na Brdo kod Kranja. Tamo su mi Tito i Kardelj objasnili šta hoće Staljin i zahtevali od mene da pomognem Pucaru da se ubedi rukovodstvo BiH u ispravnost Titovog puta. Tek posle razgovora donekle sam ušao u suštinu spora. Mi u Bosni o mnogim stvarima iz odnosa Jugoslavije prema Sovjetskom Savezu nismo bili obavešteni, pa sam Tita prilikom tih razgovora koji su trajali dva dana prekoreo: "Dobro Joža, što nam nisi rekao šta Staljin hoće".

Posle ovog razgovora održan je sastanak između Politbiroa CK KPJ i članova PK KPJ za Bosnu i Hercegovinu, 7 jula 1948. godine. Na tom sastanku Tito je reagovao pomirljivo, a članovi PK zajedno sa Čolakovićem su se raskritikovali priznajući svoje greške. Na rastanku Tito je zamolio Čolakovića da pomogne Đuri Pucaru "da iz ove borbe izađemo sa što manje gubitaka. Hoću i to iz dubokog uverenja a ne po direktivi", odgovorio je Čolaković. To mu nije pomoglo jer je odmah smenjen sa položaja predsednika vlade BiH i povučen u Saveznu vladu za ministra prosvete, na kojoj dužnosti je ostao sve do penzionisanja 1961, od kada je počeo da vodi dnevnik. Nije mu pomoglo ni što je morao da krstari Bosnom i Hercegovinom po fabrikama i da radnicima objašnjava suštinu spora sa IB. Navodio mi je iskaze i proteste pojedinih radnika da oni nose Staljinu u srcu i da ga odatle ne mogu iščupati. Izričito mi je tvrdio da nije bio ibeovac mada su ga neki rukovodioци za to optuživali. "Sve je to nastalo zbog načina rukovođenja Partijom od strane nekoliko ljudi u tadašnjem Politbirou CK KPJ. Do nas u provinciji nisu dopirale neke značajne odluke, odnosno nismo bili dovoljno obavešteni šta se događa u vrhu Partije."

Ispričao mi je između ostalog kako je došlo do raspleta slučaja Pašage Mandžića, koji se ponašao kao turski paša u Tuzlanskom regionu. On je između ostalog okrivljavao Čolakovića i Cvjetinu Mijatovića za izbijanje četničkih pučeva u partizanskim odredima na Majevici, a Todora Vujasinovića za neuspehe NOP-a na tom terenu i šovinizam. Istovremeno je kritikovao u svojim govorima i rukovodioce BiH. Čolaković se zbog toga obratio članovima Izvršnog komiteta CK SK Bosne i Hercegovine i oni su Pašagu stavili na dnevni red ovog foruma. Posle kritike koju je pretrpeo od Hamdije Pozderca i Hasana Grapčanovića, Pašaga je izvršio samokritiku, da bi mu Čolaković na kraju rekao da mu ništa ne veruje.

Istovremeno zbog raznih ispada osuđen je na 8 godina robije Budžoni Selimović, brat Meše Selimovića. Rodoljub ne simpatiše ni Mešu, jer blati Bosnu, a to mu ne treba. Njegov brat Šefkija, kao komandant mesta u oslobođenoj Tuzli, zloupotrebio je svoj položaj i nezakonito uzeo neki nameštaj za svoj stan. Zbog toga je komesar korpusa Vladimir Popović naredio da se strelja, a Cvjetinu Mijatoviću da to saopšti Šefkijinoj porodici uključujući i Mešu. Od tada Meša sumnjiči Cvjetinu da je umešan u ubistvo njegovog brata. U Šefkijinom slučaju niko nije pitao za mišljenje

šta sa njim uraditi, ni Pokrajinski ni Oblasni komitet KPJ. Meša u svojim memoarima ne navodi sve podatke iz svoje ratne biografije. Tako, na primer, po izlasku iz zatvora bio je godinu dana u domobranima, a prešao je na stranu partizana sa pukom domobrana kojim je komandovao Sulejman Filipović posle kapitulacije Italije. Kad su sahranjivali Ivu Andrića, Čolaković se nije pozdravio sa Mešom i njegovom ženom Darkom. Rodoljub neće sa njim da komunicira, jer optužuje Partiju da mu je ubila brata. S druge strane, Darka ga ohrabruje da je on najveći književnik na ovim prostorima, pa su vodili kampanju da bude predložen za Nobelovu nagradu za književnost.

U toku Titovih jubileja 1977. godine često smo razgovarali o Titu. O tome je ostavio i svedočenje u svom dnevniku 12. juna 1977. godine: "Posetili nas dr Venceslav Glišić i njegova supruga Darinka, s kojom se Milica upoznala u Onkološkom institutu. Glišić je istoričar, objavio je više radova, od kojih sam pročitao *KPJ u Srbiji 1941–1945*. Pisao sam o njoj u ovom dnevniku. Danas smo razgovarali malo o njoj a više o pojedinim ličnostima i događajima o kojima se piše ali nedovoljno: Gorkić na primer, ili Josip Broz. Ne dopada mu se kako neki pišu u ovoj jubilarnoj godini. Svaki može da nadrlja šta hoće, pod uslovom da hvali i uzdiže slavljenika, bez obzira da li je to tačno ili nije, da li je kazano sa ukusom i merom. Glišić ostavlja utisak ozbiljna i poštena čoveka, koji sa osećanjem odgovornosti radi svoj posao."

Drugi put iste godine Antonić i ja smo razgovarali sa Roćkom o Titu i o tom razgovoru on je zabeležio: "Svi ozbiljniji istoričari naučnici vide da se preteruje sa veličanjem Tita, da se neke stvari netačno predstavljaju, čak falsifikuju, da bi se, poltronski, istakla njegova uloga u svemu. Maltene kao sa Staljinom (biografija, istorija lingvistika i dr.). Osjetio sam to kod nekih ali ne smeju da kažu, još manje da napišu, ali će to reći, moraće radi sebe, radi istine. Neki dan sam razgovarao sa Antonićem i Glišićem. Video sam kako su reagovali da se sa mnom slažu. Rekli su, sve će se postepeno reći kako je i bilo. Oljuštiće se ono što su dvorski istoričari (dopisali), jer to nije nikome potrebno, najmanje Titu." Spontano u razgovoru ja sam izgovorio ovu rečenicu: "Oljuštiće vreme sve što su nadogradili dvorski istoričari", ali ju je Ročko zapisao po sećanju malo drukčije, mada ima isti smisao.

Za vreme Titovog rođendana 1977. pisao je: "Ali ne volim, nije mi ukusna ovolika buka koja se pravi cele godine a pogotovo ovih dana oko njegovog imena i dela. Govori se o skromnosti Lenjina i Ho Ši Mina, žao mi je što Tito nije takav. Voli bljesak i svetlost pozornice, voli da se stalno talambasa oko njega i dela. Veličina Titova nije u tome, a kad ga proglašavaju za teoretičara, onda ga izvrgavaju smehu i ruglu, kao što je uradio Mikulić, da je jedan od najvećih teoretičara našeg vremena." Upoređujući

Tita i Kardelja napominjao je da će se Titu malo oduzeti a dodati Kardelju kao kreatoru društveno-političkog sistema. „Šta je od njega ostalo?”, pita se Ročko. „Samo vlastoljublje i taština a ostalo je iščilelo. Postao je povodljiv, neotporan na laskanje, neprincipijelan i kolebljiv. Na rečima se javi onaj Stari, ali u praksi pod uticajem ovoga ili onoga on postupa drukčije i gubi autoritet, što nije samo njegova šteta nego zajednička. I niko ne sme da mu to kaže, jer svako zna da bi ga onda bacio preko palube, bez obzira na sve. Nad svim lebdi senka povodljivog i čudljivog vođe koga okružuju ko zna kakvi ljudi i obaveštavaju ga na starinski način prisluškivanjem. On se rukovodi ličnim simpatijama, pa ovoga ne mari, te onoga treba smeniti, onoga tamo, drugoga ovamo. Nije to dobro, zaglibili smo se u neprincipijelnost, najveće zlo za jednu revolucionarnu partiju”.

Nije mu se se sviđalo ni Titovo preterano bavljenje spoljnom politikom. „Izgleda da je Tito toliko zaokupljen spoljnopolitičkim problemima i da je uobrazio da on svojom akcijom može nešto učiniti za rešavanje zapetljanih međunarodnih odnosa, da je potpuno zanemario naše unutrašnje prilike i nevolje.” Posebno mu se nisu dopadali pompeznii dočeci Tita pri povratku iz inostranstva. „Na aerodromu po dolasku takvo prangijanje da je to neugodno, deluje nekako primitivno. Ta muzika, pucnjava, bukti sve nekakav bljesak i parada. Zar nam je to danas potrebno u ovakvoj preteškoj ekonomskoj situaciji i političkoj razrovanosti? Najzad to je i neozbiljno, liči sve na operetu i to skupu.”

Krajem februara 1980. bio sam kod Čolakovića. Za nekoliko godina smo postali prijatelji pa sam počeo da ga oslovjavam sa druže Ročko, kako su ga oslovljivali iz najbližeg okruženja. Kad god se sretnemo dugo pričamo o istoriji Partije i ulozi Tita u njenom oblikovanju. Kad sam od 1979. postao direktor Jugoslovenskog bibliografskog instituta koji finansiraju sve republike i pokrajine, on mi je pomagao da Institut adekvatno finansiraju iz BiH. U tom cilju je razgovarao sa Dževadom Dautovićem, sekretarom Samoupravne interesne zajednice za kulturu i Zvonkom Petrovićem, koji je vodio obrazovanje u BiH. Bio sam jedan od inicijatora da Institut uradi bibliografiju Ročkovih radova, koju je finansirao SIZ za kulturu Bosne i Hercegovine. Ovog puta smo razgovarali kako ocenjuje kolektivni rad na novoj verziji istorije Partije, koji je započeo formiranjem Komisije za istoriju SKJ 1976. godine. Prethodno sam ga upoznao kako taj posao sporo napreduje jer posle Ustava od 1974. godine treba o svemu da se dogovaraju predstavnici republika i pokrajina, pa i o istoriji. Njemu se ne sviđa taj pristup, troše se velika sredstva, gubi se dosta vremena u diskusijama, a učinci se još ne vide. On je skeptik, sumnja da će taj posao sa tako glomaznim naučnim timovima biti uspešno završen. Ispričao mi je kako su radili na prvom *Pregledu istorije KPJ/SKJ*. Po njegovom mišljenju, mora se naći dobar istoričar da to napiše. Peri Morači nedostaje

naučni metod jer on nije školovani istoričar. Seća se da mu je Tito jednom prilikom rekao kad su razgovarali o istoriji Partije kako mi nemamo jednog Meringa da nam napiše istoriju SKJ. Zaista kod nas je bilo malo ljudi koji su se naučno bavili istorijom Partije, a i oni su se bavili pojedinim njenim delovima po republikama i pojedinim parcelama iz njene istorije.

On se izjašnjavao protiv uravnihovke prilikom obrade NOP-a. "Nisu svi jugoslovenski narodi odmah krenuli u oslobođilačku borbu kao srpski narod. Zašto to ne napisati, kakvih je sve bilo teškoća da se ostali jugoslovenski narodi i nacionalne manjine pokrenu na borbu, jer su u početku bili u zabludi da su se oslobodili srpskog hegemonizma." Za njega je Ali Hadri u tom pogledu falsifikator istorije Albanaca na Kosovu i Metohiji. Izneo sam mu probleme u vezi sa pisanjem istorije Partije na teritoriji republike Srbije, da istoričari iz pokrajina pružaju otpor da zajednički pišu istoriju Partije sa nama iz uže Srbije, jer su imali posebna rukovodstva, kao da Partija u to vreme nije bila jedinstvena. Ročko se posebno interesovao kako napreduje rad na bibliografiji njegovih radova. Obavestio sam ga da se taj rad privodi kraju i kad bude gotov odneću ga sa Zdravkom Antonićem, koji je pisao predgovor zajedno sa Perom Moračom, u Sarajevo da ga štampa izdavačko preduzeće "Svetlost". Razgovaramo i o političkoj situaciji u svetu. On ocenjuje da niko nije učinio tako veliku uslugu Karteru kao Brežnjev upadom ruskih trupa u Avganistan. Sad se odjednom Karter javlja u ulozi zaštitnika islamskog sveta, kod koga je bio omražen.

Polovinom aprila 1980. Institut je završio rad na Čolakovićevoj bibliografiji. Pozvao sam ga u Institut zajedno sa piscima predgovora, Perom Moračom i Zdravkom Antonićem, da zajednički pogledamo kako izgleda pre svega predgovor. Bio je veoma raspoložen što je taj posao okončan i rečit kao i u drugim situacijama. Pošto smo još jednom pročitali predgovor, popravljao je svaku jezičku grešku koju su učinili pisci predgovora, nedoslednosti oko Moračine ijkavice i drugo. Kad smo obavili razgovor o rukopisu Bibliografije još jednom je izrazio zadovoljstvo što je taj posao priveden kraju i rekao da je i on iznenađen koliko je toga napisao u svom životu. Uputio sam mu nekoliko rečenica zahvalnosti što je ovaj posao povjerio Institutu, a ja sa svoje strane sam taj posao ubrzao obezbeđujući i finansijska sredstva za štampanje, mada se on interesovao da li sam imao bilo kakvih problema oko izrade i finansiranja bibliografije.

Posle toga skrenuli smo razgovor na pitanja istorije i istoričara i tu smo svi bili kod kuće. Ročko tvrdi da je prvi *Pregled istorije Partije* još najbolja istorija jer druge nema. Svi izražavamo skepsu da se nova verzija istorije Partije može napisati sa tako glomaznim kolektivom timova za pojedine periode njene istorije, kako je zamišljeno. U tom pogledu Morača je najglasniji. Čolaković opet pominje da je Ali Hadri frazer i da iza toga ništa ne стоји i da su Mare Petrović, koji je obrađivao Srem u NOB-u i Ali

Hadri pisari istorije. Skrećem mu pažnju da je Ali Hadri i kao takav postao ideolog albanske nacionalne manjine u Jugoslaviji i da što on govori i piše Albanci prihvataju kao istorijsku istinu. Morača navodi kako su vojvođanski istoričari dali negativnu ocenu svome PK i Žarku Zrenjaninu u onom pregledu NOB-a čije sam pisanje organizovao sa profesorom Jovanom Marjanovićem i bio jedan od koautora, a koji je objavila Srpska književna zadruga. Komentarisali smo i izjavu akademika Jovana Đorđevića u kojoj je porekao sve što je uradio kao pisac ustava Jugoslavije zaključno sa Ustavom od 1963. godine. Takođe je u to vreme bila aktuelna polemika između Fuada Muhića, muslimanske, i Predraga Matvejevića, jugoslovenske orijentacije. Posle ovog dogovora rukopis bibliografije odneli smo Antonić i ja i predali ga Jesenkoviću, direktoru „Svetlosti”, da ga objavi.

Krajem septembra 1981. svratio sam kod Ročka u kancelariju u Savetu federacije. Kad se sretnemo, prvo se interesuje za zdravlje moje supruge Dare. Obaveštavam ga da joj nije dobro, da se metastaze šire. „Jako mi je žao jer je ona izuzetna žena”, teši me Ročko. Taj naš susret dogodio se neposredno posle našeg zajedničkog učešća na naučnom skupu u Kragujevcu o vojno-političkom savetovanju u Dulenu 1941, kome sam zajedno sa njim predsedavao. Komentarisao je taj skup i bio je malo nezadovoljan nastupom generala Roglića da je ustanak u Srbiji bio najuspešniji u poređenju sa drugim krajevima Jugoslavije. „Tačno je da su u Srbiji krenule mase na ustanak mimo naših najoptimističkih predviđanja, ali ne bi trebalo previđati ni učešće drugih, na primer u Bosni.”

Bibliografija Čolakovićevih radova objavljena je iste godine i promovisao ju je Kasim Prokić na sajmu knjiga u Beogradu. Na toj promociji poslednji put sam video Branka Čopića, koga sam upoznao 60-tih godina. Pokušao sam sa njim da razgovaram, ali on je odgovarao kratko, sa dve tri reči. Delovao je nekako odsutno i kao da je pogubio reči.

Polovinom novembra 1981 pozvao me je Zdravko Antonić da sa jednom bosanskom delegacijom posetimo Ročka. Najpre su mu predali knjigu o muslimanskoj brigadi, a Zdravko neke svoje separate iz istorije NBO-a u istočnoj Bosni. Pokušavao sam da skrenem razgovor na teme koje su mene interesovale, između ostalih o marksizmu kako su ga shvatili jugoslovenski komunisti i njegovoj primenu u toku NOR-a i revolucije. Ročko priča kako Đilas, koji je sebe smatrao za jednog od glavnih ideologa KPJ, nije čitao Marksov „Kapital” i kako se kruto držao Staljinu i nije mogao da shvati zašto nema uspeha revolucija 1941 u Crnoj Gori. Njega i Oskara Davića na robiji Petko Miletić je oslobođio marksističkih kružaka. I ovoga puta Ročko ne može da ne pomene Tempa i njegovo rukovođenje ustankom u Bosni i Hercegovini. Kad se povela reč zašto BiH nije imala svoj PK i Glavni štab, nego je sve ključne funkcije vršio Tempo, Čolaković kaže: „Princip i ja pokušavali smo celu jednu noć da ga ubedimo da

shvati šta je Bosna i očekivali smo da je on to razumeo. Međutim nije i od tada smo samo zvanično razgovarali”.

Priču smo nastavili o tome kako je KPJ zamišljala revoluciju pre rata i koliko se ta zamisao razlikuje od načina na koji je ona izvedena u toku oslobođilačke borbe. “Kominterna je posle svog Šestog kongresa razvrstala KPJ da još nije stasala za revoluciju, nego da se nalazi na nivou buržoasko-demokratske revolucije. Đuka Cvijić je napisao brošuru u kojoj je neveštio negirao ovaj stav Kominterne tvrdeći da je u Jugoslaviji 1918. izvršena buržoasko-demokratska revolucija. Sadržaj ove brošure sam kritikovao 1935. zastupajući stav da je to 1918. bila kontrarevolucija. Razvrstavanje seljaka na kulake, srednje i siromašne i poseban stav prema svakim od tih slojeva prema direktivama Kominterne KPJ je izbegla i to joj je bio najgenijalniji potez, jer razvrstavanje kod nas ne bi uspelo. Prvi je Blagoje Parović posle Splitskog plenuma KPJ upotrebio pojam narodna revolucija, odnosno da kod nas treba ići u masu naroda i pripremati je za revoluciju. Potom je Plenum CK KPJ u januaru 1937. doneo rezoluciju u kojoj se izjasnio za federativnu narodnu Jugoslaviju.” Čolaković sa pravom zahteva da treba najpre izneti sve te stavove KPJ o revoluciji između dva rata, pa ih zatim uporediti sa onim što je KPJ učinila u toku oslobođilačke borbe, odnosno na koji je način izvela revoluciju.

Moja supruga je saznala da u Moskvi postoji Džavitašvili Džuna koja bioenergijom leči rak i pošto je i Milica bila operisana od raka dogovorile su se da uz Roćkovu pomoć dospeju do Džune. On je napisao pismo našoj ambasadi u Moskvi, gde je ambasador bio Marko Orlandić, a konzul Ahmed Muftić, koji je uvažavao Čolakovića. Da se ne bi ambasada mešala u posredovanje kod Džune, angažovala je Jašu, brata Merime Isaković, glumice, koja je bila na lečenju na Krimu, da nam uspostavi kontakt sa Džunom.

Pošto je sa nama išla i Milica, ispratio nas je Roćko na aerodrom. Avion za Moskvu je dosta kasnio i meni se pružila prilika da dugo sa njim razgovaram. Po povratku sa aerodroma u svoj dnevnik 17. januara 1982. je zabeležio: “Čekali smo na aerodromu tri sata ali su mi brzo prošli u razgovoru sa čestitim i pametnim Venceslavom Glišićem. Pričao mi je kako se namučio u detinjstvu, gladovao, bio bolestan, prodavao novine, prao suđe u studentskom domu, gladovao ali ipak završio fakultet. Pomogao mu je Slobodan Penezić da dobije stipendiju Saveza boraca Srbije i svršio je fakultet među najboljima u svojoj generaciji. Bio je na specijalizaciji u Nemačkoj i doktorirao na Humboldt univerzitetu u Berlinu. On putuje sa svojom Darom u Moskvu. On zna da joj Džuna (niti iko) ne može pomoći, ali je prati, toliko je plemenit i dobar suprug”.

Na aerodromu u Moskvi sačekao nas je konzul Muftić i prevezao do hotela Kosmos, iako je turistička agencija preko koje smo došli mogla

to da uradi. Sledеćeg dana došao je Jaša sa Krima i odveo nas kod Džune, odnosno svakog dana su nas vozila kola ambasade na seanse kod Džune. Ono što me je fasciniralo je da je Džuna prelazeći rukom ispred tela mogla da ustanovi obolelo mesto u organizmu, odnosno na tom mestu bi se zadržala njena ruka. Tako je mojoj supruzi pronašla metastaze na lumbalnom delu kičme, što se potvrdilo posle našeg povratka u Beograd, kada je snimila kičmu na VMA. Kod Milice je utvrdila da je senilna i da ima problema sa bešikom. Pošto moja supruga nije mogla da se kreće jer ju je usled metastaze već bolela jedna nogu, ja sam sa Milicom obilazio znamenitosti Moskve iako je bilo minus 20 stepeni i od tada se ona sprijateljila i sa mnom. Tada sam saznao dosta podataka iz njene životne priče o porodici Zorić, o vereniku, književniku Branimiru Čosiću koji je umro od tuberkuloze veoma mlad, o bivšem mužu Miodragu Miletiću, a i o rođacima Nadeždi i Rastku Petroviću. Prilikom povratka iz Moskve sačekao nas je Roćko na aerodromu i uezao nam stvari na carini tako da ih carinici nisu pregledali.

U Moskvi sam se nadao da će mi pomoći kod Džune Maja, kćerka Mihaila Suslova, koja se bavila istorijom Jugoslavije i sa kojom sam se upoznao desetinu godina ranije. Svratio sam kod Maje u Institut slavenovedenija da je pitam da li je tačna vest koja se pronosila u zapadnoj štampi da je Džuna lečila Brežnjeva i Suslova. Ona mi je to negirala, ali sam od nje saznao da je Suslov teško bolestan i to sam preneo našem konzulu, koji mi je rekao da oni o tome ništa ne znaju. Kad je on obavestio ambasadora Marka Orlandića, on je prepotentno reagovao: "Ko je taj Glišić, da o tome nešto zna što mi ne znamo". Posle četiri dana nazvao me je konzul Muftić u hotel pre podne da me obavesti da sam bio u pravu, da je umro Suslov i da će to isto veče objaviti. Uz pomoć Miše Markovića, sina našeg prvoborca i lekara u Moskvi, napisao sam telegram saučešća i poslao Maji.

U nedelju 18 februara Dara i ja smo otišli u posetu kod Roćka i Milice, jer je trebalo da se dogovore kada ponovo da krenu kod Džune. Dugo smo sedeli i pričali. Roćko me svesrdno i prijateljski podržava da nađem neki bolje plaćeni posao ne napuštajući struku istoričara, uz koji bih obezbedio i bolje stambene uslove, jer sam kao naučni radnik skoro neprekidno imao male plate. On mi je predlagao da konkurišem za predsednika Komisije za istoriju CK Srbije. Stalno mi je govorio da nije posao za mene da trčim po Jugoslaviji i moljakam republičke funkcionere da finansiraju Bibliografski institut. "Nama trebaju ljudi koji će da pišu, posebno nam nedostaju ideolozi i ja te ne predlažem što smo prijatelji nego što smatram da ti taj posao možeš da radiš. Ja ју o tome razgovarati s Perom Stambolićem, sa kojim se često viđam, a i ti razgovaraj sa njim i drugim vodećim ljudima u Srbiji." Predložio sam mu da zajednički napišemo njegovu biografiju. On je to prihvatio sa oduševljenjem: "Napravi

plan, pa da krenemo sa radom”. Posle ovog razgovora zabeležio je u svom dnevniku: “Venceslav Glišić želi da napusti Jugoslovenski bibliografski institut i da se bavi naukom. Mislim da je u pravu, podržaću ga i govoriti s drugovima u Srbiji”.

U razgovorima smo često pominjali Tita i njegov odnos prema Čolakoviću. “Bio je jako netolerantan prema meni, naročito kad bih pokušavao da mu objasnim neku složenu situaciju u kojoj bi se našao, odmahivao je nervozno rukom prekraćujući mi reč, kao da želi da kaže: dosta mi je twojih objašnjenja. Za vreme borbi na Sutjesci tražio je od mene da mu posaljem sve vojne jedinice iz istočne Bosne na Sutjesku. Ja sam mu poslao, ali ne sve jedinice. Kad se sreo sa mnom u istočnoj Bosni posle borbi na Sutjesci, to više nije bio onaj čovek koga sam poznavao pre rata, sa njim se sad nije moglo razgovarati, izdavao je samo naređenja o kojima se nije moglo raspravljati. Nije mi dozvolio da mu objasnim složenost političke i vojne situacije u istočnoj Bosni i zbog čega mu nisam mogao poslati sve jedinice na Sutjesku. Smenio me je sa dužnosti sekretara Pokrajinskog komiteta za Bosnu i Hercegovinu, na koju sam dužnost bio postavljen pre dva meseca. Dedić je netačno prikazao moje odnose sa Titom i ja ću naći podesnu priliku da mu odgovorim.” U *Novim prilozima za biografiju Josipa Broza Tita* Dedić je napisao da je Tito bio posebno popustljiv prema Čolakoviću. Između ostalog on piše: “Taj čovek se bio pokolebao i 1937. i 1940, kada se vratio u Jugoslaviju, ali Tito je imao razumevanje za čitav njegov život, pa ga je odmah prihvatio i dao mu odgovarajuće višoke funkcije. Taj čovek je grešio i za vreme rata ali Tito mu je i to oprostio. Godine 1948, kada je izbio sukob između Staljina i Tita, taj se čovek opet pokolebao i privukao na svoju stranu veliki deo uglednih partijaca u svojoj republici. On je posle došao kod Tita sa kapom u ruci i na Titovo pitanje šta je to učinio odgovorio je: prepao sam se ba Stari. Tito je prešao i preko ovog njegovog kolebanja i nije mu se svetio niti mu je oduzimao funkcije”. Na kraju zaključuje da su on i Krleža nekoliko puta izneverili Tita i da im je ovaj oprostio. “To uopšte nije tačno, ja tu reč ‘ba’ uopšte ne upotrebljavam, tako govore muslimani”, kaže Čolaković.

Potom smo dugo razgovarali o složenim međunacionalnim odnosima u Bosni i Hercegovini. Po popisu, muslimana ima oko 2 miliona i oni su treći narod u Jugoslaviji. I on misli da su oni nešto posebno, ali im vera ne može biti osnovno obeležje nacije. Govorili smo i o raznim oblicima ispoljavanja njihovog nacionalizma. Kad smo pomenuli Blagoja Neškovića, on smatra da je on bio vlastoljubiv čovek i da se negde sudario sa Titom, koji nije trpeo suprotstavljanja. Na kraju me je zapitao da li sam razgovarao sa Perom Stambolićem o mom budućem poslu. Odgovorio sam da mi se javio telefonom ali da do sada na tom planu nije ništa uradio, iako stalno obećava.

Početkom marta 1982. zvao Ročko iz Dubrovnika. Na telefonu je bila Dara, kojoj je rekao da je odličan moj članak u *Ilustrovanoj politici*, u kome sam pobijao neke tvrdnje o NOP-u u Srbiji koje su izneli Tempo i Dedijer. Nekoliko dana kasnije stigla je i razglednica iz Dubrovnika, u kojoj između ostalog piše: "Dragi prijatelji, pročitali smo oboje Venceslavljev članak, vrlo je dobar, nivo visok, argumentacija ubistvena".

Kad smo bili kod Džune u Moskvi, ona je izrazila želju da dođe u Jugoslaviju, pa su joj Milica i Dara poslale poziv sa garancijom overenom kod suda da će biti njihov gost i da će snositi troškove njenog boravka u Jugoslaviji. Ročko se nije sa tim saglašavao, kao komunista nije verovao u alternativnu medecinu, govorio je: nemojte me u to uvaljivati. Čak je i u dnevniku zapisao da on ne veruje Džuni, "istočnoj varalici". Ubedili smo ga da njega nećemo time opterećivati, da će se ja ako slučajno dođe o tome brinuti.

Milica i Dara su odlučile da ponovo u aprilu idu kod Džune. Zbog toga sam u Moskvi zvao konzula Ahmeda Muftića i Savu Radovića da mi provere da li će ih Džuna primiti, a zatim sam svratio kod Čolakovića. Milica me ubedjuje da i ja pođem sa njima u Moskvu, jer se sa mnom oseć a sigurnije i voli da joj pravim društvo pri razgledanju Moskve, da se kao senilna ne izgubi. Ročko me obaveštava da će da se spori sa Dedijerom, ali na naučnoj osnovi, pred istoričarima u Institutu za savremenu istoriju, jer ga je Dedijer u *Prilozima za biografiju Tita* "opasno kalpio". Na promociji knjige u Subotici rekao je da je Rodoljub Čolaković "izvukao guzicu" a da su ostali koje je on zaveo u Bosni završili na Golom Otku. Milica deluje senilno, uobražava da i ona poseduje bioenergiju, što Ročku teško pada i gleda da skrene razgovor sa te teme. Meni je pogotovu neprijatno kad se razgoropadi i počne da grdi Ročka pred nama, pa smo počeli da izbegavamo da ih češće posećujemo.

Kao istoričara, već duže vremena zapitkivao me je moj drug iz gimnazije u Užicu a sada pravnik u Beogradu Draško Pavlović da li postoji mogućnost, pošto je Tito umro, da se rehabilituje njegov ujak Živojin Pavlović, koga je Tito prvog smenio kad je došao u Pariz 1937. godine. Pavlović je vršio dužnost tehničkog sekretara CK u Parizu i imao je dobre veze sa francuskom Komunističkom partijom. Imao je nadimak "Ždrebe", a partijsko ilegalno ime mu je bilo Vlada. Zamolio sam Ročka da mi ispriča šta zna o Žiki. On se seća da su jedno vreme i zajednički stanovali kod Žikinog tasta u Versaju, da je bio oženjen Francuskinjom i da su se družili u Parizu dok Žika nije bio smenjen. Zajedno su tražili i pronašli prostorije za partijsku knjižaru "Horizonti". Žika je bio čovek Milana Gorkića i kad ga je Tito smenio napustio je svoju ženu i vratio se u zemlju, gde se zaposlio u vladinom presbiriou, koji je vodio poznati novinar Predrag Milojević. Prema Čolakovićevom kazivanju, u Žiku se sumnjalo još u Parizu da

je održavao veze sa jugoslovenskom ambasadom. Za rukovodstvo KPJ je bila prava zagonetka kako se on zaposlio u vladinom presbirou. Kasnije sam istraživanjem saznao da ga je njegov drug iz Užica, advokat Milija Jovičić, član Zemljoradničke stranke, odveo kod šefa stranke Milana Gavrilovića, koji ga je zaposlio u vladinom presbirou. Cena koju je platio za to zaposlenje bila je da napiše knjigu o Staljinovim zločinima pod naslovom *Bilans sovjetskog termidora*, za koju mu je podatke obezbedio sam Milan Gavrilović. Knjiga je objavljena 1940. godine u trenutku kad je princ Pavle uspostavio odnose sa Sovjetskim Savezom i odmah je bila zabranjena i uništena, tako da su sačuvani retki primerci. Ročko se seća da se on, kad se vratio iz Pariza u Beograd krajem 1939, sretao sa Žikom. Samo bi se pogledali i nisu se pozdravljali. On misli da Žika nije nikog odao, čak u knjizi nije pomenuo ime nijednog živog rukovodioca KPJ. Ne navodi ni ime Tita, samo piše da je "došao crveni komesar i gvozdenom metlom sve počistio". To je isti Žika Pavlović koga je uhapsio Slobodan Penezić Krčun sa svojim saradnicima iz odeljenja za borbu protiv pete kolone u Užicu u jednoj štali u rodnom selu na Zlatiboru i to na sedam dana pre nego što će uslediti nemački napad na slobodnu teritoriju. Kako su mi pričali Đilas i Dedijer, istaknuti srpski rukovodioci Partije Ranković, Đilas, Krčun, Dedijer i Pera Stambolić saslušavali su i mučili Žiku da im oda svoje tajne, sa kim je sarađivao od zvaničnika Kraljevine Jugoslavije, a Mitra Mitrović je vodila zapisnik. On je za njih bio izdajnik Partije čim je stupio u službu buržoaskog režima. I pored intenzivne istrage Žika im ništa nije priznao. Dedijer mi je prvi ispričao da ga je saslušavao Pera Stambolić i da ga je molio da to ne unese u svoj dnevnik. Kada je 2001. Slobodan Gavrilović objavio da je Pera tukao Žiku volovskom žilom da bi mu iznudio priznanje i da mu je uzeo vindjaknu i cokule, pozvao me je Pera da zabeležim njegovu izjavu, jer je smatrao da bi to bilo kontraproduktivno ako objavi u štampi. Tada mi je rekao: "Nisam tukao Pavlovića govedom žilom niti sam mu uzeo nešto od njegovog odela. Ni Krčun ni Dedijer nisu ga maltretirali. U beležnici je imao telefone Uprave Beograda. U vladin presbiro mogao je ući samo čovek koji je imao vezu sa policijom. Da je imao pet ili sedam glava, kao takav ne bi ostao živ". Prilikom saslušanja Žika se pozivao na Čolakovića, koga je jedino bolje poznavao od rukovodilaca KPJ. Čolaković je pozvan iz Bosne da dođe u Užice i Pera ga je odveo u zatvor. Najpre je sa Žikom razgovarao Pera, dok je Ročko seo u čošak kancelarije sa natučenom šapkom na čelu tako da ga Žika nije poznao. Kad su ga pomenuli, Pera je ostavio Ročka da nasamo sa Žikom razgovora. Ovu pojedinost mi nikad nije pomenuo, a ja nisam o tome ništa znao dok mi Pera nije rekao, a tada je bilo uveliko kasno, jer je Ročko bio mrtav već 18 godina. Pošto je proveo u zatvoru 6 dana, Žika je strelljan u Krčagovu, predgrađu Užica, kasno u noći 28. novembra 1941. sa

ostalim zatvorenicima. Početkom 70-tih godina pričali su mi Vidan Mićić i Milivoje Nikitović Furtula, koji su streljali zatvorenike, da su oni pевали Internacionalu, jer je među njima bilo starih članova Partije koji su bili optuženi za trockizam.

Krajem aprila 1982. održan je plenum CK Srbije, na kome je konstatovano da je predloženo 100 kandidata više za članove CK nego što se bira i da će ti predlozi biti vraćeni u opštine i regione da se izvrši reduciranje kandidata do Kongresa u maju. To mi je dalo povoda da ponovo razgovaram sa Roćkom. On me savetuјe da ponovo razgovaram sa Budom Vukašinovićem, predsednikom kadrovske komisije CK Srbije i da on više neće o meni da razgovara sa Perom Stambolićem. Iako mu je Pera prijatelj, on me je jednom njemu preporučio, pa ako propadne moja kandidatura, moći će da mu prigovori da nema uticaja na kadrove u Srbiji. “Ja te podržavam ne zato što smo prijatelji, nego što sam ubeđen da ćeš ti pokrenuti posao na pisanju istorije Partije u Srbiji. Nije za tebe da vegetiraš u Jugoslovenskom bibliografskom Institutu.”

Iako je često govorio da je istorija “nepotkupljiva gospa” i da se zarađ viših interesa ne smeju izneveriti neke istorijske činjenice, ipak je neke važne stvari prečutao, kao što su slučajevi Žike Pavlovića i Jezdimira Dangića, zbog koga je išao u “Lubjanku” da ga prepozna. Oba slučaja mi uopšte nije pominjao, da je u njima učestvovao. Da o tome počnemo da razgovaramo podstakao me je Sreten Žujović, kad sam ga upitao šta misli o Roćkovim knjigama *Kazivanja o jednom pokolenju* i kad je odgovorio da Roćko priča lepe priče i da dosta toga nije tako bilo. Kad sam mu to rekao, priznao mi je da nešto nije smeо, a drugo nije htelo da iznese i da ga je među prvima Pavle Jakšić podsticao da ostavi potomstvu i ono što je prečutao. Dogovorili smo se da ja pročitam sve tri knjige *Kazivanja o jednom pokolenju* i da odpočnemo razgovore o onome što je propušteno. Iznenadio se što mi te knjige nije poklonio i već posle četiri dana obezbedio je sve tri knjige sa posvetom: “Glišićevima Dari i Venceslavu, Rodoljub Čolaković 4. maja 1982”. Posle ovog razgovora u njegovoј kancelariji u Savetu federacije otisli smo na predaju prvomajskih nagrada Saveznog izvršnog veća. On je seo negde u prvi red a ja pozadi, do generala Dušana Koraća i Vlade Šćekića.

Krajem juna iste godine posetio sam Roćka, iako smo dugo razgovarali delovao mi je nekako umorno i nije kao ranije bio živahan u razgovoru. Kao i ostali revolucionari, smatra da su oni ostvarili epohalno delo i da će njihova generacija bez obzira na nečiju želju ući u istoriju kao generacija koja je izvršila istorijsku prekretnicu u istoriji svih naših naroda, jer je izvela socijalističku revoluciju. Milica je kao i obično bila sarkastična i ironična: “Moja životna deviza je što dalje od revolucionara”. Ja sam pokušao da joj oponiram, govoreći da Roćko pohvalno piše u svojim

kazivanjima o njoj i da mu je pomagala da što bolje stilski oblikuje svoja kazivanja. "Ne mogu da ga više podnosim ovako starački džangrizavog kad mi stalno ponavlja da ja starim od glave, a on od nogu." Kao da sam predosećao da neće još dugo živeti, pa sam ga požurivao da otpočnemo razgovore o kazivanjima, odnosno o njegovoj biografiji. Nekako u isto vreme pojavio se kod njega neko od filmskih radnika sa zahtevom da snime priloge za njegovu biografiju. U dnevniku pominje njih i moje ime uz komentar: "evo osećaju da neću dugo živeti pa hoće od mene da im još nešto ispričam o sebi".

Početkom jula došao sam kod njega da započnemo razgovor o njegovim memoarima. Prethodno sam ga obavestio da je postojala skoro sinhronizovana akcija nekih političara i istoričara, koje je predvodila Desa Pešić, da ne budem izabran za predsednika komisije, služeći se tračem da sam isklijčiv, tezgaroš koji će da trguje sa istorijom, navodeći i druge negativne osobine. Čolaković mi je na to uzvratio da je sa tim poslom gotovo, iako to mesto još nije popunjeno ne vredi više pokušavati. Pitao me je šta je sa mestom direktora Instituta za istoriju radničkog pokreta Srbije. Rekao sam mu da je upravo u tom institutu grupa istoričara, iz zavisti ili ne znam zbog čega, sve učinila da ne uspem u svojoj nameri da nađem neki bolje plaćeni posao i da zbog toga ne želim da se vraćam u taj institut. Taman kad smo započeli razgovor o kazivanjima pozvao ga je na razgovor Pera Stambolić, tadašnji predsednik Predsedništva Jugoslavije, pa smo razgovor prekinuli. Ostavio sam mu knjigu *Bilans sovjetskog termidora Živojina Pavlovića* da je pročita, pa da i o njoj razgovaramo.

Već 9. jula posetio me je Čolaković u mojoj kancelariji u Jugoslovenskom bibliografskom Institutu. Pročitao je Žikinu knjigu i došao je da o njoj razgovaramo. On je Živojina Pavlovića upoznao u Briselu 1936. godine. Zajedno su organizovali smeštaj CK KPJ u Parizu i kupovinu prostorija za partijsku knjižaru "Horizonti". Bolje i duže od njega poznao ga je Prežihov Voranc, koga je Tito postavio na Žikino mesto, kad je uhapšen Gorkić, a Žika otpušten. On je propali student prava, bavio se novinarstvom, bio je član KPJ, ali Čolaković ne zna od kada, i imao je vezu sa francuskim patronima rada radi pomoći protiv terora u Jugoslaviji. Mnogo je znao o Partiji, jer su veze sa zemljom i francuskom KP išle preko njega, i ko je ko u Partiji. Međutim, od poznatih rukovodilaca KPJ, koji su preživeli Staljinove čistke, nikog nije provalio niti je pominjao u svojoj knjizi. Jedino misli da nije istina što iznosi o Krndelju–Jankoviću da je bio ulizica i da je posle hapšenja Gorkića bio najgrlatiji protiv njega. Sve u svemu, on misli da je nizak nivo publikacije i da je nedovoljno pismena. Čini mu se kao da mu je policija davala instrukcije kako da piše ovu brošuru, ne kao disident nego kao razočarani komunista sa namerom da demoralise članove KPJ, tvrdeći da je sve to što radi KPJ jedna velika

iluzija, uključujući i socijalizam u Sovjetskom Savezu. Kasnije, pretražujući dokumenta Specijalne policije u Istoriskom arhivu Beograda, našao sam zabelešku Božidara Bećarevića, šefa antikomunističkog odeljenja, da je brošura objavljena sa znanjem policije, ali je Žika doživeo čudnu sudbinu da ga goni i jedna i druga strana. Nisu ga progonili samo njegovi bivši drugovi kao izdajnika, nego je i Specijalna policija raspisala poternicu za bivšim komunistom. Zato se on krio u svom zavičaju po zlatiborskim selima, gde su ga pronašli mladi članovi KPJ iz Užica, koji ga nisu poznavali niti su imali pojma o njegovim zaslugama u KPJ.

Čolaković za sebe kaže da nije bio gorkićevac, iako ga je Tito proglašio da je to bio. "Tito je bio izabran u Politbiro CK KPJ na 4. partijskoj konferenciji. Imao je dobre veze u zemlji, a i u Kominterni, gde je radio oko godinu dana, dok smo Žujović i ja znali neke kadrovike koji nisu imali presudnog uticaja. U letu 1936. pozvani su članovi rukovodstva KPJ iz Beča u Moskvu zbog svađe između Gorkića i Muka s jedne i Stjepana Cvijića, Čopića i Hudomala, s druge strane. Muk je ostao u Beču, a iz zemlje su pozvali Žujovića i mene da pomažemo Muku. U novembru iste godine Kominterna je poslala Tita u Beč da ojača rukovodstvo KPJ. Tito je sedeo u Beču dok Gorkić ne reši pitanje KPJ u Kominterni tokom decembra 1936. godine. Iz Moskve je došao kao generalni sekretar sa pravom veta na sve odluke rukovodstva u zemlji. Na prvoj sednici novog rukovodstva KPJ odlučeno je da Tito ide u zemlju i da sprovodi odluke objavljene u *Proleteru* i Proglasu početkom 1937. godine. Tito je radio po direktivama CK i na njegov poziv došao je u Pariz da podnese usmeni i pismeni izveštaj Gorkiću a ne Kominterni, jer je bio odgovoran CK a ne Kominterni. Sa Žujovićem sam se dogovorio da posle hapšenja Gorkića pozovemo Tita u Pariz, jer se sami nismo mogli izboriti protiv Iva Marića i Labuda Kusovca, koji su se proglašili novim rukovodstvom KPJ. Kad je Tito stigao u Pariz, javio se odmah Kominterni, ali otuda nije stizao odgovor, jer je Kominterna ignorisala naše rukovodstvo zato što se Marić preko Kusovca povezao sa CK Francuske, koji mu je omogućio vezu sa predstnikom Kominterne. Pošto je Tito bio zaobiđen, umesto da nastavi saradnju sa Žujovićem i sa mnom on je raspustio naš krnji CK u proleće 1938. i otisao u zemlju, gde formira novi, njegov CK od mlađih ljudi koji su mu bili privrženi."

"Pre toga, dok je bio sa nama u Parizu na njegovu inicijativu donegli smo odluku 1937. da pokrenemo akciju protiv Petka Miletića i njegove grupe na robiji. Pismo upućeno članovima Partije na robiji pisao sam ja a ne Tito, kako se tvrdi u nekim istorijama Partije, i ono je išlo kao pismo CK KPJ. Kad su u Kominterni doznali da je Tito formirao novo rukovodstvo u zemlji, pozvali su ga i on je došao u Pariz, gde je čekao do avgusta 1938, kada je dobio poziv da dođe u Moskvu. Tamo je uspeo da se probije

do sekretara Kominterne Georgi Dimitrova, koji ga je prihvatio kao jedino moguće rešenje za rasplet krize u rukovodstvu KPJ.”

Kako su i zašto odstranjeni iz CK KPJ Žujović i Čolaković, saznaли smo iz Titovih izveštaja Kominterni, pre svih Viljemu Piku, u kojima je negativno ocenjivao njihov rad i naveo da su pogrešno određeni za članove Politbiroa CK KPJ. Za Čolakovića je napisao da je prerano došao na taj položaj jer “nije imao nikakvog iskustva iz rada napolju i da je pao pod uticaj Gorkića (nesvesno) i da ne može doći u obzir u budućoj kombinaciji, ali da ga ne treba uništiti... ukoliko tamo nema ništa protiv njega”. Ti Titovi izveštaji su doprineli da je Pik krajem 1937. sugerisao Titu da Čolakovića i Žujovića izoluje od bilo kakvog partijskog rada. Tek pred smrt Čolaković je ovo saznao i bio je veoma razočaran da su ga oni pozvali da zajedno rade, a on ih je ovako okarakterisao kod Kominterne. “U svojoj borbi za vođu KPJ postupao je odlučno, bezobzirno i vešto”, rekao mi je Roćko. Ne samo da ih je udaljio od partijskog rada, nego im je zabranio povratak u Jugoslaviju sve dok nije bio siguran da će doći na čelo Partije. Istovremeno ih je prijavio francuskoj policiji da budu proterani iz Francuske. Da ne bili izbačeni iz Francuske, Žujović je uspeo da se legalizuje kao bivši pripadnik legije stranaca, a Čolaković je morao da upotrebi lažni pasoš na ime Zvonka Petničkog. U Francuskoj je upoznao Milicu Zorić, koja je bila udata za veterana iz Prvog svetskog rata i invalida Miodraga Miletića, koga je napustila i pošla sa Roćkom u zemlju krajem 1939, kad im je Tito dozvolio. Venčali su se u zatvoru na Adi Ciganliji, gde im je upravnik zatvora bio kum. Čolaković se kad je došao u Beograd prijavio policiji i bio je uhapšen i odležao je u zatvoru do aprila 1940. godine. Što je ostao kratko u zatvoru, zasluga je Milice, koja je zamolila kuma Zorićevih Milana Gavrilovića, predsednika Zemljoradničke stranke da interveniše kod policije i Roćko je pušten iz zatvora. Zbog izjave u policiji da je isključen iz KPJ Tito ga je isključio iz Partije. Ali i tu se opet umešala Milica, koja je imala dobre veze u građanskim krugovima, pa je otisla u Zagreb i preko Stevana Galogaže uspela da dođe do Tita, sa kojim je dogovoren da Čolakovića isključi iz Partije na 6 meseci. Nakon isteka tog vremena vraćen je u Partiju krajem 1940. godine. Imajući u vidu svoje pohranje u Partiji, često je ponavljaо svoju omiljenu misao: “Čovek je kao srđika, brzo se slomi”.

“Nikad mi nije objasnio zašto me je 1938. udaljio iz rukovodstva KPJ, da li je to činio na svoju ruku, da se distancira od Gorkićevih kadrova, ili po zahtevu Kominterne. Posedovao je neobičnu intuiciju u procenjivanju teških situacija u kojima se nalazio. Kao primer mogu da navedem moj razgovor s Titom posle Rezolucije IB na Brdu kod Kranja. Tada sam smatrao da predstavnici KPJ treba da idu na sastanak IB u Bukurešt i da se objasne sa Rusima. Tito mi je na to rekao da oni hoće da ih slušamo.

Što mi ranije nisi govorio o tim tendencijama pa da budem u toku, uzvratio sam mu. Ne samo da je bio tvrdoglav, nego je voleo laskanje, zatim da se lepo nosi, mašne, prstenje, jednom rečju držao je do spoljnog izgleda. Bio je od onih radnika koji su bili sposobni, kao Blagoje Parović, Andrija Hebrang, Koleša i drugi. Svi su oni bili radnici i nisu izabrani prema ključu, nego su se u Partiji nametnuli svojim radom i sposobnostima. Mladi ljudi intelektualci kao Rajko Jovanović, Đuka Cvijić, pa i Gorkić rano su postali rukovodioci KPJ i vlast im je ušla u uši, bili su na to ponosni.” Za razliku od njih, za sebe priča da je rekao Gorkiću da njegov izbor u Politbiro CK KPJ predstavlja za njega opterećenje i da on ne voli vlast i da nikad nije razmeštao ljudе na položaje niti je baratao novcem, a to su simboli vlasti.

Usput mi napominje da je bio jako dobar prijatelj sa Dedijerom, ali da se neko između njih ubacio. Pominje jedan susret sa Dedijerom u Tesclicu kad su snimali nešto o etici revolucionara. Dedijer mu je tada u poverenju rekao da je Tito mnogo učinio na stvaranju bratstva i jedinstva, a sad sve čini da to razjewe. “To ti najbolje pokazuje koliko je bio intiman sa mnom. Ono što je napisao u *Prilozima za biografiju Tita*, to je Đilasov stav još iz 1940. godine. Još tada je htio da se obračuna sa nama, starijim kadrovima Partije.”

Ispratio sam ga iz Instituta, jer je žurio u Bijeljinu da dovrši dom za omladinu, kome će dati ime “Crvena pravda”, kako se zvala omladinska grupa komunista kojoj su pripadali on i Alija Alijagić, koji je izvršio atentat na ministra unutrašnjih poslova Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca Milorada Draškovića 1921. godine. Zbog tog atentata Alija je pogubljen, a Rodoljub osuđen na dugogodišnju robiju. On je sav okrenut toj gradnji, gde će smestiti svoju biblioteku. To je kao neka vrsta njegove zadužbine. “Prava je šteta što se nalaziš u ovom Institutu”, reče mi na kraju. Pita me da li sam skoro razgovarao sa Perom Stambolicem. Rekao sam da nisam. Dao mi je ideju da ponovo sa njim razgovaram. Rekao sam da mi niko nije poštено objasnio zašto su me predlagali kad me nisu hteli za taj posao.

Krajem septembra 1982. bio sam na otvaranju spomen-doma “Crvena pravda” u Bijeljini na poziv Čolakovića. Već sam kupio autobusku kartu, kad me je nazvao Zdravko Antonić da me obavesti da će iz Bijeljine po nas doći opštinska kola da prevezu Danicu Abramović, Ubavku Vujošević, Bošku Rokvića, Ročkovog sekretara i mene. Ročko je sa Milicom u Bijeljini izgradio ne veliku ali lepu prizemnu kuću od sredstava dobijenih prodajom vikendice na Hvaru i uz pomoć opštine Bijeljina. Na otvaranju doma govorio je Franjo Herljević, sekretar za unutrašnje poslove Jugoslavije, a prisustvovali su Hamdija Pozderac, Cvjetin Mijatović, Hasan Grapčanović i drugi bosanski rukovodioci. Posle njegovog govora nastupio je Ročko, govorio je, kako on to ume, rečito, nadahnuto i toplo o nameni doma omladini, koja će u tom prostoru biti okružena njegovom

bibliotekom. Prilikom čestitanja Ročku na ovom njegovom poslednjem delu, kako se ubrzo ispostavilo, rekao sam mu: "Čestitam vam, vaše zamisli i želje su se konačno ostvarile". Bojao se da neće ovaj trenutak doživeti, a kad mu je to uspelo, bio je neobično radostan, čak pomalo euforičan za njegove godine. Imao je tada 82 godine. Ovaj dan je za njega bio izuzetno naporan posle preležanih stomačnih bolesti. Kao i uvek, bio je prema meni pažljiv i upitao je kako je Dara. U ovom za njega svečanom trenutku poštedeo sam ga širih objašnjenja i rekao da se nekako drži. Prikazujem Milici na njeno malo pismo u vitrini upućeno Ročku u zatvoru 7. marta 1940, u kome između ostalog piše: "Ja te volim i verujem ti, ostalo je đubre". Iako sklerotična Milica svakom kreše svoju istinu u brk, odnosno neposredno iznosi šta misli, bosanski rukovodioци se odnose prema njoj sa uvažavanjem, a možda je se plaše da ih ne potkači kako ona ume. "Ko ste vi?", pita ona Hasana Grapčanovića. Ovaj prilično zbumjeno odgovara: "Milice, zar me ne poznaješ?" Njega, koga je znala Bosna kao sekretara CK BiH, a i Jugoslavija. Posle ceremonije otvaranja išli smo na ručak u motel na Drini. Iznenada, na košarkaško igralište pored motela spustio se helikopter i njime su otputovali bosanski rukovodioци, uključujući i Herljevića, a Bosić i ja smo se vratili njegovim kolima za Beograd. Vozač nam priča da su, dok su putovali ka Bijeljini, naišli na spuštenu rampu i kako mu je Herljević rekao: "Udri, jebo ga ti". Hteo je i na taj način da pokaže svoju moć.

Sredinom januara 1983. posetio sam Rodoljuba Čolakovića, koji se lečio na VMA. Pošto nije bilo vreme posete, zatekao sam ga kako spašava požutela lica, ali se usled mog prisustva probudio. "Šta radiš, kako je Dara?", bilo je njegovo uobičajeno pitanje. Izvinuo sam se što sam ga iznenada posetio. "Eto, borim se sa bolešću, sad sam u njihovim rukama", rekao je misleći na osoblje VMA. Obaveštavam ga da sam odlučio da se konačno skrasim u Institutu za savremenu istoriju i da sam pretražujući dosijea koja je vodio Gestapo naišao na dosije njegovog brata Radoslava i njegove žene Milice, jer je ona najveći deo okupacije provela u logorima Jasenovac i Banjica. Za brata kaže da je bio radikal, ali je imao zeta ljoticevca, koji je uspeo da ga izvadi iz zatvora kad je bio uhapšen. Ročko je pozvao svog sekretara Boška Rokvića da napiše testament, jer je osećao da neće još dugo živeti.

Polovinom februara Dara i ja posetili smo Milicu Zorić. Ona se srotona u pravom smislu povremeno gubi, pričinjava joj se da je podkradaju, uključujući i kućnu pomoćnicu Katicu, i da gubi stvari. Ona nikog ne trpi, pa ni Ročka, koga često grdi. Ne znam kako joj je Dara pronašla slabu tačku, prema njoj je bila pažljiva i prihvatile ju je kao najbližu prijateljicu. Valjda što je uvažava i ukazuje joj pažnju, a stari ljudi su na to osetljivi. Dok su one razgovarale, razmišljao sam o sudbini Milice Zorić. Sve

je imala što je u životu poželeta, nikad ništa nije ozbiljno radila i stalno je imala sluge u kući. Pokušala je da piše priče, koje je navodno hvalio i Ivo Andrić, a zatim je desetinu godina radila na tapiseriji, pa je i od toga oduštala. Gledam je ostarelu i izgubljenu u velikom stanu i izobilju i ponovo sebi postavljam pitanje o smislu bitisanja za vreme naših kratkih života. Javio se Ročko telefonom sa VMA i svi smo ga pozdravili, sumnjajući da će se ovog puta izvući.

Početkom marta 1983. posetili smo Milicu i Ročka, koji se unekoliko oporavljen vratio sa VMA kući. „Ne umemo da vladamo”, vajka se Ročko. On to priča u prisustvu Toše Vujasinovića, njegove kćerke lekara i zeta Sirijca, koje smo zatekli kad smo došli. Toša posle udesa u Mađarskoj ne čuje dobro šta priča Ročko, pa ga stalno zapitkuje. Ročko se uživeo u priču da mu je iznenada procurela pljuvačka iz usta, što ga je posebno iznerviralo. Po reakciji se moglo zaključiti da je svestan da teško vlada sobom. Slušajući ga šta govori, dolazim do zaključka da čovek što više stari postaje sve konzervativniji. Između ostalih kritikuje Esada Ćimića da je bolesni karijerista, Vuka Draškovića da mu je društvo dalo dvosoban stan a on piše nacionalističke pamflete, Dobricu Čosića što traži apstraktну slobodu kao alternativu samoupravljanju, kome ne odriče nadarenost kao književniku i kao političkom misliocu. „Mažen kao talentovan mladić, prihvaćen kao pisac i više no što vredi, objavljivan i nagrađivan, ali politička ambicija ga prosto opsela. Uobrazio da je spasilac srpskog naroda, koji je živ raščerečen u SFRJ. Sad se bori da stekne neke pozicije za okupljanje Srba. Izjeda ga politička ambicija i gura u naručje antikomunista, koji se svi okupljaju pod nacionalističkom zastavom.” Prema Čolakovićevom kazivanju, sve to vodi restauraciji kapitalizma i birokratisanju društva. Smatra da se prestalo sa ideoološkim ubedivanjem i da su ljudi bez čvrstih socijalističkih ubedjenja izgubljeni. Jednostavno nije se delovalo na svest ljudi, nego se suviše oslanjalo na vojsku i policiju. U krajnjoj liniji, on je pristalica represije. Sve to treba zatvoriti, Momu Kapora, Branu Petrovića, Gojka Đoga, za koga su Tempovi memoari knjiga godine, jer iznosi pravu istinu. Kod Čolakovića smo bili da im poklonimo monoflorni med, koji proizvodi Bora Cokić iz Rgotine, za koji vlada mišljenje da pomaže bržem oporavku bolesnog ljudskog organizma.

Iznenada, 30. marta 1983. umro je Ročko. Srce ga je izdalо dok je iz fotelje posmatrao prenos utakmice između Jugoslavije i Rumunije. Sutradan smo Dara i ja otišli da izjavimo Milici saučešće. Te večeri u njegovom stanu puno smo pričali o Ročku sa njegovom sestričinom Sokom, sinovcem Dimitrijem Dikom i vanbračnom kćerkom Sonjom. O njoj mi nije govorio ali sam znao da postoji i prvi put sam je sreо te večeri. Deluje simpatično i ne liči na Ročka, verovatno na majku učiteljicu, koju je Ročko sreо neposredno posle rata. Za sina sa jednom Nemicom sam znao.

On ga je pronašao i jednom posetio i to je Roćko zabeležio u dnevniku i napisao da prema njemu ništa ne oseća. Sonja je imala malog Rodoljuba, koji je takođe bio vanbračno dete. Priča mi da je bila izgubila posao i da joj je posao bibliotekara u Vojnoj akademiji na Banjici našao Roćko preko svojih veza.

Dok je bio na lečenju na VMA početkom ove godine sročio je testament, čiju smo sadržinu saznali te večeri. U testamentu je zabranio bilo kakve ceremonije prilikom njegove sahrane. Izrazio je želju da bude kremiran i da se njegova urna položi pored urne Ive Andrića u aleji zaslужnih građana na Novom groblju u Beogradu. Nabrojao je 11 lica koja mogu da prisustvuju kremiranju njegovih zemnih ostataka. To su bili: supruga Milica, sestričina Soka, sinovac Dika, a od ratnih drugova Petar Stambolić, Cvijetin Mijatović, Uglješa Danilović, Ethem Čamo, Rudi Petovar, Oskar Danon i predsednik opštine i sekretar komiteta iz Bijeljine. U testamentu je napisao i želju da mu hor "Abrašević" otpeva staru radničku pesmu "Da ste zdravo, drugovi". U životu je sve planirao, ne samo šta će svake godine da uradi nego i kako će biti sahranjen. Želeo je da umre na nogama i mentalno svež i to je doživeo. U testamentu je opuno-močio Zdravka Antonića da brine o njegovoj intelektualnoj zaostavštini, pre svega o njegovom dnevniku, koji je vodio preko 20 godina. Mnogi su se čudili, kao Pera Stambolić, da nije meni ostavio da se o tome brinem, znajući da smo poslednjih godina bili prijatelji. Međutim, Antonić je daleko duže bio Roćkov saradnik kad je u pitanju istorija, a jedno vreme i u Savetu federacije, a poticao je iz okoline Bijeljine. Milici je ostavio određenu sumu novca da objavi knjigu o svojim tapiserijama. O objavljinju knjige starao se Miodrag B. Protić, direktor Muzeja savremene umetnosti, koji je napisao i pogovor. Knjiga je uskoro izišla i promovisana je u legatu Čolakovića. Prisustvovali smo promociji i Milica nam je poklonila knjigu sa posvetom.

U toku razgovora sa Bosancima Dara je odjednom počela da se gubi, ponavljajući Roćkove reči: "Daro, ne verujem u Džunu, ali ako misliš da će to koristiti u lečenju pomoćiću ti da odeš kod nje u Moskvu". Kad sam primetio da se Dara gubi, uplašio sam se da će umreti u Roćkovom stanu. Nekako su mi pomogli da je položimo u kola i pozvao sam hitnu pomoć. Na rastanku, rekao sam Milici da je Roćko ostavio amanet Peri Stamboliću da brine o njoj, a ona mi je uzvratila da je Pera dolazio, ali da on ima svoju porodicu i da je opterećen državnim poslovima.

Čolaković u braku sa Milicom nije imao dece, pa je ona nasledila stanarsko pravo i penziju, jer je svoju kuću na Dedinju predala kao legat gradskoj skupštini. Živila je još šest godina sama i umrla je 2. februara, a sahranjena 6. februara 1989. godine. Dara nije mogla da je posećuje jer je bila teško pokretna, ali su se često čule telefonom. Umrla je 1987, dve

godine pre Milice. Pomalo je bilo tužno na Miličinoj sahrani, nije imala rodbine i prijatelja, nego su na sahranu došli samo Roćkovi rođaci i prijatelji, Petar Stambolić sa suprugom Juditom, Velja Stojnić, Rudi Petovar, sa kojim sam se tada prvi put upoznao. Pera me upoznaje sa Juditom nagašavajući da sam poznati istoričar i pita me je li napisana istorija Saveza komunista Srbije. Nisam htio da mu kažem da od tog posla ništa neće biti i da kao predsednik redakcije pomišljam na ostavku, nego sam rekao da sve što se kolektivno radi sporo napreduje. Na moje pitanje kako se oseća odgovorio je oslanjajući se na štap ne “starim”, kao ranije, nego “ostarilo se”. Nije ispratio Milicu do groba, nego je posle formalnih govora koji su održali predstavnici udruženja likovnih umetnika Srbije i mesni oci Bijeljine otišao kući. Milica je sahranjena u grobnici zajedno sa ocem Svetozarom Zorićem i konačno se posle smrti razdvojila od Roćka. Iako je uplaćivala da bude kremirana, sahranjena je na klasičan način. Na spomeniku piše da je rođena 1909, na piramidi 1908, ali koliko se sećam bila je 1907. godište. Kao da je nesvesno želela da sakrije godine ili je zaboravila kad je rođena. Ona i Roćko su potekli iz građanske sredine, s tim što se on uputio neizvesnim revolucionarnim stazama, a Milica je, iako okružena revolucionarima, doživotno ostala građanka, ne pomišljajući da postane član Partije. Ona je bila jedinstveni fenomen, jer je poznavala vodeće ljudе kapitalističkog društva, a kasnije i vodeće ljudе socijalističkog društva. Njena životna priča ostala je kod mene zabeležena na magnetofonskoj traci, koju sam negde zatario. Takođe su mi ostale njene razglednice, koje je redovno slala sa putovanja i letovanja sa Roćkom, kao i sve njegove knjige sa posvetom. Njegova priča o svom životu ostala je nezavršena iako je puno toga o sebi napisao. Kako to u životu obično biva, ljudske priče se iznenada prekidaju, pa i ova sa Roćkom.

Pera Stambolić je napisao i objavio sećanje na Roćka i njihovo druženje umesto nekrologa. Pomišljao sam da nešto napišem, ali posle toliko izjava poznatih ljudi iz politike i književnosti učinilo mi se pretencioznom, pa to činim tek sada. Inače Roćko me je često podsećao: “Venceslave, piši memoare” i očekivao je da će nešto napisati i o našem prijateljstvu, a kad nismo uspeli da zajednički napišemo njegovu biografiju ostalo je samo ovo kratko sećanje na poslednje godine njegovog života. Antonić i Rokvić u bosanskoj kući na Dedinju prekučavalni su sedam godina Čolakovićev dnevnik i pripremali ga za štampu. Bilo je pripremljeno da se objavi 11 knjiga dnevnika i sarajevsko “Oslobođenje” je dobilo sredstva da to objavi, ali je rat, koji je usledio devedesetih godina, to sprečio. Mene su uzeli za recenzenta i ja sam pročitao svih tih oko 5000 stranica dnevnika. Antonić je jedino uspeo da uoči rata objavi jednu knjigu izbora iz dnevnika preko “Nove knjige” iz Beograda, koju smo promovisali u Bijeljini krajem 1991. godine. Osim toga, izvukao je posebno razgovore sa Ivom

Andrićem i objavio kao posebnu brošuru. Prošle, 2008, kao da je predo-sećao da neće doživeti da objavi celovit Čolakovićev dnevnik. Pitao me je za savet koji deo dnevnika da objavi još u jednoj knjizi, jer je uspeo da namakne neka sredstva. Složili smo se da to bude 1971. i 1972, koje su bile karakteristične za unutrašnji razvoj Jugoslavije posle rastakanja federacije i pojave nacionalizma u jugoslovenskim republikama, prvenstveno u Hrvatskoj i u pokrajini Kosovo. Uspeo je da to objavi iste godine, ali nije doživeo da je najpre predstavimo u Bijeljini, kako smo se dogovorili, jer je umro iznenada početkom 2009. godine. Predlagao sam da država Bosna i Hercegovina objavi ovaj dnevnik, jer je Čolaković ne samo jedan od zaslужnih ljudi za osnivanje države BiH, nego je bio i prvi predsednik njene vlade od 1945. do 1948. godine.

Ročko nas je fizički napustio, ali ostali su njegovo delo i duh da nas uznemiravaju i ohrabruju. On je uspeo da osmisli svoj život tako što je celog života težio višim i humanijim ciljevima, ne štedeći sebe, i nije posrnuo ako se oni usled raznih prepreka nisu ostvarili onako kako je zamisljao. Bio je pomalo razočaran u šta se izrodila njegova utopija, koja se zvala socijalizam, za koju se borio čitavog života. Često je govorio da je vlast pokvarila komuniste i želeo je o tom kvarenju da napiše knjigu, ali nije više imao snage da to ostvari.

Vladimir Veličković – *Podrum*, 1958.

DOSIJE

Jovica Trkulja

Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu

SUDSKA ZAŠTITA OD NEDOPUŠTENE DISKRIMINACIJE OSOBA SA INVALIDITETOM

Nedopuštena diskriminacija je takvo razlikovanje (isključenje, ograničenje ili favorizovanje) lica u istoj ili sličnoj situaciji, izvršeno zbog ličnog svojstva (rase, nacionalnosti, pola, invaliditeta i dr.), koje ugrožava, ograničava ili onemogućava prava i slobode, bez opravdanog, razumnog razloga i nesrazmerno. Takva diskriminacija je zabranjena, a sloboda od nje zajemčena.

Zajemčenost slobode od diskriminacije zabranom diskriminacije u Ustavu Srbije iz 2006. godine (čl. 21. st. 3), u Evropskoj konvenciji za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda (čl. 14, i Dodatnom protokolu broj 12 uz tu konvenciju (čl. 1), u Međunarodnom paktu o građanskim i političkim pravima (čl. 26), nameće državi, između ostalog, obavezu da obezbedi zaštitu od diskriminacije u slučajevima nedopuštene diskriminacije.

Pravo zajemčeno Ustavom ili međunarodnim aktom mora biti praktično i efektivno, a to ne može da bude ako nije propraćeno obezbeđenom zaštitom za slučaj nepoštovanja. Zaštitu od diskriminacije u prvom redu obezbeđuje naša država, a ako ona diskriminisanom ne pruži zaštitu od diskriminacije, podredno (supsidijerno) zaštitu obezbeđuje Evropski sud za ljudska prava. Država ostvaruje svoju obavezu zaštite od diskriminacije, tako što propisuje pravna sredstva zaštite, i tako što postupa po tim propisima, primenjujući u slučajevima diskriminacije ta sredstva na propisanom pravnom putu.¹

Poslednjih godina u Srbiji su zabeleženi pozitivni primeri uspešne zaštite od diskriminacije. Još pre nego što je Zakonom o sprečavanju diskriminacije osoba sa invaliditetom (2006. godine) izričito priznata tužba za propuštanje u slučaju diskriminacije zbog invaliditeta, sudovi su

1 Vid. Vladimir Vodinelić, "Tužbe za zaštitu od diskriminacije", u: Saša Gajin (ur.), Vladimir V. Vodinelić, Tanja Drobnjak, Borko Nikolić, *Antidiskrimaciono pravo, vodič*, CUPS, Beograd, 2008, str. 29–50.

preventivni zahtev za zaštitu od diskriminacije usvojili u jednom slučaju kada je 2000. godine nekoliko tužilaca bilo sprečeno da uđu na bazen tuženog zato što su Romi (tzv. Šabački slučaj – Sportsko rekreativni centar “Krsmanović”). Usvojili su ga na osnovu odredbe o zahtevu za propuštanje iz. čl. 157. Zakona o obligacionim odnosima.

Ovom prilikom objavljujemo primer sudske zaštite od nedozvoljene diskriminacije. Reč je o presudi Opštinskog suda u Šapcu P-1751/07 od 5. septembra 2007. godine.

Vladimir Veličković – *Hronopost*, 1989.

PRESUDA OPŠTINSKOG SUDA U ŠAPCU

P-1751/07

U IME NARODA

OPŠTINSKI SUD U ŠAPCU, prvostepeni parnični, sudija Dragan Jakovljević, u parnici tužioca Miodraga Nikolića iz Šapca ul. Pocerska 63, koga zastupa advokat Milovan Marinković iz Vladimira, a ovoga po zameničkom punomoćju advokat Vladislav Marinković iz Šapca, protiv tužene Republike Srbije – Ministarstvo rada, zapošljavanja i socijalne politike iz Beograda, koju zastupa Republički javni pravobranilac iz Beograda, radi činidbe, vrednost predmeta spora 20.000,00 dinara, posle održane glavne rasprave dana 05.09.2007. godine, u prisustvu tužiočevog punomoćnika i u odsustvu uredno pozvanog zakonskog zastupnika tužene, doneo je sledeću

PRESUDU

OBAVEZUJE SE tužena Republika Srbija – Ministarstvo rada, zapošljavanja i socijalne politike iz Beograda da tužiocu Miodragu Nikoliću iz Šapca vrši isplatu dodatka za pomoć i negu drugog lica na tekući račun tužioca broj 15935332 kod Banke Poštanska štedionica a. d. Beograd i da mu naknadi troškove parničnog postupka u iznosu od 11.400,00 dinara, sve to u roku od 15 dana po prijemu prepisa presude.

Obrazloženje

Tužiočev punomoćnik je u tužbi i tokom glavne rasprave naveo da je tužilac osoba sa invaliditetom, jer mu je vid oštećen 100%, da mu je rešenjem Centra za socijalni rad u Šapcu od 22.02.2007. godine priznato pravo na uvećan dodatak za pomoć i negu drugog lica, da mu isplatu ovog dodatka vrši tužena, a preko poštanskog dostavljača na tužiočevu kućnu adresu, da takav način isplate tužiocu stvara probleme, jer je zaposlen, tako da u radno vreme dostavljača ni tužilac, niti bilo koje drugo lice, se ne nalazi kod kuće, pa je tužilac dana 15.03.2007. godine uputio molbu tuženoj da uplatu ovog dodatka vrši na njegov tekući račun kod Banke Poštanska štedionica a. d. Beograd, da mu je tužena pismeno odgovorila dana 02.04.2007. godine odbijajući njegovu molbu navodeći da nije moguće, te da bi takav način isplate za invalidna lica predstavlja veliku teškoću, dalje je naveo da je tužena ovakvim postupanjem povredila odredbe člana 11. Zakona o sprečavanju diskriminacije osoba sa invaliditetom (“Sl. glasnik RS” br. 33/03) pa je u smislu člana 43. navedenog Zakona tužbom tražio da se tužena obaveže da isplatu dodatka za pomoć i negu drugog lica vrši na tekući račun tužioca kod Banke Poštanska štedionica a. d. Beograd i to pod brojem 15935332. Njegov punomoćnik je naknadu troškova parničnog postupka tražio na ročištu za glavnu raspravu bliže opredeljujući visinu i vrstu učinjenih troškova čiju naknadu traži.

Tuženoj, preko njenog zak. zastupnika je tužba dostavljena na odgovor shodno odredbama člana 284–285. ZPP-a sa prilozima i poukom o sadržini odgovora, roku u kojem se isti mora podneti, posledicama propuštanja da odgovori na tužbu u određenom roku i posledicama nedostataka u sadržini odgovora na tužbu. Zakonski zastupnik tužene je u blagovremeno dostavljenom odgovoru na

tužbu učinio nespornim da je tužilac korisnik prava na uvećan dodatak za pomoć i negu drugog lica, te da mu je isplata uvećanog dodatka za pomoć i negu drugog lica vršena dostavom na kućnu adresu, da se takav način isplate primenjuje od 1994. godine, da osnovni razlozi koji su opredelili ovakav način isplate jesu medicinski uslovi koje lice treba da ispunjava da bi ostvarilo pravo na dodatak za pomoć i negu drugog lica i činjenica da je veliki broj korisnika ovog prava iz seoskih područja gde su usluge banka i pošte nedostupne zbog nepostojanja potrebne šalterske mreže, pa bi im zbog udaljenosti mesta prebivališta od najbliže poslovnice banke ili pošte bilo otežano ili onemogućeno korišćenje novčanih sredstava koja ostvaruju po osnovu ovog prava. Takođe je navedeno da tužena nije imala nameru da vrši diskriminaciju tužioca, da ovakav način isplate tužiocu znatno otežava korišćenje prava, pa je Ministarstvo rada i socijalne politike, preduzelo sve mere za otklanjanje prepreka koje otežavaju i onemogućavaju tužioca u korišćenju svoga prava tako da će ubuduće isplata dodatka za pomoć i negu drugog lica biti vršena na tužiočev tekući račun koji se vodi kod Poštanske štedionice. Izričitog izjašnjenja o tome da li se zahtev priznaje ili osporava u odgovoru na tužbu nema, već zakonski zastupnik tužene predlaže судu da odluku o glavnoj stvari doneše u skladu sa zakonima, te da odluci da svaka stranka snosi svoje troškove.

Sud je u toku glavne rasprave, održane u odsustvu uredno pozvane tužene shodno ovlašćenju iz člana 296. stav 1. ZPP-a, izveo dokaze čitanjem rešenja Centra za socijalni rad "Šabac" od 22.02.2007. godine, rešenja RSIZ PIO radnika – Beograd OZ podrinjsko-kolubarskog regiona Valjevo, Služba Šabac, od 30.04.1981. godine, pismene molbe tužioca od 15.03.2007. godine Ministarstvu rada, zapošljavanja i socijalne politike u Beogradu. pismenog odgovora Ministarstva rada, zapošljavanja i socijalne politike od 02.04.2007. godine i izveštaja o stanju na tekućem računu tužioca kod Banke Poštanska štedionica a. d. Beograd. Po svestranoj oceni izvedenih dokaza u smislu člana 8. ZPP-a i na osnovu rezultata celokupnog postupka sud je utvrdio da je tužbeni zahtev u celini osnovan.

Stvarne legitimacije stranaka u konkretnom slučaju nisu sporne. Tužilac je aktivno legitimisan kao korisnik prava na isplatu uvećanog dodatka za pomoć i negu drugog lica, a tužena pasivno legitimisana budući da ona i vrši isplatu tog dodatka tužiocu. Pravni interes, koji je inače potreban za podnošenje svake tužbe, nesumnjivo postoji, jer tužena isplatu ovog dodatka tužiocu vrši preko poštanskog dostavljača, iako se tužilac prethodno obratio tuženoj molbom da mu se ta isplata vrši preko njegovog tekućeg računa kod Banke Poštanska Štedionica a.d. Beograd i naveo opravdane razloge tražeći da mu se isplata vrši na takav način, jer poštanski dostavljač isplatu ovog dodatka vrši u radno vreme tužioca, kada je tužilac na svom radnom mestu, ne nalazi se kod kuće, niti tamo ima koje drugo lice, koje bi od poštanskog dostavljača moglo primiti novčani iznos pomenutog dodatka za pomoć i negu drugog lica. Tužena je ovakvu molbu tužioca odbila pozivajući se na to da je dosadašnji način vršenja isplate – preko poštanskog dostavljača u interesu tužioca, te da će mu se i ubuduće na takav način vršiti dostava na kućnu adresu ističući da korisnici dodatka za pomoć i negu drugog lica zbog prirode i težine stanja povrede ili bolesti nisu sposobni za samostalno kretanje i da bi podizanje novčanih sredstava uplaćenih na tekući račun za njih predstavljalo veliku teškoću. Zbog negativnog odgovora tužene na njegovu molbu, tužilac sva-kako ima nesumnjiv pravni interes za podnošenje ovakve tužbe i traženje sudske zaštite u skladu sa odredbama člana 11. i 43. Zakona o sprečavanju diskriminacije

osoba sa invaliditetom. Ovako činjenično stanje nije sporno, proizlazi ne samo iz navoda u tužbi i odgovoru na tužbu, nego i iz priloženih pismenih dokaza pročitanih tokom glavne rasprave. Radi se samo o pravnom pitanju, dok činjenično stanje nije sporno.

Po oceni suda, u konkretnom slučaju postoji očigledna diskriminacija tužioca od strane tužene u smislu člana 11. Zakona o sprečavanju diskriminacije osoba sa invaliditetom ("Sl. glasnik RS" br. 33/06), jer je tužiocu kao osobi sa invaliditetom uskraćeno pravo da slobodno izabere način vršenja isplate dodatka za pomoć i negu drugog lica na traženi način – preko Poštanske štedionice na tekući račun, a ovo pravo se u istim okolnostima priznaje osobama bez invaliditeta. Odbijanje tužene da udovolji molbi tužioca nije zasnovana na opravdanim razlozima. U svom odgovoru na tužiočevu molbu resorno Ministarstvo priznaje da ima zaključen ugovor sa Poštanskom štedionicom a. d. o isplatama naknada korisnicima prava te da se isplata dodatka za pomoć i negu drugog lica vrši dostavom na kućnu adresu. Navod u tom dokumentu da nije moguće vršiti tu isplatu preko tekućeg računa zato što zbog prirode i težine stanja povrede ili bolesti korisnici tog prava nisu u mogućnosti da samostalno zadovoljavaju osnovne životne potrebe i da vrlo često nisu sposobni za samostalno kretanje i da bi podizanje novčanih sredstava sa tekućeg računa za njih predstavljalo veliku teškoću je očigledno neosnovano. Tužilac već ima tekući račun kod Poštanske štedionice a.d. Beograd, podiže sa tog računa uplaćene iznose, pa je očigledno u mogućnosti da podigne i uplatu dodatka za pomoć i negu drugog lica ukoliko bi tužena uplatu tog dodatka vršila na tužiočev tekući račun koji je tuženoj poznat. Očigledno je neosnovana kvalifikacije tužene da takav način isplate dodatka za pomoć i negu nije moguće vršiti preko tekućeg računa. Ovakvim postupanjem od strane tužene se grubo ignoriše volja tužioca. Svrha prava na dodatak za pomoć i negu drugog lica je da se novčana sredstva na taj način dobijena mogu iskoristiti, što znači da tužiocu budu na raspolaganju, a tužilac najbolje zna kako da to ostvari, da može da dođe u Poštansku štedionicu i sa tekućeg računa ista podigne pod uslovom da budu uplaćena. Do ove situacije nije došlo isključivo diskriminatorskim postupanjem od strane tužene, koja tu uplatu i ne vrši na taj tekući račun nego šalje preko poštanskog dostavljača u vreme kada je tužilac na radnom mestu, jer je zaposlen, pa se zato i ne nalazi kod kuće u vreme dolaska poštanskog dostavljača, niti kod kuće ima neko drugo lice koje bi tu isplatu primilo, pa zato i ne može da dobije novčana sredstva na ime tog dodatka. Za tužioca nije od značaja kakve su mogućnosti drugih korisnika ovog prava, jer se uvek moraju gledati okolnosti konkretnog slučaja, isticanje zakonskog zastupnika tužene da tužena nije imala namenu da vrši diskriminaciju tužioca je neosnovano i u suprotnosti sa priloženim pismenim dokazima, naročito odgovorom tužene od 02.04.2007. godine na tužiočevu molbu, kojim je na tu molbu odgovoreno negativno. Tužilac je obrazložio da upravo dotadašnji način isplate njemu otežava korišćenje prava. Pozivanje zakonskog zastupnika tužene da veliki broj korisnika ovog prava je iz seoskih područja gde nema potrebne šalterske mreže, te da zbog udaljenosti mesta prebivališta od najbliže poslovnice banke ili pošte otežava ili onemoćuje korišćenje novčanih sredstava koja se ostvaruju po osnovu ovog prava je neosnovano. Naime tužilac nije na seoskom području – živi u gradu, ima tekući račun kod Poštanske štedionice a. d. Beograd i podiže sredstva sa tog računa, pa su razlozi navedeni u odgovoru na tužbu potpuno neosnovani.

S obzirom na utvrđenu diskriminaciju u postupcima pred organom javne vlasti u smislu člana 11. stav 1. i stav 2. tačka 1. citiranog zakona, sud je, u skladu sa odredbom člana 43. stav 2. presudom usvojio tužbeni zahtev i naložio izvršenje radnje radi uklanjanja posledica diskriminatorskog postupanja, kako je to tužbom i traženo. Kod utvrđivanja postojanja diskriminatorskog postupanja potrebno je samo to da se izvršenim radnjama vrši diskriminacija osobe sa invaliditetom, što je organu javne vlasti, kakvo je resorno Ministarstvo, izričito zabranjeno odredbom člana 11. stav 1. citiranog Zakona. Ne traži se postojanje namere, bitno je da takva radnja po svom karakteru predstavlja diskriminaciju. Tužena uopšte ne ceni okolnosti konkretnog slučaja tužioca, da ovaj nije sa seoskog područja već u gradu, gde su mu dostupne usluge banke, odnosno pošte, da kod Poštanske štedionice već ima otvoren tekući račun, da je zaposlen i da se nalazi na radnom mestu u vreme kada poštanski dostavljač na tužiočevu kuću adresu dostavlja ovaj dodatak za pomoć i negu drugog lica.

Odredbom člana 6. citiranog Zakona određeni su oblici diskriminacije, ne-posredna i posredna diskriminacija, te povreda načela jednakih prava i obaveza. Odredbom člana 2. ovog Zakona određena su načela na kojima se isti zasniva, a odredbom člana 3. definisani pojmovi "osobe sa invaliditetom", "diskriminacija" i "diskriminatorsko postupanje", kao i "organ javne vlasti", dok je odredbom člana 4. propisana obaveza organa javne vlasti da osobama sa invaliditetom obezbede uživanje prava i sloboda bez diskriminacije, odredbom člana 7. je definisano kada postoji povreda načela jednakih prava i obaveza.

Isticanje zakonskog zastupnika tužene da je resorno Ministarstvo preduzeo sve mere za otklanjanje prepreka koje otežavaju i onemogućavaju tužioca u korišćenju svog prava te da će ubuduće isplata dodatka za pomoć i negu drugog lica biti vršena na tužiočev tekući račun kod Poštanske štedionice ne znači priznanje tužbenog zahteva, niti tužiocu pruža garancije da će, bez pravnosnazne sudske odluke, zaista ubuduće primati novčani iznos navedenog dodatka na tekući račun kod Poštanske štedionice. Zato su i svi učinjeni parnični troškovi tužioca bili opravdani, jer je tužena svojim postupanjem u potpunosti prouzrokovala nastanak ovih parničnih troškova, najpre neopravdanim odbijanjem tužiočeve molbe, a zatim i davanjem odgovora na tužbu koji ne sadrži izjašnjenje da li se tužbeni zahtev priznaje ili osporava, što je obavezno u smislu člana 284. stav 1. ZPP-a. Zato je tužiocu dosuđena naknada stvarnih i nužnih troškova parničnog postupka koje je imao za angažovanje advokata za sastav tužbe u iznosu od 1.800,00 dinara i zastupanje na dva ročišta u iznosu od 5.400,00 dinara shodno tarifnom broju 7, 9, 14 i 17 advokatske tarife i za plaćanje sudske takse na tužbu i presudu u iznosu od 4.200,00 dinara shodno taksenoj tarifi. Traženje zakonskog zastupnika tužene da svaka strana snosi svoje troškove nije u skladu sa zakonom, budući da ih je tužena prouzrokovala svojom krivicom.

Opštinski sud u Šapcu, dana 05. septembra 2007. godine.

Za tačnost otpstrukva
upravitelj sudske pisarnice
Dragan Sindelić

POUKA: Protiv ove presude može se izjaviti žalba u roku od 15 dana od dana prijema iste, Okružnom суду у Šapcu, a preko ovog suda.

REHABILITACIJA POLITIČKIH OSUĐENIKA I KAŽNJENIKA U SRBIJI (6)

U pravnom savladavanju autoritarne prošlosti jedan od važnih koraka je rehabilitacija političkih osuđenika i kažnjjenika. Taj korak je veoma težak i bolan jer su tokom poluvekovne autoritarne vladavine i nepravne države mnogobrojna lica bila osuđivana mimo važećih pravnih normi, ili na osnovu neprimerenih i necivilizacijskih propisa. Zapravo, osnov kažnjavanja bila je politika partijske države i njena rigidna ideologija. Time je žrtvama političke represije naneta velika nepravda, a društvu istorijska sramota.

Zakon o političkoj rehabilitaciji i prateći zakoni koji treba da označe raskid sa praksom kršenja ljudskih prava u prošlosti odavno su postali stvarnost u drugim državama u tranziciji iz autoritarnog u demokratski poredak. Nakon sloma autoritarnih režima, većina zemalja u tranziciji (Mađarska 1989, DDR 1990, Češka i Ruska Federacija 1991, nešto kasnije Poljska, Slovačka, Rumunija, Bugarska, Hrvatska, Makedonija i Slovenija) su uspostavljanjem mehanizama vladavine prva i pravne države uspele da prevaziđu ovu istorijsku sramotu. One su, između ostalog, otvorile procese moralne, političke, pravne i ekonomске rehabilitacije.

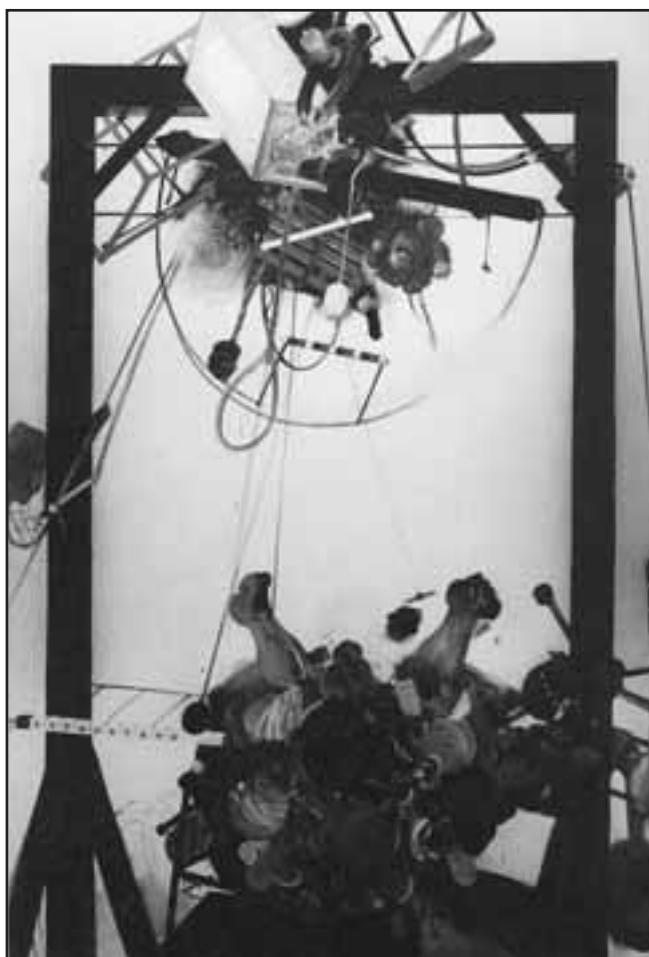
U Srbiji je tek šest godina posle pada Miloševićevog autoritarnog režima uspostavljen društveni konsenzus u pogledu donošenja Zakona o rehabilitaciji žrtava političke represije. Naime, Narodna skupština Republike Srbije donela je 17. aprila 2006. godine Zakon o rehabilitaciji (Službeni glasnik, broj 33/2006). Nažalost, on nije bio praćen donošenjem nužnih, tzv. restitucionih zakona i propisa (zakona o dosjeima tajnih službi, zakona o denacionalizaciji i sl.), tako da je srpski Zakon o rehabilitaciji izneverio velike nade i očekivanja kako žrtava političke represije, tako i stručne i šire javnosti. Reč je o zakonu koji daje žrtvi političke represije pravo samo na to da se presuda proglaši ništavom i žrtva smatra neosuđivanom, a kada je kažnjena bez odluke, da se utvrdi da je bila žrtva iz političkih razloga.

Očigledno je da srpski zakonodavac u vreme donošenja Zakona o rehabilitaciji nije imao, niti danas ima, izgrađen stav o načinu na koji će pristupiti zakonskom regulisanju prava na obeštećenje žrtava političke represije. Stoga se on opredelio za pravnu rehabilitaciju u užem smislu, izostavivši potpuno pravnu rehabilitaciju u širem smislu u vidu vraćanja naplaćene kazne, konfiskovane imovine, obeštećivanja za narušeno zdravlje ili prekinutu karijeru, priznavanja u radni staž vremena provedenog u zatvoru

i dr. Ove slabosti Zakona o rehabilitaciji su otežale, ali nisu onemogućile njegovu primenu. Zahvaljujući većini nadležnih okružnih sudova na čelu sa Vrhovnim sudom Srbije, Zakon se relativno uspešno primenjuje.

Redakcija časopisa Hereticus nastavlja da prati procese rehabilitacije političkih osuđenika i kažnjenika u Srbiji i da objavljuje pojedina dokumenta iz sudske spisa koja imaju širi, principijelan značaj za kritičko preispitivanje naše autoritarne prošlosti.

U ovom broju objavljujemo relevantnu dokumentaciju u vezi sa rehabilitacijom Ivana Ivanovića.

Vladimir Veličković – *Gubilište br. 2, 1969.*

REHABILITACIJA IVANA IVANOVIĆA

Ivan Ivanović je rođen 19. decembra 1936. godine u Nišu. Roditelji, otac Božidar, kraljevski oficir, i majka Milja, učiteljica, poreklom su iz Žitnog Potoka, gde je Ivan odrastao. Osnovnu školu i nižu gimnaziju završio je u Žitnom Potoku, gimnaziju u Prokuplju, Filološki fakultet (opštu književnost) u Beogradu. Dvanaest godina je radio kao srednjoškolski profesor književnosti u Aleksandrovcu i Kuršumliji.

U literaturu je Ivan Ivanović ušao 1972. godine romanom *Crveni kralj*. Komunistička vlast je roman zabranila, pisca osudila na zatvor i otpustila ga s posla kao moralno-politički nepodobnog da vaspitava omladinu. Naime, prvo je Okružni sud u Pančevu 28. decembra 1972. godine doneo rešenje o zabrani rasturanja knjige *Crveni kralj*. Dve godine kasnije Okružni sud u Prokuplju je 23. oktobra 1974. godine doneo presudu kojom je Ivanovića osudio na kaznu zatvora u trajanju od dve godine zato što je u knjizi *Crveni kralj* izložio poruzi Socijalističku Federativnu Republiku Jugoslaviju. Vrhovni sud Srbije preinacijio je 14. februara 1975. godine presudu Okružnog suda u Prokuplju tako što se Ivan Ivanović oslobođa od optužbe zbog krivičnog dela povrede ugleda države, njenih organa i predstavnika.

Još pre izricanja presude Ivan Ivanović je odlukom Gimnazije u Kuršumliji, gde je bio zaposlen kao profesor književnosti, otpušten s posla kao moralno-politički nepodoban da vaspitava omladinu, jer je u romanu navodno delovao sa “pozicija klasnog neprijatelja”. Ova odluka je ostala trajna i više nije mogao da se zaposli, jer je okvalifikovan kao “neprijatelj samoupravnog socijalizma”. Zabranom izdanja *Crvenog kralja* 1972. godine raskinuti su svi ugovori o snimanju filma prema romanu, kao i dramatizacija za televiziju i pozorište. Njegovim uništenjem je, s druge strane, izdavaču naneta velika materijalna šteta. Godine 1984. roman je u BIGZ-u ponovo objavljen, tužilaštvo nije reagovalo, ali se umesala politika i sprečila njegovo promovisanje u javnosti. Otpuštanjem s posla u gimnaziji, Ivanoviću je u stvari poništena diploma Filološkog fakulteta, jer više nigde nije mogao da se zaposli, iako je godinama tražio bilo kakav posao. Političkom odlukom poslat je u invalidsku penziju 1981. godine s minimalnim prinadležnostima. Posle toga se preselio u Beograd, gde i danas živi i radi kao profesionalni pisac.

Književno delo Ivana Ivanovića može se podeliti u dva ciklusa. Prvi ciklus SEVER – JUG završen je i sadrži deset naslova: dve knjige novela i osam romana. Naslovi novela su: *Šopska ambasada* i *Kozja krv*. Naslovi

romana su: *Crveni kralj, Fudbalska generacija ili Vreme sporta i razono-de, Arizani, Živi pesak – živo blato, Jugovac ili kako uči u istoriju, Niški gambit, Braća Jugovići ili kako izaći iz istorije i Ukleti Srbijanac*.

Drugi ciklus SRBIJA NA JUGU još nije završen. Do sad su objavljena dva romana: *Vojvoda od Leskovca* i *Crni dani Rake Drainca*, drama *Crveni pevac, Crni rak*, kao i *Drainac između četnika i partizana* (egzegeza romana *Crni dani Rake Drainca* i *Antipolitičar: autobiografija jednog pi-sca*). Pisac je završio knjigu drama iz političkog života Niša *Južna pruga*, radi na romanu *Treći srpski ustank*.

Pored književne, značajna je i Ivanovićeva prosvjetiteljsko-izdavač-ka delatnost. Osnovao je "Zapis" – disidentsku izdavačku kuću, koja je u periodu 1978–1982. objavila desetak knjiga, od *Sudije* Vuka Draškovića do materijala sa suđenja književniku Gojku Đogu. Zatim, "Altera" – izdavačku kuću "samizdatskog" karaktera u kojoj su sredinom osamdesetih godina mahom umnožavani rukopisi na gešteteru. Tu su objavljivane i knjige zabranjenih pisaca (Dragiša Vasić, Stanoje Stanojević), zabranjenih prevodilaca (Milovan Đilas), antirežimski tekstovi, književni list. Po-krenuo je časopis *Srpski Jug*, koji je sredinom 90-tih godina otvorio svoje stranice za najoštrija pere tadašnje srpske opozicije (Slobodan Inić, Ko-sta Čavoški i dr.). Osnivač je i pokretač zavičajnog lista *Topličke sveske*, što je redak primer vraćanja duga svom zavičaju. Godine 1997. osnovao je izdavačku kuću "Ivanović-Tadić", koja je nastojala da pruži otpor i podvrgne kritici tadašnji autoritarni režim. U njoj su objavljene knjige: *Čitanka srpske udvoričke i satirične poezije* Marinka Arsića Ivkova i Ivana Ivanovića, *Dijalog u paklu* Morisa Žolija, *Ne pristajem* Zoran Ivoševića. Sa sličnim ciljem je osnovao i pozorište "Ogledalo" – angažovani politički teatar, koji je odigrao izuzetnu ulogu u pružanju otpora Miloševićevom režimu. Najzad, Ivan Ivanović je jedan od osnivača *Hereticusa*, časopisa za kritičko preispitivanje prošlosti, koji izlazi u Beogradu od 2003. godine.

Počev od svojih studentskih dana do danas, Ivan Ivanović se an-gažovao kao autonomni kritički intelektualac koji kritički govori, piše i dela protiv autoritarnih režima. Boreći se dosledno za slobodu, demo-kratiju i ljudska prava u Brozovom, Miloševićevom i dosovskom režimu, doživljavao je marginalizaciju, ali je smogao snage da, po cenu represije, poniženja i ostrakizma – sačuva svoju autonomnu kritičku poziciju, te da se časno, odgovorno i profesionalno bavi svojim poslom.

Iako se Ivanovićovo traganje za alternativom u Srbiji pokazuje u svom krajnjem rezultatu kao zaludan posao, prustovska potraga za iz-gubljenim vremenom – njegovo delo će imati značaj arheološkog belega iskopanog iz zgarišta jedne civilizacije, koje će budućim generacijama služiti kao putokaz.

Postupajući po zahtevu za rehabilitaciju koji je podneo Ivan Ivanović,² Okružni sud u Beogradu u veću sastavljenom od sudija Natalije Bobot, predsednika veća, Marine Govedarice i Jelene Bogdanović-Ružić, članova veća, doneo je odluku 08.06.2009. godine o njegovoj rehabilitaciji.³ Naime, Sud je na osnovu uvida u dokumentaciju i utvrđenog činjeničnog stanja zaključio da su sva napred navedena rešenja i odluke donete iz ideoloških i političkih razloga. Stoga je “usvojio zahtev za rehabilitaciju Ivana Ivanovića... pa se utvrđuje da su rešenja Okružnog suda u Pančevu K. br. 159/72 od 28. decembra 1972. g. i Vrhovnog suda Vojvodine Kž. 25/73 od 15. januara 1973. godine, te odluka Radne zajednice Gimnazije ‘Radoš Jovanović-Selja’ u Kuršumliji br. 596/2 od 27. decembra 1972. g. ništavi od trenutka njihovog donošenja i da su ništave sve njihove pravne posledice, a rehabilitovano lice Ivan Ivanović smatra se neosuđivanim”.⁴

J. Trkulja

Vladimir Veličković – *Pejzaž*, 1990.

2 Uz zahtev za rehabilitaciju Ivan Ivanović je dostavio sudu i knjigu dokumenata *Slučaj “Crveni kralj”, osuda i izgon Ivana Ivanovića* (prirodnik Dragoljub Todorović i Jovica Trkulja), Centar za unapređivanje pravnih studija, Beograd 2005.

3 Rešenje Okružnog suda u Beogradu o rehabilitaciji Ivana Ivanovića, Reh. br. 260/06 od 8. juna 2009. godine.

4 Isto.

SUDSKI DOKUMENTI

PRESUDA OKRUŽNOG SUDA

K. br. 99/73

U IME NARODA

OKRUŽNI SUD U PROKUPLJU, kao prvostepeni u veću sastavljenom od sudije Niketić Đ. Branislava, kao predsednika veća i sudija porotnika Radićević Jovana i Stanišić Milisava, kao članova veća, uz sudelovanje zapisničara Mančić Mirke, u predmetu krivice okrivljenog IVANOVIĆ IVANA, iz Beograda, optuženog optužnicom Okružnog javnog tužioca u Prokuplju Kt. br. 144/72 od 7.12.1973. godine zbog krivičnog dela povrede ugleda države, njenih organa i predstavnika iz čl. 174. KZ koju zastupa zamenik OJT-a Mijušković Velizar, po održanom usmenom, javnom i glavnom pretresu, na dan 23.10.1974. godine, posle konačnih predloga optužbe i odbrane, doneo je i javno objavio u prisustvu stranaka istoga dana 23.10.1974. godine sledeću

P R E S U D U

OPTUŽENI: IVANOVIĆ IVAN, od oca Božidara i majke Milje, rođene Dinić, rođenog 19.12.1936. godine u Nišu, živi u Beogradu – Žarkovo, ul. 39 Nova br. 42, Srbin, državljanin SFRJ, književnik, oženjen – otac jednog maloletnog deteta, pismen, završio filološki fakultet, vojsku služio 1962. godine u Umagu, vodi se kod VO pri SO Čukarica, zaposlen kod Udruženja književnika Srbije u Beogradu, prima na ime ličnog dohotka 1.500 dinara, do sada neosuđivan,

K R I V J E

Što je u knjizi "Crveni kralj", štampanoj 1972. godine, izložio poruzi Socijalističku Federativnu Republiku Jugoslaviju, nazivajući je na više mesta "Juga" i "Jugovina", u kojoj je, pored ostalog, kroz usta nogometnika Zorana Jugovića omalovažio Jugoslaviju i sledećim rečima:

"Nemam ni domovinu. Što da se lažemo, ne mogu da kažem da mi je Jugovina majka. Isuviše toga mi se tamo desilo. A i da nije, ja sam internacionalac. Mi internacionalci nemamo ni kuću, ni zemlju. Za Jugu me baš briga! Pa ipak je volim majke joj ga...”, –

– čime je učinio krivično delo povrede ugleda države, njenih organa i predstavnika iz čl. 174. KZ,

– pa ga sud na osnovu čl. 3, 30, 38, 174. – KZ i 10. i 318. ZKP

O S U Đ U J E

Na kaznu zatvora u trajanju od dve godine dana, koju će početi da izdržava po pravosnažnosti presude, kada slobode bude lišen.

Optuženi se obavezuje da plati sudu na ime paušala 200 dinara u roku od 15. dana po pravosnažnosti presude pod pretnjom izvršenja.

O b r a z l o ž e n j e

Izvedenim dokazima na glavnom pretresu, savesnoj i brižljivoj oceni ovako izvedenih dokaza, koji su cenjeni na osnovu čl. 10. i 318. ZKP, sud je našao i utvrdio sledeće činjenično stanje:

Optuženi je završio filološki fakultet. Zapošljava se kao profesor Gimnazije u Kuršumliji, sa ove dužnosti biva suspendovan 1972. godine. Januara 1973. godine preselio se u Beograd i iste godine primljen je u Udruženje književnika Srbije.

Knjigu "Crveni kralj" optuženi Ivanović napisao je u Kuršumliji 1969. godine. Izašla je iz štampe 1972. godine, kao tzv. samostalno izdanje. Štampana je u 1.000 primeraka.

Okružni sud u Pančevu rešenjem K. br. 159/72, od 28. decembra 1972. godine, zabranio je rasturanje knjige "Crveni kralj" od pisca optuženog Ivanović Ivana. Ovo rešenje potvrđeno je rešenjem Vrhovnog suda Vojvodine K. br. 25/73 od 15. januara 1973. godine.

Optuženi u knjizi "Crveni kralj" izlaže poruzi Socijalističku Federativnu Republiku Jugoslaviju, jer je na više mesta naziva "Juga" i "Jugovina". Ovi izrazi Jugoslaviju nipođaštavaju, omalovažavaju je i izlažu poruzi. Optuženi ovo čini kroz usta nogometnika Zorana Jugovića, kojeg slika kao priprostog mladića, stavlja mu mnoge reči, mnoga razmišljanja i mnoge psovke, pa i ove izraze: "Juga" i "Jugovina" majka. Isuviše toga mi se desilo... Za "Jugu" me baš briga! Pa ipak je volim, majke joj ga...". Kroz ove inkriminisane izraze jasno se vidi da mu je Jugoslavija domovina, koju istina ne priznaje, jer mu se ne sviđa ovakva kakva je – socijalistička, a da bi bila njegova, mora biti neka druga, a ne ova sadašnja. Zbog toga sa ponosom ističe u razgovoru sa gazdom u Americi da u Jugoslaviji nije bio čak ni član Socijalističkog saveza. Istiće da sa jugoslovenskim pasošem u džepu "samo budale ostaju u zemlji" (str. 12). U Jugoslaviji vladaju "budžovani" i kaže: "dovoljno je da mrdnem malim prstom i ti si naj... za čitav život" (str. 13). Ti isti "budžovani" van zemlje su niko i ništa. "Mene su u Jugoslaviji izjeb... kao i tolike druge" (str. 12). Ne samo to da psuje, vreda i omalovažava Jugoslaviju izrazima "Juga" i "Jugovina", već psuje i vreda pod punim nazivom kad kaže: "J.... ti ja gangstersku Ameriku! I svaku drugu pokvarenu državu, pa makar bila to i moja rođena Jugoslavija" (str. 38). Optuženi ne samo da ovo piše u knjizi "Crveni kralj", već ovo ponavlja i u odlomku objavljenom 1969. godine u listu "Mladih 68" gde ističe da ga za Jugoslaviju baš briga, da mu je Jugovina poslednja rupa na svirali, Amerika je zemlja velikih mogućnosti i ne bi je menjao ni za šta na svetu". Ide toliko daleko da se najvulgarnije izražava o Jugoslaviji, ističući da ga za Jugoslaviju boli k...., da nema nikakvog razloga da je voli i da su ga u Jugoslaviji zaj... i to su činili na hohštaplerski način. Optuženi ovakvim inkriminisanim izrazima nanosi povredu časti i ugleda naših naroda, i teško vreda moral SFRJ.

Optuženi je obrazovan čovek. Vešt je pisac koji se, negde prikrivenije a negde otvoreni, ispoljava kao politički i klasni protivnik socijalizma, iako svuda uverava da se ne bavi politikom. Politički je izvanredno upućen kad kaže: "za politiku sam duduk" (str. 33), ipak njegov junak Zoran Jugović zna da vodi političke razgovore koji se uvek završavaju na štetu Jugoslavije i njenog socijalizma. Ova njegova politička upućenost dolazi do izražaja u razgovoru fudbalera Zorana sa francuskim studentom (str. 34, 35, 36) kad kaže: "Dole u mojoj Južnoj Srbiji ima mnogo te sirotinje" (str. 34). On ne zna "nikog u partiji koji se odrekao svojih

primanja” u korist siromašnih (str. 35). Radnici primaju “50.000 dinara mesečno” (str. 35), za Jugovića postoje dve kategorije ljudi u Jugoslaviji “neko crnči a neko se zeza”. Iz ovoga se da zaključiti da po optuženom crnče radnici u fabrikama i rudnicima, a “zezaju” se “budžovani” u kancelarijama i kabinetima. Radnici po njemu rintaju u fabrici za 50.000 mesečno. U ovim slučajevima optuženi nastoјi da naširoko ocrni Jugoslaviju i njeno društveno uređenje. “Budžovanima” nazi-va sve funkcionere klubova, političke radnike, privrednike, oficire JNA i po njemu su oni svi siti, zezaju se, banče, hvataju tuđe žene i devojčice, mučkaju, guše slobodu, lome ljude, a radnici – rade, rintaju, crnče. Iz ovako date mračne slike o Jugoslaviji francuski student izvodi zaključak da je kapitalizam g..o, a potom dodaje “samo ja bih rekao da je i socijalizam” (str. 36). Ovde autor prekida rečenicu, ali svaki čitalac može da je završi, onako kako ju je komponovao i usmerio optuženi kao autor, a to je – da je socijalizam jednak kapitalizmu.

Po optuženom i njegovom romanu “Crveni kralj” crna je i izopačena slika organa SUP-a, kada upoređuje SUP sa američkom policijom i kaže: u Americi je policija “naoružana na konjima, ali te ne dira čak i kada demonstriraš”, a naši supovci te prate po rečima autora i kad ideš na k...š, kad ideš kurvi i kad nema razloga. Tako optuženi čitavo poglavlje jedno u svojoj knjizi posvećuje “supovcu Božiću”. Taj supovac “palamudi, glup je, besposlen, blesav, mamlaz”, (str. 28–33). Od tog “supovca” junak ne može da š...a. U “Nišu nema slobode za njega”. Za njegovog fudbalera Jugovića on je “gazda”, fudbaler zeza “blesavog Božića”, iz-jednačava ga po blesavosti sa emigrantima u Beču. Ironija optuženog je još veća kada se Jugović žali na špijuniranje niškom “budžovanu” Miši Perišiću koji, čak u prisustvu nekih “budžovana” iz Republike, brani fudbalera a za supovca kaže: “eto, godinama strpljivo gradimo, ciglu po ciglu, i onda dode neki mamlaz i jednim udarcem repa sve poruši!” (str. 32) i epilog čudan-supovac Božić je ude-šen, on ide pognute glave, fudbaler Jugović trijumfuje.

Optuženi se u poglavlju 43. ponovo vraća SUP-u i ponavlja najcrnju sliku. Ovoga puta je na udaru “Cvele”, koji sarađuje sa SUP-om. Po njemu je “Cve-le” cinkaroš, “čovek koji liže du...e, čovek od koga svi strepe, koji upropošćuje ljude” sad “sa sitnom decom” i tome slično. Njegov junak Jugović obračunava se sa njim – tuče ga na Kalemeđdanu, izaziva ga “udri prvi”. “Ti radiš za SUP!” (str. 95). Dakle, na ovom slučaju je najjasniji stav i junaka knjige i optuženog kao pisca, da tako može da misli i piše jedino protivnik socijalizma, potučeni protiv-nik i protivnik SFRJ.

Ovakvo činjenično stanje sud je utvrdio na osnovu pročitane knjige “Crveni kralj”, dnevnika optuženog “Roman oko romana Crveni kralj”, priče “Moj brat Dinda Arizanović”, objavljene u NIN-u 28.6.1970. godine, izveštaja Saveza boraca u Bojniku br. 141/1 od 11.10.1974. godine, priče “Kučkini sinovi” objavljene u “Savremeniku” 1973. godine, priče iz 1969. godine objavljene u časopisu “Mladi 68” i najzad priče “Zoran Jugović, centarfor na radu u Ameriki”.

Kod ovako utvrđenog činjeničnog stanja sud nalazi da se u radnji optu-ženog stiće sva obeležja krivičnog dela povrede ugleda države, njenih organa i predstavnika iz čl. 174. KZ, jer je optuženi izložio poruzi Socijalističku Federativnu Republiku Jugoslaviju nanoseći joj povredu časti i ugleda i njenih naroda, teško vredajući moral u Jugoslaviji, omalovažavajući Socijalističku Jugoslaviju kao društveno uređenje i socijalizam kao ideologiju.

Optuženi je punoletna i psihički zdrava osoba. Ovo je krivično delo učinio sa umišljajem, jer je bio svestan da upotreboom inkriminisanih izraza izlaže poruzi SFRJ, povređuje njenu čast i ugled i ugled njenih naroda, pa je htio izvršenje ovog dela.

Da je optuženi bio zaista svestan i htio da inkriminisanim izrazima izloži poruzi SFRJ, povredi njenu čast i ugled i ugled njenih naroda, proizilazi iz njegovih objavljenih priča i to, priče "Kučkini sinovi" objavljene u "Savremeniku" 1973. godine, nakon zabrane rasturanja knjige "Crveni kralj" od strane Okružnog suda u Pančevu, rešenjem K. br. 159/72 – od 28. decembra 1972. godine, gde na strani 9. kaže: "... milicijoner je čovek samo kad ne nosi uniformu".

U priči "Moj brat Dinda Arizanović", objavljenoj u NIN-u 28.6.1970. godine, jasan je stav optuženog prema komunistima, prema socijalizmu, predstavnicima vlasti i Savezu komunista uopšte, njegova mržnja prema borcima NOB-a, gde prvoboraca pok. Dindu Arizanovića, iz G. Brestovca i prvog komandira Pustorečke čete u Brestovcu, koga prikazuje kao negativnu ličnost da je Dinda "direktor", koji sticajem okolnosti ("zato što je bio žilav") postao prvoborac, da novac čuva u Švajcarskoj, sin mu studira u inostranstvu, a kuću ima na Banovom Brdu u Beogradu.

Cilj pisanja romana "Crveni kralj" i objašnjenje sadržine ovog romana može se shvatiti iz dnevnika optuženog "Roman oko romana Crveni kralj", stav optuženog prema komunistima i kritičarima ovog romana, njegov stav prema ljudima političarima u Kuršumlji, gde optuženi sve svoje kritičare pokušava da diskvalifikuje, da ih predstavi kao nedoučene, tupave, moralne i političke propagatite, karjeriste, provincialce, udbaše, ortodoksne komuniste, partijaše i sl. Daje iskrivljenu političku sliku situacije u Toplici i njene vodeće ljude u najmraćnjem svetu prikazuje – posmešljivo i zlurado, nastojeći da sve diskredituje, a naročito one iz komiteta, jer komitet naziva menzom i ljude iz SUP-a i privrede. Ova zluradost naročito je uočljiva kod optuženog u opisivanju boravka Predsednika Tita u Toplici (na str. 28).

Sud je cenio odbranu optuženog, da mu se potkrala greška u romanu "Crveni kralj", nazivajući Jugoslaviju "Jugom" i da je njegov kiks kada je u ovoj knjizi rekao "za Jugu me baš briga, ipak je volim majke joj ga...", pa je našao da je ovakva odbrana optuženog neosnovana, jer je optuženi profesor srpskohrvatskog jezika, književnik i vrlo vešt pisac. Naprotiv, ovim je htio da omalovaži SFRJ kao socijalističku zemlju. Sud optuženom nije poverovao da mu je u priči "Moj brat Dinda Arizanović" izmišljena ličnost, već je uzeo Dindu Arizanovića, prvoborca i komunistu da bi prikazao kao negativnu ličnost. Optuženi je Arizanovića poznavao, učio je gimnaziju u Prokuplju, gde je Arizanović bio načelnik Vojnog odseka 1951. i 1952. godine.

Iz same odbrane optuženog proizilazi da je znao da inkriminisani izrazi u knjizi "Crveni kralj" vredaju moral SFRJ, da će negativno uticati na čitaoca a posebno na omladinu, jer sam optuženi kaže da ovu svoju knjigu nikako ne bi dozvolio svom detetu da čita dok ga prethodno ne bi pripremio, i objasnio mu sadržinu iste. I, najzad, sud nije mogao prihvati kao osnovanu odbranu optuženog da je za pisanje knjige "Crveni kralj" bio inspirisan i vođen Marksovom mišlju "da novac izopačava osnovne društvene vrednosti", jer se optuženi ovim problemom u knjizi veoma malo bavi, a mnogo više problemima političke prirode,

upoređivanje kapitalizma i socijalizma, koja se upoređenja uvek završavaju na štetu socijalizma i socijalističke Jugoslavije.

Prilikom odmeravanja kazne optuženom sud je cenio sve okolnosti, kako olakšavajuće tako i otežavajuće, koje stoje na strani optuženog, a u smislu čl. 38. KZ, pa je od olakšavajućih okolnosti našao da na strani optuženog stoji: da do sada nije osuđivan, da je relativno mlad čovek, otac jednog maloletnog deteta, da mu supruga nije u radnom odnosu, njegovo detinjstvo i činjenicu da je u toku rata ostao bez oca. Sud je optuženom od otežavajućih okolnosti posebno cenio činjenicu da optuženi kroz celokupan svoj književni rad nastoji da negira društveno i političko uređenje u Jugoslaviji, da prema njemu ovom zemljom vladaju korisnici revolucije, da su radnici obespravljeni politički a ekonomski degradirani, tako da jedva vegetiraju. Da je zbog svega toga nastupila kod svakog pojedinca totalna dezintegracija ličnosti, svaki građanin u Jugoslaviji je izgubio i elementarno poštjenje, da nema nikakvih idea, da su ljudi u Jugoslaviji postali krajnje amoralni i nihilisti, pa mu je u oceni svih ovih okolnosti izrekao kaznu zatvora u trajanju od dve godine, nalazeći da je ovako izrečena kazna srazmerna društvenoj opasnosti učinjenog krivičnog dela i radnji optuženog i da će se njoj posetići cilj i svrha kažnjavanja iz čl. 3. KZ – da optuženi i druga lica ne čine ovakva i slična krivična dela.

Sud je optuženog obavezao na plaćanje sudskog paušala u iznosu od 200 dinara imajući u vidu imovno stanje optuženog i trajanje krivičnog postupka.

Okrugli sud u Prokuplju, dana 23.10.1974. – K. 99/73

Zapisničar,
Mančić Mirka s. r.

Predsednik veća-sudija
Branislav Niketić s. r.

PRAVNA POUKA: Rok za žalbu je 8. dana od dana prijema otpravka presude. Žalba se podnosi ovome sudu za Vrhovni sud SR Srbije u Beogradu.

PRESUDA VRHOVNOG SUDA SRBIJE

Kž. I.2192/74

U IME NARODA

Vrhovni sud Srbije u Beogradu u veću sastavljenom od sudija: Slobodana Radakovića, kao predsednika veća, Dobrivoja Simića i Časlava Ignjatovića, kao članova veća i stručnog saradnika Save Ivanić, kao zapisničara, u krivičnom predmetu opt. Ivana Ivanovića, zbog krivičnog dela iz čl. 174. KZ, rešavajući o žalbama optuženog i njegovog branioca, izjavljenim protiv presude Okružnog suda u Prokuplju K. 99/73 od 23. oktobra 1974. godine, posle sednice veća održane u smislu čl. 341. ZKP, dana 14. februara 1975. godine, u prisustvu zamenika Javnog tužioca Srbije Miloša Aleksića, optuženog i njegovog branioca Milivoja Perovića, doneo je

P R E S U D U

PREINAČUJE SE presuda Okružnog suda u Prokuplju K. 99/73 od 23. oktobra 1974. godine tako što se opt. Ivan Ivanović OSLOBAĐA od optužbe

zbog krivičnog dela povrede ugleda države, njenih organa i predstavnika iz čl. 174. KZ, za koje je tom presudom oglašen krivim i osuđen na kaznu zatvora u trajanju od 2 – dve godine.

Troškovi krivičnog postupka padaju na teret budžetskih sredstava.

O b r a z l o ž e n j e

Navedenom presudom oglašen je krivim opt. Ivan Ivanović zbog krivičnog dela povrede ugleda države, njenih organa i predstavnika iz čl. 174. KZ i osuđen na kaznu zatvora od 2 godine. Obavezан је да плати paušalni iznos od 200 dinara na ime troškova krivičnog postupka.

Protiv ove presude izjavili su posebne žalbe optuženi i njegov branilac pobijajući je zbog bitne povrede odredaba krivičnog postupka, pogrešno i nepotpuno utvrđenog činjeničnog stanja, povrede krivičnog zakona i odluke o kazni s predlogom da se ista presuda ukine ili preinači oslobađanjem optuženog od optužbe ili smanjenjem izrečene kazne.

U žalbi branioca istaknut je i zahtev da on i optuženi budu obavešteni o sednici veća drugostepenog suda.

Vrhovni sud je u smislu čl. 341. ZKP u prisustvu zamenika Javnog tužioca Srbije, optuženog i njegovog branioca održao sednicu veća na kojoj je razmotrio sve spise ovog predmeta i saslušao objašnjenja i predloge stranaka. Zamenik Javnog tužioca Srbije predložio je da se pobijana presuda preinači izricanjem blaže kazne, dok su optuženi i njegov branilac ostali pri predlozima iz svojih žalbi. Zatim je Vrhovni sud ispitao pobijanu presudu u smislu čl. 346. ZKP, pa je po oceni navoda u žalbama našao da su žalbe osnovane, jer je prvostepeni sud povredio krivični zakon na štetu optuženog – čl. 335. tač. 1. u vezi čl. 321. tač. 1. ZKP. Do tog zaključka Vrhovni sud je došao rukovodeći se sledećim razlozima:

Pravosnažnim rešenjem Okružnog suda u Pančevu K. br. 159/72 od 28. decembra 1972. godine zabranjeno je rasturanje romana “Crveni kralj” koji je napisao optuženi. Prema izreci ovog rešenja zabrana se zasniva na propisu čl. 49. st. 1. tač. 7. Zakona o štampi i drugim vidovima informacija. Između ostalog, u izreci istog rešenja se navodi da se kroz lik junaka romana Zorana Jugovića vredaju čast i ugled naših naroda izrazima “Juga” i “Jugovina” kao i rečenicom: “Nemam ni domovine šta da se lažemo, ne mogu da kažem da mi je Jugovina majka; suviše toga mi se desilo, a i da nije ja sam internacionalac, mi internacionalci nemamo ni kuće ni zemlje; za Jugu me baš briga, pa ipak je volim, majke joj ga...”.

Isti ovi izrazi stavljeni su optužnicom na teret optuženom, kao radnja izvršenja krivičnog dela iz čl. 174. KZ. Međutim, da bi optuženi mogao u ovoj stvari biti krivično odgovoran potrebno je da budu ispunjeni uslovi određeni krivičnim zakonom.

Krivično delo povrede ugleda države iz čl. 174. KZ i uslovi za zabranu rasturanja štampanih stvari po Zakonu o štampi mogu se u izvesnim slučajevima objektivno podudariti. Međutim, za postojanje krivičnog dela iz čl. 174. KZ mora biti ostvarena i subjektivna strana, što po Zakonu o štampi nije neophodno.

Prvostepeni sud nalazi da navedeni izrazi predstavljaju podrugljivo izražavanje o Jugoslaviji kao državi, a zaključak o umišljaju optuženog izvodi iz opštег političkog stava optuženog, o kome zaključuje i na osnovu drugih (objavljenih i neobjavljenih) literarnih radova optuženog.

Međutim, ovakvi pravni zaključci prvostepenog suda nisu u skladu sa činjenicama i okolnostima koje treba da čine obeležja krivičnog dela iz čl. 174. KZ. Politička opredeljenost, ma koliko da je negativna, ne povlači za sobom krivičnu odgovornost sve dok osoba ne učini neku radnju koja po zakonu predstavlja krivično delo. Sve dотле takva osoba može biti izložena društveno-političkoj osudi, ali ne i osudi po krivičnom zakonu. Izrazi koji su predmet optužbe mogli bi predstavljati obeležja objektivne strane ovog krivičnog dela samo ako bi bili upotrebljeni umišljajno na izlaganje poruzi SFRJ kao države. Međutim, iz samog romana se ne može izvesti takav zaključak.

Roman "Crveni kralj" čitavom svojom sadržinom, uključujući i njegov inkriminisani deo, pre svega ilustruje samog pisca kao književnika koji, bez neophodne intelektualne objektivnosti i sposobnosti da društvene pojave tretira u njihovoj celokupnosti, govori o određenoj pojavi u Jugoslaviji, koja je, daleko pre literarnog kazivanja optuženog, društveno osudena kao negativna pojava, suprot na tokovima razvoja socijalističkih društvenih odnosa u nas. Optuženi, bezmalo u tekstu čitavog romana, izražava svoj oponentni stav i omalovažavajući odnos prema ukupnim društvenim zbivanjima u našoj zemlji. Međutim, društvena zbijanja o kojima optuženi govori u svom romanu, nisu predmet inkriminacije po čl. 174. KZ. Zaštita društva od takvog načina tretiranja određenih društvenih odnosa postignuta je zabranom rasturanja knjige.

S obzirom na izloženo, Vrhovni sud je našao da delo za koje se optuženi goni, po zakonu nije krivično delo, pa je zato, po pravilnoj primeni zakona, optuženog trebalo osloboditi od optužbe preinačenjem prvostepene presude na osnovu čl. 357. st. 1. ZKP.

Zapisničar,
Sava Ivanić, s. r.

BĐ.

Predsednik veća-sudija,
Slobodan Radaković, s. r.

Za tačnost otpstrukva
Upravitelj pisarnice
Miroslava Kovačević

REŠENJE O REHABILITACIJI

Reg. br. 260/06

OKRUŽNI SUD U BEOGRADU, u veću sastavljenom od sudija Natalije Bobot, predsednika veća, Marine Govedarice i Jelene Bogdanović-Ružić, članova veća, u pravnoj stvari podnosioca zahteva Ivana Ivanovića iz Sremčice – Beograd, ul. Miluna Petkovića 7, radi rehabilitacije Ivana Ivanovića iz Sremčice – Beograda doneo je 08.06.2009. godine

R E Š E N J E

USVAJA SE zahtev za rehabilitaciju Ivana Ivanovića iz Sremčice – Beograda, ul. Miluna Petkovića br. 7, rođen 1936. g. u Nišu, od oca Božidara i majke Milje, rođene Dinić, pa se utvrđuje da su rešenja Okružnog suda u Pančevu K. br. 159/72 od 28. decembra 1972. g. i Vrhovnog suda Vojvodine Kž. 25/73 od 15. januara 1973. godine, te odluka Radne zajednice Gimnazije "Radoš Jovanović-Selja"

u Kuršumliji br. 596/2 od 27. decembra 1972. g. ništavi od trenutka njihovog doношења i da su ništave sve njihove pravne posledice, a rehabilitovano lice Ivan Ivanović smatra se neosuđivanim.

O b r a z l o ž e n j e

Podnositac zahteva Ivan Ivanović, književnik, podneo je ovom sudu zahtev za rehabilitaciju u kome je naveo da je rešenjem Okružnog suda u Pančevu, koje je potvrdio Vrhovni sud Vojvodine u Novom Sadu, izdanje njegovog romana "Crveni kralj" iz 1972. g. bilo trajno zabranjeno i uništeno, a da je ovo rešenje ostalo trajno i do danas nije ukinuto.

Dodao je i to da je odlukom Gimnazije u Kuršumliji, gde je bio zaposlen kao profesor književnosti otpušten s posla kao moralno-politički nepodoban da vaspitava omladinu, jer je u romanu navodno delovao sa "pozicija klasnog neprijatelja", a koja odluka je takođe ostala trajna i više nije mogao da se zaposli, jer je okvalifikovan kao "neprijatelj samoupravnog socijalizma".

Presudom Okružnog suda u Prokuplju osuđen je na dve godine zatvora, jer je romanom navodno povredio ugled SFRJ, a koju presudu je preinačio Vrhovni sud Srbije u oslobođajuću, ali je politički uvažio sve njene kvalifikative o piscu kao "neprijatelju komunizma".

Nadalje je naveo da su zabranom izdanja "Crvenog kralja" 1972. g. ukinuti svi ugovori o snimanju romana na filmu, televiziji i prikazivanju u pozorištu, a čijim uništenjem je izdavaču naneta velika materijalna šteta. 1984. godine u BIGZ-u je došlo do novog štampanja romana, kada tužilaštvo nije reagovalo, ali se umešala politika i sprečila njegovu promotivnost. Otpuštanjem s posla u gimnaziji ustvari mu je poništena diploma Filološkog fakulteta, jer više nigde nije mogao da se zaposli, iako je godinama tražio bilo kakav posao.

Političkom odlukom poslat je u invalidsku penziju 1981. g. s minimalnim prinadležnostima, a prvi put uspeo je da se zaposli tek 2003. g. kao pomoćnik Ministra kulture u Vladi Republike Srbije, a sada kada odlazi u starosnu penziju ne može da reši umetnički staž, jer po propisima kao invalid rada nije mogao da piše i objavljuje knjige, te je napomenuo da je u periodu invalidnosti objavio oko 20-tak romana, a da je presudom Vrhovnog suda gurnut "kao politički protivnik" na marginu književnog i javnog života, onemogućena mu je eventualna književnička i druga karijera, a život mu se sveo samo na borbu za golu egzistenciju.

Okružni sud je odlučujući o podnetom zahtevu, iz izvedenih dokaza, koje je ocenio na osnovu čl. 8 ZPP-a, u vezi čl. 30 st. 2 ZPP-a utvrdio:

Uvidom u rešenje Okružnog javnog tužilaštva br. A.41/72 od 27. oktobra 1972. g. utvrđeno je da se privremeno zabranjuje rasturanje knjige "Crveni kralj" od piscu Ivana Ivanovića, profesora književnosti iz Kuršumlige, štampane u Grafičkom preduzeću "6. oktobar" iz Pančeva u 1.000,00 primeraka, a čiji je izdavač Slobodan Mašić iz Beograda, zbog povrede čl. 49 st. 1 i tač. 7 i 8 i st. 2 istog člana Zakona o štampi i drugim vidovima informacija "Sl. list SAP Vojvodine" br. 24/71.

Iz izveštaja lekara specjaliste Mateje B. Ćirića neuropsihijatra od 03.11.1972. g. utvrđeno je da je kod Ivana Ivanovića ustanovljeno da boluje od neutokliničke reakcije, te da njegovom kliničkom slikom dominira anksioznost, zbog čega mu je lekar odredio bolovanje u trajanju od 20 dana.

Uvidom u rešenje Okružnog suda u Pančevu K. br. 159/72 od 28. decembra 1972. g. utvrđeno je da se na osnovu čl. 49 st. 1 tač. 7 a u vezi čl. 58 Zakona o štampi i drugim vidovima informacije zabranjuje rasturanje knjige "Crveni kralj" od pisca Ivana Ivanovića.

Uvidom u rešenje Vrhovnog suda Vojvodine posl. br. Kž. 25/73 od 15. januara 1973. godine, utvrđeno je da se navedenim rešenjem odbija kao neosnovana žalba Slobodana Mašića i Ivana Ivanovića, izdavača knjige "Crveni kralj" i potvrđuje rešenje Okružnog suda u Pančevu K. br. 159/72 od 28. decembra 1972. godine.

Uvidom u rešenje disciplinske komisije Gimnazije "Radoš Jovanović Selja" br. 595 od 16.11.1972. godine, utvrđeno je da je direktor gimnazije Dragoljub Vuksanović pokrenuo postupak zbog naročito teške povrede radne dužnosti protiv Ivana Ivanovića, profesora Gimnazije "Radoš Jovanović Selja" u Kuršumliji.

Uvidom u odluku radne zajednice Gimnazije "Radoš Jovanović Selja" u Kuršumliji udaljuje se sa radnog mesta i iz radne organizacije sve do okončanja pokrenutog postupka zbog naročito teških povreda radnih dužnosti iz čl. 60 st. 1 i 2 Pravilnika o međusobnim radnim odnosima, a da za vreme udaljenja sa radnog mesta i iz radne organizacije radnik ima pravo na naknadu ličnog dohotka u visini od 1/2 u skladu sa Pravilnikom o raspodeli sredstava za lične dohotke, i da je odluka izvršna danom uručenja.

Uvidom u odluku disciplinske komisije Gimnazije "Radoš Jovanović Selja" u Kuršumliji posl. br. 595/2 od 27. decembra 1972. godine, utvrđeno je da je Ivan Ivanović, profesor Gimnazije "Radoš Jovanović Selja" u Kuršumliji kriv zbog toga što je u štampanoj knjizi "Crveni kralj" čiji je on autor, a koja je štampana meseca avgusta 1972. godine u Pančevu, a koja sadrži 49 priča, kao i slike nogometnika Zorana Jugovića, prikazao društvene i moralne norme, koje prema njegovom mišljenju vladaju u našem društvu i to u najcijenjem negativnom obliku.

Okrivljeni je kao autor knjige "Crveni kralj" u negativnom obliku prikazao prilike u socijalističkom društvu kroz pornografske najvulgarnije izraze, vređajući pri tom državu SFRJ, te u radnji okrivljenog Ivana Ivanovića stoje naročito teške povrede radne dužnosti, koja u isto vreme predstavlja krivično delo i svesnu povredu zakona u smislu čl. 60 st. 1 tač., tač. 1 i 2 Pravilnika o međusobnim radnim odnosima Gimnazije "Radoš Jovanović Selja".

Stoga je disciplinska komisija, na osnovu ovlašćenja iz čl. 65 i 66 Pravilnika o međusobnim radnim odnosima Gimnazije "Radoš Jovanović Selja" u Kuršumliji, okrivljenom Ivanu Ivanoviću zbog označenih naročito težih povreda radnih dužnosti, izrekla meru isključenja iz radne zajednice.

Uvidom u optužnicu Okružnog javnog tužilaštva u Prokuplju Kt. br. 144/72 od 07.12.1973. godine, utvrđeno je da je protiv Ivanović Ivana podignuta optužnica zbog izvršenja kriv. dela povreda ugleda države iz čl. 174 KZ.

Uvidom u presudu Okružnog suda u Prokuplju K. br. 99/73 od 23.10.1974. godine, utvrđeno je da je okr. Ivanović Ivan oglašen krivim zbog izvršenja krivičnog dela povreda ugleda države, njenih organa i predstavnika iz čl. 174 KZ i osuđen na kaznu zatvora u trajanju od dve godine.

Uvidom u presudu Vrhovnog suda Srbije Kž. 12192/74 od 14.02.1975. godine, utvrđeno je da je navedenom presudom preinačena presuda Okružnog suda u Prokuplju K. br. 99/73 od 23. oktobra 1974. godine, i to tako što se optuženi Ivan Ivanović oslobađa od optužbe zbog krivičnog dela povreda ugleda države,

njenih organa i predstavnika iz čl. 174 KZ, za koje je tom presudom oglašen krimim i osuđen na kaznu zatvora u trajanju od dve godine.

Iz izveštaja BIA i Arhiva Srbije br. 02-7138 od 04.04.2009. godine, utvrđeno je da je BIA na osnovu odluke 03-120 od 19.01.2006. godine dana 20.01.2006. godine predala arhivu Srbije dosje Ivana Ivanovića pod brojem 453 zapisnika o primopredaji između BIA i Arhiva Srbije.

Iz izveštaja Arhiva Srbije 05 br. 13/63 od 15.05.2009. godine, utvrđeno je da Arhiv Srbije u dosjedu Ivana Ivanovića br. 729-01-02956, preuzetog od BIA, posede sam presudu Vrhovnog suda Srbije Kž. I 2192/74, koju overenu kopiju presude i dostavlja sudu (str. 98, 99 i 100), a da se u navedenom dosjelu ne nalazi prvostepena presuda. Kako Arhiv Srbije posede Fond Vrhovni sud NRS, istraživanjem istog došli su do zaključka da predmet Kž.2192 nije sačuvan, te dostavili kopiju strana iz upisnika Kž. za 1993/1994. godinu pod rednim brojem 2192, iz koje se vidi da je Vrhovni sud rešavao po žalbi na presudu Okružnog suda Prokuplja K.99/73.

Iz ovako utvrđenog činjeničnog stanja sud je našao da je zahtev za rehabilitaciju Ivana Ivanovića osnovan.

Ovo stoga što je u čl. 1. Zakona o rehabilitaciji (“Sl. glasnik RS” br. 33/06), predviđeno da se rehabilituju lica koja su od 06.04.1941. godine do dana stupaњa na snagu tog zakona bez sudske i administrativne odluke, odnosno sudsakom i administrativnom odlukom lišena iz političkih ili ideoloških razloga života, slobode ili nekih drugih prava, a imala su prebivalište na teritoriji Republike Srbije.

Podnositelj zahteva Ivan Ivanović kažnjen je u krivičnom postupku zbog učinjenog krivičnog dela iz čl. 49 st. 1 a u vezi čl. 58 Zakona o štampi i drugim vidovima informacije, te je zabranjeno rasturanje knjige “Crveni kralj”, a ovo krivično delo, u smislu navedene zakonske odredbe Ivan Ivanović je izvršio, obzirom da je njegova knjiga “Crveni kralj” nanela povredu časti i ugleda naših naroda, a kako je to označeno u čl. 49 st. 1 tač. 7 Zakona o štampi i drugim vidovima informacije, a koje rešenje je potvrđeno rešenjem Vrhovnog suda Vojvodine posl. br. Kž. 25/73 od 15. januara 1973. godine.

Takođe je podnositelj zahteva Ivan Ivanović odlukom RZ Gimnazije “Radoš Jovanović Selja” u Kuršumliji br. 596/1 od 17.11.1972. godine udaljen sa radnog mesta i iz radne organizacije zbog naročito teških povreda radnih dužnosti iz čl. 60 st. tač. 1 i 2 Pravilnika o međusobnim radnim odnosima, za koje vreme ima pravo na naknadu ličnog dohotka u visini 1/2 polovine, te da protiv ove odluke nema mesta prigovoru, dok je odlukom disciplinske komisije Gimnazije “Radoš Jovanović Selja” u Kuršumliji Ivan Ivanović oglašen krimim zbog izvršenja krivičnog dela i povrede zakona u smislu čl. 60 st. 1. tač. 1 i 2 Pravilnika o međusobnim radnim odnosima gimnazije, te je disciplinska komisija predložila radnoj zajednici gimnazije da okriviljenom Ivanu Ivanoviću zbog označenih naročito težih povreda radne dužnosti, izrekne meru isključenja iz radne zajednice.

S svega napred navedenog očigledno je da su napred navedena rešenja i odluke denete iz ideoloških i političkih razloga.

Stoga je Okružni sud uvažio zahtev za rehabilitaciju kao osnovan i utvrdio da se Ivan Ivanović rehabilituje, da su ništava rešenja Okružnog suda u Pančevu K.159/72 od 28.12.1972. godine i Vrhovnog suda Vojvodine Kž.25/73 od 15.01.1973. godine, te odluka Radne zajednice Gimnazije “Radoš Jovanović

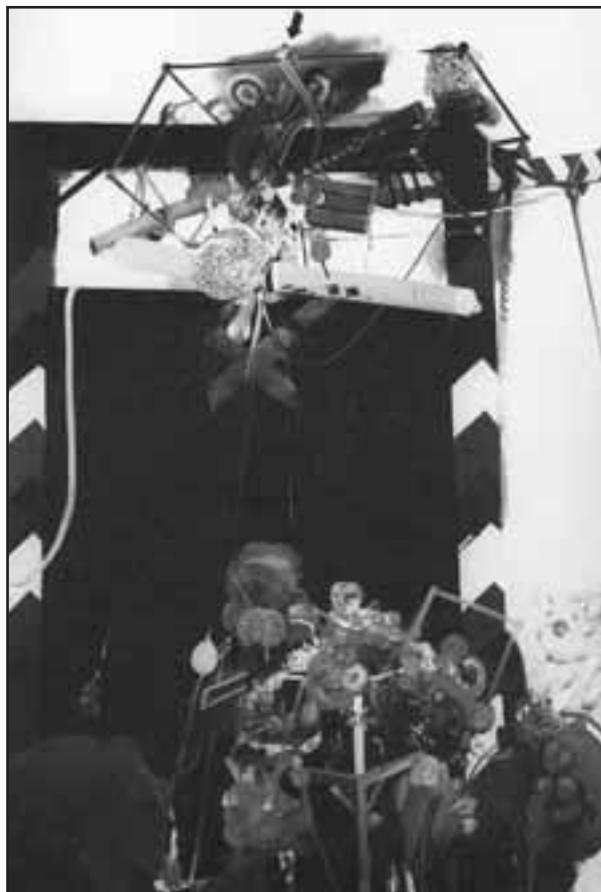
“Selja” u Kuršumlji br. 596/1 od 17.11.1972. godine i odluka disciplinske komisije Gimnazije “Radoš Jovanović Selja” u Kuršumlji posl. br. 595/2 od 27. decembra 1972. godine ništavi od trenutka njihovog donošenja i da se Ivan Ivanović smatra neosudivanim.

Iz iznetih razloga, a na osnovu čl. 5. st. 1 Zakona o rehabilitaciji odlučeno je kao u izreci.

Predsednik veća – sudija
Natalija Bobot

PRAVNA POUKA:

Protiv ovog rešenja nije dozvoljena žalba.

Vladimir Veličković – *Gubilište* br. 3, 1969.

OSVRTI, PRIKAZI, RECENZIJE

Maja Lukić, Damjan Tatić

LETNJA ŠKOLA O ZABRANI DISKRIMINACIJE OSOBA SA INVALIDITETOM NA PRAVNOM FAKULTETU UNIVERZITETA U BEOGRADU

Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu je u periodu od 20. do 24. septembra bio domaćin letnje škole “Zabrana diskriminacije osoba sa invaliditetom”, organizovane u saradnji sa Fondom za otvoreno društvo u Beogradu, Pravnim fakultetom iz Caena (Caen) i Međunarodnim institutom za ljudska prava i mir iz Kaena u Normandiji, Francuska, kao i sa Zaštitnikom građana, Ministarstvom za ljudska i manjinska prava, Ministarstvom rada i socijalne politike i Nacionalnom organizacijom osoba sa invaliditetom Srbije – NOOIS. Letnja škola je bila namenjena studentima prava, organizacijama osoba sa invaliditetom, kao i organima javne vlasti, medijima i drugima koji se bave borbom protiv diskriminacije osoba sa invaliditetom, kako bi se sagledali sadašnji problemi u ovoj oblasti i naznačili putevi njihovog prevazilaženja.

Cilj Letnje škole “Zabrana diskriminacije osoba sa invaliditetom” je bio upoznavanje studenata prava sa ostvarivanjem prava osoba sa invaliditetom. Ona je težila da odgovori na otvorena pitanja diskriminacije osoba sa invaliditetom, da na sistematski i multidisciplinarni način osvetli sadašnje stanje i naznači puteve prevazilaženja slabosti postojeće pravne regulative u oblasti zaštite osoba sa invaliditetom, kao i da olakša implementaciju novih normativnih rešenja saobraženih svetskim standardima u ovoj oblasti. Na taj način bi osobe sa invaliditetom, stručna i šira javnost bile obaveštene o stanju, problemima i mogućnostima poboljšanja pravne zaštite osoba sa invaliditetom u našoj zemlji.

Petodnevni program pohađalo je ukupno 100 studenata – 75 sa beogradskog Pravnog fakulteta, 20 studenata sa pravnih fakulteta iz regionala – iz Slovenije, Hrvatske, Makedonije, Bosne i Hercegovine i Crne Gore, kao i 5 studenata iz Francuske.

Na svečanom otvaranju škole, u prepunom amfiteatru “Đorđe Tasić” Pravnog fakulteta, polaznike i goste su pozdravili i poželeli im uspešan rad prof. dr Mirko Vasiljević, dekan Fakulteta, Saša Janković, Zaštitnik građana Republike Srbije, dr Svetozar Čiplić, ministar za ljudska i manjinska prava u Vladi Republike Srbije, Vladimir Pešić, pomoćnik ministra u Ministarstvu rada i socijalne politike u Vladi Republike Srbije, i prof. dr Jovica Trkulja, upravnik letnje škole i profesor Pravnog fakulteta.

Nakon pozdravnih govora, predsedavajući prve plenarne sesije prof. dr Branko Rakić dao je reč Gordani Rajkov, poslanici Narodne skupštine Republike Srbije, čija je tema izlaganja bila “Različiti, pa šta?”. Prisutni ma su se zatim obratili dr Damjan Tatić, iz Komiteta UN za prava osoba sa invaliditetom, koji je govorio o usklajivanju domaćeg zakonodavstava sa odredbama Konvencije o pravima osoba sa invaliditetom i prof. dr Zorica Mršević, zamenica Zaštitnika građana za rodnu ravnopravnost i prava osoba sa invaliditetom, koja je govorila o ulozi Zaštitnika građana u zaštiti prava osoba sa invaliditetom. Prvi deo plenarne sesije, u podnevnim satima, okončan je izlaganjima Sebastijana Botro-Bonetera (*Sébastien Botreau-Bonneterre*), direktora Međunarodnog instituta za ljudska prava i mir iz Kaena, koji je govorio o zaštiti osoba sa invaliditetom u međunarodnom sukobu – primeru susreta međunarodnog humanitarnog prava i međunarodnih ljudskih prava, i prof. dr Katrin-Ameli Šasan (*Catherine-Amélie Chassin*) ispred Pravnog fakulteta Univerziteta iz Kaena sa temom: “Praksa Evropskog komiteta za socijalna pitanja, osvrt na dve nedavne odluke u vezi sa pravima osoba sa invaliditetom”.

U okviru druge sesije, pod nazivom “Nacionalna zakonodavstva u borbi protiv diskriminacije osoba sa invaliditetom”, kojom je predsedavao prof. dr Miodrag Jovanović, predavanja su održali: Vesna Škulić, poslanica Sabora Republike Hrvatske, koja je govorila o pravnom okviru Republike Hrvatske za ravnopravnost osoba sa invaliditetom, Jelena Kotović, iz Sektora za zaštitu osoba sa invaliditetom Ministarstva rada i socijalne politike, na temu: “Republika Srbija u borbi protiv diskriminacije osoba sa invaliditetom”, dr Damjan Tatić, koji je govorio o pravnom okviru Republike Srbije za ravnopravnost osoba sa invaliditetom, prof. dr Marijana Pajvančić na temu: “Mogućnost učešća u političkom životu, posebno na izborima”, prof. dr Jovica Trkulja na temu: “Različiti, ali ravnopravni – od objekta zaštite do nosioca prava”, i doc. dr Jasmina Petrović, sa Filozofskog fakulteta Univerziteta u Prištini sa privremenim sedištem u Kosovskoj Mitrovici, koja je govorila o društvenom položaju osoba sa invaliditetom u Srbiji: “Između diskriminacije i integracije – studija slučaja (rezultati sociološkog istraživanja)”.

U trećoj sesiji pod naslovom: “Oblici borbe protiv diskriminacije osoba sa invaliditetom”, kojom je predsedavao dr Damjan Tatić, predavanja

su održali Lepočka Ćarević Mitanovski, iz Organizacije za zaštitu prava i podršku osobama sa invaliditetom izloženih nasilju i diskriminaciji "Iz kruga", koja je govorila o diskriminaciji žena sa invaliditetom, Milica Ružić-Novković, iz Centra "Živeti uspravno", iz Novog Sada, koja je govorila o diskriminaciji dece sa invaliditetom, Ljupka Mihailovski, iz Udruženja studenata sa hendikepom, koja je govorila o položaju studenata sa invaliditetom, prof. dr Zorica Mršević, zamenica Zaštitnika građana za rodnu ravnopravnost i prava osoba sa invaliditetom, koja je govorila o položaju stanara domova za stara lica, Miroslav Kovačević, Jelena Stojanović i Ana Pavlović, diplomirani studenti Pravnog fakulteta i članovi Saveza slepih Srbije, koji su govorili o borbi protiv diskriminacije osoba sa invaliditetom u pravosudu, medijima i na pravnim fakultetima.

U četvrtoj sesiji, koja je bila posvećena izjednačavanju mogućnosti osoba sa invaliditetom, a kojom je predsedavala prof. dr Dragica Vujadić-nović, predavanja su održali: prof. dr Branko Lubarda, koji je govorio o socijalnoj zaštiti osoba sa invaliditetom, prof. dr Olivera Vučić, sa Pravnog fakulteta Univerziteta u Beogradu, koja je govorila o ustavnopravnoj zaštiti osoba sa invaliditetom, prof. dr Svenka Savić, sa Filozofskog fakulteta u Novom Sadu, koja je govorila o jeziku invalidnosti, Gordana Rajkov, poslanica Narodne skupštine Srbije, koja je govorila o službama podrške za osobe sa invaliditetom, dr Hajrija Mujović-Zornić, sa Instituta društvenih nauka u Beogradu, koja je govorila o zdravstvenoj zaštiti osoba sa invaliditetom i eng. Miodrag Počuć, iz Centra "Živeti uspravno", iz Novog Sada, koji je govorio o univerzalnom dizajnu i pristupačnosti.

Tokom sesije posvećene organizacijama osoba sa invaliditetom, kojom je predsedavao prof. dr Jovica Trkulja, održana su četiri predavanja – *Položaj i delovanje organizacija sa invaliditetom, Pravni status i finansiranje invalidskih organizacija i udruženja, Odnos države prema organizacijama osoba sa invaliditetom, Protiv diskriminacije osoba sa autizmom*. U okviru ovih oblasti, govorili su: dr Predrag Vukasović, Dragiša Drobnjak, iz Saveza slepih Srbije, Jelena Kotović, iz Sektora za zaštitu osoba sa invaliditetom Ministarstva rada i socijalne politike, Vesna Petrović, iz Udruženja za pomoć osobama s autizmom.

Tokom drugog, trećeg i četvrtog dana Letnje škole, popodnevni časovi su bili posvećeni radu u okviru tri do četiri paralelne tematske radionice. Cilj radionica je bio da se posete organizacije osoba sa invaliditetom, kao i da se predstave praktična iskustva i ostvari puna interdisciplinarnost i intenzivna interakcija različitih disciplina, stanovišta razumevanja problema i strategija za njihovo rešavanje.

Drugog dana Letnje škole za polaznike su bile organizovane posete sledećim organizacijama osoba sa invaliditetom: Savezu slepih i njihovoj zvučnoj biblioteci i biblioteci na Brajevom pismu, Udruženju distrofičara

Beograda, Udruženju za pomoć osobama s autizmom i Savezu gluvih i nاجluvih. Tokom trećeg i četvrtog dana Letnje škole u prostorijama Pravnog fakulteta Univerziteta u Beogradu bilo je organizovano sedam radionica.

O pitanju zabrane diskriminacije dece sa invaliditetom u sistemu obrazovanja socijalne zaštite (primeri iz prakse Zaštitnika građana) polaznike je upoznala zamenica Zaštitnika građana za prava deteta, Tamara Lukšić-Orlandić.

Radioniku *Znanjem zajedno protiv diskriminacije – predstavljanje rezultata kampanje za promovisanje antidiskriminacijskih propisa Srbije* Centra za samostalni život osoba sa invaliditetom Srbije vodili su dr Damjan Tatić i Gordana Rajkov.

Jednu od radionica, na temu *Protiv diskriminacije*, vodio je Željko Ilić, izvršni direktor Foruma mladih sa invaliditetom.

Radioniku pod nazivom *Socijalna prava osoba sa invaliditetom, uporednopravni prikaz*, vodio je na francuskom jeziku prof. dr Branko Lurbarda, sa Pravnog fakulteta Univerziteta u Beogradu.

Radioniku *Žene sa invaliditetom – pravo na rađanje i porodicu (moralni, pravni i politički aspekti)*, vodila je Biljana Stanojević, predsednica NVO PRADOK.

Radioniku *Žene sa invaliditetom – između patrijarhata i demokratije*, vodile su prof. dr Svenka Savić, sa Filozofskog fakulteta u Novom Sadu i Milica Ružićić-Novković, iz Centra “Živeti uspravno”, iz Novog Sada.

Poslednjom radionicom, *Kultura i pristupačnost – mogućnosti i problemi*, u prostoru Galerije fresaka, u Beogradu, rukovodili su: Ivan Kručićan, kustos u Narodnom muzeju, Lidija Seničar, iz Dečijeg kulturnog centra i Marko Stojanović, viši kustos u Etnografskom muzeju.

Letnja škola je okončana opštom debatom i usvajanjem zaključka da moraju biti izbegнуте normativističke iluzije da će nova zakonska regulativa automatski obezbediti osobama sa invaliditetom bolje životne uslove. Nova zakonska regulativa u ovoj oblasti je nužna, ali nije dovoljna.

Na ceremoniji dodele diploma 24. septembra, održanoj u svečanoj sali Skupštine grada Beograda, dekan Pravnog fakulteta Univerziteta u Beogradu, prof. dr Mirko Vasiljević, upravnik prof. dr Jovica Trkulja i sekretar letnje škole, asistent mr Maja Lukić, čestitali su polaznicima na uspešno završenoj letnjoj školi i uručili im sertifikate. Tom prilikom za sve polaznike i goste organizovan je prijem i koktel u Skupštini grada Beograda, ostavivši nastavnicima i saradnicima nadu da će Pravni fakultet i iduće godine organizovati letnju školu sličnog obuhvata.

Ivana Krstić

ZAŠTITA LJUDSKIH PRAVA OSOBA SA INVALIDITETOM

Damjan Tatić, *Zaštita ljudskih prava osoba sa invaliditetom*,
drugo dopunjeno izdanje,
"Službeni glasnik", Beograd 2010.

Monografija dr Damjana Tatića, pod nazivom *Zaštita ljudskih prava osoba sa invaliditetom*, predstavlja jedan opsežan rad o postojećim pravnim izvorima i strateškim dokumentima kojima se uređuje položaj osoba sa invaliditetom. Ovaj rad predstavlja veoma uspešnu sintezu teorijske obrade, ali i praktične analize međunarodnih i domaćih propisa koji se odnose na osobe sa invaliditetom. U pitanju je drugo, dopunjeno izdanje, što opravdava činjenica da je u pitanju jedna dinamična oblast, koja proizlazi iz međunarodnih normi i standarda i koje svaka država, pa i naša, mora u najkraćem roku

da implementira kako bi ispunila svoje međunarodne obaveze. To najbolje ilustruje činjenica da je od proteklog izdanja do danas naša država ratifikovala Konvenciju UN o pravima osoba sa invaliditetom i Opcioni protokol uz nju, kao i Revidiranu socijalnu povelju i da je donela niz propisa koji dalje unapređuju pravni položaj osoba sa invaliditetom u Srbiji. Među tim propisima su Zakon o zabrani diskriminacije, Zakon o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju osoba sa invaliditetom, Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja, Zakon o planiranju i izgradnji i, nešto ranije, Zakon o javnim nabavkama, a na usvajanju je i Zakon o socijalnoj zaštiti.

Ovaj rad predstavlja prvu monografiju u Srbiji koja se opsežno i sistemski bavi pravnim položajem osoba sa invaliditetom, uz detaljnu analizu relevantnih izvora, koja pokazuje autorovo višegodišnje praćenje i istraživanje ove teme. Njena najveća vrednost je lakoća stila i jasan jezik, koji je dostupan i lako shvatljiv širokom kruugu čitalaca. S druge strane, monografija sadrži i teorijske rasprave i preporuke za poboljšanje postojećih propisa, koje su pisane na visokom intelektualnom nivou i koje su upućene prvenstveno pravnoj struci. Struktura rada je odlično osmišljena. Tako autor prvo daje kratak uvod u temu, gde ističe svoje stanovište na kojem rad počiva, a to je da osobama sa invaliditetom pripadaju sva ljudska prava kao i ostalim ljudskim bićima. Po autoru, ovaj stav proističe iz pravne prirode ljudskih prava, a to je da su ona univerzalna i nedeljiva. Ipak, autor sasvim ispravno zaključuje da težak položaj osoba sa invaliditetom zahteva donošenje specijalizovanih dokumenata kojima je prvenstveni cilj da otklene prepreke u punom uživanju svih ljudskih prava i sloboda koje im pripadaju na osnovu opštih dokumenata.

Takođe, autor stavlja akcenat na značaj postojanja antidiskriminacijskog zakonodavstva, koje predstavlja preuslov za postizanje jednakosti osoba sa invaliditetom.

U drugoj glavi autor analizira različite modele pristupa invalidnosti i objašnjava zašto je socijalni model invalidnosti prihvatljiviji od medicinskog modela invalidnosti. Ovaj deo monografije je izuzetno značajan jer od usvojenog pristupa invalidnosti zavisi i pravna zaštita osoba sa invaliditetom. Stavio je, od usvojenog pristupa invalidnosti zavisi i percepcija ostalih članova jedne zajednice, koji moraju biti svesni problema i spremni da se prilagode potrebljama osoba sa invaliditetom. Zato je posebna vrednost ovog rada što pojašnjava ove modele na jasan i analitičan način, jer raspravlja sa autorima koji su se bavili ovim pitanjem, što je prilična retkost kad su u pitanju srpski autori. Potom autor predstavlja različite definicije pojma "invalidnost", jer ono mora biti precizno određeno i mora adekvatno predstaviti jedan ovako složen fenomen. Obično se autori ne upuštaju u složene stvari, ali dr Tatić slobodno i znalački polemiše i analizira postojeće definicije i daje onu koja najviše odgovara postojećim međunarodnim standardima. Dakle, posebna vrednost rada je u tome što se u njemu analiziraju teorijske definicije i ukazuje na konfuziju koja nastaje usvajanjem različite terminologije u ovoj oblasti. Zato autor objašnjava da je najpreciznije i najtačnije koristiti izraz "osoba sa invaliditetom", kako bi se izbegla dalja konfuzija kao i duboko ukorenjeni stavovi koji koče priznanje prava osoba sa invaliditetom.

Posle pregleda teorijskih definicija, autor daje pregled definicija koje su usvojene u različitim međunarodnim dokumentima, počev od univerzalnih do regionalnih izvora. Autor se nije zaustavio na ovoj analizi, već daje i pregled

definicija invalidnosti i osoba sa invaliditetom u uporednom pravu. Ovakav pristup zahteva vreme za obradu, ali ukazuje i na ozbiljnost istraživača da ovom pitanju pristupi sistematski i da prikaže da su bolje one definicije koje ukazuju na interakciju između ličnih i spoljnih faktora i na prepreke sa kojima se suočavaju osobe sa invaliditetom, nego definicije koje enumerativno sadrže oštećenja koja jednu osobu kvalifikuju kao osobu sa invaliditetom. Najzad, autor daje pregled usvojenih definicija u domaćim propisima i ukazuje na jedan značajan propust, a to je da različiti zakoni polaze od različitih definicija, koje je neophodno što pre uskladiti. Ovakav pogrešan pristup i neznanje onih koji učestvuju i izradi zakona otežavaju ujednačenu zaštitu i unapređenje položaja osoba sa invaliditetom u Srbiji.

Treća glava je posvećena analizi međunarodnih normi i standarda i ona predstavlja okosnicu čitave monografije. U njoj autor ukazuje na to kojim normama međunarodnog prava se najbolje štite prava osoba sa invaliditetom i prikazuju najefikasniji mehanizmi zaštite. Ova glava je veoma pregledna jer autor polazi od opsežne analize opštih univerzalnih instrumenata, a zatim analizira opšte regionalne instrumente donete pod okriljem Saveta Evrope i EU. Posebno su izdvojeni specijalizovani dokumenti koji se, takođe, vrlo pregledno dele na univerzalne (donete u okviru UN i MOR) i regionalne (donete u okviru Saveta Evrope i EU). Naročito mesto je posvećeno Konvenciji UN o pravima osoba sa invaliditetom, koja predstavlja prvi univerzalni međunarodni instrument o ljudskim pravima. Pošto je autor nedavno izabran za ekspertskega člana Komiteta za osobe sa invaliditetom, a učestvovao je i u procesu izrade teksta Konvencije, ovaj deo analize obiluje i informacijama koje nisu tako lako dostupne, u čemu je

njegova posebna vrednost. Za čitaoce je od naročite važnosti deo koji govori o usklađenosti domaćih propisa sa detaljno analiziranim članovima Konvencije i posebno je važan za sve subjekte koji učestvuju u procesu donošenja domaćih propisa.

Sledeća glava daje uporednopravni pregled ustavnih, krivičnih i građanskih dokumenata koji se bave zabranom diskriminacije osoba sa invaliditetom. Ova analiza je naročito zanimljiva i opravdana jer nije u pitanju priručnik već monografija koja ima teorijsku vrednost. Autor zatim daje pregled zakona o zabrani diskriminacije, pa tako analizira američki, australijski i britanski zakon, kao i druge zakone donete u zemljama koje pripadaju anglosaksonском правном систему. On posebno mesto posvećuje i antidiskriminacionim zakonima koji postoje u zemljama Latinske Amerike, Azije i Afrike. Ipak, za nas je značajniji deljak u kome se analiziraju propisi doneti u zemljama EU koje pripadaju kontinentalnom pravnom sistemu, pa se čini da je ovaj deo zbog svoje relevantnosti ne-srazmerno kraći u odnosu na prethodne delove, što bi moglo biti ispravljeno u nekom narednom izdanju. Dalje, autor korektno zapaža da pored antidiskriminacijskih zakona naročitu pažnju treba posvetiti zakonima koji se bave socijalnom zaštitom, jer oni, između ostalog, utiču na materijalni položaj osoba sa invaliditetom i ostvarenje njihove ravnopravnosti sa ostalim građanima. To najbolje ilustruje i rasprava oko teksta novog Zakona o socijalnoj zaštiti, koji uvodi niz novina kojima se, između ostalog, obezbeđuju osobe sa invaliditetom.

Peta glava je posvećena analizi nacionalnog zakonodavstva, gde autor posebnu pažnju posvećuje Zakonu o sprečavanju diskriminacije osoba sa invaliditetom iz 2006. godine. Kako je u pitanju noviji zakon koji se ne

primenjuje u potpunosti, veoma je važno i korisno što autor analizira postojeće odredbe i tumači ih. Ovo tumačenje može predstavljati putokaz svim onim organima koji primenjuju Zakon i može služiti stvaranju ujednačene prakse u ovoj oblasti. Monografija je korisna i za sve čitaoce koji se nađu u situaciji da treba da se pozivaju na svoja prava, jer na jasan način precizira kada i u kojoj situaciji se Zakon primenjuje, odnosno koji pravni mehanizmi stoje na raspola-ganju žrtvama diskriminacije. Retkost je kod domaćih autora da u monografijskim analiziraju efekte zakona kojima se bave. To je upravo uradio dr Tatić u svojoj monografiji i ovakav pristup bi trebalo da slede i ostali autori.

U poslednjoj glavi autor se bavi analizom mera koje su usvojene u Republici Srbiji, a koje dovode do izjednačavanja položaja osoba sa invaliditetom i ostalih građana. On to čini na sistematski način obradom prioritetnih oblasti delovanja, a posebno se ističe deo koji se odnosi na pristupačnost, koji je u Srbiji naročito problematičan, pa mu autor zasluženo daje odgovara-jući prostor u svojoj monografiji. Takođe, autor detaljno analizira propise koji se odnose na obrazovanje i insistira na važnosti inkluzivnog obrazovnog sistema u Srbiji, koji je uspostavljen Zakonom o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja. On dalje ukazuje na poseban značaj zakonske reforme i uvođenja novih zakonskih rešenja u oblasti zapošljavanja, što bi trebalo da dovede do većeg zapošljavanja osoba sa invaliditetom, a time i do njihove finansijske samostalnosti kao preduslova za uživanje niza drugih prava. Tekst je aktuelan i prati ne samo postojeće propise, već i one koji se nalaze u skupštinskoj proce-duri, kao i strategije i akcione planove. Autor se ne zadržava samo na analizi postojećih zakonskih rešenja, već daje i preporuke za dalji razvoj domaćeg zakonodavstva, što je naročito pohvalno.

Dakle, reč je o monografiji koja ne daje samo pregled međunarodnih instrumenata i domaćih propisa u oblasti zaštite osoba sa invaliditetom, već pruža i zaključke i preporuke za unapređenje i zaštitu položaja ovih osoba.

Monografija dr Damjana Tatića predstavlja prvi pionirski rad u ovoj oblasti, a njegovo drugo izdanje dolazi u (pravom) trenutku donošenja većeg broja zakona koji se odnose na osobe sa invaliditetom.

Takođe, Evropska unija je nedavno usvojila Strategiju u oblasti invalidnosti za period 2010–2020, a ova knjiga prati tematske oblasti obuhvaćene strategijom u Srbiji, čime olakšava

posao nosiocima vlasti, jer sistematski i temeljno predstavlja stanje u našoj zemlji. Naročito smo ohrabreni činjenicom da u Srbiji ima vidljivih pomaka u ovoj oblasti i da su učinjeni značajni koraci u poboljšanju položaja osoba sa invaliditetom. Međutim, i dalje najveću prepreku realizaciji prava osoba sa invaliditetom predstavlja svest ljudi o problemima sa kojima se oni suočavaju, pa je i ova monografija odličan način da se ta svest promeni i da što veći broj ljudi upozna stvarne probleme i ograničenja kojima su izloženi. Ovome svakako doprinosi i odlična upućenost autora u probleme i ograničenja sa kojima se suočavaju osobe sa invaliditetom u Srbiji.

Vladimir Veličković – Crtež, 1988.

Svenka Savić

MOJA SLIKA,
MOJA PRIČA

Moja slika, moja priča: životne priče korisnika i korisnika Doma u Veterniku; priredila Milica Mima Ružićić-Novković; Dom za decu i omladinu ometenu u razvoju Veternik, Veternik, 2010, str. 50.

Knjiga *Moja slika, moja priča* obuhvata razgovore sa deset korisnika i pet korisnika Doma u Veterniku (kod Novog Sada) uzrasta od osamnaest do pedeset devet godina, koji su veći deo svog života proveli u institucionalnim uslovima, ili koristeći neke od usluga Doma, a poreklom su iz Vojvodine, Beograda i s Kosova. Razgovori su vodeni na nekoliko osnovnih životnih tema i beleženi tokom 2010. godine.

Ovo je prvi put da se reči ovih osoba na ovaj način pojavljuju u javnosti. Te reči nam poručuju da su sagovornici sa nama jednaki u mogućnosti predstavljanja ličnog iskustva javnosti i da je to njihovo iskustvo jednakovo važno

kao i iskustvo drugih. Doživljeno iskustvo pretočeno najpre u izgovorene reči, a onda u tekst knjige, upućeno je javnosti sa željom da ta javnost obrati pažnju na još jednu različitost. Moć je ovde u rečima, u pričama namenjenim drugima – da znaju. A sve što je u priči jeste život. A on je lep i surov! Podjedнако за sve – u instituciji i van nje.

Knjiga *Životne priče žena sa invaliditetom u Vojvodini* (Milica Bracić, Milica Mima Ružićić, Svenka Savić), objavljena 2009. godine, poslužila je autorki kao osnov za uočavanje široke lepeze problema sa kojima se susreću osobe sa različitim oblicima invaliditeta.

Objavljanje knjige *Moja slika, moja priča: životne priče korisnika i korisnika Doma u Veterniku* nastavak je zalaganja Milice Mime Ružićić za bolji život osoba sa invaliditetom u Srbiji. Ova knjiga će poslužiti kao bogat i moćan izvor informisanja čitalaca o tome kako žive "drugi", ali i kao delotvorno sredstvo ubedivanja javnosti da postoji diskriminacija, kakve su njene posledice, kao i u neophodnost promene toga stanja.

Zato toplo preporučujem štampanje ove knjige u 2010. godini.

Vladimir Veličković – *Upotrebljeni elementi i dokumenti*, fig. XV, 1974.

Vladimir Veličković – *Podrum*, 1959.

IN MEMORIAM

ODLAZAK VELIKOG BIBLIOFILA Sećanje na Životu Žiku Lazića (1929–2010)

Života Žika Lazić je rođen 1929. godine u malom šumadijskom selu Vrtiglav kod Mionice u uglednoj domaćinskoj kući Lazića. Otac Radivoj i majka Spasenije rođ. Milošević vaspitavali su svoja dva sina i četiri kćeri u patrijarhalnom duhu, nastojeći da im omoguće solidno obrazovanje. Osnovnu školu Žika je pohađao u Donjoj Toplici. Bila je to u to vreme ugledna škola bogate tradicije, u kojoj su od 1891. godine predano radile čitave generacije učitelja i nastavnika kao istinskih prosvetitelja. Zahvaljujući njima, sveštenicima manastira Bogovađa i posebno svom ujaku Životi Miloševiću, mladi Žika je zavoleo knjige i čitanje i toj ljubavi će ostati veran do kraja života.

Nakon završene osnovne škole, 1937. godine upisao je gimnaziju u Valjevu, gde je nastavio školovanje i druženje s knjigom. U to vreme bile su izuzetno popularne i rado čitane knjige Srpske književne zadruge. Pored škola i javnih biblioteka Srbije, brojne domaćinske kuće bile su pretplaćene i uredno dobijale knjige ove znamenite biblioteke. U lepoj, “kamenoj” kući Lazića koju je Žikin deda Milinko sagradio u srpskom stilu 1934. godine pored stare zemljane udžerice iz 1899. godine, ove knjige su redovno stizale i zauzimale mesto na polici pored ikone krsne slave, sv. Lazara.

Žikino školovanje je prekinuo rat 1941. godine. U strašnom vremenu zla, nasilja i smrti on je pribrežiše našao u monaškoj posvećenosti knjizi i čitanju. Čitao je sve što je seoskom dečaku moglo da dođe u ruke. Pre svega, to su bile knjige ruskih, francuskih i srpskih književnika XIX i početka XX veka. Posebno se oduševljavao knjigama Dostojevskog, Tolstoja, Turgenjeva, Balzaka, Igoa, Stendala, Flobera, Skerlića, Dučića, Andrića, Crnjanskog, Slobodana Jovanovića, Dragiše Vasića i dr.

Posle rata upisao je Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, na kojem su tada predavali sjajni profesori formirani u zlatno doba ovog Fakulteta između dva rata. Redovno je pohađao predavanja profesora Mihaila Konstantinovića, Alberta Vajsra, Milana Bartoša, Milana Žujovića, Radoslava Lukića. Njihovim idejama o pravu, pravdi i demokratskoj pravnoj

državi se posebno nadahnjivao. Sa posebnim pijetetom je čuvaо beleške i tzv. tabake sa njihovih predavanja.

Pripadaо je malom broju studenata koji nisu bili fascinirani vladajućom komunističkom ideologijom i njenim protagonistima, kako na Pravnom fakultetu, tako i u javnom životu. Imao je hrabrosti da čita tada proskribovane knjige Slobodana Jovanovića, Dragiše Vasića, Lazara Markovića, Dragoljuba Jovanovića i drugih ostrakizovanih pisaca koje su tadašnje vlasti smatrале nepodobnim. Štaviše, mladi Života Lazić je imao kuraži da posećuje političke osuđenike i kažnjene ikojima je suđeno samo zato što su mislili drugačije od vladajuće ideologije. On se nije plašio da uspostavlja i održava prijateljske veze sa srpskim piscima i intelektualcima u rasejanju, iako su oni bili na spisku državnih neprijatelja tadašnje vlasti. U Žikinu biblioteku, koja je već tada počela da se uvećava, redovno su stizali i emigrantski listovi *Poruka* (London), *Naša reč* (Pariz, London), *Srbobran* (Kanada) i dr. Reč je o listovima čije rasturanje je u Jugoslaviji bilo zabranjeno i zbog kojih se moglo i krivično odgovarati.

Posle okončanih studija na Pravnom fakultetu u Beogradu radio je kao pravnik i advokat. Ipak, njegova glavna preokupacija, angažman i ljubav postale su knjige. Prvo je to bila kupovina i prikupljanje vrednih knjiga iz različitih oblasti, koje su se vremenom širile kao koncentrični krugovi: od književnosti, preko istorije, prava, politikologije, do filozofije, teologije, publicistike i memoara. Sa posebnom pažnjom, moglo bi se reći i strašcu, Žika je skupljao srpsku periodiku, od *Slobode*, *Radenika*, *Videla*, *Srbobrana*, *Odjeka*, preko *Srpskog književnog glasnika*, *Arhiva za pravne i društvene nauke*, *Demokratije*, *Srpskog glasa*, *Poruke*, *Naše reči*, do *Gledišta*, *Theorije* i *Hereticusa*. Vremenom, njegova biblioteka srpskih časopisa i listova koji su izlazili tokom XIX i XX veka postala je jedna od najbogatijih i najkompletnijih u Srbiji.

Dok su drugi štedeli novac za stanove, kola, putovanja i sl. Žika Lazić je trošio na knjige. Na taj način on se svrstao u najveće ovovremene vlasnike ličnih biblioteke u Srbiji. Njegova biblioteka je imala oko 35.000 knjiga i preko 15.000 časopisa, listova i novina. Među njegovim knjigama nalaze se i izdanja koja predstavljaju istinske raritete.

Najveći deo ove biblioteke nalazio se u porodičnoj kući Lazića. Dve velike sobe, tavan i tri vajata bili su dupke puni knjigama. Jedan deo biblioteke se nalazio u njegovom stanu na Vračaru. Na primedbe rođaka i bliskih prijatelja da bar deo tog prostora oslobodi od knjiga i omogući udobniji život ukućanima, Žika se branio rečima: "Soba bez knjiga je što i telо bez duše" (Ciceron) i "Nijedan nameštaj nije tako čaroban kao knjige" (S. Simon).

Prema svojoj biblioteci u Vrtiglavu odnosio se kao prema hramu. Sa posebnim zadovoljstvom i ponosom dovodio je nas, svoje prijatelje

i saradnike, u taj hram. Na tom putu obavezno smo u dolasku svraćali u manastir Bogovađu, zatim smo pored škole u Donjoj Toplici išli na imanje Lazića i ulazili u njegov hram knjige. Potom smo sedeli pod lipom i uz domaću rakiju slušali zanimljive priče kako su pojedine dragocene knjige prevalile put od privatnih biblioteka uglednih srpskih intelektualaca širom sveta (Beograda, Novog Sada, Niša, Kragujevca, Pariza, Londona, SAD, Kanade, Australije), od beogradskih antikvarijata i kontejnera, u koje su nezahvalni naslednici odlagali suvišne stvari iz skupih stanova, pa sve do trošnih vajata u Vrtiglavu, gde se miris stare hartije meša sa mirisom pokošenog sena i suvih šljiva iz ostataka sušare (nišane/pušane) ministra Marka Đuričića. U tim razgovorima jedan istoričar se prisetio Horacija: “Habent sua fata libelli” (“Knjige imaju svoje sudbine”), a ja sam se ponadao da će ovi vajati biti prolazna stanica ka policama uglednih javnih biblioteka Srbije.

Pored knjiga, Žika Lazić je neumorno tragao i za vrednim, neobjavljenim rukopisima značajnih autora, poput Slobodana Jovanovića, Dragiše Vasića, Lazara Markovića, Đure Đurovića, Dragoljuba Jovanovića i mnogih drugih, nastojeći da te rukopise otrgne od zaborava i sačuva. Njegovom zaslugom ti rukopisi su došli u ruke ozbiljnih urednika i izdavača, a neke od tih rukopisa je sam priredio ili pomogao njihovo štampanje. Radеći na ovom mukotrpnom i nezahvalnom poslu, Žika je pružao nesebičnu pomoć u prikupljanju građe, rukopisa i dragocenih podataka mnogim institucijama (arhivima, fakultetima, muzejima, Matici srpskoj, SANU), ali i istraživačima koji su, blagodareći njemu, uspeli da okončaju svoje projekte i objave knjige dragocene za našu kulturu. On ih je upućivao na važne izvore, snabdevao knjigama, povezivao sa autorima... Mnogi od njih su isticali da bez podrške i podsticaja Žike Lazića ne bi bilo ni njihovih knjiga. Tako je, na primer, Dejvid Mekenzi u predgovorima svojih knjiga i svojim memoarima (*David Mackenzie, One Foot in Russia, the Other in Yugoslavia, A Memoir*, University press of America, 2002) isticao da je do dragocenih knjiga i arhivske građe dolazio preko g. Lazića. Slične reči zahvalnosti Žiki Laziću nalaze se i u tekstovima mnogih istraživača i publicista. Pomenimo samo neke od tih istraživača i projekata: Dejvida Mekenzija i njegovo šestoknjizje o srpskim velikanima (I. Garašaninu, J. Ristiću, J. Marinoviću, M. Milovanoviću, Apisu, S. Protiću), istraživanja Aleksandra A. Miljkovića, Momira Milojevića, Danila Baste, Jovice Trkulje, Bogoljuba Šijakovića, Dušana Batakovića, Slobodana G. Markovića, Srđana Cvetkovića i dr., kao i izdavačke projekte nekadašnjih uglednih izdavača: Prosvete, BIGZ-a, Književnih novina, Službenog lista i današnjeg Službenog glasnika, koji je objavio reprint lista *Poruka*, i radi na digitalizaciji *Novina srpskih*.

Iako se sav posvetio prikupljanju knjiga i rukopisa, Žika Lazić je napisao i priredio nekoliko knjiga. Nastojeći da oduži svoj dug zavičaju, koji je izuzetno voleo, napisao je *Spomenicu Osnovne škole u Donjoj Topolići 1891–2008*, kao i niz članka u časopisima i listovima. Kao priređivač sa J. Trkuljom je pripremio reprint izdanja lista *Poruka*, London 1950–1958, izd. Službeni glasnik, Beograd 2007. i *Poruke Slobodana Jovanovića*, Biblioteka “Politika i društvo”, Beograd 2006. Objavio je knjigu *Nikola Pašić i Radikalna stanka*, izdanje na srpskom i engleskom jeziku i *Neobjavljenе članke Dragiše Vasića*.

Sluteći da se njegova životna staza bliži kraju, Žika je uz pomoć nekoliko prijatelja preuzeo sve da delovi njegove biblioteke dođu u prave ruke. Desetine hiljada Lazićevih knjiga iz Vrtiglava natovarene su na kamione i krenule ka novim odredištima. Tako su značajne institucije srpske kulture došle u posed dragocenih knjiga: Biblioteka Bogoslovskog fakulteta dobila je publikacije o religiji, najveći deo beletristike i najznačajnije časopise i listove koji su izlazili u Srbiji u XIX i XX veku; Biblioteka Patrijaršije – “Legat Živote Lazića”, koji sadrži komplete *NIN-a*, *Književnih novina* i štampe koja je izlazila u Beogradu i Srbiji za vreme Drugog svetskog rata; Balkanološki institut – “Legat Živote Lazića”, sa oko 3.000 knjiga iz istorije i posebno knjige o Kosovu i Metohiji; Biblioteka Pravnog fakulteta Univerziteta u Beogradu – literatura o logorima Nezavisne države hrvatske za vreme Drugog svetskog rata i knjige vezane sa profesore ovog Fakulteta; Biblioteka Službenog glasnika – komplete prvih izdanja *Novina srpskih* i retke primerke izdanja koja su izlazila za vreme Prvog svetskog rata na Krfu. Najzad, pojedine vredne knjige iz Lazićeve biblioteke našle su se na policama knjiga današnjih bibliofila: Dušana Batakovića, Bogoljuba Šijakovića, Slobodana G. Markovića, Vladimira Cvetkovića i dr. Novčanu naknadu za ove knjige uložio je u obnovu porodične kuće i objekata na imanju Lazića, koje je jedno od retkih autentičnih šumadijskih domaćinstava s početka XX veka.

Od svojih knjiga, u koje je ugradio ceo svoj život, Žika se teško i s bolom odvajao. Ostalo je nekoliko hiljada knjiga u njegovom stanu, sa kojima je provodio svoje poslednje zemaljske dane. Za utehu, govorili smo mu da je najbogatija biblioteka ona koja ima samo dobre knjige. Podsećali smo ga na Strindbergove reči: “Knjige su kao prijatelji, treba da budu dobre, ali malobrojne”.

Te preostale, dobre knjige iz njegove biblioteke i nekoliko drugaračitača sa kojima se decenijama družio u “Mažestiku” ponedeljkom u podne (Andrej Radenić, Kosta Dimitrijević, Dragoljub Vukčević, Slobodan Đorđević, Đorđe Trifunović, Veljko Đurić, Dragoljub Todorović, Đuro Zagorac, Dragan Pantić, Nikola Memedović, Rade Ognjanović, Željko Jelić i dr.), ostali su mu najverniji prijatelji do kraja života. Sa prvima se

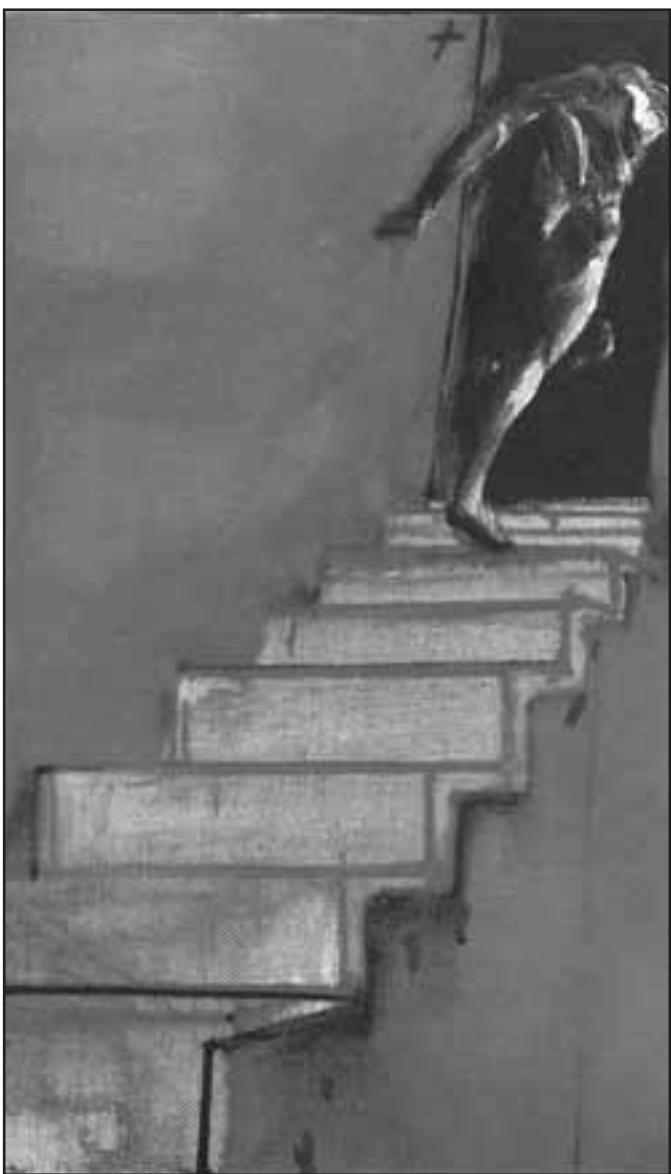
oprostio dan ranije, sa drugima u ranu zoru 26. novembra 2010. godine, kada je otisao na svoj večni put.

Ciceron je smatrao da su za srećan život potrebne tri stvari: jedan vrt, dobra biblioteka i dva prijatelja, a Borhes je zapisao da je “knjiga jedna od mogućnosti sreće koju mi ljudi imamo”. Kada danas posmatram životni put Živote Lazića, čini mi se da je ozbiljno prihvatio Ciceronovu i Borhesovu po(r)uku. To je bio njegov životni kredo, kojeg se nepokolebljivo držao do kraja života. Ne znam da li je taj život bio srećan, ali sam siguran da ga je Života Lazić živeo onako kako je želeo, punim srcem i uspravno, dosledan sebi i svojim ljubavima: knjigama, porodici i zavičaju.

Jovica Trkulja

Vladimir Veličković – *Silaženje*, 1991.

Vladimir Veličković – *Izlaz*, 1992.

UPUTSTVO ZA SARADNIKE

Poželjan font – *Times New Roman*, 12 pt

Prored – Nije važan, poželjan 1,5.

Margine – Poželjno je da leva bude 3,5 cm, a desna 3 cm.

Naslov rada – Piše se na sredini, velikim slovima (font 14 pt) i boldom. Podnaslovi se pišu na sredini, malim slovima i boldom, i numerišu se arapskim brojevima. Ukoliko u podnaslovu ima više celina, one se takođe označavaju arapskim brojevima (npr. 1.1., 1.1.1., itd.)

Dužina teksta – Tekstovi po pravilu ne treba da budu duži od jednog autorskog tabaka, koji iznosi 16 strana od 28 redova sa 66 znakova u redu, odnosno 28.800 znakova (font *Times New Roman*, 12 pt). U slučaju da tekst, iz određenog razloga, mora da pređe ovaj obim, molimo saradnike da se obrate glavnom uredniku ili njegovom zameniku, koji će proveriti da li postoje tehničke mogućnosti za objavljivanje dužeg teksta.

Fusnote – Koristiti za citiranje autora i izvora (font 10 pt). U fusnotama obavezno navesti broj strane izvora odakle je preuzet navod, odnosno podatak.

Tabele, slike i grafikoni – Ukoliko u radu postoje tabele, slike i grafikoni, oni treba da se nađu u tekstu (isti font i prored kao za osnovni tekstu koristi se i za tabele i grafikone). Svaka tabela, slika i grafikon moraju da budu označeni rednim brojem. Nakon oznake i broja, navesti naziv tabele, slike ili grafikona. Izvor iz kojeg su preuzeti mora da bude naveden u radu, i to u fusnoti.

Pisanje stranih imena i reči – Strana imena se transkribuju cirilicom na srpskom jeziku kako je predviđeno pravopisom srpskog jezika, odnosno kako se izgovaraju, a prilikom prvog pominjanja u tekstu njihovo prezime se navodi u zagradi u izvornom obliku (na stranom jeziku) italicom, npr: Maks Weber (*Max Weber*).

Pravila citiranja – Pri navođenju odrednica u fusnotama molimo saradnike časopisa *Hereticus* da se drže sledećih pravila:

1. Citiranje monografija (knjiga):

- U fusnoti se najpre navodi ime, a zatim prezime autora. Ukoliko je reč o grupi autora, navode se imena i prezimena svih autora. Ukoliko je reč o zborniku stavlja se ime urednika (priređivača), a u zagradu se stavlja (ur.).

- Naziv dela se piše italicom.

- Nakon naziva dela piše se izdavač, koji se zapetom odvaja od naslova dela.

- Nakon izdavača sledi zapeta i mesto i godina izdanja dela. Između mesta i godine izdanja dela ne piše se zapeta.

- Iza godine navodi se strana ili stranice, ukoliko ih je više, iz kojih je preuzet citat.

- Na kraju fusnote obavezno se stavlja tačka.

- Kada je u pitanju zbornik, prvo se navodi ime i prezime autora članka koji je iz zbornika citiran. Zatim sledi naziv članka pod navodnicima.

• Iza naziva članka sledi zapeta i “u:”, a zatim se zbornik citira na isti način kao i monografija, osim što se iza imena urednika stavlja “(ur.)”.

• Ukoliko postoji više autora knjige ili članka (do tri), razdvajaju se zapetom.

• Ukoliko se citira knjiga ili članak sa više od tri autora, navodi se samo ime i prezime prvog od njih, uz dodavanje skraćenice *et alia* (*et. al.*) italicom.

• Za “vidi” koristi se skraćenica V., a za “uporedi” skraćenica Upor.

Primer za monografiju: Veselin Čajkanović, *O srpskom vrhovnom bogu*, Srpska kraljevska akademija, Beograd 1941, 25; ili

Veselin Čajkanović, *O srpskom vrhovnom bogu*, Srpska kraljevska akademija, Beograd 1941, str. 25.

Primer za zbornik: Dragiša Vasić, “Karakter i mentalitet jednog pokoljenja”, u: Bojan Jovanović (ur.), *Karakterologija Srba*, Naučna knjiga, Beograd 1992, str. 56.

2. Citiranje članaka iz časopisa:

• Prvo se navodi ime i prezime autora.

• Naziv članka se navodi pod navodnicima.

• Nakon naziva članka slede znaci izvoda, zapeta, i naziv časopisa otkucan italicom.

• Iza naziva časopisa navodi se broj časopisa.

• Godina se navodi nakon broja i to u zagradi.

• Nakon godine navedene u zagradi sledi zapeta i broj strane koja je citirana.

• Na kraju fusnote obavezno se stavlja tačka.

Primer za citiranje članka: Miloš Đurić, “Problem zavisnosti kultura”, *Novi vidici*, br. 1 (1928), str. 223; ili

Marinko Arsić Ivković, “Gušenje umetničkih sloboda u komunističkoj Srbiji”, *Hereticus. Časopis za preispitivanje prošlosti*, tom I, br. 1 (2003), str. 31.

3. Ponovljeno citiranje:

• Ukoliko se u radu citira samo jedan tekst određenog autora, kod ponovljenog citiranja tog teksta, posle imena i prezimena autora, sledi *op. cit.*, ili nav. delo, zapeta i broj strane koja je citirana.

Primer: Veselin Čajkanović, *op. cit.*, str. 55.

• Ukoliko se citira više radova istog autora, bilo knjiga ili članka, prvi put naziv svakog rada se navodi u punom obliku. Svaki naredni put vodi se računa o tome koji je poslednji citirani rad tog autora u fusnoti. Ako prethodni citirani rad nije isti onda se navodi ime autor, naziv dela italicom, zapeta i broj strane koja citirana.

Primer: Veselin Čajkanović, *O srpskom vrhovnom Bogu*, str. 66.

• Ukoliko se citira tekst sa više strana koje su tačno određene, one se razdvajaju crticom, posle čega sledi tačka. Ukoliko se citira više strana koje se ne određuju tačno, posle broja koji označava prvu stranu navodi se “i dalje” sa tačkom na kraju.

Primer: Veselin Čajkanović, *O srpskom vrhovnom Bogu*, 55-61.

Primer: Veselin Čajkanović, *O srpskom vrhovnom Bogu*, 66 i dalje.

- Ukoliko se citira podatak sa iste strane iz istog dela kao u prethodnoj fusu noti, koristi se latinična skraćenica za *ibidem* italikom, sa tačkom na kraju (bez navođenja imena i prezimena autora).

Primer: *Ibid.*

- Ukoliko se citira podatak iz istog dela kao u prethodnoj fusu noti, ali sa različite strane, koristi se latinična skraćenica *Ibid.*, sa zapetom, i navodi se odgovarajuća strana i stavljajući tačku na kraju.

Primer: *Ibid.*, 75

4. Citiranje propisa

- Propisi se navode punim nazivom u kurentu – obično, potom se italikom navodi glasilo u kojem je propis objavljen, a posle zapete broj i godina objavljanja, ponovo u kurentu – obično.

Primer: Zakon o izvršnom postupku, *Službeni glasnik RS*, br. 125/04.

- Ukoliko se pomenuti zakon citira i kasnije, prilikom prvog pominjanja posle crte navodi se skraćenica pod kojom će se propis dalje pojavljivati.

Primer: Zakon o izvršnom postupku – ZIP, *Službeni glasnik RS*, br. 125/04.

- Ukoliko je propis izmenjivan i dopunjavan, navode se sukcesivno brojevi i godine objavljanja izmena i dopuna.

Primer: Zakon o društvenoj brizi o deci, *Službeni glasnik RS*, br. 49/92, 29/93, 53/93, 67/93, 8/94.

- Član, stav i tačka propisa označava se skraćenicama čl., st., i tač.

Primer: čl. 7, st. 2, tač. 4, ili čl. 3, 4, 5, i 7., ili čl. 5-9, itd.

4. Citiranje tekstova sa interneta

- Citiranje tekstova sa interneta treba da sadrži naziv citiranog teksta, adresu internet stranice i datum pristupa stranici.

Primer: Roger Clarke, “Biometrics and Privacy”, studija preuzeta sa adrese <http://www.anu.edu.au/people/Roger.Clarke/Biometrics.html>. 15. april 2001.

Posebne napomene:

- Radovi se predaju u štampanom i elektronskom obliku, s napomenom autora u kom pismu treba da se štampaju – cirilicom ili latinicom.

• Svaki članak treba da ima sažetak i ključne reči na engleskom. Rezime i ključne reči možete da pošaljete na srpskom pošto časopis ima mogućnost da obezbedi prevod sažetka i ključnih reči na engleski.

- Redakcija zadržava pravo da prilagođava rad opštim pravilima uređivanja časopisa i standarda srpskog jezika.

• Svi članci se daju na UDK klasifikaciju, i posle šest meseci do godinu dana dostupni su i preko veb-sajta časopisa. Za sada su dostupni besplatno.

• Časopis, nažalost, nema sredstva da saradnicima isplaćuje honorar, ali zato svaki saradnik može da dobije broj primeraka koji mu je potreban.

HERETICUS

Journal for the Re-examination of the Past
Vol. VIII (2010), No. 3-4

TABLE OF CONTENTS

<i>Introductory Note</i>	3
THE PROHIBITION OF DISCRIMINATION OF PERSONS WITH DISABILITIES	
<i>Jovica Trkulja</i>	
Different, but equal – from a passive object of protection to an active holder rights of persons with disabilities	9
<i>Damjan Tatic</i>	
The legal framework of the Republic of Serbia for equality of persons with disabilities	29
<i>Gordana Rajkov</i>	
The support systems for persons with disabilities	43
<i>Predrag Vukasovic</i>	
Disabled people's organizations and society – the problems of self-understanding	51
<i>Miodrag Pocuc</i>	
Accessibility and Design for All	58
<i>Zorica Mrsevic</i>	
The role of Ombudsman in the protection of the rights of persons with disabilities	69
Researches	
<i>Ljubomir Petrovic</i>	
Disability language as a social problem through history	75
<i>Jasmina Petrovic</i>	
Social status of persons with disabilities in Serbia: between discrimination and integration – a case study (the social research results)	91
Experiments	
<i>Dragoljub M. Popovic</i>	
The idea of law in “The damned yard”	107
<i>Damjan Tatic</i>	
Harmonizing domestic legislation with the regulations of the UN Convention on the rights of persons with disabilities	120

Courses

<i>Christy Brown</i>		
My left foot		133

Views

<i>Gordana Rajkov</i>		
Different, so what?		143
<i>Ana Pavlovic</i>		
The prevention of discrimination of people with disabilities at faculties		146
<i>Ilija Markovic</i>		
Aphorism as the last wall of defense (5)		157

Polemics

<i>Ivan Klajn</i>		
Invalids are being cancelled		165
<i>Ivanka Jovanovic</i>		
Our words reflect our attitudes		167
<i>Jelena Milosevic</i>		
600.000 young people are waiting to die		170

Interview

<i>Jovica Trkulja</i>		
Passion in politics		173

Memories

<i>Venceslav Glisic</i>		
Rodoljub Colakovic – contributions for biography		177

Dossier

<i>Jovica Trkulja</i>		
Judicial protection against the forbidden discrimination of persons with disabilities		205
Rehabilitation of political convicts in Serbia (6)		211
Rehabilitation of Ivan Ivanovic		213

Retrospectives and review articles

<i>Maja Lukic, Damjan Tatic</i>		
Summer school about the prevention of discrimination of persons with disabilities		227
<i>Ivana Krstic</i>		
The protection of the rights of persons with disabilities (Damjan Tatic, <i>The protection of the rights of persons with disabilities</i>)		231
<i>Svenka Savic</i>		
The home for children and young people with disabilities (Milica Mima Ruzicic, <i>My picture, my story</i>)		235

In memoriam

<i>Jovica Trkulja</i>	
The departure of a great bibliophile (Rememberance of Života Žika Lazic, 1927–2010) 237
<i>Guidelines to associates</i> 245

Objavljanje ovog broja pomogli su:

CENTAR ZA SAMOSTALAN ŽIVOT OSOBA
SA INVALIDITETOM SRBIJE

FOND ZA OTVORENO DRUŠTVO

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

3-4/2010

HERETICUS: časopis za preispitivanje
prošlosti / glavni i odgovorni urednik
Jovica Trkulja. - Vol. 1, No. 1 (2003) -
- Beograd (Goce Delčeva 36): Centar za
unapređivanje pravnih studija, 2003-.
- 23 cm

ISSN 1451-1582 = Hereticus
COBISS.SR-ID 109429004

HERETICUS

a magazine for re-examination of the past
Vol. VIII (2010), No. 3-4

Editor-in-chief

Prof. Jovica Trkulja

Members of Editorial Board

Srđan Cvetković, MA

Marinko Arsić Ivkov

Dr. Predrag J. Marković

Dejan Milić

Dr. Slobodan G. Marković, Deputy Editor

prof. dr Aleksandar Pavković

Vladimir Petrović, MA (secretary)

Prof. Vladimir V. Vodinelić

Publisher

Center for Advanced Legal Studies

E-mail: cups@cups.rs • www.cups.rs

Editorial Board Address

Belgrade, Goce Delčeva 36, tel/fax: +381 11/2095-512

www.heticus.org

Za izdavača

Prof. Vladimir V. Vodinelić, Director

Language editing and proofreading

Marinko Arsić Ivkov

Executive publisher

Dosije, Braće Nedića 29, Beograd, tel: 011/2422-298

www.dosije.rs

Printron

400 copies

Front-page illustration

Vladimir Veličković, Landscape, 1998

ISSN 1451-5822

A standard linear barcode is positioned in the center of the page. It consists of vertical black bars of varying widths on a white background. Below the barcode, the numbers "9 771451 582001" are printed in a small, black, sans-serif font.